

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

C. C. HAUGNER
NAKSKOV KØBSTADS
HISTORIE

NYT NORDISK FORLAG · ARNOLD BUSCK
KJOBENHAVN

LOLLAND I
NAKSKOV KØBSTADS HISTORIE

C. C. HAUGNER

**NAKSKOV KØBSTADS
HISTORIE**

BILLEDER OG BILLEDTEKSTER VED
V. PAULLI

FØRSTE BIND:
SANKT NIKOLAI KIRKE
BYEN FRA MIDDELALDEREN
TIL 1660

NYT NORDISK FORLAG · ARNOLD BUSCK
KJØBENHAVN MCMXXXIV

CLICHEERNE LEVERET AF
F. HENDRIKSENS REPRODUKTIONSATELIER
OG PRESSENS ILLUSTRATIONSBUROAU

PAPIRET FRA
SILKEBORG PAPIRFABRIK

TRYKT I
KROHNS BOGTRYKKERI
HARALD JENSENS BOGTRYKKERI

OPLAG 1000

NAKSKOVS STORE SØN

EXCELLENCEN, ETATSRAAD H. N. ANDERSEN, R. E.

TILEGNET

INDHOLD

	Side
FORORD	7
I. BYOMRAADET.	
Byens Alder	11
Jordgaverne	13
II. SANKT NICOLAI KIRKE	
Kirkebygningen	21
Kirkeinventaret	41
Kirkens Ejendomme og Indkomster	65
III. FRA MIDDELALDEREN TIL SVENSKEKRIGEN 1658	
Byens Vækst	85
Byens Styre	91
Byens Næring	116
Byens Byrder	140
Helligaandsklostret — Byens Fattige	155
Byens Liv og Lov	167
Engelborg — Sloto	234
Fæstningen	238
IV. SVENSKEKRIGEN 1658—60	
Overgivelsen 1658	251
Belejringen	208
Det svenske Rædselsregimente	299
V. TILLÆG	
Billednoter	315
Kilder og Beviser	323

Til de med * betegnede Billeder findes Noter i Tillæget
Side 315—322.

FORORD

I 1918 udgav jeg som mit første selvstændige, historiske Arbejde: *Nakskov Købstads Historie*. Det var et Begynderarbejde i yderst beskedent Udstyr. I de 16 Aar, der siden er forløbet, har en ny Udgave af *Nakskovs Historie* staaet for mig som et fjernt, men aldrig glemt Maal, og jeg har derfor jævnsides med Arbejdet paa mine andre historiske Bøger stadig samlet Materiale til *Nakskovbøgen*. Et Skub udefra satte mig for et Aar siden pludselig i Gang med Arbejdet, og det første Bind forelægges hermed mine Bysbørn og historisk interesserede Læsere i det hele taget.

Det har altid været mit Ønske, at Bogen skulde fremtræde i et Udstyr, der var den gamle By med den hæderkronede Fortid værdig. At dette Ønske nu bliver opfyldt, skyldes i første Række, at Læge V. Paulli har forsynet Bogen med talrige Fotografier fra *Nakskov*, og at baade Clichébureauer, Forlægger og Trykkeri hver især har søgt at skabe de bedst mulige Betingelser for at Fotografierne kunde komme til deres Ret.

Det lille Oplag, hvori en saa stærk lokalpræget Bog kan sælges, vilde gøre dens Udgivelse i et saadant Udstyr og til en rimelig Pris umulig, om ikke der fra forskellig Side blev vist fornøden Offervilje. Det var ikke gjort med at baade Forfatter og Illustrator arbejdede uden Honorar; det var — trods al Velvilje og Forstaaelse fra Forlæggerens Side — nødvendigt, at jeg ogsaa paatog mig at bekoste alle Clichéerne til Værket, især da mine Fordringer til deres Udførelse rakte et godt Stykke udover det jævnt gode. Til Bestridelse af denne Udgift har jeg modtaget Støtte fra *Lollands Spare- og Laanbanks*

Fond og fra Den lollandske Landbostands Sparekasse, og jeg bringer herfor disse Institutioner min hjerteligste Tak.

Ogsaa Arkivernes og Bibliotekernes Tjenestemænd bringer jeg min Tak for den venlige Hjælpssomhed, jeg altid moder. Min Bopæl langt fra Hovedstaden gør ofte en Medhjælper i Arkivarbejdet til en Nødvendighed, og her har cand. phil. *Henrik Larsen* vist sig som den ideelle Mand; hans fortrinlige Medarbejde har været mig en *ganske uvurderlig Hjælp*, hvorfor jeg takker ham meget.

Jeg har ment det hensigtsmæssigt at dele Værket i to Bind. Andet Bind skulde da, om alt går vel, udkomme til December næste Aar. Formatet er valgt saaledes, at Nakskovbogen kan glide ind som I i Rækken af mine andre under Fællestitlen »Lolland« udgivne Bøger.

Nakskov 1 November 1934.

C. C. Haugner.

I

BYOMRAADET

Nakskovs fine Profil set fra Syd over de flade Marker.

Byens Alder.

HVOR gammel er Nakskov? Syv-otte Hundrede Aar, maaske nærmest omkring 750. Mere præcis kan Spørgsmaalet ikke besvares; thi det gaar med Nakskov som med alle vore andre Kobstæder fra den tidlige Middelalder: Deres Tilblivelse er skjult i et historisk Mørke, som ingen videnskabelig Projektør kan gennemtrænge. Spørgsmaalet om Byens *virkelige* Alder kan altsaa ikke besvares; men derimod kan man godt — uden at forfalde til rene Fantasier — danne sig et Tankefotografi af Landskab og Forhold under Byens Tilblivelse.

Den Plet, der blev Nakskovs Vugge, var en Halvo med en rundbuet Kystlinie og et højere liggende Midterparti, der faldt jævnt til alle Sider. Helt fra Oldtiden havde man til Betegnelse af visse Punkter i Landskabet anvendt Billeder fra den menneskelige Legemsbygning f. Eks. Ryg, Balle, Albue og Nakke, og den lille Halvo havde netop paa Grund af sin Form faaet Navnet Nakken. Den var dækket af Storskov; det blev til Skoven paa Nakken eller Nakkeskoven. Halvoen var en Del af Krogsbølle Sogn og hørte med dette under Horselund Herred, det senere Norreherred. I en Kreds om Nakken laa

Kirkebyerne og Kirkesognene: Branderslev, Krogsbølle, Halsted og Arninge. Indtil Valdemarstiden var Størstedelen af Arealerne omkring Nakken dækket af Skov, der husede baade Vildsvin, Bjørn og Ulv og undertiden ogsaa Stilmænd. Syd for Nakken bredte Fjorden sig helt ned mod Saunso og Arninge, rig paa Fisk og skovklædte Øer og Holme. Efter at Valdemar og Absalon havde samlet Danmarks Rige og skaffet det Fred for baade ydre og indre Fjender, tog Agerdyrkningen et mægtigt Opsving, store Strækninger blev ryddet, og nye Landsbyer voksede frem overalt — ogsaa i Landskabet omkring Nakken, hvor Abildtorpe, Skalchenæs, Torpe og Vestenskov var Nydannelser. Udviklingen fortsattes under Valdemarsonnerne Knud og Valdemar, og som et naturligt Led i denne Opløbsstring kom en lang Række nye Købstæder, hjulpet frem af Kongemagten, der naturligvis var stærkt interesseret i gennem dem at faa Handel og Om sætning indadtil og udadtil fæstnet og øget. Blandt de nye Købstæder, der saaledes dukkede op i Tiden henimod 1200, var ogsaa Nakskov. Det vides ikke, om den har udviklet sig af et lille Fiskerleje bag Nakkeskoven, eller om den i Kraft af Kongebud og Kongegave er tryllet frem af den jomfruelige Jord som en fuldbaaren, om end *saare lille og yderst beskeden Købstad*, der vel at mærke stadig horte under Herredstinget i Horselund og i juridisk Henseende altsaa ikke rangerede højere end de omliggende Landsbyer. Den nye Købstad fik kun overladt selve Nakken som sit Byomraade, d. v. s. et Areal, der begrænsedes af en Linie gennem det nuværende Kattesundet fra Byfogedsoen til Fjordindskæringen, hvor »Harmonien« nu ligger. Det første Arbejde kom til at bestaa i Trærydning, saa der kunde blive Byggeplads og Agerjord. Leve af Handelen kunde den lille Købstad naturligvis ikke; den maatte drive baade Landbrug og Fiskeri, og derfor meldte Jordhungeren sig hurtigt; men heldigvis var der Tid efter anden Konger, der var villige til at stille denne Hunger.

I de bevarede Dokumenter nævnes Nakskov første Gang omkring 1240, men da havde den sikkert gennemlevet mere end det første halve Hundrede Aar. I Valdemar II's Jordebog findes Nakskov nævnt¹, men hvor meget der kan bygges herpaa, skal jeg lade være usagt, eftersom Videnskabsmændene har været — og vel endnu er — højst uenige om Værdien af bemeldte Jordebog, der snart er udraabt som vort mest ærefrygtomspundne Kildeskrift, snart er degraderet til en Øvelsesbog for den senere Middelalders vordende Kancellister. Heldigvis har vi andre og mindre omstridte Angivelser fra samme

Periode at bygge vor Viden paa. 1242 sluttede Erik Plovpenning i Nakskov foreløbig Aftale med Bisp Torkild af Riga om Bispedømmets Indtægter², og i et Privilegiebrev, som Erik Glipping 1266 skænkede Nakskov, bekræfter han, at Nakskovborgerne ejer »den Aagang og Fædrift, som i vor elskelige Hr. Faders Tid har ligget til deres By«³. Erik Glippings Fader var Valdemar II's yngste Søn, Kristoffer, der blev Konge efter Brødrene Erik og Abel, men allerede inden Faderens Død førte Titlen: »Herre til Lolland og Falster«⁴. Erik Glipping var iøvrigt født paa Lolland⁵, og det er rimeligt nok, at hans Fader har vist sig gavmild mod sit Hertuglens største By.

Jordgaverne.

Det kan ikke med Bestemthed afgøres, hvilke Jorder Kristoffer har skænket Nakskov; men der er grundet Formodning om, at det har været Rosnæs og Arealerne nærmest Vejlegadebro eller Vejlen, som det derværende Vadested dengang hed. Erik Glipping forøgede Faderens Gave betydeligt, idet han i det 1266 i Nakskov udstedte Dokument skriver: Vi vil med dette vort aabne Brev bekræfte, at Borgerne i Nakskov skal beholde den Aagang og Fædrift, som i vor elskelige Hr. Faders Tid har ligget til deres By »med den Mark Sigensehe og den Skov, som vi fik fra Matthias ved Dom«⁶. Det var hele det nuværende Madeskov fra Byfogedsøen og ud til Fjorden. Skoven var den største Part og udgjorde ca. 320 Tdr. Ld. Sigensehe Mark og Eng, der laa mellem Skoven og Fjorden, var paa ca. 40 Tdr. Ld., medens Rosnæs var ca. 60 Tdr. Ld. — altsaa alt i alt et Areal, der var flere Gange større end det oprindelige Byomraade paa Nakken.

Uantastet fik Nakskov dog ikke Lov at beholde Erik Glippings Gave. Maaske har den nu ukendte Dom over den ukendte Matthias været uretfærdig, saa Mindet om den stadig har ægget til Attentat paa Nakskovs Ejendomsret til denne Jord, i al Fald stod der gennem Aarhundreder Trætte om den. I alle Trætter er Ejeren af Lundegaard (nuværende Christiansdal) den angribende Part, saa man vel tør formode, at den omstridte Jord oprindeligt har ligget til denne Gaard, hvis Jorder stødte op til de omstridte. Vi tør maaske endvidere formode, at den domte Matthias har været Ejer af Lundegaard, der er en af Vestlollands allerældste Gaarde, og det samme har formentlig den Adelsmand været, der 1288 sammen med sine Folk blev slaæet ihjel af Nakskov Borgere. Under en senere Jordstrid, hvor der var

Tale om en »toppet Sten« i Madeskov, vidnede Nakskovborgere, at de altid havde hørt, at denne Sten var rejst til Minde om hint Drab⁹. Er dette rigtigt, maa Drabshistorien have haft følgende Forløb: Adelsmanden Niels Lauritzen paa Lundegaard har med Magt villet tage den Jord tilbage, som han mente, ulovligt var givet Nakskov. Han er derfor med sine Folk draget ind paa den omstridte Jord for at sætte Skel; dette har Nakskovborgerne ikke villet finde sig i, de er rykket mandstærke ud, det er kommet til Strid og Kamp, og herunder er Adelsmanden og alle hans Folk blevet paa Valen. Den bevarede Kilde meddeler kun, at Borgerne efter Drabet søgte Hjælp og Beskyttelse hos Kongemagten for at afværge Hævnen fra den dræbte Adelsmands Slægt. Erik Menved var endnu ikke myndig; men hans Moder, Dronning Agnes, der styrede Riget i hans Navn og netop opholdt sig i Sæxbøbing, udsendte straks herfra et aabent Brev, hvori Kongen tager Nakskov Borgere i sin Beskyttelse og forbyder enhver at paaføre dem nogen Fortræd. Og saa hedder det videre, at Kongen dommer Borgerne »nogenledes undskyldt« for Drabet paa Niels Lauritzen og hans Folk. Der maa ikke heller rejses Sag mod Borgerne, med mindre én eller flere af dem frivilligt bekender sig som Gerningsmænd til Drabet⁹. Da alle Borgerne havde været enige om at slaa de ubudne Gæster ihjel, var der naturligvis ingen, der meldte sig. Den Omstændighed, at Kongemagten saaledes tog Drabsmændene i sin Beskyttelse uden at idømme dem Drabsbøder, kan da ogsaa kun udlægges som Bevis for, at Borgerne har handlet i Nødværge. Donningerne efter Striden vilde dog ikke lægge sig, og da Erik Menved 1293 er blevet myndig og i den Anledning bekræfter og udvider Nakskovs Privilegier, nævner han udtrykkeligt de paagældende Jorder, idet han »særdeles vil forsvare og tildømme« Borgerne »den Fægang, som i vor elskelige Hr. Faders Tid har ligget til deres Kobstad med den Mark Sigersche og den Skov, som vor elskelige Hr. Fader fik fra Matthias ved Dom«⁹. Alligevel bliver der stadig gjort Angreb paa Borgernes Ret til Jorden, og næste Aar maa de atter bede om Beskyttelse. Overhøjheden og Indtægterne af Lolland-Falster er nu overgaaet til Kongens Moder, der, skønt hun har giftet sig med Grev Gert II af Holsten, har beholdt sit Enkegods: Lolland-Falster. Hun skriver sig: »Vi Agnes af Guds Naade fordums Danmarks Dronning«, og bekendtgør, at Borgerne i Nakskov har beklaget sig over, at visse Folk besværer og forhindrer dem i at nyde Rettighederne til »den Mark Sigersche og en Skov, som kaldes Marskov«,

og som er givet dem af vor elskelige Søn Kong Erik og hans Fader. Vi vil, hedder det, ingenlunde saadanne Fordristigelser taale, men tildommer Nakskov Borgere bemeldte Fægning, Marken og Skoven evindeligt frit at eje, saa ingen herefter skal understaa sig i at molestere eller besvære Borgerne i denne Sag¹⁰. Brevet er udgaaet i Nykøbing og underskrevet af to Vidner; den ene er Troels Blach, der betegnes som »Lollands Advokat«, d. v. s. Eksdronningens Foged, som bestyrede Lenet i hendes Fraværelse.

I lang Tid derefter tier Kilderne om denne Sag, men 1451 blusser den gamle Jordstrid op igen. Det er Ulf Godow paa Lundegaard, der bestrider Borgernes Ret til Jorderne. Han har ladet foretage forskellige Syn paa Aastedet og har skaffet sig et Tingsvidne af 12 Mand angaaende de forskellige Jorders Benævnelse¹¹, naturligvis til Brug ved en planlagt Proces. Jordprocesser var i de Tider en yndet og ofte indbringende Sport for lovkyndige Adelsmænd, og Ulf Godow var ikke ukendt med Kunsten; han havde f. Eks. 1443 gennem Proces fratvunget Branderslevmændene et Jordstykke¹², og nu skulde altsaa Nakskov holde for; men Borgerne sørgede for at faa Ulf Godow bremsset i Tide. Han havde knapt faaet taget sit Tingsvidne, før de var hos Christian I i Kalundborg og fik udstedt et Brev, hvori Kongen tager Nakskov Borgere i sit »Værn, Hegn og Beskærmelse« og ganske særlig vil forsvare deres Adkomst til Sigersche Mark og Matheskov, og han forbyder alle at paaføre Borgerne Proces om disse Jorder¹³. Saa gaar der 28 Aar i Fred, men 1479 er det galt igen. Borgmestrene maa igen til Christian I for at faa udstedt et Kongebrev, hvori det hedder, at eftersom nogen rejser Krav paa »Sigerhe Mark og Madeskov med de Grunde, der tilligger«, saa forbyder vi alle at hindre Borgerne i Nakskov Besiddelsen af disse Jorder eller prøve paa at dele dem ved Skel eller Dom¹⁴. I et Par Hundrede Aar er der nu Fred, men 1684 rejses den gamle Strid paany, og denne Gang er Nyderen af Lundegaard, som rejser Striden — eller vel rettere lægger Navn til — ingen ringere end Enkedronning Sofie Amalie. Det blev den sidste Strid om disse Jorder, og den mindede i sit Forløb meget om den første, idet der skete Selvtægt, om end ikke med den blodige Udgang som for 400 Aar siden. Amtsforvalter Claus Hartvigsen paa Halsted Kloster havde hos Enkedronningen, der nød Krongodset paa Lolland-Falster som Enkepension, sikret sig en skriftlig Ordre til at inddrage en Del af de omstridte Jorder under Lundegaard, hvor en tidligere Fæster havde drevet dem som For-

pagtning. Hartvigsen drog derefter med sine Folk ind paa Madeskov og opkastede Grofter og rejste Hegn for de Arealer, han vilde have under Lundegaard. Men Borgerne drog i Fællesskab ud ved Nattetide, jævned Grofterne og væltede Hegnene. Amtsforvalteren anklagede Borgerne for Opsætsighed mod Hendes Majestæt, medens Borgerne paa deres Side ansogte Kongen om at faa nedsat en Kommission til at domme i Sagen. Kongen imødekom Ønsket og udnævnte to Mænd til at undersøge den. Efter vidtloftige Forhør, Syn og Udsagn af gamle Mænd, Fremlæggelse af gamle Kongebreve og Indgivelse af mange skriftlige Indlæg for Kommissionen afgav de to Kommissærer en indgaaende og omfangsrig Beretning, hvori de uden Forbehold erklærede, at den omstridte Jord tilhørte Nakskov. De gav Claus Hartvigsen Skyld for ved ubeviselige Paastande at have forskaffet sig Enkedronningens Ordre, og undskyldte Borgerne med, at de ikke havde vidst, at det var Hendes Majestæt, der havde givet Ordre til Indgrøftningen, men at de havde troet, at Amtsforvalteren havde handlet paa egen Haand. I Overensstemmelse hermed resolverede Kongen, at da baade Amtsforvalteren og Magistraten havde forset sig, havde de hver for sig at betale Kommissærerne 50 Rigsdaler i Salær. Jorderne skulde udelt forblive Nakskovs Ejendom¹⁶.

Erik Glippings store, men omstridte Gave tilfredsstillende i omtrent 300 Aar Nakskovborgernes Jordhunger, men saa meldte den sig igen, eller maaske rettere sagt, saa var der atter en Konge, som kunde og vilde imødekomme deres Ønsker. Det var Christian III, der paa dette som paa saa mange andre Omraader var Nakskov en god og gavmild Herre. 1550 udstedte han et Brev, hvori han til Gavn og Bedste for Borgmestre, Raadmænd og menige Borgerskab i Nakskov giver dem Tilladelse til at nedbryde Bondebyen Krogsbølle, Nordost for Nakskov, og benytte dens Jorder foreløbig i 10 Aar mod at betale almindelig Landgilde¹⁶. Det var den senere saakaldte Stormarken og Svingelsmarken, som dermed blev lagt under Byen. Det viste sig senere, at Kronen ikke ejede alle Gaardene i Krogsbølle, saa Kongen maatte stille et Par Adelsmænd, hvis Gaarde var nedrevet og inddraget under Byen, tilfreds ved at skænke dem Gaarde andet Steds¹⁷. De bevilgede 10 Aar vilde altsaa udløbe 1560, men allerede 1556 var Borgerne paa Færde for at faa Brugstiden forlænget. Kongen imødekom deres Ønske, og gav dem Ret til at besidde Jorderne i 20 Aar udover de 10, de alt havde Løfte paa¹⁸. Alligevel havde Borgerne Dristighed nok til at komme igen faa Maaneder efter og bede om mere. Og atter

havde de Held med sig. Anden Nytaarsdag 1557 gav Christian III dem Brev paa at inddrage Byen Skalchenes (senere Krukholm) Jorder paa samme Maade som tidligere Krogsbølle, og ogsaa her blev Brugs-tiden sat til 20 Aar¹⁹. Men efter Erfaringerne fra sidst lod Gaven denne Gang kun paa Kronens Gaarde i Skalchenes, og da nogle af

Den her skildrede Vækst af Byomraadet fra den lille Begyndelse paa Nakken til Byens nuværende udstrakte Omraade anskueliggøres bedst ved ovenstaaende Rids, der, hvad Størrelsesforholdene angaar, er i Overensstemmelse med Generalstabskortet.

denne Bys Gaarde laa under Sæbyholm, maatte der foretages en Udskiftning, saaledes at Kronens Jordtilliggende blev udskilt som et samlet Hele nærmest Byen, den saakaldte Mollemark, medens Resten fremdeles kaldtes Skalchenes og senere Krukholm. Stormarken, Svingelsmarken og Mollemarken udgjorde ca. 425 Tdr. Ld. Da Borgerne havde faaet Lov til at nedrive de to Landsbyers Gaarde,

havde de jo det bedste Haab om at faa Lov til at beholde Jorderne, et Haab, der i 1577 gik i Opfyldelse, idet Frederik II overdrog Nakskov Jorderne som Ejendom, mod at de stadig betalte sædvanlig Landgilde²⁰. Med de skærnkede Jorder fulgte ogsaa Part i Karlebyhed, der var fælles Overdrev for Krogsbølle, Skalchenes, Abildtorpe og en Række andre Landsbyer, og da Overdrevet 1779 blev udskiftet, fik Nakskov for sin Part ca. 50 Tdr. Ld., som man gav Betegnelsen »Friedheden«. I Midten af det 17. Aarhundrede fik Nakskov endnu en lille Udvidelse, idet Øerne: Færgelandet, Mellemlandet (hvor nu Færgelandsgaarden ligger) og Stubbelandet (hvor nu Hollebyhusene ligger) af Hensyn til Fæstningsanlægene blev erhvervet af Kronen og indlemmet i Nakskov.

Var Christian III's Jordgave end en stor Gevinst for Nakskov, saa var det paa den anden Side en frygtelig og helt meningsløs Lemlæstelse af Krogsbølle Sogn (det senere Nakskov Landsogn): thi det blev ikke alene halveret, men oven i Kobet delt saa uheldigt, at det tilbageblevne udgjorde to fra hinanden helt adskilte Stykker, thi Krogsbøllejorderne, der var inddraget under Nakskov, laa mellem Abildtorpe og Krukholm, der nu udgjorde hele Krogsbølle Sogn. Det var da kun en simpel Retfærdighedshandling, naar Nakskov 1921 — efter halvtjerde Hundrede Aars Forlob — ved Indlemmelsen af Nakskov Landsogn maatte sluge Resterne af det gamle Krogsbølle Sogn, skønt denne sidste Erhvervelse ikke var nogen Gave, men en Byrde.

II

SANKT NIKOLAI KIRKE

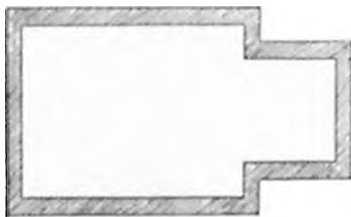

Torvet og Kirken: til højre Rådhusets Gavl.

Kirkebygningen.

SAMTIDIG med den første Bebyggelse paa Nakken er der sikkert rejst et lille Gudshus eller Kapel. Det var helliget Skt. Nikolai, de sofarendes Helgen, og hans Navn vedblev at være knyttet til Stedets Kirke. Længe har det beskedne Tempel ikke kunnet tilfredsstille den opvoksende Bys Krav, og man er ikke kommet langt ind i 1200-Aarene, før man har bygget en Kirke, der var den unge fremadstræbende By værdig. Det var — som alle Kirker fra den Periode — en saakaldt romansk Bygning med smaa rundbuede, højtsiddende Vinduer og rundbuede Døre paa Skibets Nord- og Sydspids til Indgang for henholdsvis Kvinder og Mænd. Det flade Bjælkeloft laa højt til Vejrs; thi Kirkerummet var, trods sin forholdsvise Lidenhed, højere end Sideskibene i den nuværende Kirke. Koret var betydeligt mindre og lavere end Skibet. Grundplanen (S. 22) viser den gamle Kirkes Form og Størrelse. Det er ingen Fantasitegning — kun Koret er opridset efter Skon —; thi det 700-aarige Skib staar endnu som Kerne i den nuværende Kirkes østlige Halvdel. Gaar man op over Sidehvælvin-

gerne, finder man Overdelen af den gamle romanske Kirkes Ydermure staaende velbevarede. Underneden i Kirkeskibet er der udhugget Buer i de gamle metertykke Mure, og de tilbageblevne Piller er forstærket for at kunne bære de indbyggede Hvælvinger; men ovenpaa dem staar som sagt den gamle Mur med Rester af sine rundbuede Vindueslysninger upaavirket af Tidens Tand. Hvorlænge den romanske Kirke har gjort Fyldest, kan naturligvis ikke nu konstateres, men der er vel næppe forlobet stort over et eller halvandet Aarhundrede, for Kravet om en større og prægtigere Kirke har meldt sig, en Kirke, der var den hastigt opblomstrende By og dens selvbevidste Borgere værdig. Og saa lagde man da Planen til en mægtig og pompøs Kirke,

Grundriss af den romanske Kirke.

bygget i Tilslutning til den gamle — saa denne stadig kunde benyttes under Arbejdet med den ny — og bygget paa langt Sigt, Stykke for Stykke med større eller mindre Pauser i Arbejdet, efter som Tider og Vilkaar bød og tillod. Dog har Kirkens Grundlæggere næppe tænkt sig, at det skulde vare tre Hundrede Aar, for man fik Kirkebygningen

helt færdig — og saa havde man endda ikke fulgt den storstilede Plan til Vejs Ende. Nakskov Kirke har, som den staar nu, sin egen Charme, sin egen særprægede Skonhed, der gør Indtryk paa Beskueren, men det kan ikke skjules, at den Kirke, som Grundlæggerne havde planlagt og tænkt sig fuldført gennem Aarhundreders Arbejde, vilde have virket mere imponerende og mere pragtfuld gennem sin renere og slanke Stil.

Vi savner ganske Midler til at følge og tidfæste de enkelte Perioder i det langsommelige Byggearbejde; der er for Kirkens ældste Historie kun ganske enkelte Aarstal som Holdepunkter; ellers er man henvist til at gætte i Aarhundreder i Stedet for Aartier. Kun den vestlige Del af Kirken blev opført efter den oprindelige Plan, der sikkert har haft andre Kirker som Forbillede. Der er visse Tilknytningspunkter til Sankt Knuds Kirke i Odense — der jo den Gang var Bisperesidens baade for Fyn og Lolland-Falster — og til Sankt Peters Kirke i Malmø, men denne Side af Sagen skal jeg overlade til den specielle Fagkundskab og alene holde mig til det, man har for Øje i Nakskov Kirke. Til Forklaring af Gangen i Byggearbejdet er det

bedst at tage Grundplanen af den nuværende Kirke (Side 26) som Udgangspunkt.

Fra Grundplanens Midte og mod Øst er der paa hver Side af Midterskibet tre Piller eller Dele af Piller, som er mørkere end de andre; de angiver den gamle romanske Kirkes Skib. Man er begyndt med Opførelsen af den vestlige Del af den nye Kirke. Da det kneb med Pengene, gik man den i slige Tilfælde sædvanlige Vej og anmodede Paven om Hjælp. En saadan Hjælp til Kirkebygning blev i Reglen

Rester af den romanske Kirkes Syd-væg.
I Forgrunden to af søndre Sideskibs Hvælvinger.

ydet i Form af Afladsbevillinger, idet Paven gav dem, der besøgte — og ofrede til — den paagældende Kirke, Aflad for deres Synder. I Aarene 1414 til 1419 udgik der hele tre Pavebreve om Aflad til dem, der paa bestemte Dage besøgte Nakskov Kirke¹. De to første Afladsbreve gjaldt hver for 10 Aar, det sidste gjaldt derimod til evig Tid.

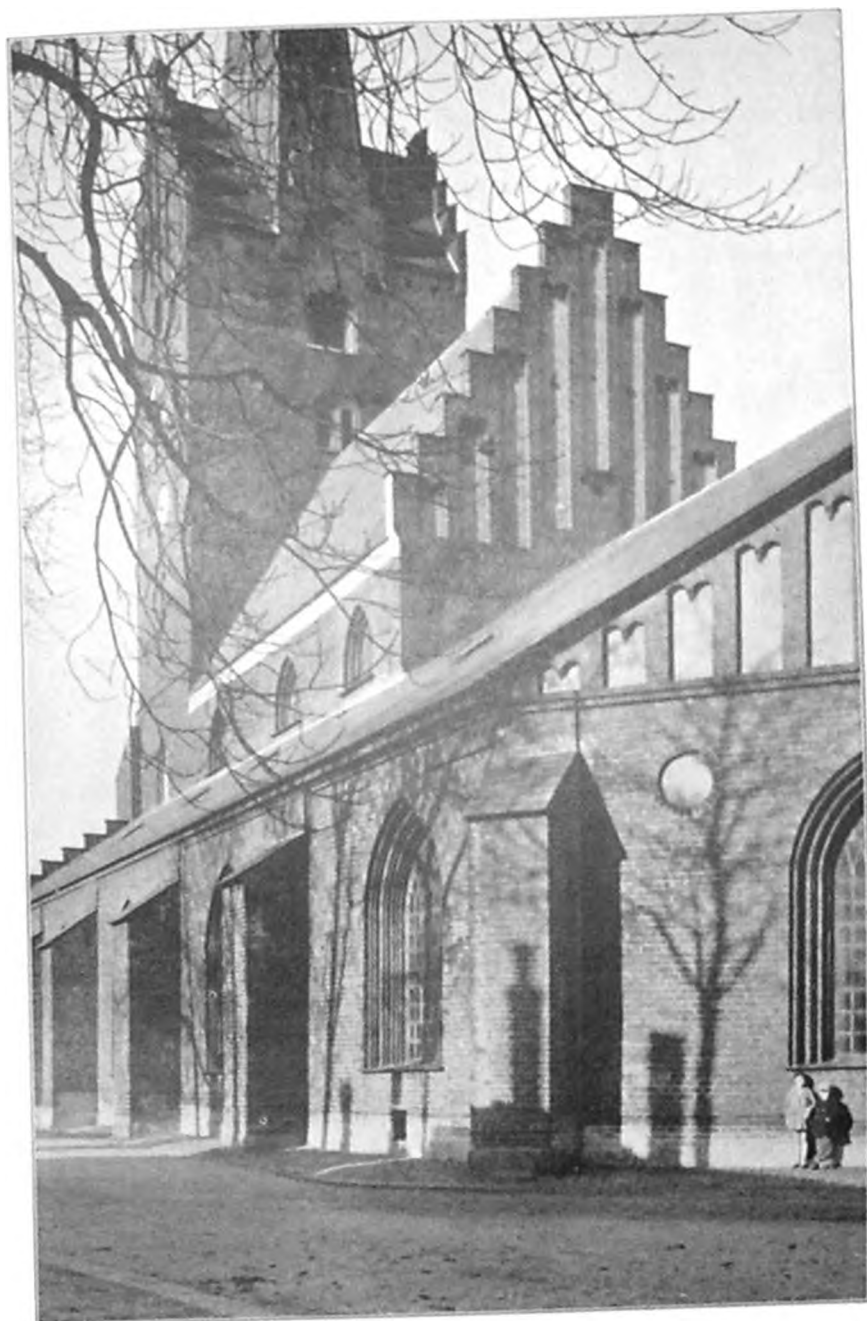
Gennem 1400-Aarene har man saa fortsat med at bygge den vestlige Del af Kirken og Taarnet. Spiret er sikkert først kommet senere. Fra den gamle romanske Kirke og Vest paa stod da den nye Kirke omkring 1500 færdig efter Planen, opført af kyndige Bygmestre i ren og klar gotisk Stil. Da Arbejdet saa skulde fortsættes, var det des-

værre alt andet end dygtige og erfarne Folk, der kom til. Formentlig har man benyttet en forhaandenværende ukyndig Murermester, og Arbejdet blev derefter. Det var den ydre Mur om de planlagte Side-skibe i Kirkens østlige Halvdel, der nu blev opført med Stræbepiller og Vinduesaabninger og med den tresidede Afslutning mod Øst. Murermesteren var som sagt ikke Opgaven voksen, idet det viste sig, at han end ikke kunde udstikke en lige Mur. Katten rendte i den Grad med Maalet, at begge Ydermure blev skæve mod Nord, den nordre Mur fik en lille og den søndre en stor Skævhed. Dermed var i Virkeligheden Planen til det smukke Bygningsværk i nogen Maade skæmmet, og en senere Bygmester hjalp til med yderligere at forkludre det.

Den fritstaaende Mur, der her var opført, fik Lov til at staa bar og nogen uden Tag og Dække i langt over 100 Aar, saa man kan forestille sig, at den mest af alt har mindet om en Ruin. Men det samme kan sikkert siges om flere af de tidligere Byggeafsnit; thi det var den almindelige Fremgangsmaade ved store Byggearbejder i de Tider, baade her hjemme og ude i Europa. Den lige Gavl i den tresidede Afslutning mod Øst blev kun opført i Grundmurens Højde, for at der her kunde være Adgang til det Stykke Jord, der laa indenfor de nye Ydermure omkring den gamle romanske Kirkes Skib og Kor, der stadig stod i den oprindelige Skikkelse; denne Plet Jord blev stadig benyttet som den øvrige Kirkegaard. 1623 blev f. Eks. et Spædbarn »begravet paa Byens Kirkegaard i Omgangene«².

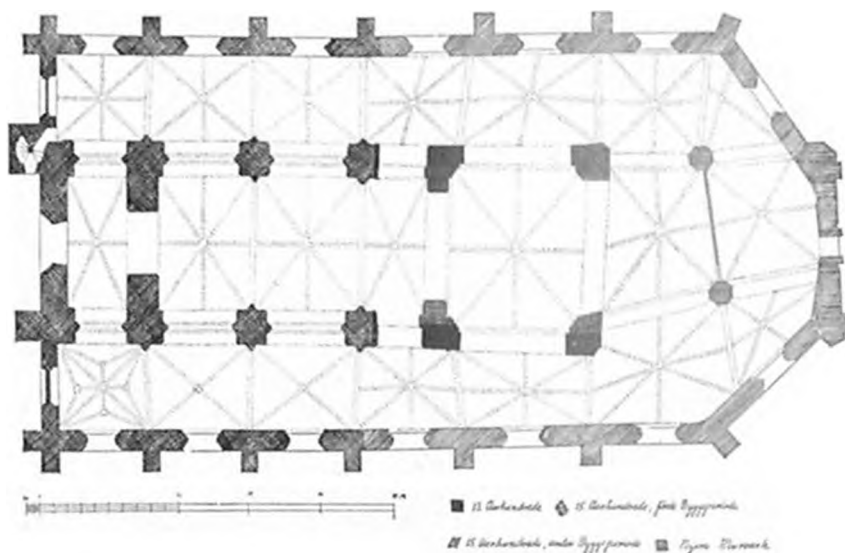
Henimod Reformationen blev Indtægten gennem Afladsbrevene ringere og ringere, og det gjaldt da om at finde anden Hjælp til Byggeriets Fortsættelse, og Hjælpen fandt man lige for Haanden i Helligaandsklostret. Kirken fik 1535 Ret til at nyde noget af »Kisten« i Helligaandsklostret, hvormeget faar vi ikke at vide, men da Antallet af de Personer, Klostret skulde huse, blev sat ned fra 12 til 6, maa Kirken vel have faaet ca. Halvdelen af Klosters Jordegods og øvrige Midler. Antagelig har Kirken nu faaet sit Spir, der skal have været af betydelig Højde.

I det foregaaende har jeg med Hensyn til Tidspunkterne været henvist til at skonne med mere eller mindre solide Holdepunkter for Skønnet; men fra 1570 har man bestemte Data at holde sig til. Kobelev-Præsten Jost Povlsen, der 1572 blev Sognepræst i Nakskov, meddeler i sine af Anders Perlestikker gengivne Optegnelser, at kort før han kom til Nakskov, var Koret og Altret forfærdiget efter Bispens Til-

Kirken set fra Præstestræde. 1929.

skyndelse³. Det kan kun være den lave Hvælving i Midterskibets østlige Ende, her er Tale om; d. v. s., man har taget Storstedelen af den romanske Kirkes Skib og omdannet det til Kor ved at indbygge en Hvælving, der vel var højere end Sideskibene, men betydelig lavere end Højkirkens Hvælvinger. Den romanske Kirkes tidligere Kor blev derefter indrettet til Sakristi. Dette Stykke Byggearbejde er ganske uforstaaeligt, med mindre det skal ses som Udslag af en Beslutning om, at Kirken ikke skulde være større. Thi ved at indbygge denne forholdsvis lave Hvælving satte man en Stopper for Planen om at

føre Højkirken gennem hele den med Ydermurene projekterede Længde. Herfor taler ogsaa den Omstændighed, at man gav det nye Kor en saadan Størrelse, at det, der blev tilbage af den romanske Kirkes Skib, noje svarede til Hvælvingefaget under Taarnet, der den Gang horte med til Skibet. Ved at bygge et smalt Højkirkefag ved Koret naaede man altsaa — som et Blik paa Grundplanen viser — en symmetrisk Hvælvingerække i Højkirken med to brede Fag i Midten og et smalt for hver Ende. Det varede da heller ikke mange Aar, før man forlængede Højkirken med dette smalle Fag. Aarstallet 1601 paa dets Gavl fortæller herom. Samtidig overdækkede man det tilsvarende Fag i Sideskibene (mod Nord og Syd), men da Ydermurens Stræbepiller — der angav, hvor Hvælvingerne skulde have været — nu ikke

korresponderede med Pillerne i Højkirkens sidste smalle Fag, maatte Hvælvingerne i Sideskibene blive skæve Firkanter, hvad Grundplanen ogsaa tydeligt viser. Byggearbejdet paa selve Kirken hvilede nu et halvt Hundrede Aar, men imedens skete der adskilligt med

Spiret.

Kirkens høje Spir var naturligvis meget udsat for Lynnedslag, og Borgerne skjælv ofte for det. Præsten *Jost Poulsen* fortæller, at der i Vinteren 1577, Natten mellem den 13. og 14. Februar, opkom et voldsomt Lyn- og Tordenvejr. Ilden sværmede om Kirketaarnet, og det saa ud, som om den lyse Lue stod ovenud af Spiret, saa man ringede Brand med Klokkerne, fordi Raadet var bange for, at hele Kirken skulde brænde. Lynet tændte dog ikke, men Spiret fik alligevel sin Bekomst. Det blev stærkt beskadiget, og Skrøbeligheden voksede stadig. Da Faren for, at det skulde styrte ned, blev større og større, besluttede man 1617 at forebygge en saadan Ulykke ved at tage Spiret ned og rejse et nyt. Arbejdet blev overdraget den københavnske Tomrer- og Bygmester *Vitus Kragen*. Den 25. April blev Kontrakten mellem ham, Borgmestre, Raad og Kirkeværger underskrevet. Naar Blytaget var taget af Spiret, skulde *Vitus Kragen* nedtage det og al leveret Tommer hugge og opsætte et nyt samt hugge og opsætte det nye Tommer til Klokkerne. Han skulde have et Tusind Daler — hver Daler til 32 Skilling lybsk — for Arbejdet, og han modtog som Forskud 50 Daler. Han forpligtede sig til at levere et i alle Maader forsvarligt Arbejde og til at holde Borgmestre, Raad, Kirkeværger og Borgerskab skadesløse, hvis han viste nogen Forsømmelighed i Arbejdet. Mortens Aften 1617 begyndte de at hugge paa det nye Spir. Det var saa langt, at det ved Afbindingen naaede over hele Kirkegaarden fra Indgangen ved Tilegade til Indgangen ved Bybrostræde. Trods alle Bygmesterens Forpligtelser blev Arbejdet ikke udført, som det skulde og burde. Under 16. April 1618 maatte han afgive en skriftlig Erklæring, hvori det hedder, at under hans Fraværelse ved Kgl. Majestæts Arbejde i København har hans Folk forset sig med Arbejdet, saa der viser sig at »være en Krum« paa Spiret, ligesom Stangen med Tilbehør (Vejrhanen) ikke er opsat, til Trods for at han har faaet sin fulde Betaling. Han lover derfor at rette »den Bugt« og fuldføre Arbejdet, idet han forpligter sig og sine Arvinger til »at staa til Rette« og holde Borgmestre, Raad og Byen skadesløse. Hvorledes han tilsidst er sluppet fra Arbejdet, foreligger der intet om; men Spirets Skæbne

7 Aar senere taler jo ikke i Bygmesterens Favor. Det nye Spir har formentlig været højere og sværere end det gamle, eftersom det nedtagne Blytag ikke strakte til. 17. Juli 1618 foreligger nemlig en Regning paa 70 Skippund*) og 1¹/₂ Lispund Bly til Kirken, der med Fragt koster 1285 Mark (å 14 Skilling lybsk). Endvidere 20 Stk. Tagkobber, der vejede 3 Lispund og 3 Pund^o.

Den 10. Februar 1625 ramtes Kirken af den største Ulykke i hele dens 700-aarige Historie. Vitus Kragens nye Spir blæste ned. Det er vel højst rimeligt, at det ikke har været det allerbedste Arbejde, men til nogen Undskyldning for Bygmesteren tjener, at det var et forfærdeligt Vejr. Anders Perlestikker kalder det en Himlens Straf. Storm og Sne og Højvande satte ind med forskrækkelig Kraft. I Stræderne mod Stranden roede de rundt i Baade, hele Vestlolland ned til Rødby stod under Vand, og store Skader og Ulykker skete alle Vegne. Spiret blæste ned ved højlys Dag og faldt med sin kolossale Vægt af Tømmer og Bly først paa Skolen (Latinskolen, der laa lige for Enden af Kirken), dernæst paa Johan Jostis Gaard, der laa næst Skolen (med Façade mod Vejlegade), strakte sig tværs over Vejlegade og faldt paa Sandbypræsten Hr. Jenses Gaard, hvor det »nedslog og skamferede mere end 14 Bindinger Hus paa Længden imod Stranden. Grundvolden af Skolen blev staaende, fordi den var bygget af det gode haarde Egetømmer; men Johan Jostis Gaard blev nedslaget udi Kvag altsammen. Fem Mennesker blev ihjelslagen; men Skolemesteren, der laa i sin Seng paa Skolen, og tvende Dreng, hver i sit Kammer, kom ingen Skade til, skont alt omkring dem blev knust. Jørgen Skomager selv blev bevaret, skont Huset blev slaaet i Kvag; men han mistede baade Hustru og Barn og Pige samt sin Svend, der sad næst ved ham^o. Spiret havde været Byens Stolthed; det var »af saa anseelig Højde, at det neppeligen haver haft sin Lige udi Danmark«, siger Arent Berntsen^o. Dets Fald var en skrækkelig Ulykke, men blev ogsaa betragtet som en Guds Straf for Synd og Hovmod. Derfor fik det firsidede flade og grimme Tag, man straks satte op, Lov at sidde i to Hundrede Aar, medens der ofredes store Summer paa Kirkens øvrige Bygning og dens indre Udsmykning.

*) Et Skippund = 20 Lispund, et Lispund = 8 Kilo.

Kirkebygningens Fuldendelse.

Byggeriet paa selve Kirkebygningen laa nu stille indtil 1650. Hele den nuværende Højkirke og de dertil hørende Sideskibe stod færdige. Som Rester af den gamle romanske Kirke stod den nye Kirkes Kor og Sakristi, og uden om det stod Ydermurene i hele Kirkens nuværende Udstrækning. Den 26. April 1650 besluttede Borgmestre, Raad og de 24 Mænd, at man skulde fortsætte med Kirkebyggeriet og begynde med Sideskibshvælvingen Syd for Koret og fortsætte, saalænge de Penge, som »af gode Folk til Kirkens Forbedring er foræret«, varer. Strækker de ikke til til Færdiggørelsen af Sideskibene paa begge Sider af Koret, skal Resten tages af Kirkens Beholdning¹¹. De to nye Hvælvingsfag paa begge Sider af Koret blev saa opført og forsynet med Endemure mod Øst. Man har aabenbart ment at puste lidt; men Pustet blev kun kort; thi allerede 1653 tager man fat igen og denne Gang for at føre hele Byggearbejdet til Ende. Ved en Raadstuesamling, hvori Borgmestre, Raad, Kirkeværger og de 24 Mænd deltog, blev det i fuld Enstemmighed vedtaget, at »Kirkens Bygning skal gaa for sig og dermed straks anfanges efter Opridsningen« og Kontraktens Indhold, dog at »Borgerskabet ikke noget med samme Bygning skal besværes enten ved Udgift eller Arbejde«¹². Tre Dage efter — 16. April 1653 — blev Kontrakten mellem Nakskovborgeren Bertel Murermester og Borgmestre, Raad og Kirkeværger underskrevet. Kontrakten giver meget udførlig Besked om, hvad der skal gøres. Bertel Murermester skal først nedrive Sakristiet (den romanske Kirkes Kor) og skal bortrydde alt i Grunden under Sakristiet, saa den kan blive bekvem til Begravelse og Lejrsted. Dernæst skal han gennemhugge Muren mellem Sakristiet og Koret og lave en smuk Bue i den, saa høj som Hvælvingen i Koret med Sikkerhed kan taale. Ligeledes skal han gennemhugge Gavlene i de nye Sideskibe og ogsaa her lave smukke Buer af samme Højde som de andre Buer i Sideskibene. Ogsaa Grunden under disse nedbrudte Mure skal han rense og gøre bekvem til Begravelser. Dernæst skal han bygge et nyt Kor paa Sakristiets hidtidige Plads, idet han »efter Anvisning« skal opmure to nye Piller, der i Forbindelse med de to østlige Piller i det gamle Kor skal bære Hvælvingen i det nye Kor. Den nye Hvælvning skal være af »lige høj Maner og Maade« som den gamle Korhvælvning; der skal være fire Buer under den, »en for hver Ende og en for hver Side efter den Højde og Maade, som det bedst kan skikke sig og som ham forevist

bliver«. Dernæst skal han mellem den gamle Ydermur og rundt om det nye Kor slaa fem nye Hvælvinger »efter den Højde, Maner og Maade som de gamle Hvælvinger i Kirkens Sidebygninger«. Han lover, at alle Hvælvingerne skal blive lige og smukke og »ikke blive skæve eller krumme til Vanheld og Uanseelighed«. Desværre viste det sig, at den gode Bertel Murermester her lovede adskilligt mere, end han kunde holde. Endvidere hedder det i Kontrakten, at han skal jævne og forbedre »den gamle Ydermur og opmure en ny Gavl« i den østre Ende af den gamle Mur (hvor der før havde været Indgang til »Omgangen«) »efter den Tykkelse, som den gamle Mur kan taale«. Hele Gavlpartiet skal derefter forsynes med smukke Sidekammer. Han skal nedbryde Sidekammerne paa den hidtidige Gavl for Enden af det gamle Kor og tage saa meget af den, som nødvendigt er for Anbringelsen af Taget, saa dette kan blive jævnt og plant med det gamle Tag. Naar Spærreværket er færdigt, skal han oplægge Taget, og da dette formedelst den kantede Gavl kræver stor Omhyggelighed i Arbejdet, lover han at varetage dette paa bedste Maade, og i det hele forfærdige Taget, saa »Hvælvingerne for Vand og Sne kan være forvarret«. I det nye Stykke Gavl skal han forfærdige et Vindue »saa bredt og højt det mest kan blive for Hvælvingerne«. I den gamle Mur i »Omgangen« skal han udhugge og runde et Vindue under hver af de fire Sidehvælvinger »efter den Højde og Bredde som mig befaleet bliver og som bedst kan skikke sig efter Vinduerne i den gamle Kirke«. Han lover at udhugge disse Vinduer saaledes, at de kan give det mest mulige Lys i Kirken. I den gamle Gavl, der bliver staaende oppe mellem Hvælvingerne og Taget, skal han hugge Huller til Døre, saa man fra de gamle Hvælvinger kan komme ind over de nye, naar der skal repareres paa Taget. Bertel Murermester forpligter sig til at holde Kirken skadesløs, hvis han med sit Nedbrydningsarbejde volder nogen Fortræd paa Bygningen. Han forpligter sig endvidere til at levere et Arbejde, der kan staa for berettiget Kritik af en anden Mester, og til at fremme Arbejdet, saa det — om muligt — kan være færdigt inden Vinter. Han skal for Arbejdet have 600 Slettedaler udbetalt i ugentlige eller maanedlige Rater, eftersom Arbejdet skrider frem¹². Arbejdet er næppe blevet færdigt den Sommer; thi den sidste Udbetaling er sket den 19. Juni 1654 med 44 $\frac{1}{2}$ Daler.

Det fremgaar af Kontrakten, at Bertel Murermester stadig skulde have Raad og Anvisning af Borgmestre, Raad og Kirkeværger, og han kan derfor ikke ene gores ansvarlig for det uheldige Resultat med

den skæve Korhvelving. Man var aabenbart paa Forhaand klar over, at den gamle Forsyndelse med de skæve Ydermure gjorde Opgaven vanskelig, og derfor turde man ikke betro den til Bertel Murermester alene. Men maaske det netop er de mange Kokke, der har fordærvet Maden. Den gamle Skævhed medførte, at der ogsaa maatte laves nogle skæve Linier i det nye Arbejde; men man løste — som et Øjekast paa Grundplanen let viser — Opgaven paa den uheldigst mulige Maade ved at lade Koret faa alle de skæve Linier i Stedet for at lade det gaa ud over Sideskibene, der havde en Del Skævheder i Forvejen. Iovrigt er det værd at understrege Kontraktens Oplysning om, at der i den østlige Gavl, der hvor Sakristidøren nu er, har siddet et stort Vindue i Stil med et tilsvarende, men endnu større Vindue i Vestgavlen.

Af Kontrakten med Bertel Murermester fremgik det, at det var Hensigten at lave en aaben Begravelse under Koret, og 1651 ansøgte man Regeringen om Tilladelse hertil og fik den. I det paagældende Kongebrev hedder det, at Borgerskabet i Nakskov »maa lade mure en Begravelse

udi deres Kirke under det nye Kor efter den Maade, som udi St. Knuds Kirke i vor Købstad Odense sket er«, og at de maa lade Kirkegulvet forhøje med den opkastede Jord, dog alt paa deres egen Bekostning¹⁴).

Den 16. Marts 1655 sluttede Borgmestre, Raad og Kirkeværger derefter Kontrakt med Nakskovborgeren Murermester Niels Strangesen om »at opmure en Begravelse under al Nybygningen i Nakskov Kirke, baade under begge Sider rundt omkring Altret og under Altret«. Graveren skulde for en Betaling af 20 Slettedaler udgrave den nye Begravelse i en Dybde af to Alen og trille Jorden udover Kirkegulvet, efter at Niels Strangesen i Forvejen havde optaget alle Ligsten og Gulvsten. Gulvet i Kirken skulde forhøjes op til »salig Michel Matzens Ligsten — eller saa højt det bedst kan blive«, og hvad der hertil maatte mangle af Jord og Sand, skulde Kirkeværgerne frit levere

Kirkens Østgavl. 1920

Murermesteren, som derefter atter skulde bringe Ligstenene paa Plads, hæve Stolestaderne og lægge Stengulvet. Over Begravelsen skulde han lægge et Loft saa højt, at en Karl kunde staa opret. Han skulde mure Trapper op til Koret og begge Sidegangene om Koret. Der skulde fra begge Sidegange i Skibet være en Trappe ned til Begravelsen, og baade Trapperne og Dorene skulde være saa brede, at man kunde bære en Kiste gennem dem. Nedgangen til Begravelsen skulde dernæst dækkes med Luger, i Plan med Kirkegulvet¹⁰. Niels Strangesen skulde for dette Arbejde have 180 Slettedaler og en Rosenobel¹¹).

Det hed sig nok i Kongebrevet, at Arbejdet skulde udføres paa Borgerskabets og Kirkens egen Bekostning; men de store Arbejder, der var udført, havde tomt Kirkekassen, og man ansøgte derfor om Tilladelse til at gore Laan hos de andre Kirker i Landsdelen; men i Ansøgningen hedder det ganske vist, at Pengene skulde bruges til Kirkens »Reparation«, og i Bevillingen hedder det ogsaa, at man i dette Øjemed »noget af de andre Kirkers Forraad, som uden Skade kan undværes, paa en Tid lang maa laane og bekomme«, indtil Kirken igen faar samlet saa megen Kapital, at den kan tilbagebetale Laanel¹². Lidt Reparationsarbejde blev der til Bevarelse af Skinnenet sat i Gang, men det var unægtelig ikke saa stort, saa man af den Grund behøvede at gaa ud at laane. Kontrakten om dette Arbejde blev sluttet den 15. August 1655 mellem Borgmestre, Raad og Kirkeværger og Murermester Niels Strangesen. Han skulde nedtage Murene over Hvælvingerne dels mellem det gamle og nye Kor og dels mellem de gamle og nye Sidehvælvinger, og befri de gamle Hvælvinger for den store Mængde Grus og Sten, her var ophobet »Kirken til stor Fare og Fordærvelse«. Dernæst skulde han reparere den nederste af de nye Hvælvinger i den søndre Sidegang, »som Christen Murermester opmurede«, og som nu havde slaet tvende Revner. Han skulde herfor have 45 Slettedaler¹³. Det er altsaa Christen og ikke Bertel Murermester, der har fuldført Arbejdet 1653; mulig er sidstnævnte da død inden Arbejdets Fuldførelse.

Det, der har været.

Jeg har nu i store Træk skildret Tilblivelsen af Kirkebygningen, som den nu staa, men der er ogsaa noget som hedder: Det, der var, og ikke er mere. Paa Sydsiden af Kirken, hvor det næstsidste Vindue

¹⁰) Fin engelsk Guldmont.

Kirken med det spantækte Spir fra 1823, fotograferet Sommeren 1903 under Opsætningen af Urets første Glasskive. *

mod Vest nu er, har været et Vaabehus, der blev nedrevet under Restaureringen 1854—60, fordi det var saa medtaget, at det vilde koste uforholdsmæssig meget at bringe det i ordentlig Stand. Det stammede sikkert fra Kirkens allerældste Periode og var Kirkens Hovedindgang. Det nuværende Vaabehus under Taarnet har oprindeligt været en Del af Skibet. Hvor Hovedindgangen nu er, sad et mægtigt

Søndre Sideskib; den forreste firribbede Hvælving fra det 15de Aarh.; de bageste otterribbede fra det 17de Aarh.

Vindue, og de to Blindinger i Sideskibenes Vestgavle har ligeledes været Vinduer. Foruden Hovedindgangen gennem Vaabehuset havde Kirken flere mindre Indgange. Oplysningen om Tilstedeværelsen af to af disse Indgange findes i en Anordning om Stolestaderne fra 1692. Heri opregnes nemlig Karlestolestaderne i søndre Sideskib fra Koret ned til den lille Kirkedør og fra denne og ned til den store Kirkedør (i Vaabehuset) og fra denne igen ned til Vestgavlen. Ligeledes Kvindestolene i det nordre Sideskib

fra Koret og ned til den *nordvestre Kirkedør* og fra denne ned til Magister Laurids Mortensens Begravelse¹⁸ (i den vestre Ende af nordre Sideskib). Man studser straks over Udtrykket den *nordvestre Kirkedør*; thi hvis der kun havde været denne ene, havde den jo kun heddet den nordre Kirkedør. Der har da ogsaa været en *nordøstre* Kirkedør, men i Modsætning til den sydøstre, der sad et Stykke nede i Skibet, sad den nordøstre helt oppe ved Koret og er derfor ikke nævnt i Stole-

stadeanordningen, der i Stedet gaar ud fra Koret. Den nordøstre er sikkert lavet under det store Byggeri 1653—55; thi 1658 omtales en Begravelse i nordre Gang ved den »nye Kirkedør«. Denne Dør blev tilmuret 1697, da Sognepræsten Frantz Thestrup indrettede sin Familiebegravelse paa dette Sted¹⁹; men herom senere. Den nordvestre Dør sad for Enden af Tværgangen lige overfor Vaabenhusdøren. Hvor-naar den sydøstre og nordvestre Dør er tilmuret, er indtil videre uoplyst.

Udfor Taarnet paa Kirkens Nordside har der ligget et Gravkapel, der omkring 1740 blev opført af den rige og ansete Kobmand Riegelsens ikke mindre rige og ansete Enke Karen Holm. 1742 var Kapellet i al Fald færdig, for i dette Aar udsatte hun en Kapital paa 100 Rigsdaler til Kapellet's Vedligeholdelse²⁰. Saa længe hun levede, skulde Renterne lægges til Kapitalen, og hun selv sørge for Vedligeholdelsen, men efter hendes Dod skulde Renterne af den saaledes opsparede Kapital alene dække Udgifterne til Vedligeholdelsen. Karen Holm dode 1760, men efter Statsbankerotten viste Rentesummen sig at være alt for lille, og da Kapitalen var brugt, og der ingen Familie var, der kunde interessere sig for Kapellet, forfaldt det mere og mere, og 1852 lod Kirkebestyrelsen det nedrive; dets Kobbertag og Jernskelet blev solgt ved Auktion, og Beløbet ført Kirken til Indtægt²¹.

Paa Resens Tegning ses en Tilbygning paa den østlige Del af Kirkens Nordside. Der er det ejendommelige ved denne Tilbygning, at den løber parallelt med Kirken, medens et Kapel jo skulde være bygget vinkelret paa den. Det vækker straks Mistanke, og denne ogsa betydeligt ved, at Tilstedeværelsen af dette »Kapel« ingen Steder kan spores, tværtimod taler alt mod dets Tilstedeværelse. I Kontrakten med Bertel Muremester 1653 nævnes udtrykkeligt, at han foruden det store Vindue i Østgavlen skal lave 4 Vinduer, et i hver af Sidehvelvingerne omkring Koret. Følgelig kan der ikke have været nogen Bygning paa Nord siden, da dette vilde have gjort Anbringelsen af et Vindue meningsløs. I den Beskrivelse af Kirken, som Sognepræst Jacob Ullitz indsendte 1756, omtaler han de forskellige aabne Begravelser, men nævner ikke et Ord om Kapellet paa Nord siden. Derimod omtales under et i 1746 foretaget Syn over Kirkens Brostfældighed — som jeg senere kommer til — et »Kalkhus« paa Kirkegaarden. Det ligger da nær at antage, at Bygningen hos Resen er dette Kalkhus eller — som vi nu vilde kalde det — Materialhus, der kun ved en Misforstaaelse fra Tegnerens Side er klistret saa tæt op ad Kirken,

at det ser ud, som om det er sammenbygget med denne, medens det i Virkeligheden har ligget frit. Alt taler for, at Bygningen er nedrevet 1746; thi i Beskrivelsen over de Reparationer, som det omtalte Syn gav Anledning til, nævnes Kalkhuset ikke. Og paa et noget yngre Kort over Byen og Fæstningen, der findes i Nationalmusæets Arkiv, er kun anført Vaabenhuset og det Riegelsenske Kapel, men ellers ingen Bygninger ved Kirken.

Reparationer.

Foruden Bekostningen ved de store Byggearbejder i Aarene 1650—56 blev der — som vi senere skal se — i de samme Aar ofret betydelige Midler paa Kirkerummets Udsmykning; men Følgen var, at Kirken kom i betydelig Gæld. Det sved til den senere, idet der kom en lang Periode, hvor det gik ud over Kirkens Vedligeholdelse, der ofte var saare mangelfuld. 1746 indberettede Kirkeværgerne Dideriksen og Herberlin, at Kirken var meget brostfældig overalt, og at Hvælvingerne laa »betyngtet med mangfoldige Læs af Sten og Grus«. De henstillede, at der udmeldtes et Nævn af gode Mænd til at besigtige Skaden og give Skøn over, hvad Reparationerne vilde koste. Nævnet blev ogsaa udmeldt og foretog det begærede Syn. Deres Beretning gik ud paa, at Stræbepillerne maatte repareres, nogle endog helt nedbrydes og opføres fra ny. Der manglede 200 Hul(tag)sten og 300 Nunne(tag)sten. Kirken var meget brostfældig under Taget, og over »Brumhullerne« var mange Sten af Muren »udraadnet eller forsvækket«. Inde i Kirken var Hvælvingen i Korets søndre Sideskib ganske forfalden og maatte nedbrydes og genopføres. Det er altsaa Christen Murermesters daarlige Hvælvning fra 1653—54, det igen er galt med. Taget paa Højkirken var overgroet med Mos og maatte renses og repareres. Der var Revner baade paa Taarnet, Højkirken og Bagkoret, hvor Jernankre udkrævedes. Ringmuren omkring Kirkegaarden var stærkt forfalden og skulde repareres baade med Mursten og Tagsten, og Kalkhuset behøvede 30 Alen Egetræsodstykke²². Reparationen blev derefter foretaget, og ved den skiftede Kirken ganske Udseende; fra at være en rød Murstensbygning blev den en overkalket, hvid Bygning. Forandringen foretog man vel for at standse den Stenenes »Forraadelse«, som Synet melder om. Det hedder i Kirkeregnskabet, at Kirken overalt fra Fundamentet op til det overste af Taarnet, saavel som Vaabenhuset, Murpillerne og Ringmuren om-

kring Kirkegaarden, blev »skellet« og »pinslet«. Der medgik 11 Læster*) gullandsk Kalk²³. Kalkhuset nævnes ikke her, og man har da formentlig foretrukket at nedrive det for at spare Reparationsudgiften; den blev ogsaa stor nok endda; den androg ialt 513 Rigsdaler 1 Mark 13 $\frac{1}{2}$ Skilling. Den nye hvide Dragt beholdt Kirken i rundt regnet 100 Aar. 1834 modtog den — som vi senere skal se — en Gave paa 384 Rigsdaler til *Udspækning og Kalkning* af Ydermuren, og 1836 blev Gaven anvendt til det angivne Formaal. Det er ikke lykkedes mig at konstatere, naar Kalkpudset er fjernet, men det er formentlig sket omkring Midten af forrige Aarhundrede.

Den store Reparation 1746 gav et Pusterum, men saa begyndte Vedligeholdelsesudgifterne igen at melde sig, og med stedse stigende Styrke. I Aarene 1813—23 blev der f. Eks. hvert Aar ofret mellem 1000 og 2000 Rigsdaler til ekstraordinære Reparationer.

1823 fik Kirken et nyt Spir, der kostede 1400 Rigsdaler. Taarnet havde gentagne Gange lidt under Lynnedslag. Allerede 1687 gjorde Lynet ved en Visit i det høje Kirketaarn Forsøg paa at skille det af med det grimme Tag, som det fik efter Spirets Nedstyrtning 1625. Søndagen den 7. August 1687 mellem Froprædiken og Højmessens slog Lynet nemlig ned i Taarnets Tag, men naaede kun at afrive den søndre Kant af det. Derfra gik Lynstraalen videre ned i Taarnet, sønderrev Klokkestrengen i Uret, udslettede Tallene VII og VIII paa Urskiven og ned slog og splintrede 3 Piller i Pulpituret. Derudover skete ingen Skade. I Anledning af Nedslaget forfattede Sognepræsten Frantz Thestrup et snurrigt-højtideligt Digt, der bliver omtalt under Beskrivelsen af Kirkeinventaret. Tredie Gang, Lynet slog ned i Taarnet, var 17. Juli 1822. I. H. Larsen**) fortæller herom: »Tordenen slog ned i Kirketaarnets N.Ø.-Side, sønder slog foruden Taget en Del af Spærreværket i Taarnet, standsede Kirkeurets Gang, sønderrev de to Staaltraadsstrengene, som fra Uret driver de to Slaghamre ved Klokken. Straalen var gaaet igennem en omtrent 4 Fod tyk Murpille, deri efterladt sig et Hul af et almindelig Spigerbords Størrelse, bortrevet paa den anden Side af Piller et betydeligt Stykke Kalk, ud-

*) En Læst Kalk = 12 Tønder.

**) Dr. phil. og theol. I. H. Larsen var fra 1801 til 1808 residerende Kapellan i Kobelev. Blev senere Præst i Aarhus og derefter i Holbæk. Hans Bog omfatter kun Vestlolland og Fuglse Herred, den er paa 282 Sider i lille Format. De Oplysninger, der stammer fra hans egen Tid, er paalidelige nok. Det øvrige har han laant fra tidligere Forfattere, hvis Fejl og Skavanker altsaa gaar igen.

spaltet et Stykke Træ af den mindre Kirkeblok og over 10 Alen derfra bortsvedet adskillige Bogstaver paa den nyere Tavle over Præsterne og udslettet Tallet 10 paa Taarnets vestre Urskive. Dette Tilfælde gav Anledning til en Hovedreparation paa Kirken, hvorved Orglet, der og derved havde lidt Skade, blev istandsat og det nye 92 Fod høje Spir opsat²⁴. Lynet gjorde for saa vidt en god Gerning ved at give Stødet til Bortfjernelsen af det grimme Tag, der i to Hundrede Aar havde vansiret Kirken. Paa det fra Danske Atlas kendte Billede af Nakskov ser man ganske vist Kirketaarnet med sirlige spidse Gavle og Tag som en Landsbykirke; men det skyldes blot, at Pontoppidans Tegner har pyntet lidt paa Kirken. Pontoppidans Værk er udgivet 1767; men i Rhodes Samlinger til Lolland-Falsters Historie, der er udgivet i 1776, staar udtrykkelig anført, at Kirken fremdeles har det vansirende »lidet, firskakkede Tag«.

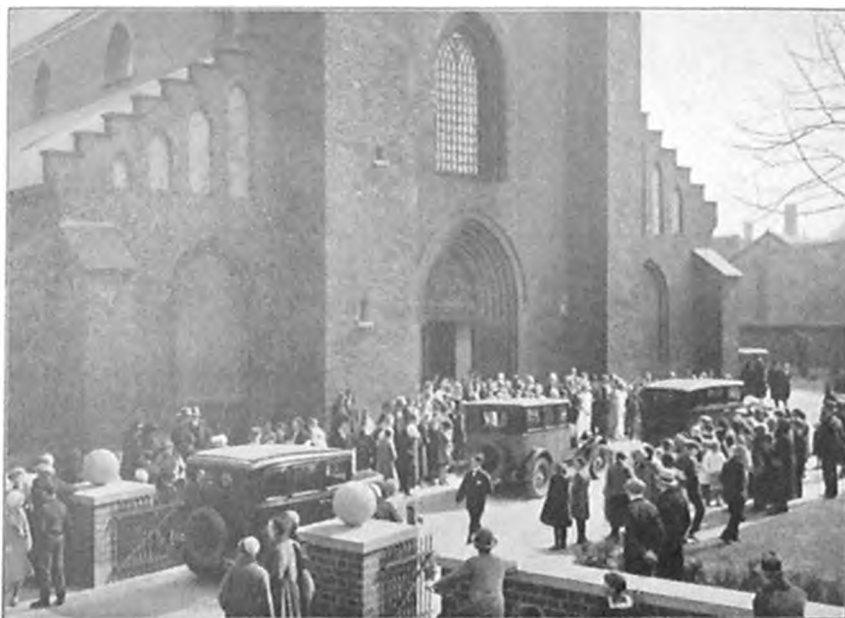
1825 trængte Kirken paany til en omfattende Istandsættelse, og en Del Borgere fik da Tilladelse til at lade en Række Skuespil opføre til Fordel for Kirken, der trængte stærkt til en »Hovedreparation, især udvendig«²⁵.

I de følgende Aar fortsattes med Reparationer her og der, indtil man 1854—60 tog fat for Alvor og omkalfatrede Kirken baade udvendig og indvendig. Vaabenhuset blev som nævnt nedrevet, og Hovedindgangen flyttet hen i Vestgavlen²⁶. Hidtil havde Kirkerummet under Taarnet hørt med til Skibet, og Orglet haft Plads mellem de to første Piller i den nordre Pillerække. Nu blev der indrettet Plads til et nyt Orgel mellem de to sidste Piller mod Vest, og det derved afskille Taarnrum blev Vaabenhus eller Vestibule. I Østgavlen blev Vinduet fjernet, og en ny Indgang anbragt. Tegltaget blev aftaget og erstattet med Skifertag²⁷. Det næste Arbejde gik ud paa at modernisere Kirkerummet, og da man var færdig hermed, kom Turen til Kirkemurene. Vinduerne i Sideskibenes Vestgavl og Højkirkevinduerne i Taarnets Nord- og Sydside blev tilmuret, og alle de andre Vinduer saavel i Sideskibene som Højkirken blev erstattet med nye og større, hvilket sikkert rent skønhedsmæssigt set kunde være sparet. Størrelsen og Formen af de gamle Vinduer kan for de nederstes Vedkommende ses af Blindingerne i Vestgavlen, og de øverste Vinduers oprindelige Størrelse ses af Blindingerne i Taarnet. Samtidig blev en Del af Kirken forsynet med Sokkel, og hertil anvendte man uden Pietets-Skrupler de gamle Ligsten indefra Kirken, hvilket til Overflod fremgaar af Soklens mange Brudstykker

af Gravskrifter. Disse omfattende Arbejder kostede selvfølgelig mange Penge. 1854 laante Kirken 12,000 Rigsdaler og i 1859 yderligere 9000 Rigsdaler²¹.

1883 blev der indlagt Varmeapparat; Udgiften hertil var 8000 Kr. 1886 blev der indlagt Gas, det kostede 1630 Kr. 1888 blev Spiret repareret og forsynet med Lynafleder, Udgiften androg 2000 Kr.

1906 fik Kirken sit nuværende Spir. Provst Elmquist havde straks efter sin Ankomst til Byen i en Festtale anket over, at Sukkerfabriks-

Kirkens Vestgavl, fot. Konfirmationssøndagen 8. April 1934.

I Midterpartiets Mur ses Spor af det oprindelige, meget større Vindue, i Side-skibsgavlene de tilmurede Vinduer. Dette Parti af Kirken minder i høj Grad om St. Knud i Odense.

skorstenen var højere end Kirketaarnet, hvilket kunde udtydes som Tegn paa, at det materielle overskyggede det aandelige. Da det saa tilmed ved en Undersøgelse et Par Aar efter viste sig, at Tommerværket forneden i det gamle Spir var saa medtaget, at en Reparation vilde være meget vanskelig og medføre urimelige Bekostninger, besluttede man at bygge et helt nyt Spir. Det vilde koste 20,000 Kr., og heraf bevilgede Nakskov Kommune 10,000 Kr. og Staten 10,000 Kr.

Det nye Spir var projekteret tækket med Spaan ligesom det gamle, men da dette Tækkemateriale dels var uskont og dels gennem det gamle Tommerværks Forraadnelse havde vist sin Ufuldkommenhed, slog Kirkeværgen Købmand Johs. Huus til Lyd for Tanken om at faa Spiret tækket med Kobber. Der blev holdt et Borgermøde, hvor Tanken vandt udelst Tilslutning, og gennem en privat Indsamling lykkedes det derefter at tilvejebringe den fornødne Kapital, omtrent 8000 Kr. Spiret har ialt kostet 27,894 Kr. Det er 40 Meter højt. Hele Kirkens Højde er 70 Meter.

Sidestykkerne paa Niels Thomesen Nielsens Epitafie (Side 67) med hans og Hustruens Bømærker.

Kirkepladsens østre Del og Præstestræde. 1920.

Kirkeinventaret.

VI VED grumme lidt om Kirkens indre Udsmykning i den katolske Tid, intet er levnet, alt er med Flid og Nidkærhed fjernet i Lutheranismens første Periode. Det eneste, vi har at holde os til, er en Smule Efterretning om Altrene. Foruden Hovedaltret, der var helliget St. Nikolai og maaske Vor Frue, havde Kirken en Mængde mindre Altre, der havde Plads i Sideskibene. De mange Altre skyldtes Gilderne, der gerne havde Navnet efter en eller anden Helgen. Hvert Gilde havde som Regel sit Alter, hvor der blev læst Sjølemesse for den døde Broder, og hvortil Gildesbrodrene gav »Sjælegaver«, saa der stadig kunde brænde Vokslys paa Altret. Var den afdøde en velhavende Mand, havde han som Regel betænkt Altret i sit Testamente, mod at der stadig blev holdt Messe over ham, saa han derigennem kunde faa forkortet sin Tid i Skærsilden. Ved Reformationstiden fandtes følgende Altre i Nakskov Kirke, hver især svarende til et Gildeslag i Byen: St. Erasmi Alter, Hellig Kors Alter, St. Hans Alter, St. Giertruds Alter, Lille Vor Frue Alter, Hellig Trefoldigheds Alter, St. Olufs Alter og St. Anna Alter¹. Pontoppidan nævner yderligere

Skomagernes Alter, men dette har sikkert ogsaa haft et andet og mere velklingende Navn. Hvert af disse Altre var smykket med en *Altertavle*, der fremstillede den paagældende Helgen, som oftest i Forbindelse med en eller anden Legende eller hellig Begivenhed.

Ved Reformationen blev alle de smaa Altre nedrevet, Gildeslaugene blev ophævet og gik over til at blive Haandværkerlaug. Det medførte en stor Forandring i Kirkens Udseende. Der behøves ikke megen Fantasi for at udmale sig det virkningsfulde Billede af Kirken i den katolske Tid. Sideskibenes Vinduer, der var meget mindre end nu, bredte kun et svagt naturligt Lys over Kirken, men desto mere virkningsfuldt var Skinnet fra de talrige Vokskærter paa de mange Altre. De høje Hvælvinger og de kraftige Piller fik i Kærternes Glans et dobbelt storstilet og højtideligt Præg, og Malerierne paa Altrene gav Liv i Interiøret og forøgede med deres Farveskær Skonhedsindtrykket og kastede et Stæk af Hygge og Inderlighed ind i Hvælvingernes og Pillernes alvorfulde Højtidelighed. Ved Reformationen blev hele Billedet ændret, de mange Smaaaltre med deres Malerier og stadig brændende Kærter forsvandt, og al anden Udsmykning, der kunde minde om Papismen, blev udryddet. Den kolde Virkelighed afløste Katolicismens Fantasibilleder, og i denne nøgne Kirke stod Pillerne dobbelt kolde, hævede Hvælvingerne sig dobbelt alvorfulde. Der gik mange Aar, før gavmilde Borgere gennem store Kunst-Gaver atter fik bragt mere Liv og Skonhed over det i sin Nogenhed strenge Kirkerum.

Kirkens ældste Stykke er den gamle, svære, jernbeslaaede *Pengeblok*, der 1573 blev skænket Kirken af Raadmand, senere Borgmester Rasmus Jensen; den er forsynet med 3 Laase foran, der hver har sin Nøgle, og to hemmelige Laase i Laaget, der ligeledes har hver sin Nøgle. Bortset fra denne Blok og fra en enkelt Lysearm er ingen af Kirkens Seværdigheder ældre end rundt 300 Aar, og det er jo ikke imponerende.

Altertavlen.

Altertavlen er et udmærket Kunstværk i Barokstil med karakteristiske og kækt udskarne Ornamentter. Den er delt i fire Hovedpartier over hinanden, adskilte ved rigt profilerede og ornamenterede Tværbjælker, der bæres af Evangelist- og Apostelfigurer samt af Søjler omsnoede med Vinløv. I nederste Hovedfelt er en ualmindelig stærkt fremtrædende Relieffremstilling af Nadveren. Feltet ovenover viser i

Altartavlen, skænret af Anders Mortensen, dateret 1657; de store Stager er skænkede af Michel Matzen og Hustru.

Relief, der dog ikke er saa fremtrædende som det nederste, Korsfæstelsen. Tredie Felt viser Korsnedlagelsen, og øverst staaer den sejrrende Kristus paa Jordkloden med Sejrsfanen i Haanden, og ved hans Side to Apostle. Paa Siderne og Hjørnerne af Tavlen er fremstillet andre Apostle, og endelig er to legemsstore Figurer af Moses og Aron anbragte fritstaaende paa Gulvet, hver paa sin Side. Tavlen er skaaet af Odense-Kunstneren Anders Mortensen. Den 28. April 1656 sluttede Borgmestre, Raad og Kirkeværger Akkord med ham om at gøre en ny Altertavle »udi sin Højde fra Altret op til det øverste halvvelte sjællandske Alen og ungefær ni Alen bred eller saa bred, det bedst kan skikke sig«. Tavlen skulde gøres lig »Altertavlen i St. Knuds Kirke i Odense«) med lige saa mange Billeder og andre Zirkler og lige saa godt Arbejde«. Paa Tavlen i Odense fandtes tre glatte Fyldinger — antagelig bestemt til Malerier —, og dem vilde man ikke have paa Nakskovtavlen. Anders Mortensen forpligtede sig derfor til at udfylde disse Felter paa følgende Maade: I den nederste af disse Fyldinger skulde han »udhugge Christi Nadver Historie, udi den anden og mellemste Fylding hans Korsfæstelse og udi den øverste hans Begravelseshistorie«. Anders Mortensen lovede at begynde paa Arbejdet straks og have det færdigt til Paaske eller Pinse 1657. Han skulde selv bekoste Tavlens Flytning til Nakskov og Opstillingen. I Betaling skulde han have 650 Slettedaler, 10 Daler for Rejsen til Nakskov, 10 Daler til sin Fortæring og 6 Daler til sine Folk. Han lovede at levere et Arbejde, der kunde staa for Kritik »af enhver ærlig Mester i Faget«.

Samtidig traf man Forberedelser til at give den nye Tavle passende Omgivelser, idet man gjorde Akkord med »Jochum Frederiksen, Snedker og Billedhugger og Borger i Nakskov« om at lave »Panel« med Døre omkring Koret. Bag de nye Piller maatte Panelet »blive rundt eller kantet, som det nu bedst kan falde, saa der bliver et skikkeligt Kor og en skikkelig Omgang rundt om Koret«. Panelet skulde være $4\frac{1}{2}$ sjællandsk Alen højt, Fyldingerne skulde være gennembrudt foroven, Indgangen fortil skulde være en Dobbeltør »med en opstaaende, flyvende Engel ovenover«. Der skulde ogsaa være Indgang fra Siderne og bag Altret med »Englehoveder ovenpaa de opstaaende Dørgerichter og ved hver Deling paa Gesimsen«. Betalingen for hele Arbejdet skulde være 270 Slettedaler².

²) Tavlen i Odense var skaaet 1649 af Anders Mortensen. Den ligger nu adskilt paa St. Knud-Kirkens Loft.

Det var jo store Udgifter. Kirken saaledes paa én Gang skulde udrede, først til de store Bygningsarbejder, dernæst til Altertavle og Kor, og Resultatet var, at Kirken kom i Gæld. Da Altertavlen 1657 skulde betales, maatte man laane 300 Slettedaler af Raadmand Hans Jørgensen til 6 pCt. og med Forpligtelse til om det paakræves -- at betale dem om et Aar. Anders Mortensen fik kun 632 Daler udbetalt, og Sønnen Morten Andersen stævnedes 1662 Borgmestre og Raad til at betale Resten. Man endedes om at udtage Fagfolk til at bedømme Arbejdet. Sagens Udfald kendes ikke. Snedkeren, der lavede Korpanelerne, fik ikke sine sidste Penge før 1658.

Under Belejringen 1659 led Altertavlen en Del Skade. Søndagen den 19. Juni var Kirken som sædvanlig fyldt til sidste Plads. Der skulde være baade Allergang og Barnedaab, og der var indtegnet ikke mindre end 130 Allergæster, og 7 Børn skulde holdes over Daaben. Alle tre Præster var til Stede i Kirken. Sognepræsten Lauritz Mortensen Vedsted stod foran Altret; Kapellanen Niels Petersen Saxtrup sad i Kapellanstolen i Koret, og den anden Kapellan, Hans Korseberg, opholdt sig ligeledes i Koret. Just som Menigheden istemte Salmen »Nu bede vi den Helligaand«, lød et forfærdeligt Brag; en

Bomben fra 1659.

Bombe gik gennem Korhvælvingen lige forbi Præstens Hoved og ned paa en Ligsten, der knustes. Præsten blev let saaret i Hovedet og paa Armen af de nedfaldende Kalk- og Stenstumper, og en ung Pige blev saaret af Stumperne af den sprængte Ligsten. Alle styrtede ud af Kirken. Kapellanen Niels Saxtrup dukkede sig i sin Skræk ned i Kapellanstolen; da han hørte Braget af Bombens Fald mod Ligstenen, troede han, det hele var overstaet, og rejste sig og løb ud af Stolen efter de andre. I det samme sprang Bomben med et Brag og knuste

Kapellanstolen, hvori Saxtrup lige havde siddet; Stumperne fløj ham om Ørerne, men uden at saare ham. Altertavlen blev stærkt ramponeret af Granatstumperne, og Alterkalken blev slaet itu. Til Minde om denne Begivenhed er der i Hvælvingen, hvor Bomben gik igennem, anbragt en rund, sort Plade. I et Hjørne af Koret ligger den svære Bombe. Kun en Fjerdedel af det svære Bombehylster er bortsprængt; den tilbageværende Del vejer ca. 45 Kilo. Paa Pillen over Bomben hænger en lille Tavle, hvis Indskrift lyder:

•Anno 1659. Søndagen den 19. Juni er denne Granat indskudt af de Svenske og gjorde paa Altertavlen stor Skade•.

Altertavlen er antagelig blevet repareret af en Billedskærer i Maribo, med hvem Raadet 1662 havde et Mellemværende. Anders Mortensen havde leveret Altertavlen med almindelig Maling, og saaledes stod den indtil 1665, da Sognepræsten Laurids Mortensen Vedsted og hans Broder Borgmester Peder Mortensen skaffede Kirken Midler til en kunstfærdig Udsmykning af Tavlen og Koret med rige Farver og Forgyldning.

Drabspengene fra Viborg.

Gavens Forhistorie var saare dramatisk. Laurids og Peder Mortensens Søster, Karen Mortensdatter, og hendes Mand, Christen Pedersen, der var bosiddende i Aalborg, havde en Son, Peder Christensen, som Natten mellem den 4. og 5. Oktober blev saaret paa en Vinstue i Viborg, saa han døde Dagen efter. For Byfogden gav han kort for sin Dod følgende Fremstilling af Drabet: Han sad med nogle andre paa Vinstuen, da Adelsmanden Otto Urne, ledsaget af Broderen Christian Urnes Trompeter, kom ind i Vinkælderen og straks i Fuldskab slog los paa alle de tilstedeværende for at rydde Stuen. Peder Christensen trak sin Kaarde og huggede Otto Urne i Hovedet. Trompeteren greb saa Peder Christensen bag fra og raabte til Otto Urne, at han skulde gennembore ham, og Adelsmanden fulgte Opfordringen og jog sit Sværd i Maven paa Peder Christensen, saa Blodet stod ham ud af Munden. Da han var død, rømte Otto Urne ud af Landet¹. Hans Familie indledede saa Underhandlinger med den dræbtes Forældre for at saa Sagen afgjort ved en Pengebod². Der forlangtes først 2000 Rigsdaler, saa gik man ned til 1000, men sluttede omsider Forlig mod at faa 600 Rigsdaler (à 6 Mark)³. I December 1656 fik Otto Urne saa Lejdebrev af Kongen om, at han kunde vende

hjem, og at Sagen vilde være at betragte som endt under Hensyn til, at han først var blevet slaaet af den dræbte*. Peder Christensens Forældre havde oprindeligt lovet, at Budolfi Kirke i Aalborg skulde faa Pengene, mod at de fik fri Begravelse i Kirken. Paa Foranledning af Laurids og Peder Mortensen tog de dette Tilsagn tilbage og skænkede Pengene til Nakskov Kirke. Men Kirkeværgerne i Aalborg anlagde Proces; de tabte den, men Betalingen for Begravelsesstedet og Processen slugte det ene Hundrede af de 600 Rigsdaler*. Det var Lænsmanden paa Halsted Kloster, Flemming Ulfeld til Oreby, der paa Familien Urnes Vegne havde ført Forhandlingerne med Laurids og Peder Mortensen, og han gav dem 18. November 1656 Forskrivning paa de 600 Rigsdaler at betale 11. December Termin samme Aar, men imidlertid kom Processen med Aalborg, og Pengene blev derfor ikke betalt. Flemming Ulfeld døde 1657, og hans Enke, Anna Elisabeth von der Groeben til Oreby, overtog Forpligtelsen, men maatte gennem en Højesteretsdom tvinges til at udbetale Pengene, saa disse ikke blev stillet til Raadighed for 1668.

Med sikker Udsigt til at faa disse Penge sluttede Borgmestre, Raad, Kirkeværger og Sognepræst den 10. August 1665 Kontrakt med Zacharias Philip, Maler og Borger i Odense, om Udsmykning af Altertavlen og Koret. Kontrakten giver indgaaende Forskrifter om Arbejdet: Alle skaarne Zirater paa Panelet om Koret skulde stafferes med bronzeret Guld og Lakering samt andre tilhørende Farver*, ligesaa de to store Keruber ved Opgangen til Koret. Altertavlen skulde stafferes med største Zirlighed med bronceret Guld og zirlig Lakering, alt saa godt og zirligt Arbejde som vel muligt efter nærmere Beskrivelse. Men Pengene var endnu ikke til Raadighed, og derfor kunde Arbejdet ikke paaibegyndes før næste Foraar, med mindre Maleren vilde begynde Arbejdet med Koret og være tilfreds med de Penge. Hans Olufsen skulde betale Kirken, eftersom flere Penge ikke kunde forskaffes, for man fik de ved Dom af Højesteret søgte Penge hos velbaarne Fru Anna Elisabeth von der Groeben. Maleren skulde for sit Arbejde have 300 Rigsdaler; naar han var færdig, skulde han selv have 10 Rigsdaler og hans Folk 10 Rigsdaler.¹⁹

Hvad det er for Penge, Hans Olufsen skyldte, kan ikke oplyses, men at Maleren fik Grund til Utilfredshed, fremgaar af en Klage, som han den 29. August 1668 sendte Byraadet. Han var, skriver han, blevet sinket i sit Arbejde, fordi han ikke rettidig har kunnet erholde de nødvendige Udbetalinger, og har desaaarsag haft stor Tilsætning

til Ophold for sig og sine Folk uden Arbejde, og han ønskede Erstatning herfor¹⁾. 20. Oktober 1668 fik han endelig sine Penge og kvitterede for 330 Rigsdaler.

Tidligere har der forneden paa Allertavlen staaet:

»Denne Allertavle tilligemed Chor-Structurerne haver M. Lauritz Mortensen og Borgemester Sl. Peder Mortensen tillige med Kirkeværgen deres Svoger Hans Rasmussen Holm ladet staffere ved endeel af den Sone, som efter deres Begæring af deres Svoger og Søster Christen Pedersen og Karen Mortens Datter boende i Aalborg blev given, og hid til Guds Ære og Kirkens Prydelse henstyret for deres salige Søn Peder Christensen, som ved uheldig Hændelse blev ihjelstukken udi Viborg 1653 d. 5te October.«

Nu bestaar Tavlens Inskription kun af Skriftsteder og forneden Aarstallet 1657. Drabshøden rakte videre end til Allertavlens og Korets Staffering, og Resten blev anvendt til en Præstetavle og til en Udsmykning over Døbefonten, som nu ikke er mere.

Præstetavlerne.

De to store Præstetavler, der hænger i nordre Sideskib, har fort en omstunlet Tilværelse, idet de i mange Aar har ligget paa Kirkeloftet som gammel Skrammel. Den ældste har følgende Indskrift:

»Denne Tavle haver hæderlig og højlyrd nu salige Mand M Lauritz Mortensen Vedsted, den 12. Sognepræst her i Nakskov efter Religionens salige Forandring, ladet bekoste og opsætte for en Del af den Sone efter hans salige Søstersøn Peder Christensen, Inger Hans Holms Broder i Nakskov*) som uheldigen blev ihjelstukket i Viborg den 3. Oktober 1653, og derpaa ladet sine salige Formænd lutherske Præster her i Nakskov tilligemed sig selv optegne dennem samtlige til kristelig Amindelse og Menigheden til Underretning.

I Den første lutherske Sognepræst her i Menigheden var Hr. Peder Boesen, barnefødt i Skovhølle i Kobelev Sogn, som af Ivrighed for Guds Ære og den sande Religion opsatte sig mod den Papist og Munk, som da var Sognepræst her paa Stedet, ved Navn Hr. Søren, og under hans Prædiken, som han offentlig skældede for Fantasi og falsk Lærdom, lod Forsamlingen gaa ud med sig paa Kirkegaarden, der vilde han prædike Guds Ord rent og klart for dem, hvilket og skete, og hensov Hr. Peder Boesen i Herrens Aar Anno Christi 1565 den 8. Januar.

II Hr. Geert Oldenburg Bremensis, døde 1671.

III Hr. Just Poulsen kaldet fra Kobelev Sogn, døde 1500.

*) Inger var en Søster til den myrdede og altsaa Sognepræstens og Borgmesterens Niece; hun var gift med Kirkeværgen, Købmand Hans Rasmussen Holm, der som nævnt nederst paa Tavlen lod denne paaføre Indskriften om Laurids Mortensen Vedsted.

Midterskibet, set fra Sangerpulpitret.

- IV Hr. Peder Jensen, hidkaldet fra Danmark 1591, døde samme Aar.
 V Hr. Diderick Augustini Keller, døde 1602.
 VI Hr. Niels Jørgensen Bartschier, tilforn Kapellan, døde 1603, da Pesten grasserede.
 VII Hr. Laurids Rasmussen, tilforn Rektor og Kapellan, døde 1616.
 VIII Hr. Anders Andersen Krag, kaldet først i Aaret 1617, forestod Embedet til næstfølgende 17. Søndag efter Trinitatis.
 IX Hr. Anders Pedersen Perlestikker, først Rektor her paa Stedet, døde af Pest Anno 1629.
 X Hr. Jørgen Christensen, tilforn Sognepræst i Branderslev.
 XI Hr. Peder Hansen, tilforn Kapellan i Faaborg, døde af Pesten 1638.
 XII Anno 1638 blev Magister Laurids Mortensen Vedsted af Vendsyssel ndi Jylland kaldet fra hærderlig og højlerd Mand D. Hans Resens Hus i København, hvor han præceptorede, til Sognepræst i denne Menighed, betjente den i 28 Aar og var Provst paa 4. Aar, skiltes herfra den 27. Juni 1666. Herren ser, han gav, han tog, hans Navn være lovet.
 Aar 1676 da Hr. Haas Rostrup var den XIII. lutherske Sognepræst i Nakskov og Hr. Niels Saxtrup var Medtjener og Sognepræst ved Løjtofte Soga haver Hans Holm Kirkeværge ladet denne Skrift saaledes fuldfærdige.
 »Aar 1902 blev denne Tavle restaureret, som da var næsten ganske ødelagt, genfremstillet efter de i Danske Atlas og Marmor Danica bevarede Afskrifter.«

Den næste Tavle fortsætter Præsterækken til 1838. Den er bekostet af Provst Dorphs Børn, Tønne Rasmussen og hans Kone Karen Marie født Dorph. Karen Marie var Provst Dorphs Datter i første Ægteskab og hendes Mand, Tønne Rasmussen, var Søn af Dorphs anden Kone i hendes første Ægteskab, de har skænket adskillige Legater til Byen. Tavlen har følgende Indskrift:

»Denne Tavle fortsætter de paa den herværende gamle Tavle til Anno 1676 anførte Sognepræster i Nakskov siden Reformationen og til denne Dag. Tavlen er bekostet af nedenstaaende salige Provst Ole Frantzen Dorphs Børn, Tønne Rasmussen og Kone Maria, født Dorph, til Guds Æres fremme, Familien til Glæde og Menigheden til Underretning. Opsat af Kirkens Værge Jørgen Løv Aar 1819.

- XIV Magister Frantz Thestrup succederede Hr. Hans Rostrup og var den 14de Sognepræst efter Reformationen, kaldet hertil An. 1684, det samme Aar hans Formand døde. I hans Tid blev Branderslev annekteret til Nakskov og Kapellanen her, som tilforn havde været Sognepræst til Lille Løjtofte, blev Kapellan til Branderslev med $\frac{1}{2}$ Arbejde og $\frac{1}{2}$ Indkomster. Aa. 1698 blev han Sognepræst til Helliggeist Menighed i København og nogle Aar derefter Biskop i Aalborg.
 XV Magister Friderich Rodiquest succederede samme Aar, blev Provst i Herredet 1706, kaldet herfra 1713 til Slotspræst i København.

- XVI Magister Georg Ursing succederede. I nogle Aar havde han været Præst ved den danske Kirke i London og var her indtil An. 1727, da han rejste til København, hvor han døde samme Aar.
- XVII Ham succederede Hr. Absalon Finde, tilforn Domprovst og Sognepræst i Viborg, som blev kaldet hertil efter at Byen (Viborg) og Kirken ved en ulykkelig Ildbrand den 25. Juli 1726 for en stor Del var ruineret, døde i Marti Maaned 1739.
- XVIII Ham succederede Hr. Jacob Ullitz, født i Jylland og blev Provst i Herredet efter Magister Berent Suhr i Købelev, som døde 1745, var her til den 17. August 1759, da han døde.
- XIX Hr. Ole Frantzen Dorph blev Sognepræst her for disse Menigheder. Han var født i Sjælland den 13. Februar 1711, kaldet til Præst paa Guinea 1737, derefter til Sognepræst ved Ønslev og Eskildstrup Menigheder paa Falster 1743, blev Provst der i Nørre Herred 1751 kaldet hertil 1760 og blev efter Hr. Fridrich Suhr i Købelev Provst her i Herredet 1767 og døde 28. Novbr. 1777*).
- XX Hr. Andreas Borch, født i Odense, kaldet fra St. Hans Kirke samme Sted hertil den 20. April 1778 og døde den 5. Oktbr. 1803 efter at have været Sognepræst i 25 Aar og Herredsprovst i 10 Aar.
- XXI Hr. Jens Braak Obel blev kaldet til Sognepræst 1804 efter at have været residerende Kapellan her i 16 Aar ved hans Afgang fra Kapellaniet blev det for Fremtiden nedlagt. Døde i Oktbr. 1808.
- XXII Hr. Jørgen Raffenberg kaldet hertil 1809 fra Sejrsø, hvor han havde været Sognepræst i 8 Aar, og døde i København den 16. Septbr. 1812 i sin Alders 48. Aar.
- XXIII Ham succederede Hr. Jacob Hersleb Holst, født i Roskilde den 25. April 1771, blev Katechet til Trinitatis Kirke i København 1793 og Kapellan pro persona ved samme Menighed 1796. An. 1800 blev han kaldet til residerende Kapellan i Kallundborg og den 24. Juni 1814 til Sognepræst i Nakskov. Døde den 6. Maj 1820.
- XXIV Hr. Andreas Christian Thonning kaldet hertil 1820 fra Karleby og døde 28. Juli 1838.

Ophold dit Lys i Norden; ophold det milde Gud; og over hele Jorden lad det sig brede ud.

Kopieret og omsalet 1902.

*) Medens Dorph var Præst i Ønslev, blev han en Dag kaldt til sin Embedsbroder Pastor Clausen, der laa paa sit yderste, og som betroede ham, at han var bleven forgiven af sin Kæreste, Pastor Mossins Datter. Præstefruen blev arresteret, tilstod at have givet Kæresten Gift i en Ret Pandekager og blev henrettet. Man havde Jomfru Mossins Moder mistænkt for at have forledt Datteren til Udaaden, men Datteren nægtede at angive Moderen, og man nøjedes saa med at tvinge Præstefruen til at overvære sit Barns Henrettelse. For at hævne sig paa Pastor Dorph fik Fru Mossin senere en frugtsommelig Kvinde, Sofie Fakse, til at udlægge Præsten som Barnefader. Dette smukke Anslag mislykkedes dog, idet den virkelige Barnefader netop gik hen og døde og paa sit yderste oplyste Sagens sande Sammenhæng. Jomfru Fakse frelste sig ved Flugt, og Madam Mossin havde alter denne Gang Held til at sno sig ustraffet ud af Affæren.

Desværre er der ikke senere kommet en tredje Præstetavle med Beretning om Præsterne indtil vor Tid. I Stedet har man faaet to sorte Tavler med Fotografier af Præsterne efter 1838; de minder mest af alt om en Fotografis Udhængsskab.

Den sidste Del af Drabsbøden blev anvendt til en Himmel over Døbefonten, der den Gang stod i Koret; den havde udvendig følgende Indskrift:

»Denne Himmel haver Hans Holm ladet gjøre, Gud til Ære, Kirken til Zirat af den resterende Sone, som hans Hustrus Forældre haver foræret til Kirken for det Drab, som blev begaaet paa Sl. Peder Christensen¹². — Indvendig i Himlen stod et Skriftsted og Ordene: »Anno 1682 stafferet af J. Blisckou«.

Efter denne lange Afstikker, som det ulykkelige Drab i Viborg har gjort nødvendig, vender vi tilbage til Altertavlen. Ved Kirkerestaureringen i 1855—56 stod den saa tilsmurt af Alterlysenes Os gennem Aarhundreder samt af Snavs og Støv, at det var umuligt at skelne Enkelthederne i det smukke Arbejde. Snavslaget var saa tykt, at man kun utydeligt kunde skelne Billedskærerarbejdet. Zacharias Philips prægtige Farver kunde der selvfølgelig slet ikke ses noget af. Her trængtes til en Renselse, og rensed blev der, men rigtignok paa en saare brutal Maade. Rengøringen blev overdraget en Billedskærer paa Langes Maskinfabrik i Nakskov. Da han var færdig, var ikke alene Snavset, men ogsaa ethvert Spor af den pragtfulde gamle Maling og Forgyldning borte. Derefter oversmurede man det sjældne Kunstværk med en mørkebrun Bejdse, der jævned det hele ud i en mørk Ensformighed, saa det var umuligt for Øjet at opfatte og faa Rede paa de mange smukke Enkeltheder i Arbejdets Udskaering. Dette probate Stykke Arbejde kostede 700 Rigsdaler¹³. Ved Restaureringsarbejderne omkring Aarhundredskiftet blev ogsaa Altertavlen ved Hjælp af passende Farver fort tilbage til sit oprindelige, smukke Udseende.

Prædikestolen og Skranken.

Prædikestolen er skænket af Raadmand Tyge Sorensens Arvinger og stammer fra Tiden omkring 1630. Den er forfærdiget af Billedskæreren Jørgen Ringkenes — ofte kaldet Jørgen Billedsnider —, der samtidig nedsatte sig i Nakskov og i den nærmest følgende Aarrekke leverede en lang Række Prædikestole og Altertavler til Kirkerne paa Vestlolland. Prædikestolen er et sandt Kunstværk med en Rigdom af fint udskaaene Ornamente og Figurer, et Arbejde udført med stor

Dygtighed og megen kunstnerisk Smag. Forsiden er delt i 7 brede Felter, der er adskilt ved Piller med Figurer. I Felterne er fortræffeligt udforte Relieffer med bibelske Fremstillinger og underneden forklarende Skriftsteder. I Friserne ovenover Felterne findes Forklaringerne til hver enkelt Billede; de lyder: »Slangen bedrager Eva«, »Abraham ofrer Isak«, »Moses ophøjer Hugormen«, »Kristus Korsfæstelse«, »Den

Midterskibets nordvestlige Del; øverst til venstre Orglet, herunder Sangerpulpituret; paa Pillen Mindetavlen over Nakskovitter faldne i de slesvigske Krige. Paa Prædikestolens Lydhimmel Portrættet af Tyge Sørensens Hustru.

Korsfæstede begraves«, »Den Begravede opstaar« og »Den, som er opstanden, farer til Himmels«. Lydhimlen er ligeledes rigt udstyret. Paa dens 4 Hjørner staar Engle med Kristi Torturretskaber. I de 2 af dens 5 Felter findes godt malede Portrætter af Tyge Sørensen og hans Hustru; i de andre 3 er Tavler. Paa den midterste staar: »Denne Prædikestol haver ærlig, viis og velforstandig Mand Tygge Soffrensens, barnefodt i Æbletoft udi Jylland og Raadmand heri Byen, hans Arvinger ladet bekoste«. Paa Tavlen til venstre fortsættes: »Gud til Ære, Kirken til Prydelse, hannem og hans Hustru til Ihukom-

melse«. Derefter følger et Skriftsted, som fortsættes paa Tavlen til højre. — Foruden ved den dygtige Udkæring udmærker Prædikestolen sig ogsaa ved den pragtfulde Farve og Guldbelægning, der blev delvis fornyet i Sommeren 1897.

Skranken under Orglet er ligeledes skaaret af Jorgen Ringkenes. Under 6. Juni 1631 gav han Kvittering for 231 Rigsdaler (à 6 Mark), som han havde faaet for at »hugge og forfærdige et Popoeltur« samt for andet Arbejde udført ved »sejrværk« og »Tavlerne at opsætte«. Af Kirkeværgerne Lauritz Marcussen og Erik Nielsen har han faaet henholdsvis 30 og 136¼ Slettedaler (à 4 Mark). Dernæst 150 Slettedaler af velaglet Soren Thommesen, som har foræret denne Sum til Kirken, og endelig 30 Slettedaler af Borgmester Matz Bergen, der senere har faaet dette Udlæg betalt af Kirkeværgen Erik Nielsen¹⁴. Ialt 346¼ Slettedaler eller som nævnt 231 Rigsdaler. Det nævnte »Popoeltur« (Pulpitur) er *Skranken*. Den har de samme Søjlefigurer og Ornamenter som Prædikestolen og er helt igennem udført i dennes Stil. Paa *Skrankens* Forside er 13 buede Nicher; i den første staar Jesus, i de følgende hans Apostle. For hver af Enderne er to Felter med Evangelisterne; men kun de to for den nordre Ende er de oprindelige; de to andre maa være bortkomne og er ved Restaureringen 1902—03 erstattet med nye. *Skranken* har tidligere haft sin Plads tværs over Korbuen, men efter at være flyttet nogle Gange er den ved Restaureringen i Midten af forrige Aarhundrede havnet paa sin nuværende Plads.

Epitafieme.

I Midterskibet hænger to pragtfulde Epitafier. Det ene, der er opsat over Tolder og Raadmand Niels Thomesen Nielsen, er et sandt Kunstværk udskaaret og malet paa Træ af udmærkede Kunstnere. Tavlen er delt i to Dele, den øverste indtages af et fortræffeligt Maleri af Kristi Korsnedtagelse, og i den nederste ses Brystbilleder af Niels Nielsen og hans Familie. Det hele er omgivet med en rigt udskaaren og forgyldt Indramning; paa Siderne er Englefigurer, foroven Moses og Johannes og allerøverst den opstandne Kristus. Nederst er en Tavle med følgende Inskription: »Denne Tavle haver Niels Nielsen Kong. Mayst. Tolder og Raadmand her udi Nakskov ladet bekoste, Gud til Ære, Kirken til en Beprydelse, hannem og hans til Amindelse«.*) Allernederst staar Aarstallet 1646. Paa Siderne findes Bomærkerne,

*) Denne saavel som de øvrige Inskriptioner er gengivet i Nutids Stavemaade.

Niels Nielsens til venstre, bestaaende af et Hjerte med trespaltet Lue og derunder Bogstaverne N. T. N. Til højre staar hans første Hustru, Karen Hansdatter Buckard Jensens Enkes Bomærke, bestaaende af en Æblegren med tre Æbler og derunder Bogstaverne K. H. B. Tavlen er som nævnt opsat 1646, antagelig efter den første Kones Død. Niels Nielsen, der 1649 blev Borgmester, døde 1652 og blev begravet den 9. August. Hans anden Hustru, Kirsten, blev begravet den 31. Jan. 1661.

Det andet Epitafium sidder paa sin oprindelige Plads indmuret i Pillen lige overfor Prædikestolen. Det er udført i Marmor og smykket med joniske Søjler og dygtigt hugne Figurer af Tro, Haab, Retfærdighed, Styrke og Klogskab. Epitafiet er opsat 1626 af Lisbet Andersdatter over hendes to afdøde Mænd, der begge var Ridefogder i Halsted Kloster Amt og desuden henholdsvis Raadmand og Borgmester. I Begravelsen, der fandtes i Midtergangen lige udfor Prædikestolen, er i det følgende Aarhundrede begravet adskillige af Slægten, hvorefter Inskriptionerne beretter. Midt paa Tavlen staar med Guldskrift: »Her nedenfor ligger begravet ærlig og velagtet Mand Otte Christensen, fordem Raadmand her i Nakskov og Ridefoged over Halsted Klosters Lehn, som døde 1603 den 4. November. Desligeste ærlig og velagtet Mand Carsten Nielsen, fordem Borgmester her sammesteds og Ridefoged over Halsted Klosters Lehn, døde den 21. Oktober Anno 1625. Gud almægtige give dem en glædelig og ærefuld Opstandelse. Anno 1634 den 30. Juli døde ærlig og gudfrygtig Kvinde Lisbet Andersdatter. Gud give hende en glædelig og ærefuld Opstandelse, i hendes 66. Aar«. De sidste Ord skulde selvfølgelig have staaet foran Opstandelsen; de virker lidt parodisk, hvor de nu staar. Underst paa selve Rammens Tværstykke staar 1626. Paa en Plade midt under Tavlen staar med Guldbogstaver: »Denne Tavle haver ærlig og gudfrygtig Kvinde Lisbet Andersdatter ladet bekoste, hende og hendes salige Husbonder til Ære og Kirken til Beprydelse«. Paa Muren under Tavlens Hjørner er senere malet følgende Inskription med gule Bogstaver paa sort Grund: »Anno 1730 er ærlig og velfornemme Handelsmand Hans Pedersen udi i sin Alders 69. Aar nedsat i den midterste Gang nedenfor Prædikestolen i hans Modrenes murede Begravelse, som horer til dette Epitafium«. »Og haver salig H. P. Topforhen, Aar 1726, i samme Begravelse ladet nedsætte sin kære Hustru Gunde Pedersdatter Lund, som døde i sin Alders 60. Aar.«

Indenfor Døren til højre hænger et Maleri. Det har hørt til Epitafiet over den bekendte Borgmester Niels Nielsen; Resten af Epitafiet

er gaaet tabt, og man ved ikke heller med Bestemthed, om Niels Nielsens Grav har været paa dette Sted. Paa Maleriets Ramme, der er af nyere Oprindelse, staar: Niels Nielsen Borgemester i Nakskov under Belejringen 1659 død 1671. Tidligere skal Epitafiet have haft følgende Inskription: »Anno 1653 haver ærlig og velfornemme Mand Niels Nielsen Borgemester udi Nakskov, ladet bekoste dette Epitafium Gud til Ære, Kirken til Beprydelse, sig selv

Maleriet fra Borgmester Niels Nielsens Epitafium.

og sine kære Hustruer og Børn til Amindelse.« Maleriets overste Del forestiller Dommedag og viser bl. a. Kristus siddende som Dommer paa Himmelhuen. Den nederste Del bestaar af Brystbilleder af Niels Nielsen, begge hans Hustruer, hans Son og Datter af første Ægteskab og en lille Datter af andet Ægteskab.

I søndre Sideskibs Ydermur er indsat et Gravminde over Købmanden og Kirkeværgen Hans Rasmussen Holm og hans Hustru Inger Christensdatter, Søster til den Peder Christensen, der blev dræbt i Viborg. Det faldt i Hans Holms Lod at forvalte

og anvende den sidste Del af Drabsbøden, efter at baade Præsten Lauritz Mortensen og Borgmesteren Peder Mortensen var døde. 1671 ansøgte han om som Erkendtlighed for den store Gave at faa frit Gravsted for sig og sin Familie, og Borgmestre, Raad og Sognepræst imødekom dette Ønske og skænkede ham Pladsen »udi den søndre Gang fra Pillen til den lille Kirkedør i samme Gang, hvor hans tvende Børn ligger begravet«¹³. Gravmindet i Muren bestaar af en udhugget Sten, der øverst viser Kristus med Sejrsfanen, og underneden til venstre et Dødningshoved og Ordene: »I Dag mig«, til højre et Timeglas og Ordene: »I Morgen dig«. Derefter følger Indskriften: »Anno 1686 haver ærlig og velaget Mand Hans Rasmussen Holm, Borger og Handelsmand udi

Nakskov, da han havde været Kirkeværge her til St. Nikolai Kirke udi 20 Aar, ladet denne Sten over underliggende Begravelsessted opsætte, som han for sig, sin Hustru Inger Christensdatter og deres Arvinger af Kirkens Patroner er forundt«.

Lidt derfra i Korets søndre Omgang findes indmuret en tilsvarende Sten, der er indsat af Præsten Niels Saxtrup, bekendt gennem sin naive latinske Rimbeskrivelse af Belejringen. Stenen bærer følgende Indskrift: »Anno 1677 haver hæderlig og vellærd Mand Niels Saxtrup, da han havde været Gudsordets Medtjener til Nakskov Menighed og Sognepræst til Lille Løjtøfte udi 22 Aar, ladet dette Monumentum for sig og sine fri forundte Begravelsessted saaledes opsætte«.

I nordre Sideskibs Ydermur findes indsat et Par Sten, som ikke oprindeligt har haft deres Plads der. Den ene — en ottekantet Marmorsten — er et Brudstykke af et noget prangende Gravminde, som Sognepræsten, den senere Aalborg-Bisp Frantz Thestrup, 1697 rejste over sin første Hustru Else Mule. Mod at give Kirken en Gaards Jord fik han Lov til i øverste Hjørne af nordre Sideskib at indrette en haade ejendommelig og prangende muret Begravelse. Dens nordre Side var Kirkens Ydermur, men de indvendige Mure ragede saa højt op over Sideskibets Gulv, at deres øverste Kant kom i Flugt med Gulvet i Omgangen. Begravelsen blev dækket med et Plankegulv, og dette blev hegnet med et højt »Springelværk«. Paa Platformen indenfor dette Gitter anbragte han Døbefonten med samt dens Himmel, der hidtil havde staaet i Koret. Motiveringens var, at Døbefontens Plads i Koret var ubekvem, eftersom Fædderne og da særlig Menigheden ikke kunde følge »Daabens Administration«, medens mange kunde følge den hellige Handling paa Fontens nye Stade. Da Begravelsen fik Plads ud for den nordøstre Kirkedør, blev denne ved samme Lejlighed tilmuret¹⁶. — Sprinkelværket, der formentlig var Smedearbejde, blev forsynet med Døre og Tavler med Malerier af kirkelige Skikkelser med Ansigter, der var Portrætter af Præsten, hans Hustru og deres Børn, og underneden forsynet med Skriftsteder. Til Indsætning i Muren anskaffede han den ottekantede Sten, men først 1725 blev den paa Foranledning af Bispens Søn, Sognepræst Thestrup i Dannemarre, forsynet med den lange latinske Indskrift og indsat i Muren¹⁷.

Den anden i Muren indsatte Ligsten er en pragtfuld sort Marmortavle over 2 Meter høj, den er Gravminde over den velhavende Raad-

mand Michel Matzen, hvis Gaard laa paa Søndergade, hvor nu Firmaet I. A. Jorgensen har Forretning. I Midten af Stenen er et Basrelief af Kristi Opstandelse, derover en Tavle med Skriftstedet: Jeg er Opstandelsen og Livet . . . Ved Siderne to Figurer af Troen og Haabet og i Hjørnerne fire store Medailloner med Evangelisterne. Inskriptionen staar langs Stenens Kant og lyder saaledes: »Herunder hviler velfornemme Mand Michel Matzon fordm Raadmand her i Nakskov, som døde i Herren den 7. Januar 1645 paa sit 47. Aldersaar. Gud give ham en glædelig Opstandelse paa den yderste Dag.« I næste Linie staar: »Her under hviler ærlig, dydig og gudfrygtig Kvinde Gunder Thomesdatter, som døde den Anno 16 udi hendes Alders . . . I tredie Linie læses: »Salig Bodil Michelsdatter døde 1708 udi sit Alders 74. Aar«. Der var altsaa afsat Plads til Konens Dødsdag, men da hun giftede sig igen med den senere Borgmester Peder Hansen, er hun formentlig begravet sammen med ham.

Mindetavler.

Under Orgelpulpituret til venstre for Indgangen hænger en Tavle, hvis Inskription er forfattet af daværende Sognepræst, senere Biskop Frantz Thestrup. De højtravende Strofer, der danner Indledningen, er Begyndelsen til et Digt, som den gode Hr. Thestrup forfattede i Anledning af det tidligere omtalte Lynnedslag 1687. Inskriptionen lyder:

Paa Taarnet troner Gud, som Hav det broler
 og spruder Ild paa hver i Synde-Dynd sig føler.
 Agt da hvert Klokkeslag, hvad Piller du staar paa.
 Din Streng kan sprænges snart, din Grundvold splittes smaa.

Anno 1687 den 7. Augusti straks efter Fro-Prædiken var endt blev ved et Torden-Slag den sydvestre Kant af Taget paa Klokke-Taarnet afslaget og inden i Taarnet den Streng sonderlaget, som gaar fra Seyrr-Værket til Slaa-Hammeren. I Kirken ses et lidet Hul som af en Musquet-Kugle i den Krog ved Viser-Skiven, paa hvilke Vise-Skive de to Tal VIII og VII blev udslittede. Gud naadellig dog bevarede Menneskene, at Ingen kom til Skade, som det skete imellem begge Tjenester.

Fornyet i 1902. Teksten efter Afskriften i Marmora Danica.

I den vestre Ende af det søndre Sideskib hænger en enkelt Trætavle, der ligesom Rammen om Niels Nielsens Epitafium og Salmetavlerne er tegnet af Professor Magnus Petersen. Tavlen, der er op-hængt 1900, bærer Navnene paa Lederne af Nakskovs tapre Forsvar i 1659, nemlig: Kommandanten Jochum Korber, Næstkommandanten, Oberstløjtnant v. Rheden, den tapre Oberstløjtnant v. Bernbach, der

faldt under Belejringen, Borgmester Niels Nielsen, Borgerkaptajn Diderik v. Essen, Sognepræst Laurids Mortensen Vedsted og Otto Kuld, Bondernes Forer.

Paa den første nordre Pille i Hovedskibet er indsat to Mindetavler i Marmor med Navnene paa de Nakskovitter, der faldt 1848—50 og 1861. Paa Høj Kirkens Endevæg mod Koret hænger et mandsstort Krucifiks, der 1857 er skænket Kirken af Fru Block, Klokkedal.

Lysekronerne.

De gamle Nakskovitter holdt af at se deres Kirke fuldt oplyst, og derfor blev der gennem de skiftende Tider skænket mange Lysekroner og Penge til Lys. I Danske Atlas hedder det i den Anledning, at »man her paa Stedet har baaret særdeles Omsorg for denne Lysning«. I Midterskibet hænger fire Lysekroner. Nærmest Indgangen hænger en smuk Lysekrone, der er skænket af Hans Pedersens Enke, Madam Popping, og bærer hendes og Sonnen Per Hansens Navne og Aarstallet 1782 samt følgende Vers under Navnene:

Vor Kirke prydet har med denne Lysekrone
Gid de for den og mere maa for Guds Naades Trone
i Evigheden faa en rigtig Naadelon.

De to næste Kroner bærer overst en Skikkelse med en Nogle i den ene Haand og et Skjold i den anden. Paa Skjoldet læses Aarstallet 1661 og Bogstaverne H. Ps. og H. Kd. Paa den ene staar i latiniseret Form Hans Paulsen, hvilket svarer til Bogstaverne H. Ps.; de to andre er hans Kones Forbogstaver. Midterskibets fjerde Krone, der hænger nærmest Koret, er en Efterligning af de to her nævnte. I Koret hænger en gammel Krone uden Inskription. I Sakristiet hænger en Krone, som 1718 er skænket af tre Brødre Bennike, der tillige gav 80 Slettedaler, hvis Renter skulde anvendes til at holde den med Lys. Kronen bærer følgende Inskription:

Denne Krone Lys skal bære
til Guds Tempels evig Ære,
for vi trende Brødre sikk,
her i Daaben Lysets Skik,
saa vi ved vor Troes Ende
skal til Lysets Herre vende,
hvor hans Ansigt lyse skal
for os i sin Kongesal.

Til Lysenes Vedligeholdelse gives Kapital LXXX Sdl. Hans, Antoni, Jens Bennike.

Ved Prædikestolen sidder en i Muren fastgjort Lysearm; paa et Skjold ses et Par Hænder, der holder to korslagte Fakler, imellem dem staar I. V. B. og underneden lidt utydeligt 1574. Paa det nordøstre Hjørne under Orgelpulpitoret hænger en meget smuk Lysearm, der er skænket 1644 af Fru Ida Rantzau, fordi hendes afdøde Mand Henrik Rantzaus Kiste henstod et Par Nætter i Kirken, indtil hun fik Skibslejlighed til at føre den videre. Kisten stod nederst i det nordre Sideskib, og her lod Ida Rantzau indsætte et kunstfærdigt Vindue, der forlængst er gaaet tabt, samt den før nævnte prægtige Lysearm, som senere er flyttet til sin nuværende Plads. Paa det tilsvarende sydøstre Hjørne er opsat en Efterligning af Ida Rantzaus Lysearm. Ved Opgangen til Koret er paa Siderne af Marmortrappen anbragt to mægtige Kandelabre af støbt Metal; de har tidligere staaet i den gamle Frimurerloge i København og er 1886 skænket Kirken af Gasværket, som da købte dem af Gasmesteren, der besørgede Gasindlægget i Kirken. Paa Alterbordet staar to store Malmstager, der er skænket af den før nævnte Raadmand Michel Matzen, antagelig i Anledning af hans to Smaa pigers Død. Stagerne bærer hver en Plade med Giverens Bomærke: en Rose, der vokser op af en Træske, samt en Indskrift; paa den ene staar: »Haver Michel Matzon og Gunde Thomisdatter foræret disse tvende Alterstager til Nakskov Kirke«, og paa den anden: »Gud almægtigst til Ære, dennem og deres tvende salig Børn Karen og Mette Michelsdatter til Ihukommelse.«

Det øvrige Kirkeinventar.

Paa Alterbordet ligger endvidere en stor, gammel, dansk Bibel med smukke Træsnit paa Titelbladene; den er trykt i København 1632 og skænket Kirken 1730 af Andreas Riegelsen. Paa *Allerkanden* staar: »Denne Sølvkande, som Anno 1603 den 23. September til Nakskov Kirke var givet af sal. Erik Christophersen, var ganske brøstfældig og derfor i denne Form omgjort paa Kirkens Bekostning til d. 1. Januar 1692«. Paa *Allerbægeret* staar »Anno 1754. Dette forfærdiget og bekostet af Nakskov Kirke«. Foran Altret ligger et stort, smukt, broderet *Tæppe*, som Fru Kobmand Huus har foræret Kirken og selv, med Bistand af en Del af Byens Damer, syet i Aarene omkring 1912. *Dobefonten* er af Alabast og af nyere Oprindelse. *Daabsfadet* er forsølvet og meget smukt, det er tegnet af L. Frølich, modelleret af Vieth og er 1857 skænket Kirken af Konsul Chr. Hage. I Bunden af Fadet er et Billede af Christi Daab og om Kanten fire

bibelske Fremstillinger samt de fire Evangelister. Dobefonten staar nu lige for Midtergangen nedenfor Koret, men har — som foran berørt — i Tidernes Løb haft Plads flere andre Steder i Kirken.

Alle *Stolene* i Midterskibet er paa Endestykkerne prydet med Jernafstobninger af de gamle Billedskærerearbejder, som oprindelig har smykket de fornemste af Stolene, men som ved Restaurationen i 1855—56 var saa medtagne, at de ikke kunde bevares. *Skibet*, der hænger i Hojkirken, bærer Navnet »Dronning Maria« Det er for over 100 Aar siden skænket Kirken af Byens Suffolk. Et Par Gange har det været nede til Eftersyn, og naar det efter endt Reparation atter blev ophængt, skete det hver Gang i stort Optog og under Udfoldelse af gamle højtidelige Former.

Paa højre Side af Indgangen staar en *Kiste*, der i høj Grad minder om Prædikestolen og Orgelsranken og sikkert stammer fra samme Tid. Den er ved en eller anden Restaurering af Kirken blevet solgt ved Auktion og blev for en Del Aar siden opdaget et Sted paa Landet og købt af den historisk interesserede Skræddermester Mikkelsen; han overlod den til Kirkeværgen Købmand Huus, som under Professor Magnus Petersens Vejledning lod den restaurere og derefter anbragte den i Kirken.

I nordre Sideskib hænger tre *Malerier* af Præsterne Mortensen Vedsted, Saxtrup og Dorph. Mortensen Vedsted fremstilles med en Papirrulle i Haanden, Bogen ligger paa Bordet ved Siden af ham. Saxtrup sidder med Bogen i Haanden, det samme gør Dorph, men hans Bog er opslaaet, og paa dens Blade læses et Par Skriftsteder. Den Omstændighed, at Mortensen Vedsted ikke har Bogen i Haanden, skal hentyde til, at han paa Grund af ærekrænkende Udtalelser fra Prædikestolen blev fradømt Embedet.

I Sakristiet findes to *Malerier* med bibelske Fremstillinger. Det ene, der paa Rammen bærer Aarstallet 1633, har tidligere hængt paa Pillen mellem Prædikestolen og dens Lydhimmel og er antagelig ophængt der straks efter Prædikestolens Opstilling, i al Fald kan Aarstallet paa Maleriets Ramme tyde herpaa; thi Prædikestolen stammer — som før nævnt — fra Aarene omkring 1630. Det andet Billede forestiller Mariæ Bebudelse og er en Kopi af et italiensk Maleri. Det er 1854 skænket Kirken af daværende Politimester Hammerich. I Sakristiet hænger endvidere et Krucifiks af Oliventræ, som Pastor Munck i Slutningen af forrige Aarhundrede har bragt hjem fra Jerusalem og skænket Kirken.

Kirkens gamle *Orgel*, der blev fornyet 1856, stammede fra Kirkens Velmagtsdage, da der blev ofret saa meget paa dens Bygning og Inventar. Det var bygget 1647—48 af Orgelbyggeren Johan Laursen, og Snitværket var udført af Kongens Snedker paa Bremerholm, Søren Ibsen. Det kneb for ham at faa sit Tilgodehavende hos Orgelbyggeren. 1648 havde han endnu 200 Sletdaler tilgode, og da Johan Laursen stadig tog Forskud hos Kirkebestyrelsen, frygtede Søren Ibsen for, at der tilsidst ikke skulde blive noget til ham, og han klagede derfor til Kongen med det Resultat, at Borgmestre og Raad fik Ordre til at tilbageholde de 200 Sletdaler af Orgelbyggerens Tilgodehavende og udbetale dem til Snedkeren¹⁸. Det var et prægtigt Orgel, Kirken her fik; men Kirkebestyrelsen kunde aabenbart ikke faa Gudstjenesten festlig nok; thi 1656 gjorde den Kontrakt med Instrumentisten Christopher Holst om, at han hver Sondag til Højmesse skulde »bruge sine Instrumenter paa Orgelværket«, nemlig »Snekke og Bas, Kvart, Basun, Fiol, Blochfløjte og Ducian«. For denne ugentlige, store og forhaabentlig meget smukke Kirkekoncert skulde Christopher Holst for det første være fri for Skat og alle borgerlige Ombud paa Betingelse af, at han ikke brugte anden Næring, dernæst skulde han have Lov til »selvanden at nyde sin Omgang« paa de fire Højtider, Mortensdag, Jul, Nytaar og Helligtrekonger, d. v. s. at han paa disse Dage havde Lov at hjemsoge Borgerne med Musik og indsamle deres Offer, men ikke paa Bekostning af Organisten, der skulde være »ufornærmet i alle Maader«¹⁹.

Orglet gjorde Tjeneste i 200 Aar, men undergik naturligvis i Tidens Lob mange Reparationer. Den første foretoges allerede 1684, da Borgmesteren opfordrede Borgerne til at give frivillige Bidrag²⁰, da Kirken selv var uden Midler. Senere tales der ofte om Orglets store Brostfældighed²¹, og til Tider var en Del af det helt ude af Funktion. 1856 tog man saa overtvært og lod Orgelbygger Gudme bygge et nyt Orgel, der kostede 2850 Rigsdaler, heraf skaffede Menigheden 2150 Rigsdaler og Kirken de 700; til Dækning af andre paaløbende Udgifter tilskød Kommunen 500 Rigsdaler²². Orglet bærer følgende Indskrift: »1856 i broderlig Samdrægtighed — mig rejste denne Menighed«. I 1913 skænkede Købmand Holger Krøyer 10,500 Kr. til Forbedring af Orglet; en lille Metalplade beretter herom: »Ved en Gave fra Købmand H. C. Krøyer blev dette Orgel Aar 1913 ombygget og betydelig udvidet«.

Faste Stolestader findes nu kun i Hovedskibet og søndre Sideskib;

tidligere var der ogsaa faste Stole i nordre Sideskib; men disse Pladser bag Prædikestolen var ikke meget benyttet. Længe før Kirkeudvidelsen i 1653 var man kommet ind paa den Skik at bygge Balkoner — Pulpiturer eller *Lægtere*, som de kaldtes, og Skikken, eller Uskikken om man vil, fortsattes ogsaa efter Kirkeudvidelsen, idet velhavende Folk mod en Afgift til Kirken fik Lov at bygge en saadan Balkon, som deres private Kirkestol. Naar de døde, solgte Boet »Stolen« til den højestbydende²³. Trangen hos Stolestadets Ejer til at pynte og særpræge Stolen kunde undertiden udarte, saa Øvrigheden maatte skride ind. 1666 lod Borgmestre og Raad tillyse fra Prædikestolen, at ingen maatte fordriste sig til i Stolene at »sætte nogen Række eller Spiltoiv — som er brugelig mellem Bæster og ej udi Guds Hus« — ej heller »Klapper eller andet deslige i Stolene«, uden at de har Kirkeværgernes Minde dertil²⁴.

I forrige Aarhundrede var der endnu Lægtere mellem Pillerne paa begge Sider af Højkirken og under dens østlige Bue, og i søndre Sideskib var et Lægter for »Almuen«. Ved den store Restauration af Kirkerummet 1856 blev alle disse Balkoner, der i høj Grad skæmmede Kirken, fjernet, og Materialet solgt ved Auktion. Alle Stolestaderne i Hovedskibet og søndre Sideskib blev fornyet. De gamle Stolestader nærmest Koret var prydet med smukke Udskæringer, men nedad i Kirken blev Stolestaderne simplere og simplere. Nu blev alle Stolene ens.

Begravelsen under Koret blev ryddet og alle Kisterne nedgravet paa Kirkegaarden ved Maribovej. 1883 blev der med en Bekostning af 8,000 Kr. installeret Varmeapparat i denne tidligere Begravelse.

Det var desværre ikke lutter gode Gerninger, der blev øvet ved Restaurationen 1854—60. Man fo'r frem med haard Haand mod mange af Kirkens gamle Minder, alt det, der ikke kunde staa for en streng kunstnerisk Kritik, blev solgt eller bortkastet uden Hensyn til den historiske Interesse. Ligstenene over Borgmester Niels Nielsen, Sognepræst Mortensen Vedsted og Oberstløjtnant Bernbach — for blot at nævne nogle Eksempler — burde være bevaret, og deres Indskrifter opfrisket.

Taarnet er forsynet med et *Ur*, der 1856 er skænket af Lollands Spare- og Laanebank. Endvidere hænger i Taarnet 3 *Klokker*, som alle er omstøbte indenfor de sidste 200 Aar. I 1510 bortførte Lybækkerne de daværende Klokker og ophængte dem i St. Gertrud Kirke i Lybæk. 1659 tog Svenskerne Klokkerne ned fra Taarnet og slog her-

ved den ene itu; de truede med at bortføre dem, hvis de ikke blev indløste, og Raadmand Willum Hansen indløste dem saa med 500 Tdr. Hvede, og disse blev Kirken senere domt til at tilbagebetale. Af de 3 nuværende Klokker hænger de 2 i Taarnrummet ved de store Lydhuller, den ene i Rummet ovenover ved de smaa Lydhuller. Den sidstnævnte er den største; en Inskription fortæller, at den er støbt i København 1680, men omstøbt 1859. Af de 2 Klokker, der hænger i nederste Klokkerum, er den mindste omstøbt 1748 af Johann Barthold Holtzmann i København; den bærer følgende Inskription:

Ved Christian VI's Død tog jeg Forlis og Skade,
men snart igen forvandt mit Stød og søgte saa mit Stæde.
Her hænger jeg, o Menneske, til Kirken dig at kalde,
at for Gud og din Frelser i Tro og Bøn nedfalde
De Værger, som da var for Hus og Bolig min,
var Didrich Didrichsen og Christen Heberlin.«

Den største af de to nederste Klokker er støbt 1749 ligeledes af Johann Barthold Holtzmann; dens Inskription lyder:

Her hænger jeg og skal til Kirken eder kalde
tunghørig Sjæle, o staa op og lader eder falde
al Verdens Sysler, gaar og hører Herrens Rost,
saa ringer jeg for dig til eders Sjæle Trøst.«

Ved Restaurationerne i Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede blev der gaaet frem med megen Nænsomhed, og man har med stor Pietet gjort, hvad gores kunde, for at de gamle Minder og Kunstværker kunde fremtræde i deres oprindelige Skikkelse og med Omgivelser, der fremhæver deres kunstneriske Fortrin og Ejendommeligheder. Sjælen i disse Arbejder var Kirkeværgen, Kobmand Johs. Huus, der i over et kvart Aarhundrede omfattede Nakskov smukke Kirke med en aldrig svigtende Interesse og Offervillighed. Saaledes som Kirkens Indre nu fremtræder, smykket og velholdt, er den en Seværdighed, egen i sin sammensatte Stil, men præget af baade Højhed og Hygge.

Nordenkirke. 1929.

Kirkens Ejendomme og Indkomster.

KIRKENS Midler stod altid i ligefremt Forhold til Byens og Borgernes Offervilje, og »Borgerne i Nakskov har frem for mange andre Steder vist sig kærlig og gavmild imod deres Kirke«, hedder det i en kongelig Resolution af 1741. Disse Ord har stadig haft Gyldighed. De store Byggearbejder i Middelalderen kunde ikke være gennemført uden betydelige Ofre baade fra Bysamfundet i sin Helhed i Form af Penge og fra enkelte velsituerede Borgere i Form af Jordgaver. Kun faa Meddelelser om disse middelalderlige Gaver er bevaret. 1453 giver Sognepræsten Peter Clausen Kirken noget Gods i Sandby¹. 1431 giver Lauritz Asskildsen en Ager i Læso til St. Annæ Alter². 1440 giver Borger Peder Nielsen en Skovdel i Madeskov³. 1461 giver Tomes Jensen og hans Hustru Anne Lasses af Rodby Nakskov Kirke 3 Punds Land i Nakskov Mark, kaldet Lathegaards Jord. 1479 køber Raadmand Otto Kremmer en Jord i Raarup til St. Annæ Alter. 1471 fik Kirken en Jord i Egholm, en Jord i Utterslev og en Eng i Torpe⁴. Der blev givet Kirken mange lignende Gaver af gode Mennesker; men der mangler heller ikke Eksempler paa onde Mennesker,

som gerne vilde berøve Kirken dens retsmæssige Gods. Da Lybækkerne 1510 plyndrede og brændte i Nakskov, gik ogsaa nogle af Kirkens EjendomsPapirer op i Luer. Tingbøger var der selvfølgelig ikke noget, der hed, og for at bevise sin Ejendomsret maatte man enten møde med Skodet paa vedkommende Ejendom eller gennem Tingsvidne af gamle Mænd faa beediget Udsagn om, at Ejendommen, saa længe nogen kunde huske, havde været i den eller dens Eje. 1532 gjorde Stiig Pors til Ollingsø saaledes Krav paa en Gaard, som Kirken ejede, og som laa »næst ved Kongens Tofte«. Stiig Pors stævnedes Kirkeværgerne Jørgen Olsen og Jens Denno til at afstaa Gaarden, der nu laa til Lille Vor Frue Alter, idet han fremlagde et Skøde, der viste, at Erik Pors engang havde købt Gaarden. Jens Denno forklarede, at Lybækkerne havde brændt alle Altrets Ejendomsbreve, men han fremlagde et Brev, hvori Kirstine Vincents vidnede, at hendes Husbond havde købt Gaarden af Gertrud Pors, Ollingsø, og siden solgt den til Hans Skotte, Nakskov, som atter havde solgt den til Borgmester Anders Skredder, der gav den til Lille Vor Frue Alter. Stiig Pors' træske Anslag blev dermed tilbagevist¹.

Ifølge en Fortegnelse fra 1666 ejede Kirken følgende Gaarde og Jorder: En Gaard ved Vejlegade Port, en i Klostergade, en Gaard paa Hjørnet af Søndergade og Badstuestræde (som Kirken havde faaet udlagt i Skiftet efter Kirkeværgeren Erik Nielsen), alle med Jorder i Byens Marker. Dernæst 2 Boder i Kogade ligeledes med Jord, en Eng i Torpe og en Eng i Abildtorpe. Endvidere 4 gamle Boder ved Skolen, der i aarlig Leje indbragte 8 Daler, 2 Boder i Kogade, ligeledes 8 Daler i Leje. Desuden havde Kirken Afgifter af forskellige Ejendomme, f. Eks. af en Gaard paa Torvet 1 Daler, en Gaard i Nordenkirke 2 Mark, af Gaarden paa Hjørnet ved Vestre Kirkerist 1½ Mark, en Gaard i Egholm 2 Mark 11 Skilling, en i Bjerreby 9 Mark og 11 Skilling² samt af Vintersborg for nogle Gaarde, der var opslugt af Herregaarden, aarlig 4 Td. Byg. 1673 nægtede Vintersborg at betale denne Afgift, men blev dømt ved Højesteretsdom af 22. Juli 1679. — Endelig havde Kirken naturligvis Tiende af alle korndyrkede Jorder i Byen og Landsognet. 1690 forpagtede Borgerskabet Kirkens Tiende mod en fast aarlig Ydelse af 20 Tonder Rug, 30 Tonder Byg og 10 Tonder Havre³, der efter Kapitelstaksten omsattes og erlagdes i rede Penge. 1741 fik Borgerskabet efter Ansøgning Lov til at beholde Tienden til den billige Afgift, eftersom »Borgerskabet i Nakskov fremfor mange andre Steder har vist sig kærlig og gavmild mod

Midterskibets sydvestlige Del; paa Pillen: Epitafiet over Niels Thomesen Nielsen; under Sangerpulpituret: Maleriet fra Borgmester Niels Niensens Epitafium. Over Buerne mellem Midtskib og Sideskib ses de store Nicher med højt-siddende Vinduer, et af de Træk, Sakskov Kirke har fælles med Sankt Peters Kirke i Malmø. Oprindeligt har sikkert alle Ribber fra Hvælvinger og i Buer paa gotisk Vis været ført helt ned til Gulvet; senere er der ved Afhugning af Nedføringernes nederste Del paa Pillerne blevet Plads til Epitafier og Tavler.

deres Kirke*. Men samtidig blev der givet Ordre til at sælge alle Kirkens Jorder ved offentlig Auktion. De blev ikke solgt mod kontant Udbetaling, men mod en fast årlig Afgift paa Jorden. Auktionen gav til Resultat en årlig Ydelse paa 17 Rigsdaler og 3 Mark^o. Alle Jorderne lykkedes det dog ikke at sælge. 1782 solgtes Jorderne i Skovbølle og Vestenskov, og 1794 solgtes »Provstegaarden i Nakskov Mark«.

Fortegnelsen over Kirkens Gavebreve fra nyere Tid ser saaledes ud: Ida Rantzau til Højbygaard gav 1654 100 Rigsdaler til Vedligeholdelse af et kunstfærdigt Glasvindue og en Lysearm under Taarnet, hvor hendes Husbonds Lig var bisat 1644. — Borger Hans Rasmussen og hans Hustru Karen Borres skænkede før 1655 100 Slettedaler til Lys i den 16-armede Krone, de havde ophængt i Kirken. — Smed Rasmus Nielsen testamenterede, uvist hvornaar, Kirken 150 Slettedaler. 1656 var de anbragt som 1ste Prioritet i Mikkil Nielsen Vævers Gaard ved Vejlegadeporten. 1674 var Gaarden med Jord overtaget af Kirken. 1722 solgtes Gaarden uden Jord for 208 Slettedaler 2 Mark, som anvendtes til Betaling af Kirkens Gæld. — Branderslevpræsten Gregers Rasmussens Enke skænkede 1691 Nakskov Kirke et Hus paa Gaasetorvet, der blev solgt for 40 Slettedaler. — Jens Godtfredsens Enke Karen skænkede 1711 20 Slettedaler til Lys i Armen i den nordre Gang ved Prædikestolen. — Brødrene Raadmand Hans, Antoni og Jens Benniche skænkede 1718 80 Slettedaler til Lys i den af dem skænkede Krone. — Haandværkerne i Nakskov gav 1738 50 Slettedaler til Lys i den 12-armede Krone, de havde givet Kirken. — Anders Riegelsens Enke, Karen Holm, gav 1742 100 Rigsdaler Courant til Vedligeholdelse af hendes Gravkapel. 1753 gav hun 50 Slettedaler til Lys i den af hende skænkede Lysekrone. — Marie Popping, Enke efter Hans Pedersen, gav 1782 200 Rigsdaler til Kirken og 1783 80 Rigsdaler til Vedligeholdelse af hendes Gravsted. — Arvingerne efter Arkivtegner Søren Abildgaard gav 1792 100 Rigsdaler til Vedligeholdelse af en Forhøjning i den store Begravelse under Koret med Jomfru von Hattens Ligkiste. — Bodil Andersdatter Kølle, Enke efter Jørgen Kølle, gav 1796 400 Rigsdaler til Kirken. — Alle disse Legater, hvoraf Renten skulde anvendes til de angivne Formaal, men Kapitalen staa urørt, blev 1817 paa Trods af Legatbestemmelserne ophævet og Kapitalen brugt til et fint Egetræ-Stakit om den nye Kirkegaard ved Maribøvej. — Hermanna Marie von Bergen gav ved Testamente af 1822 383 Rigsbankdaler, som skulde »anvendes til

Kirkens udvendige Istandsættelse, især Udspækning og Kalkning. Pengene blev 1836 brugt til det angivne Formaal¹⁰. De Summer — ofte ret betydelige — der iøvrigt er skænket Kirken, er givet til en øjeblikkelig Forbedring eller Nyanskaffelse og altsaa ikke i Form af Legat. De er for de vigtigste Posters Vedkommende nævnt i det foregaaende.

Som en lidet pyntelig Modsætning til den Offervilje, Borgerne viste deres Kirke, staaar Regeringens Undladelse af at betale, hvad den havde laant af Kirken, endda det androg over 1000 Daler. Gælden hidrorte fra, at Regeringen i Krigsøjemed havde laant Kirkens store Beholdning af Bly, som stammede fra det i 1625 nedstyrtede Kirkespir. Selve Kirken var tækket med Tegl, men det høje, stejle Spir var tækket med Blytavler. 1629 laante Tronfølgeren Prins Christian, der havde Lolland-Falster som Len, 8 Skippund og 6 Lispund Bly af Kirken »til Kugler i besværlig Krigstid« og lovede at betale det tilbage enten i Bly eller Penge, »naar Kirken haver det nodig«. 1645 laante han paa samme Vilkaar først 7 Skippund 16 Lispund og 6 Pund Bly og senere endnu en Portion, saa han ialt blev skyldig 26 Skippund à 20 Slettedalers Værdi¹¹. Under Belejringen 1659 laante Militæret Resten af Blybeholdningen, Kirken havde derefter 58 Skippund Bly tilgode hos Staten, beregnet til 20 Slettedaler pr. Skippund blev det 1160 Slettedaler. Skont Kancelliet gentagne Gange, senest 1669, vedgik denne Gæld¹², og skont Regeringen igen 1697 blev mindet derom ved en Betænkning fra en af den selv beordret Kommission¹³, lykkedes det dog aldrig at faa disse Penge. Regeringen nøjedes, som ovenfor nævnt, med at rose Borgerne for deres Gavmildhed mod Kirken, naturligvis uden at have Øje for Selvironien i denne Kompliment. Da Kirkebestyrelsen 1840 besluttede at tække Kirkens Stræbepiller med Bly, maatte den i det Øjemed gøre en Gæld paa 200 Rigsdaler¹⁴.

Indtægterne af Tienden, Jordafgifter og Kapitalrenter forsløg naturligvis kun lidet til Kirkens Vedligeholdelse og Administration, og de væsentligste Indtægter kom da ogsaa gennem Leje af Kirkens Stolestader, Betalingen for Begravelser i og uden for Kirken, ved Ombæring af Tavler (Bossen) i Kirken samt ved Pengene i Kirkeblokken.

Stolestaderne.

1634 skrev Kongen til Lensmanden Palle Rosenkrands, at da der herskede nogen Uorden med Stolestaderne i Nakskov Kirke, skulde han i Forening med Gejstlighed, Borgmestre og Raad gøre en Anordning i Lighed med den, der gjaldt i St. Nikolai Kirke i København og Koge Kirke¹⁵. Denne Anordning for Nakskov Kirke er saa vidt vides ikke bevaret, men i Koge gik den ud paa følgende: Kvindernes Stolestader skal alle sættes ved den ene Side og Mændenes ved den anden. De, der ved denne Ordning mister deres Stolestade, skal have et andet i Stedet og besidde dette med ligesaa stor Ret, som de havde Ret til det afgivne Stade¹⁶. 1692 udnævnte Magistraten 4 Borgere, der sammen med Kirkeværgerne skulde fastsætte en Takst for Stolestaderne efter disses »Belejlighed«. Betalingen skulde dels bestaa i en Sum ved Overtagelsen (Fæstet) af Stolen og dels i en aarlig Leje. Alle, der besad Stolestader, skulde fremlægge Beviser for deres Adkomst til bemeldte Stade og i Mangel heraf fæste det efter de fastsatte Regler og Takster. I den Takst, disse Mænd udarbejdede, nævnes alle Stolene Kirken over. De fornemste Stole i Midterskibet kaldtes henholdsvis Kongens og Dronningens Stol og havde i Garnisonstiden været overladt Kommandanten og de andre højere Officerer samt deres Fruer. Nu var de udlejede. Det første Stade i Kongens Stol kostede i Fæsteafgift 1 Slettedaler og 2 Mark (altsaa en Rigsdaler) og i aarlig Afgift 1 Mark og 14 Skilling; de øvrige Stader i Kongestolen var lidt billigere. For de øvrige Stole dalede saa Prisen efter den mere eller mindre heldige Beliggenhed, indtil man naaede ned til Minimumsprisen, der var 12 Skilling i Fæste og 4 Skilling i aarlig Afgift¹⁷. De allersimpleste Pladser i Kirken var overladt de fattige ganske gratis. Ikke sjældent byggede de velhavende sig selv en smuk og kunstfærdig Stol paa den lejede Plads, men der skulde naturligvis indhentes Tilladelse dertil. 1739 fik den rige Md. Riegelsen f. Eks. Lov til at bygge en saadan Stol¹⁸ med kunstfærdig Udskæring og Maling. Var der ikke Plads paa Gulvet, byggede man ovenover Stolerækkerne et saakaldt Pulpitur eller Lægter. De, der havde været saa heldige at fæste sig en god Stol, var misundt af mange af et godt og fromt Hjerte, og blev en saadan Stol ledig ved Dødsfald eller Bortrejse, var der et sandt Kapløb om at komme først og erhverve den, Ansøgningen gik ofte ind, før den heldige Besidder endnu var død. Iveren efter at betale

var ikke altid slet saa stor. 1798 klagede Kirkeværgerne over, at mange af Indvaanerne ikke var til at formaa at betale deres skyldige Stolestadepenge, og Amtmanden gav da Ordre til at inddrive Pengene ved Udpantning¹⁹. Helt op i vor Tid fortsattes denne Udlejning af Stolestader. Endnu 1916 var 6 Stader udlejet. Indehaverne fik saa Besked om, at Udlejningen ifølge Loven ikke længere var tilladt, og at Lejemaalet derfor maatte betragtes som ophævet.

Bøssetiggeriet.

Ombæringen af Tavlerne i Kirken paahvilede Kirkeværgerne og de fattiges Forstander, saaledes at en af de første gik med én Tavle og indsamlede Penge til Kirken, og de fattiges Forstander gik med sin Tavle og samlede ind til de Fattige. Dette Hverv var naturligvis ikke meget eftertragtet, og de paagældende skubbede det gerne fra sig over paa en af deres underordnede, men naar ogsaa han lod Hvervet gaa videre, endte det undertiden galt. 1701 klagede Sognepræsten Rodriguez — den senere Hofpræst — over den »Uskikkelighed«, der fandt Sted ved Ombæringen af Tavlerne, som man lod smaa Skoledrenge besørg. Amtmanden svarede, at Præsten skulde tilholde Kirkeværgerne selv at gaa med Tavlerne, og samtidig fik Magistraten Ordre til at sørge for, at de fattiges Forstander selv ombar Tavlen, saa det kunde gaa ordentlig til²⁰. Helt til 1859 vedvarede dette Tiggeri i Kirken. 1858 ansøgte og fik man Indenrigsministeriets Tilladelse til at holde op, mod at Kommunen holdt Kirken skadesløs. Det var Mening, at Landsognet skulde svare 2½ Rigsdaler aarlig som sin Part; men da Sogneraadet nægtede at være med, betalte Byen det hele²¹.

Siden April 1917 er indført den Ordning, at alle kirkelige Handlinger er gratis. Underskudet ved Kirkens Drift fordeles efter Indbyggerantal mellem Nakskov og Landsognet og lignedes paa Skatteyderne efter Reglerne for Ligning af den personlige Kommuneskat. Kirkens Formue har vekslet stærkt gennem Tiderne fra mange Tusinde til faa Hundrede Rigsdaler. 1ste April 1933 udgjorde Kirkens Kapitaler 94,582 Kr. og dens Gæld var 35,334 Kr. Efter dette Regnskabs Afslutning har Kirken anvendt ca. 31,000 Kr. til Kirkepladsens Planering og Indfredning med Mur og Jernporte.

Rangforordningen blandt de døde.

De fattige havde jo altid den Trost, at i Himlen var alle lige; men baade i Liv og Død maatte de nøjes med denne Forvisning. Den af Fornemhed og klingende Mont bestemte Rangforordning, der gennem Stolestadetaksterne beherskede Livet i Kirken, fortsattes i Døden, hvor den, der betalte bedst, fik den fornemste Plads. Der var hele tre Klasser af Begravelser, og indenfor hver Klasse var der igen forskellige Grader med dertil svarende Priser. Den første Klasse omfattede Begravelserne i selve Kirken, næste Klasse var Kirkegaarden omkring Kirken, og tredje Klasse var Klosterkirkegaarden, hvor der vel blev betalt lidt for de bedste Pladser, men hvor man ellers jordede de Stakler, der var saa utrolig fattige, at de end ikke havde formaet at lægge lidt til Side til en »hæderlig Begravelse«; thi det var da det, man først og fremmest sparede sammen til. Endelig var der forskellige Takster for Klokkeringning, eftersom der blev ringet med de store eller de smaa Klokker. Ved de store Begravelser gik Latinskoledisciplene foran Kisten og sang — naturligvis mod Betaling.

I Kirken var Begravelserne i Midtergangen de fornemste, og jo nærmere man kom Koret, desto dyrere blev de. Derefter fulgte den øverste Ende af Sidegangene, medens Pladserne nedad i Sidegangene og i Tværgangen fra Vaabenshusdøren til den nordvestre Kirkedør var billigere; allerbilligst var Pladserne i Vaabenshuset. Paa Kirkegaarden var Gravene paa Kirkens Sydside de fornemste, og jo nærmere man kom Kirkemuren, desto dyrere blev de. Sidst i Rangforordningen kom Gravene Nord for Kirken. Efter at Klosterkirken 1629 var taget i Brug som Tøjhus, blev det gamle, forfaldne Tøjhus nedrevet. Det maa have ligget som Nabo til Kirkegaarden, idet denne — der forøvrigt den Gang var betydeligt større, end Kirkepladsen nu er — blev udvidet med Tøjhusets Grund. Kirkeregnskabet nævner udtrykkelig forskellige Begravelser paa denne Grund. 1638 blev Jens Christensens Barn begravet paa Byens Kirkegaard, hvor »det gamle Tøjhus stod«; Gravstedet kostede en Daler og de store Klokker en Daler. 1651 blev samme Jens Christensens Hustru begravet paa det samme Sted: hvor »det gamle Tøjhus stod«; for Jorden og de store Klokker betales 4 Daler. Betegnelsen bevares stadig, thi 1669 blev Jacob Bagers Hustru begravet, hvor »det gamle Tøjhus stod«; for Jorden og de store Klokker betales 4 Daler²².

Allerfornemst var det at have en muret Begravelse under Kirke-

Syrenerne blomstrer i Klostergades Haver. Kastanierne i Nordenkirke.

gulvet; men til en saadan udkrævedes kgl. Bevilling. 1650 fik for Eks. den bekendte Borgmester Niels Nielsen Tilladelse til at opmure sig en Begravelse i Kirken, dog »ikke højere end Gulvet«. Hans Motivering for Andragendet var, at Jorden i Kirken er saa vaad Ler, at Kisterne i en almindelig Grav ofte svømmede i Vand²⁵. Prisen for en Familiebegravelse kunde være høj. 1661 blev f. Eks. den rige Købmand Willum Hansens Enke domt til at betale 101 Rigsdaler for Mandens Begravelse i Kirken²⁶. 1658 den 16. Januar fik Kapellanen Hr. Anders derimod frit Lejested i Kirken ved »den nye Kirkedør«²⁷.

En Begravelsestakst fra 1690 ser saaledes ud: For at aabne en muret Begravelse og Nedsættelsen af et Lig betales i Midtergangen 6 à 10 Rigsdaler (efter Afstanden fra Koret at regne), i den søndre Gang 4 à 8 Rigsdaler. Paa Kirkegaardens søndre Side var Taksten for en Grav til et stort Lig 2 Slettedaler, til et Barn 3 Mark, og paa nordre Side henholdsvis 5 Mark og 2 Mark²⁸. Disse Takster gjaldt endnu et halvt Aarhundrede senere, hvad man kan se af Kirkeregnskaberne. 1751 blev Borgmester Schiølls Lig nedsat i Familiebegravelsen i den nordre Gang. Takst 6 Rigsdaler. 1759 blev Anthon Willumsens Lig nedsat i Familiebegravelsen i »Tvergangen mellem den store Kirkedør fra Vaabenhuset og den nordre Kirkedør«, betalt 5 Rigsdaler. Præster og Kirkeværger fik ofte Begravelsesplads i Kirken til nedsat Takst eller helt frit. 1751 betalte Kapellan Næraa 3 Rigsdaler for sit Barns Begravelse i »nordre Gang tæt ved Daabstrappen« (d. v. s. Trappen op til Platformen med Døbefonten over Biskop Thestrups Familiebegravelse). Medens der for Amtsforvalter Rennemands Hustrus Begravelse i mellemste Gang 1745 maatte betales 20 Rigsdaler, fik Kirkeværgen Conrad Rennemand helt fri Begravelse i søndre Gang. Fra Begravelserne paa Kirkegaarden noteres af Regnskaberne: 1742 Claus Skomagere Hustru begravet ved søndre Side, 1 Rigsdaler 2 Mark. Michel Postes lille Datter begravet ved søndre Side, 5 Mark, Rasmus Jensen Baadsmænds lille Datter begravet ved nordre Side, 2 Mark 8 Skilling²⁹.

Om Forholdet mellem Antallet af Begravelser paa »Byens Kirkegaard« og »Klostrets Kirkegaard« faar man en Del Oplysninger i »Perlestikkerbogen«, en Blanding af Kirkebog og Dagbog, som Præsten Anders Perlestikker førte i Aarene 1618—1629. I 1618 begravdes paa Klosterkirkegaarden 52, paa Byens Kirkegaard 53 og i Kirken 10. I Pestaaret 1619 er Tallene for Klosterkirkegaarden 85, Byens Kirkegaard 40 og Kirken 4, og i det følgende Aar, der ogsaa var Pestaar,

blev der jordet 212 paa Klosterkirkegaarden, 107 paa Byens Kirkegaard og 13 i Kirken. 1621 daler Tallene stærkt; der var 27 Begravelser paa Klosters Kirkegaard, 22 paa Byens og 5 i Kirken, og de nærmeste Aar derefter er Forholdet noget nær det samme²⁰. I de følgende Aar stiger, formentlig af Pladshensyn, Antallet af Begravelserne paa Klosterkirkegaarden, medens den rigtige Kirkegaard og navnlig Kirken bliver forholdsvis mindre benyttet. 1638—39 begravnes der 79 paa den forstnævnte mod 43 paa Byens Kirkegaard og kun 3 i Kirken. Der jordedes ogsaa under Honnør paa Klosterkirkegaarden. 15. Februar 1641 blev Peder Olufsens Barn begravet der, og for Lejestedet og de smaa Klokker betalles 3¹/₂ Mark.²⁰

Kirkegaardene.

Klosterkirkegaarden dækkede hele Forsørgelsesanstaltens nuværende Grund og Have og endda en Strimmel af Clasens Gang. Oprindeligt var den indhegnet med en Mur, men efterhaanden som denne forfaldt, blev den erstattet med et Plankeværk. Kirkeregnskabet for 1682—83 udviser saaledes, at der var sat Plankeværk paa nordre Side. Der blev betalt 3 Slettedaler for at faa gravet Hullerne, der »var hel onde at komme til rette med«, eftersom man skulde igennem Bunden af den gamle Mur. 1739 klagede Kirkeværgen Peder Top over, at Indfredningen af Klosterkirkegaarden, hvor de fattige »for ringe Betaling nyder Lejersted«, var i en meget slet Forfatning, idet en Del af Plankeværket var omfalden, »saa Svin og andre Kreaturer gaar inde paa Kirkegaarden og handler den ilde«. Af den gamle 2 Alen høje Mur var »en Del nedfalden af Ælde, en Del af onde Mennesker borttagen«. Han foreslog, at Resten af Muren blev solgt ved Auktion, og der rejstes et nyt Plankeværk for Pengene, især da »Kirkegaarden ligger ud til en Gade«²⁰. Hans Forslag er antagelig blevet tiltraadt.

Klosterkirkegaarden blev benyttet lige til 1807, men endnu for den var nedlagt, gik man uden smaalige Pietetsskrupler hen og solgte den ved offentlig Auktion. 1806 indgik Kirkebestyrelsen med Forslag til Stiftsovrigheden om Anlæg af en ny Kirkegaard paa Møllegaardens Jorder Syd for Taarsvej og om Salg af Klosterkirkegaarden. Stiftsovrigheden godkendte Beliggenheden af den nye Kirkegaard og tiltraadte, at den gamle Kirkegaard derefter kunde sælges²¹. 6. December forelaa Auktionskonditionerne for Salget. Det eneste Hensyn, der her vistes de døde, var en Bestemmelse om,

at paa de Steder, hvor de sidste Begravelser er sket, maa »ikke graves saa dybt, at det kan være at befrygte, at noget Lig kan beskadiges, og ingen Gravning paa saadanne Steder maa foretages uden i Overværelse af en Politibetjent«, som Ejeren selv betaler. Auktionen blev berammet til 17. Marts 1807. Dagen for vaagner Auktionens Modstandere indenfor Kirkebestyrelsen — Pastor Obel og Amtsforvalter Danchel — til Daad. De foreslaar kun at sælge en Del af Kirkegaarden og bevare den sidst benyttede; thi siger de: »De Fattiges Ben har lige saa megen Ret til at hvile i Ro som de mere Formuendes«. Borgmester Tottrup og Raadmand Sonderup deler ikke disse Betæneligheder. De hævder, at Pengene for den gamle Kirkegaard snart skal bruges til Arbejdet med den nye, og da Auktionen nu én Gang er berammet, bør den ogsaa holdes. De foreslaar derimod at give Konditionerne den Tilføjelse, at man ogsaa efter Salget forbeholder sig Ret til paa en Del af Kirkegaarden »at lade de Fattiges Lig begrave, indtil den nye og almindelige Kirkegaard kan blive indrettet«. Obel og Danchel modsætter sig dette, da det vil afskrække enhver Liebhaber fra at gøre Bud ved Auktionen. Intet af Forslagene blev altsaa vedtaget. Da Auktionen den næste Dag aabnedes, begærede Obel paa egne og Danchels Vegne, at den skulde udsættes; men Auktionsdirektøren afviste Kravet under Hensyn til, at Konditionerne var godkendt af Kirkedirektionen. Skipper Langemark gav første Bud 150 Rigsdaler, saa bød Raadmand Sonderup 200 og Pastor Obel bød 220 Rigsdaler og fik Hammerslag²². Formentlig har Præsten gennem sit Køb villet sikre de fattiges Ben den Gravfred, han — lidt sent — krævede for dem. For dette Salg var der allerede afhændet en Strimmel af Kirkegaarden. En Resolution fra Biskop og Amtmand oplyser nemlig, at Rebslager Wilhelm Ziero havde faaet overladt et Stykke til Brug i sin Livstid mod en Kendelse til Kirken paa 2 Rigsdaler samt Pligt til »anordningsmæssig Vedligeholdelse af Hegnet« til Kirkegaarden. Dette Stykke Jord var altsaa udenfor Auktionen²³. 1809 købte Rebslager Low Kirkegaarden af Pastor Obels Dødsbo for 165 Rigsdaler. Siden skiftede den Ejer et Par Gange, og 1846 solgte Murermester Lehm Kirkegaarden til Nakskov Fattigvæsen, som lagde sin nye Fattiggaard her²⁴.

Den omtalte nye Kirkegaard blev som bekendt anlagt paa Mollegaardens (senere Wibolts) Jorder Matr. Nr. 324. Fattigbegravelserne begyndte derude i et indviet Hjørne straks efter Klosterkirkegaardens Salg; men det hele Kirkegaardsanlæg var ikke færdigt for Foraaret

1809. Indvielsen foretoges 20. Juni af Biskop Boisen. Det hele Areal var da omgivet af en dyb Groft, og Fylden herfra var lagt som en Vold indenfor Groften og beplantet. Indkørslen skete over en Bro og gennem en stor Port^s. 1812 stadfæstedes Reglementet for den nye Kirkegaard, der var delt i 6 Afdelinger. Kirken havde nu anskaffet sig Ligvogn; den blev lejet ud for 8 Rigsdaler pr. Gang, Benyttelsen af begge Ligklæder kostede ligeledes 8 Rigsdaler, nøjedes man med det ringeste af dem, var det 1 Rigsdaler og 3 Mark. Klokkeringningen kostede 2 Rigsdaler 1 Mark. Skulde Liget bæres til Graven, var det 1 Rigsdaler. Ved Bedømmelsen af disse Priser maa man dog ikke glemme Tidspunktet. Det var midt i Pengeforvirringens mørke Dage^s.

Glæden over den nye Kirkegaard varede kun kort. Arealet var altfor lavt; Dræning fandtes ikke, og Groften omkring Kirkegaarden kunde ikke tage Vandet. I fugtige Perioder var Graven halvfuld af Vand, for Graverne var færdig. Det var saare uhyggeligt at høre Plasket, naar Kisten senkedes ned; og de efterlattedes sidste Blik i Graven, hvor Kisten svømmede, fik dem til at ryste af Rædsel. Den gamle Kirkegaard omkring Kirken blev taget i Brug igen — af dem, der havde Raad til at betale. 1810 blev Fr. Holm »efter Bevilling« begravet paa den gamle Kirkegaard mod en Afgift paa 50 Rigsdaler, en meget høj Pris, eftersom Betalingen for et Gravsted tidligere kun havde været en Rigsdaler og nogle Mark.

Utilfredsheden blev efterhaanden saa voldsom, at Kirkebestyrelsen snart maatte tage Spørgsmaalet om en ny Kirkegaard op til Drøftelse; man vred sig længst muligt; thi alle de Penge, der var ofret paa Anlægget i 1808—09, var jo spildt. Først 1815 tog man endelig Be-

Kapellet paa Kirkegaarden.

slutning om at anlægge en helt ny Kirkegaard Øst for Byen tæt Nord for den nye Maribo Landevej. Arbejdet med Indhegning og Planering og Beplantning udførtes i 1816, og Aaret efter toges Kirkegaarden i Brug. De, der havde købt Gravsted paa Kirkegaarden Vest for Byen og ønskede at flytte deres afdodes Kister ud paa den nye Kirkegaard, fik gratis anvist et Gravsted paa denne. I 17 Tilfælde blev denne Tilladelse benyttet. De fleste af de saaledes flyttede Lig var begravet faa Aar i Forvejen, Rebslager Ziero og 5 andre var begravet 1815. Købmand L. Theisen og 3 andre 1817, men der blev ogsaa flyttet Kister, der havde ligget derude lige siden 1810. I 3 Tilfælde fra 1817 var Begravelsen udsat og Kisterne bisat i Kapellet (Riegelsens) ved Kirken for at vente, til den nye Kirkegaard var indviet²⁷. De fattige og glemte fik Lov at blive derude paa den vaade Kirkegaard. Volden og Grøften blev jævnet, og Kommunen overtog Jorden og overdrog den i Begyndelsen af dette Aarhundrede til Grosserer Wiboltt. Glæden over den nye Kirkegaard var stor. Stiftets eneste Blad »Lolland-Falsters Comptoirs Efterretninger« fortæller i Efteraaret 1819, at den nye Kirkegaard udenfor Nakskov er meget forskønnet med Blomster paa Gravene, Træer langs Gangene og flere smukke Mindesmærker, bl. a. Kancelliraadinde Schwendsens og Købmand Theisens Grave. Nakskovborgerne søger om Søndagen derud i Hobetal, paastaar Bladet.

1831 bortsolgte en Del af den gamle Kirkegaard ved Kirken. Det drejede sig om en Strimmel fra Tilegadehjørnet og om til Latinskolen ved Nordenkirke. Alle Ejendommene paa denne Strækning fik hver en Strimmel, hvis Dybde varierede fra 6 til 14½ Alen. Kobsummen androg ialt den beskedne Sum af 136 Rigsdaler 4 Mark og 3 Skilling. Formaålet var at faa alle Udgange, Lemme og Vinduer mod Kirkegaarden lukket. Der maatte ikke bygges i den nye Grænselinie, og Køberne forpligtede sig til at sætte et ensartet Plankeværk af 4 Alens Højde i Skellet²⁸. Mærkelig nok glemte man at tinglæse denne Servitut paa Ejendommene, og det eneste, man fik ud af det, var at faa Husene rykket endnu tættere ind paa Kirken.

Kirkegaarden ved Maribovej blev udvidet 1846 og 1876. I 1878 begyndte Anlægget af den nye Kirkegaard paa Præsteembedets Jorder ved Svingelsvej. Man sikrede sig straks hele Arealet over til Løjtoftevej, solgte nogle Byggegrunde ved sidstnævnte Vej og indtog Tid efter anden hele det øvrige Areal til Begravelser. 1915 blev det lille gamle Kapel paa Kirkegaarden nedrevet og et nyt opført efter Teg-

ning af Arkitekt Glahn. Det kostede ca. 24,000 Kr. I Nærheden af Kapellet rejstes en stor Tommer-Klokestabel med en Udgift paa 4,600 Kr. Her ophængtes den mindste af Kirkens 4 Klokker, den tidligere Brandklokke. Den bærer Indskriften: »Omstøbt af Gamst og Lunds Eftf., København 1859«.

1898 lod Kommunalbestyrelsen den gamle Latinskole lige overfor Kirkens Hovedindgang nedrive. En Del af Grunden inddroges i Kirkepladsen, og der opførtes en høj Mur af Munkesten fra Nordenkirke og om til Strædet fra Torvet. 1933 blev den øvrige Del af Kirkepladsen indfredet med en Mur af Munkesten med Granitdække. Under Udgravningen af Grunden til Muren langs Nordenkirke stødte man paa udstrakte Rester af den gamle Kirkemurs Kampestensfundamenter. Kirkepladsen blev samtidig planeret og beplantet, saa den med Tiden kan blive et kont lille Anlæg. Bekostningen ved Mur og Anlæg var ca. 31,000 Kr.

Præstegaardene.

Det er meget lidt, jeg ved om Præstegaarden. Den har vist altid ligget paa sin nuværende Plads i Præstestræde. Omkring 1570 beklagede Sognepræsten sig over, at Præstegaarden var saa forfalden, at han »ikke har kunnet boet udi hannem i lang Tid«²⁹. Den blev da ogsaa helt nedrevet; thi den 15. Februar 1578 gjorde Sognepræsten Jost Povlsen, Borgmester Jacob Bommel og Kirkeværgen Peder Rasmussen Akkord med Lauritz Tommermand om at bygge et nyt Stuehus i Præstegaarden; det skulde være to Etager højt og 18 Fag langt. For Arbejdet skulde han paa egen Kost og Løn have 75 Daler³⁰. I den følgende Tid moder man en Gang imellem Klager over, at Præstegaarden er forfalden, men først i Brandtaksationerne faar vi lidt Besked om Udseendet. 1761 var Forhuset 16 Fag langt, de 10 Fag var 1½, Stokværk høje, de 6 var 2 Stokværk med Kælder under; det bestod dels af Grundmur, dels af Bindingsværk. En Del af den nordre Side i Gaarden, altsaa Længen ud mod Bredgade, bestod af 12 enetages Fag og var indrettet til Værelser og Bryggers. Resten af denne Længe var en 12 Fag lang Lade, ligeledes et Stokværk højt. Tværs over Gaarden laa et 10 Fags enetages Hus, indrettet til Stald og Lo, og endelig var den ene Længe kun et Halvtagskur paa 12 Fag, indrettet til Vognskur og Brændehus³¹.

Foruden Præstegaarden har der fra de ældste Tider ogsaa været en Kapellangaard til den residerende Kapellan. Denne Gaard laa

skaas overfor Præstegaarden paa Hjørnet af Klostergade og Nordenkirke. Forhuset var enetages 22 Fag langt af Grundmur og Bindingsværk. I Gaarden var et Tværhus paa 5 Fag og et Halvtagsskur paa 5 Fag⁴³. 1771 var Kapellangaarden stærkt forfalden, og efter Ansøg-

Præstegaardshaven; Akacien i Udspring; Grundlovsdag 1928.

ning af Kapellan Nikolaj Copmann blev der givet Ordre til at sælge den, lade Summen indgaa i Kirkens Midler og bevilge Kapellanen 16 Rigsdaler aarlig til Husleje⁴³. Apoteker Jessen fik ved Auktionen Hammerslag for et Bud paa 100 Rigsdaler.

Ogsaa over Præstegaardens forfaldne Tilstand klages der jævnlig

Nordenskirke 1900. Fotograf Andersen tog Bag Træerne Præstegaarden. For Enden af Broen blev Asylst. det delvis nedrevet 1915 da Gaden forlængedes.

Nordenskirke 1929.

Den nye Præstegaard opført 1923. Til højre Kirkens Nordmur.

i disse Aar. Efter Udskiftningen ophørte Præsterne med at være Avlsbrugere, og Præstegaardens Udhuse blev nedrevet. Omkring Midten af forrige Aarhundrede blev Præstegaarden delvis ombygget. Den gamle Bindingsværksmur mod Haven blev bibeholdt, medens Façaden mod Præstestræde og Gavlen mod Bredgade blev opført af Grundmur, altsammen i en Elages Højde. 1923 blev denne Bygning nedrevet, og paa Grunden opførtes efter Tegning af Arkitekt Ørnsholt den nuværende Præstegaard med en Bekostning af 25,000 Kr.

Annekser.

Nakskovs allerførste lille beskedne Gudshus har sikkert været Anneks til Krogsbølle Kirke; men da Byen voksede til, blev Forholdet vendt om, saa Krogsbølle blev Anneks til Bykirken. Samtidig fik Sognepræsten en Kapellan. Om den sidste af disse katolske Kapellaners Oprør mod den ligeledes katolske Sognepræst er det, den ældste af Præstetavlerne heretter. 1539 blev Krogsbølle Sogn lagt under Nakskov Kirke, og Byen fik Lov at nedbryde Krogsbølle Kirke og anvende dens Materialer til Opføring af Portene i den nye Fæstning.

Da Christian III i Sommeren 1556 besøgte Nakskov, tog Menigheden Anledning til at forestille Kongen, at Kapellanen ikke havde tilstrækkeligt at leve af, og at Borgerne ikke havde Raad at give mere. Resultatet af denne Henvendelse blev, at Kapellanen tillige blev Sognepræst for Lille Løjtofte Sogn. Denne Ordning vedvarede til 1691, da Branderslev blev lagt som Anneks under Nakskov, og Lille Løjtofte blev Anneks til Herredskirke“.

III

FRA MIDDELALDEREN TIL
SVENSKEKRIGEN 1658

Nakskov set fra Stensø. Litografi fra 1850erne.*

Byens Vækst.

VI har i et foregaaende Afsnit set, hvorledes Grænserne for Byens Jordomraade stadig udvidedes, men hvorledes gik det med selve Byens Opbygning, efter hvilken Plan og i hvilket Tempo foregik den? Ja, Plan i videre Forstand var der i al Fald i de første Aarhundreder ikke noget af udover, hvad praktiske Hensyn i Øjeblikket krævede. Nakskov blev ikke — som det over fire Hundrede Aar yngre Fredericia og tildels det næsten halvtredie Aarhundrede yngre Maribo — bygget efter en forud lagt Plan med afstukne Torve og Gader. Nakskov fik ikke Fredericias snorlige Gader eller et Torv i Storstadsformat, som det Maribo ved Fødslen fik tilskaaret. Nakskov maatte vokse sig til sit og tage det i den Form, Forholdene til enhver Tid kunde byde. Byplanen blev til efter Tilfældighedernes Lov, og Tempoet vekslede i Perioder efter Medvindens større eller mindre Styrke. Byomraadets højeste Punkt blev den vordende Bys Centrum og Kirkeplads, og derfra udgik de tre første Vejlinier med tilhørende Bebyggelse, en gennem nuværende Tilegade ud til den Del af Oplandet, der laa Øst for Byen, en gennem nuværende Vejlegade til Landet mod Nord og en gennem det nuværende Bibrostræde ned til Vandvej og Fiskeplads. Alle tre Byggelinier var korte, Tilegade den længste og vigtigste og derfor ogsaa den, der først skod

sine Sideskud ud mod Nord i Form af mindre Sidegader. Denne lille Bydel blev i det første Par Hundrede Aar Byens Kerne, indtil en stor Ulykke væltede ind over Byen og gav Stødet til en anden — og bedre — Gruppering. 1420 lagde nemlig en Brand i Løbet af nogle Timer hele dette Kvarter og dermed saa godt som hele Byen i Aske. Oplysningen om denne Katastrofe er saa sparsom, at den indskrænker sig til en eneste Linie hos Huitfeld, der sikkert igen har den fra den gamle og forholdsvis meget paalidelige Roskilde-Kronike eller -Aarbog. Huitfeld siger kort og godt: 1420 brændte Nakskov — og Helligaandskirke — paa nær faa Huse¹. Nakskov var imidlertid blevet en ret betydelig Handelsby, og praktiske Hensyn talte da for at flytte Købmandsgaardene nærmere til Stranden. Derfor udstak man nu Søndergade, og det saaledes, at alle Grundene ned mod Stranden fik omtrent ens Dybde, hvilket naturligvis medførte, at Gaden fik samme Bueretning som Stranden. Da den nye Gade laa Syd for den gamle Hovedgade, fik den Navnet Søndergade, hvilket i enhver anden Forbindelse vilde være meningsløst, eftersom Gaden ikke gaar i Retning mod Syd, men i Øst—Vest. Tilegade blev genopbygget som den Hovedfærdsele, den var; men Byggetomterne Nord for den blev ryddet og udlagt til Haver, og der gik et Par Hundrede Aar, før en Del af den gamle By genopstod i Form af Bredgade. I *Danske Atlas* hedder det, at efter Branden 1420 blev Byens »bedste Del ved den ny Opbyggelse flyttet længere ned mod Stranden til større Magelighed for de Handlende; thi mod Nordvest, hvor nu Bredgade, Reberbanen, Klostergade og Klosters Kirkegaard ligger, findes i Haverne, og hvor man ikke ventede det, Tegn til Gader og Grundvolde af gamle Bygninger². Slige Minder om den gamle Bebyggelse kan man ogsaa en sjælden Gang møde nu om Dage om end i saa forstyrret Stand, at det er umuligt at konstatere, hvad disse Rester engang har været.

1420 blev ikke det eneste Aar, der ristedes med Flammeskrift i Nakskov Historie. Et lille Aarhundrede senere blev paany en stor Del af Byen lagt i Aske. Under Kong Hans' Krig med Lybækkerne og Svenskerne løb — fortæller Huitfeld — en Flaade af lybske og svenske Skibe ind under Lolland, gjorde Landgang og brændte og brandskattede Øen. »Da blev Nakskov, Halsted Kloster og flere Byer brændt³. Det er alt, hvad vi faar at vide om denne Katastrofe. 1528 hjemsøgte Nakskov igen af en Brand, men heller ikke denne Gang er der levnet os Oplysninger om Ulykkens Omfang. Det hele, vi faar at vide herom, er, at Frederik I giver Borgerne i Nakskov

Brev paa, at han, grundet paa den Skade, deres By har lidt ved Ildebrand, fritager alle dem, hvis Huse, Gaarde og Gods er brændt, for al kongelig Tynge (Skat og anden Byrde) samt for Byskat i 3 Aar¹.

Da Assurance var et ukendt Begreb, maatte en Ildsvaade være en frygtelig Ulykke for en By. Alligevel rejser Nakskov sig hurtigt igen. Allerede 16 Aar efter Branden i 1420 er den paany oppe i Rækken af de førende Købstæder; thi i Forslaget til Unionsakten af 1430 er Nakskov en af de 12 Byer, der i Tilfælde af Kongevalg har Ret og Pligt til at sende en Borgmester til at deltage i Valget². Ogsaa efter Brandene 1510 og 1528 rejser Byen sig hurtigt igen; thi 1530 er den velhavende nok til selv at bekoste Anlæg eller Forstærkning af Fæstningsvolden omkring Byen. Men vi ved ganske vist ikke noget om, hvor omfattende de to sidstnævnte Brande har været.

Trods den forende Stilling, Nakskov 1430 indtager i Rækken af danske Købstæder, har den efter Nutidsbegreber kun været en lille By, men ligesom de andre »store« danske Købstæder forholdsvis meget velhavende. Der findes ingen direkte Oplysninger om Byens Størrelse, og vi kan kun ad indirekte Vej danne os en Forestilling om dens Udstrækning i Slutningen af Middelalderen. Vi ved, at den Fæstningsvold, Christian III gav Nakskovborgerne Tilladelse til at opføre, gik langs Kattesundet og Hollændergade, følgelig har disse Gader ikke eksisteret den Gang, eftersom man ikke vilde lægge Volden saa klods op ad Bebyggelsen. Søndergade og Tilegade har altsaa været væsentlig kortere end nu, og det samme gælder Vejlegade. I Klostergade har næppe ligget stort mere end Klostret, og Stræderne mod Stranden har kun været Slipper mellem Søndergades og Vejlegades Gaarde. Disse Gaardes Beboelseshuse var alle Gavlhuse, d. v. s. de laa med Gavlen mod Gaden og med Indkørsel langs Stuehuset til de bagved liggende Stalde, Lader og Kornlofter. Da man naturligvis byggede vinkelret paa Grunden, kom navnlig i Søndergades stærke Krumninger det ene Stuehus længere frem end Naboens, og da man senere lavede Gavlhusene om til Façadehuse ved at overbygge Porten, fremkom de ejendommelige Fremspring i Gadelinien, der er saa karakteristisk for Hovedstrøget. Bygrænserne var altsaa nuværende Norrevold, Kattesundet og Stranden; men derindenfor laa som sagt store ubebyggede Arealer. Nakskov har altsaa været en i Nutidens Forstand meget lille By med et Indbyggerantal, der har ligget nede omkring et Tusinde.

Et Hundrede Aar senere er Billedet væsentligt ændret. Vi har i

Perlestikkerbogen en udmærket Oversigt over Byens Bebyggelse omkring 1620. Af den indre Bys nuværende Gader mangler Hollændergade samt Dronningens-, Farverens- og Tolderensstræde. Derimod eksisterede der et nu ukendt »Hans Boesens Stræde«, der gik hvor Direktor Wibolts Gaard nu ligger. Af Hollændergade var kun bygget

Torvet ved Vejlegadehjørnet 1920.
Karakteristiske Fremspring i Husrækken.

tre smaa Boder (Lejehuse) paa Hjørnet af Tilegade. Gangen her langs Volden betegnedes som »Strædet hen mod Bredgade«. Dermed aflives Beretningen om, at Christian II skulde have sendt Hollændere herved og ladet bygge Huse til dem i denne Gade. Den er altsaa opstaaet over hundrede Aar efter Christian II's Tid og har formentlig faaet sit Navn efter en Mand med Tilnavnet Hollænder, der har ejet de fleste af Boderne i Gaden. De manglende Stræder ned mod Stranden har ved 1620-Tiden kun været Slipper mellem Gaardene

uden selvstændig Bebyggelse. Om Gaardenes og Husenes Antal i de forskellige Gader naar man, gennem Sammentælling af Perlestikkerbogens Oplysninger om Boderne, følgende Resultat:

I Søndergade, indbefattet Torvets østre Side, var 54 Gaarde — 27 paa hver Side — og ingen Boder. Torvets søndre Side er slaaet sammen med Vejlegade hen til Bybrostræde. Det var paa denne Strækning 15 Gaarde. I al Fald en af dem har været en Adelsgaard; thi det tilføjes, at der paa Strækningen kun findes én Bod, beliggende i »Eyller Ruds Gaard«. I den øvrige Del af Vejlegade var der 39 Gaarde og 3 Boder; to af Gaardene laa paa »Gavl« eller Gaasetorvet. Paa den nordre og vestre Side af Torvet laa 5 Gaarde og en Bod. I Tilegade var 44 Gaarde og 9 Boder, nogle af Boderne laa om Hjørnet paa Kattesundet, der var delt ved en »Bæk« med Udlob under Volden. »Bækken« har antagelig taget Vandet fra Fruegade, Tilegade og Kattesundet. I Præstestrædet laa kun Præstegaarden. I Bredgade laa 12 Gaarde og 19 Boder, deraf de 11 Gaarde og 10 Boder paa den nordre Side. I Klostergade laa 9 Gaarde og 17 Boder samt Klosterkirkegaarden med Klosterkirken. I Kannikestræde eller Kapellanstræde (nuværende Nordenkirke) laa paa nordre Side 7 Gaarde (Kapellangaarden paa Hjørnet af Klostergade medregnet) og 4 Boder. Paa den søndre Side laa i Kirkegaardens nordvestre Hjørne Latinskolen og mellem denne og Vejlegade 4 Boder, som tilhorte Kirken. Paa den vestre Side i Kogade (nuværende Freuchensgade) laa kun en Gaard, paa den østre Side laa 5 Gaarde og 3 Boder. I Kongensstofte laa paa den østre Side 16 Boder (alle tilhørende Lauritz Jensen), men paa den vestre kun 3 Boder, der tilhorte Kirken, Resten var Toft (Mark). I Bybrostræde laa 8 Gaarde og 9 Boder, deriblandt »de Fattiges«, der laa paa den vestre Side. I Badstuestræde var ingen Gaarde, men 18 Boder, hvoraf et Par laa om ad Stranden (Havnegade, der iøvrigt ikke eksisterede som Gade). I Hans Boesens Stræde var kun 4 Boder. I Fruegade, der ogsaa kaldtes Skidenstræde, var 2 Gaarde og 14 Boder. I Kattesundet laa paa vestre Side 2 Gaarde og 12 Boder og paa østre Side op mod Voldens Fod 23 Boder. Det giver i hele Staden 204 Gaarde og 160 Boder. Hertil kommer saa Kirken, Raadhuset, Skolen og Tøjhuset. Regner man en Familie i hver Gaard og Bod, giver det 364 Familier, men i de store Gaarde, hvor der dreves Købmandshandel, har der sikkert været Bolig for en eller flere af de gifte Folk, saa Tallet paa Familier kommer op omkring 400. Naar ogsaa Tjenestekarle, Piger og Svende tages i Be-

tragtning, kan man sikkert regne med et Gennemsnit af 5 Personer pr. Familie, saa Byens Indbyggertal i Tiden omkring 1620 *skønsvi*s kan sættes til omkring 2000.

Af ubebyggede Arealer indenfor Voldene var der nu stort set kun Kongenslofte ved Strædet af samme Navn og Vænget mellem Bredegade og Norrevold, hvoraf en Del var optaget af Klosterkirkegaarden og Klosterhaven. Omkring 1650 var man endog rykket udenfor Fæstningslinien med sine Haver og Lysthuse; men anden Bebyggelse taalles her ikke, Vindmøllerne alene undtaget; men de var bygget med den udtrykkelige Forudsætning, at de vilde blive stukket i Brand, hvis en Fjende viste sig for Portene.

Tolderens Stræde set mod Havnen 1929.

Havnegade udfor Tolderens Stræde.

Byens Styre.

DET er grumme lidt vi ved om Bystyret i Middelalderens Nakskov. Omkring 1400-Tallene støder man nu og da i Skoder eller Tingsvidner paa Borgmestre og Raadmænd; men om, hvor talrige Borgmestre og Raad paa den Tid har været, savnes der autentiske Oplysninger. Fra de ældste Tider var det jo Købmændene, der gav Byen dens Købstadspræg og Anseelse, og det var ogsaa dem, der tiltog sig Magten i Byens Ledelse. Det er kun en Understregning af gældende Regel, naar Erik af Pommern i sin Forordning af 1422 tilkendegav, at Borgmestre og Raad ikke maatte tages blandt »Embedsmændene« — som Haandværkerne dengang kaldtes — men kun »blandt andre Borgere og Købmænd«. Raadet supplerede sig selv, og Valget gjaldt for Livstid. Borgmestrene blev altid valgt blandt Raadmændene, men Valget skulde godkendes af Kongen eller hans Repræsentant, Lensmanden. Efter den saakaldte »Kong Hans' Stadsret« skulde en Købstad have to Borgmestre eller flere »efter Stadens Lejlighed og Formue« og ti Raadmænd, men nogen almindelig Regel for Raadets Størrelse kendtes ikke. I Nakskov blev Bestemmelsen om de to Borgmestre overholdt, men Antallet af Raadmænd var varierende.

rende og sikkert aldrig over fem, hvorimod det i Perioder kunde være mindre, idet man undertiden udskød Suppleringen til »bedre Løjlighed«. Det var altsaa den i Tal forholdsvis ringe Købmandsstand, der havde hele Magten. Træffer man en Gang imellem en Raadmand eller Borgmester med et Haandværkertilnavn, f. Eks. Anders Skræder, betyder det ikke, at han tilhorte dette Haandværk, men derimod kun, at han havde arvet Navnet efter Faderen, der drev Skræderprofessionen.

Nogen fast Løn havde Medlemmerne af Raadet ikke, men baade Borgmestre og Raadmænd havde nogen Embedsjord i Skalckenes Mark¹, det senere Krukholm. Desuden havde Raadet forskellige Sportler i Form af »Borgerskabspenge«, som udenbys Folk maatte betale, naar de fik Borgerskab, »Seglpenge«, der betaltes for Byens Segl paa Skoder, »Skudsmaal« og andre Dokumenter. Endelig kan nævnes et Slags privilegeret Værtshusholderborgerskab eller Eneret til Udsækning af Vin og andre fremmede Drikke. Christian III gav nemlig under et Besøg i Nakskov 1551 Borgmestre og Raad Brev paa at holde en Vinkælder og der fortappe og udsælge Vin og »anden fremmed Drik, dog ikke Rostokkerøl og Sundstøl«². Vinkælderen indrettedes i Raadhuset, hvilket sparede Udgiften til Husrum, og saa indebar det jo ogsaa den praktiske Ting, at naar Folk drak sig rusede og galne og blodtørstige i Kælderen, var Transporten til Fangehullet kort. De forskellige Indtægter, der saaledes var tillagt Borgmestre og Raad, betød alt ialt ikke stort i aarlig Indkomst, men Embedernes Betydning laa da ogsaa overvejende i den Magt og Myndighed, de gav deres Mand, og i den indirekte Fordel, som kunde flyde deraf, og den var maaske til ikke saa ringe. Værd at nævne er ogsaa deres Frihed for alle kongelige Skatter i Fredstid. I Recessen af 1643 hedder det udtrykkeligt, at Borgmestre, Raadmænd og Overformyndere kun er skattefri i Fredstid; i Krigstid skal de svare Skat som andre. Undertiden hændte det ogsaa, at en Borgmesterenke fik Lov at bevare Mandens Skattefrihed. Det var f. Eks. Tilfældet med Borgmester Carsten Niensens Enke, Lisbet Andersdatter, der 1628 fik tilstaaet Skattefrihed for Livstid³, skont hun — at domme efter det endnu bevarede Epitafium, hun satte over sine to Mænd — var saare vel situeret. I alle Tilfælde gjaldt Skattefriheden kun de kongelige Skatter; Byens egne Skatter maatte alle bære; men de var ret ubetydelige.

Raadets mangesidede Virksomhed.

Raadet skulde administrere Byens Finanser, bestyre Skifte- og Overformynderivæsenet, overvaage, at Byens Vedtægter blev holdt af Borgerne, have Opsyn med Torvehandelen, kontrollere de vigtigste Fødevarers Kvalitet og Pris, holde Øje med Haandværkerlaugene og sidst, men ikke mindst, være Byens Domstol. Byfogden, der nærmest skulde varetage Kronens Rettigheder, beklædte ganske vist Dommersædet i Bytinget, men de Sager, han havde til Afgørelse, angik nærmest den offentlige Orden, Injuriesager og lignende, medens Sager vedrørende Borgernes Interesser og af mere alvorlig Natur henhørte under Raadstueretten, hvor Borgmestre og Raadmænd var dommende Myndighed. Grænserne mellem de to Retter var dog ingenlunde skarpt adskille, og hvis en Sag for Bytinget tog en uventet alvorlig Retning, henvistes den ofte til Raadstueretten, ja, indtil 1586 var Raadhusretten endog Appelinstant for Bytingets Domme, altsaa en Slags Overret. Hvor der var Tale om Dødsstraf, skulde dog Raad og Byfoged domme i Forening. Denne ophøjede Domstolsstilling var af stor Betydning for Borgmestre og Raad saavel som for Byen, og den var da ogsaa groet frem fra en saare beskedne Begyndelse for ikke at sige det bare intet. Thi da Nakskov blev grundlagt, hørte det som nævnt under Horselund Herreds Ting, og under disse beskedne Retskaar levede Byen i omkring et Aarhundrede, nemlig helt til 1274, da Erik Glipping gav Nakskov samme Rettigheder som Næstved og andre Købstæder i Sjælland⁴. Kongebrevet oplyser ganske vist ikke, hvori disse Rettigheder bestod, men man tør vist rolig regne med, at det her drejer sig om Retsforholdene. Et af Næstveds ældste Privilegiebreve bestemmer nemlig, at der fremtidig kun kan rejses Sag mod Byens Borgere i deres egen By for deres Borgmestre og Raad eller paa Bytinget⁵. Erik Menved udvidede i et Par Breve, udstedt 1300 og 1307, disse juridiske Rettigheder betydeligt. Det hedder i disse Breve bl. a.: at da vore elskelige Borgere i Nakskov bevislig meget besværes ved, at en Del Bønder ikke betaler den Gæld, de er dem skyldig, giver vi Borgerne Frihed til i deres Købstad personlig at anholde Gældnerne, indtil de kan tiltales ved deres Værneting eller stille nøjagtig Borgen. — Hvis ikke Skyldneren opfyldte sine indgaaede Forpligtelser eller stillede sikker Kaution, kunde han altsaa, naar han kom til Byen, uden videre

puttes i Gældsarrest, indtil Sagen var indanket til Doms ved det Herredsting, hvor han var hjemmehørende.

Skont der altsaa var den kortest mulige Vej til Domstolen, var Borgerne nu og da ikke bange for at tage sig selv til Rette. 1552 klagede Claus Kruse i Nakskov til Kongen over, at Niels Boesen, Claus Skaaning og Laurids Jul havde rovet og taget hans Penge fra ham, da han gik hjemme og skar Hakkelse. Kongen befalede de tre Mænd at give Pengene tilbage til Claus Kruse, hvis de ikke vilde have, Kongen skulde straffe dem⁷. Formentlig har de ment sig i deres Ret til at tage selv, thi noget almindeligt Roveri er her selvfølgelig ikke Tale om, ellers vilde Byens Øvrighed jo ikke have nægtet at tage Affære. Øvrigheden var iovrigt heller ikke bange for at tage sig selv til Rette og vælge den korte Proces i Stedet for den lange. 1532 klagede Per Olufsen over, at Borgmestre og Raad i Nakskov havde frataget ham hans Jord og Brevet paa den. Kongen befalede, at de skulde give ham det tilbage, og tiltale ham efter Loven, om de havde noget Krav paa ham⁸.

Til Modvirkning af denne Vilkaarlighed, der i de urolige Tider ofte var traadt i Rettens Sted, indskærpede Christian III strengt Borgmestre og Raads Pligt til at øve Ret og Skel. I den Edsformular for Borgmestre og Raadmænd, Kongen 1536 udgav, hed det, at Borgmestre og Raad skulde ikke i nogen Sag lade sig paavirke af »Vold, Magt, Frændskab, Venskab, Gunst eller Gave, Had, Avind eller Nid«, men aleneste »have Gud og Retfærdighed for Øje og domme retfærdigen efter Lov og Ret og hjælpe hver til Rette, saavel den fattige som den rige, den ædle (adelige) som den uædle, saavel den udlændiske Mand som den indlændske«. De maatte hverken for eller efter Dommen modtage »Gift (Gave), Skænk, Guld, Solv, Penninge eller Penninges Værd«. Denne Ed skulde for Borgmestrenes Vedkommende aflægges for Kongen eller hans Repræsentant Lensmanden, medens Raadmændene ved deres Tiltræden skulde aflægge Eden for det samlede Raad.

Lensmanden og Raadet.

Nedadtil mod Borgerne stod Borgmestre og Raad som »den velvise Øvrighed«, opadtil stod de oprindelig som Byens Repræsentanter direkte under Kongen. Men da Kronen blev ked af alle de Klager, som Raadets og Borgerskabets indbyrdes Tvistigheder efterhaanden gav Anledning til, blev Købstæderne ved en kgl. Forordning af 8. Juli

1547 — der yderligere uddybedes 1561 — henlagt under Lenene. I den sidstnævnte Forordning hedder det: Da der indløber mange Klager fra Købstæderne om Uenighed blandt Borgerskabet, skal Lensmændene »tage Købstæderne i Forsvar«, paase, at Borgmestre, Raadmænd og Byfogder varetager deres Embeder paa rette Maade, og Borgerne ligeledes skikker sig tilbørligt mod Borgmestre og Raad. Det befales derfor alle at være Lensmanden lydige og henvende sig med Klager til ham, der saa skal sørge for, at hver faar sin Ret. Nakskov fik samtidig Besked om, at Lensmanden Erik Rud var dens Foresatte. Den 20. April 1563 blev det yderligere besluttet, at alle Breve fra Regeringen til Købstæderne skulde gaa igennem Lensmanden. Det var jo et kendeligt Tilbageskridt i Selvstyret; thi en nidkær Lensmand, der boede i Nærheden, kunde jo anderledes stramme Tøjlerne end Kongen, der baade var højt oppe og langt borte.

Nakskovpræsten Jost Povlsen fortæller i sin Dagbog, at Raadmand Jacob Bommel, der var bleven Borgmester den 7. September 1573, »maatte sværge for Albret Oxen i hans Dyrehave i Borgmester Hans Plougs og de Udbudsmænds« og andres Paahørelse. Albret Oxen til Nielstrup var Lensmand paa Aalholm, og derhen maatte altsaa den nye Borgmester og hans medrejsende Vidner drage. Jacob Bommel var forøvrigt avanceret ualmindelig hurtigt; thi ifølge samme Dagbog var han blevet Raadmand den 9. December 1572, altsaa kun 9 Maanedes for. Sammen med Jacob Bommel blev Peder Ruder og Jacob Blekinsfar ogsaa »udvalgte til Raadmænd«, og der maa da aabenbart have staaet et Par Pladser tomme i nogen Tid. Her tales ikke om nogen Edsaffælgelse, fordi den ikke har udkrævet nogen Rejse til Lensmanden, men er aflagt for Raadet. Videre beretter Dagbogen, at den 25. Februar 1575 blev Raadmand Peder Henriksen begravet i Nakskov Kirke, men først den 21. November 1578 blev der igen »udvalgt Raadmænd«, denne Gang to, Peder Rasmussen og Hans Hansen, formentlig har ogsaa nu den ene Plads staaet tom i de tre Aar, der var forløbet siden Peder Henriksens Død; man har ventet, til der blev endnu en Plads ledig, og har valgt to paa en Gang.

Lensmandens Myndighed over Købstæderne ogedes lidt efter lidt. Da Lensmanden Laurits Grubbe paa Aalholm 1616 fik Nakskov og andre lollandske Købstæder i »Forsvar«, hed det i Forleningsbrevet, at han, naar Lejlighed krævede det, skulde »indsætte Borgmestre,

Torvet set mod Sydøst c. 1827. Tegning. Til venstre Raadhuset fra 1783; dette og de følgende Bygninger hen til Søndergade er alle senere forsvundne, hvorimod flere af Gaardene paa Sydsiden findes endnu.*

Torvet set mod Nord. 1827. Tegning af L. Johansen. Til venstre »Det gamle Apoteker«, stærkt fortegnet i Forholdene. Den fine Herre med den høje Hat siges at være Købmand Ludvig Theisen.*

Torvets Sydside, østre Del. Fra venstre: Søndergade Nr. 2, Carl A. Rasmussen, 1912; Theisens Nye Hus, 1859; Theisens Gamle Hus, 1786; Det gamle Apothek, 1777; H. Chr. Hus, 1853.*

Torvets Sydside, vestre Del. Fra venstre: Landmandshotellet, c. 1820 (paa Hjørnet af Farverens Stræde); Th. Knudsen c. 1850; K. Knudsen c. 1775; P. Mikkelsen c. 1775. *

Toldere, Sicemestre og Byfogder af de Borgere, som var bedst brugelige dertil. Han skulde i Forening med Tolderne og Sicemestrene paa, at Told, Sice*) og Vrag blev oppebaaret til bedste for Kronen, og at Byfogderne ikke aftingede nogen (Bøde-)Sag uden hans Vilje og Vidende^o. Her tales ikke hverken om Raadmænd eller Kirkeværger; men i Ligtalen over Matz Bergen hedder det, at 1616 blev han af Lensmanden »saavel som af velvise Borgmestre og Raad herudi Byen beskikket og forordnet at være Kirkeværger«, og videre hedder det, at 1618 blev han »af Borgmestre og Raad samt de 24 Mænd udkaaret og tilmeldt (til Lensmanden) at være Raadmand«¹¹. 1650 hedder det derimod i Bysbogen, at Lensmanden har »forordnet« Peder Mortensen og Laurs Rasmussen at være Raadmænd, og at de for Lensmanden har aflagt deres Ed¹². Her er det altsaa Lensmanden, der ikke blot sanktionerer Borgmestres og Raads Indstilling til Raadmandspladsen, men selv bestemmer, hvem det skal være, og modtager de nye Raadmænds Ed, hvilket før tilkom Borgmestre og Raad. Om Skattetaksererne hedder det i en Skattesag fra 1653, at Klagen over Skattetaksererne afvises, eftersom de var tilmeldte og navngivne af Lensmanden¹³. Selv Raadets Dommergerning gjorde Lensmanden Indgreb i. Han var ikke alene nærværende ved Domsafsigelse i Konsumtionssager, hvor det jo var Kronens Interesser, det gjaldt¹⁴. Men i Trætter, hvor et af Raadets Medlemmer var impliceret, nægtede Raadet ligefrem at afsige Dom, fordi Lensmanden ikke var nærværende, og Sagen udsattes, til han kunde komme¹⁵. Naar de her nævnte Eksempler alle vedrører Tiden efter 1650, har det sin naturlige Forklaring deri, at der ikke eksisterer nogen Raadstueprotokol af ældre Data, saa jeg er afskaaret fra at citere tidligere forekomne Tilfælde. Trods Lensmandens øgede Tilsyn og Ret til Indgreb, var den Magt, Borgmestre og Raad havde i alle Byens og Borgernes Angiggender, meget stor, og de maatte alle være Engle, om de ikke nu og da forvekslede Borgernes Interesser med deres egne. Og de var ikke Engle, i al Fald ikke alle; de var det ikke i Datidens Opfattelse af det tilladelige og langt mindre i Nutidens. I Nakskov var Overgrebene dog næppe hverken saa talrige eller saa grove som i de fleste andre Byer, hvor Institutionen »de 24 Mænd« ikke havde samme kontrollerende og raadgivende Karakter som i Nakskov. Da Christian IV foranlediget af det »menige Borgerskabs« mange Klager lod Forholdene i en Række Byer undersøge, var Nakskov ikke blandt

*) Afgift ved Varers Indførsel i Byen: Akcise.

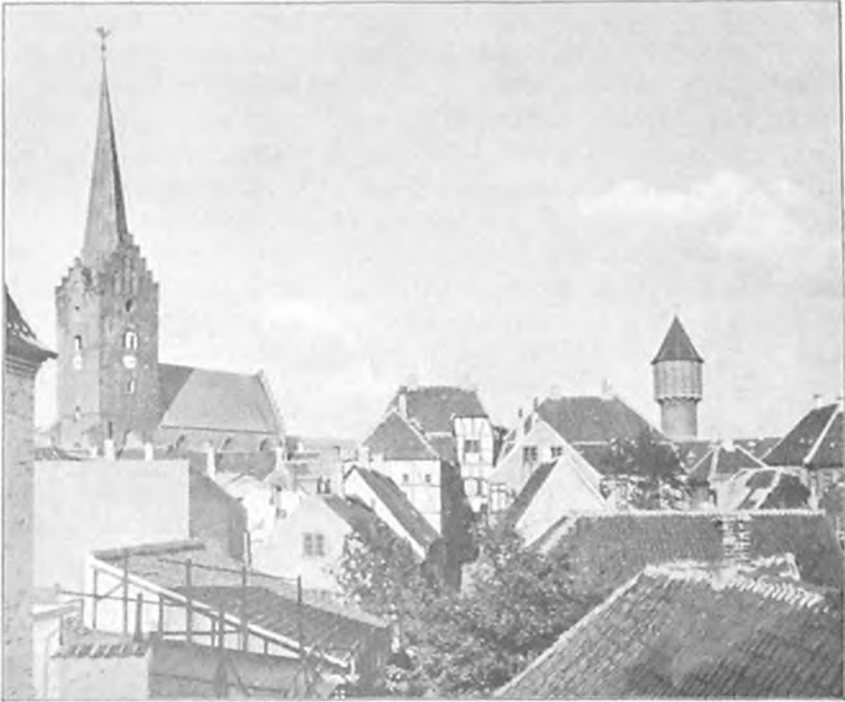
disse. Undersøgelsen affodte Købstadsforordningen af 1619, der indledes med en hvas Dom over det Styre, der udovedes af Borgmestre og Raad. Det hedder herom, at Grunden til, at Næring og Handel ikke har bedre Fremgang i mange Købstæder, maa søges deri, at Ovrighedsbestillingen udi hver Købstad betjenes af nogle ganske enkelte Personer, der efter eget Tykke regerer og undertrykker Almuen, tilegner sig den ganske Næring og holder den gemene Mand derfra. For at saadant Misbrug kan standses, udgiver Kongen den ny Forordning. Den rørte ikke ved Raadets Sammensætning, men understregede stærkere, at Udnævnelsen af Borgmestre og Raadmænd skulde foretages af Lensmanden paa Kongens Vegne, ligesom Lensmandens Tilsyn skærpedes og udvikledes til at omfatte hele Kommunestyret, ligesom hans Myndighed til at gribe ind ogedes. For at hæmme Misbrugene gik Forordningen en besynderlig Vej. Den bestemte, at Rangforordningen indenfor Raadet, der betegnedes ved første (eller ældste) Borgmester og anden Borgmester, første, anden, tredje o. s. v. Raadmand, endevendes. Hvert Aars Fastelavn skulde der foretages Skifte, saaledes at den øverste Borgmester nu blev nederste Raadmand, anden Borgmester blev første, ældste Raadmand blev anden Borgmester, og saa fremdeles i stadigt Kredsløb hvert Aar. Altsaa en hel Karruseltur Raadet rundt. Meningen var som sagt at forhindre Misbrug, men dertil udkrævedes en saa radikal Kur som at lade Raadets Medlemmer forny udefra, og det veg man tilbage for. Den halve Forholdsregel, man nu greb til, vakte kun Forvirring, og den fik ingen Betydning. I Nakskov har man hurtig opgivet den som upraktisk, hvilket ogsaa frengaar af »Perlestikkerbogen«. Det eneste Sted i denne pyntelige og sirlige Bog, hvor der re foretaget Udstregninger og Overkradsninger, er netop i Tabellerne over Tiendeydelserne fra 1ste og 2den Borgmester, 1ste, 2den, 3die, 4de og 5te Raadmænd*. Forvirringen i Bogen gælder Aarene 1620—23. Og Ombytningsmetoden er næppe prøvet længere. Det gamle System fortsattes i de følgende Aar uantastet af Forordningen og Lensmandstilsynet.

Den menneskelige Svaghed medfører, at hvor et Misbrug stoppes, aabnes der Plads for et nyt. Saaledes ogsaa med Lensmandsmyndigheden. I Aarene efter 1619 klagedes der flere Steder over, at Lensmanden benyttede sin Myndighed til at skaffe sine Ridefogder og andre Tjenere Stillinger som Raadmænd og Borgmestre. Det skete ogsaa i Nakskov. Et af de smukke Epitafier i Kirken fortæller her-

om; det er den før nævnte Lisbet Andersdatters Gravminde over sine to Mænd, der begge havde været Ridefogder under Lensmanden paa Halsted Kloster, før de blev henholdsvis Raadmand og Borgmester, men man maa vel ogsaa gaa ud fra, at de har løst Borgerskab, før de fik disse Stillinger betroet. Ogsaa den fra Svenskekrigen kendte Borgmester Peder Mortensen havde været Ridefoged paa Halsted Kloster¹⁷, før han 1650 blev Raadmand og 1653 Borgmester. Peder Hansen, der blev Raadmand 1651 og senere Borgmester, havde været Kammertjener hos Prins Christian paa Nykobing Slot¹⁸, en Stilling, som vel ogsaa har givet ham Lejlighed til at sikre sig Lensmandens Velvilje. Disse Tilfælde er sikkert ikke de eneste fra Nakskov, selv om jeg ikke har flere Beviser ved Haanden.

De 24 Mænd.

Medens Raadets Selvstyre i stigende Grad blev kontrolleret og reguleret fra oven gennem Lensmanden, blev der, ligeledes i stigende Grad, grebet kontrollerende og medbestemmende ind fra neden gennem Borgerskabs-Korporationen: de 24 Mænd, der i Nakskov opnaaede større Indflydelse end i de fleste andre Byer. Oprindeligt var de 24 Mænd kun et Skatteraad, der var medvirkende og kontrollerende ved Skatteansættelsen og i dette Øjemed udpeget af Borgmestre og Raad. 1585 hedder det udtrykkeligt om dem, at de »var af Borgmestre og Raad opkrævet, imens samme aarlige Skat blev skreven«¹⁹. Her synes de altsaa ikke at have haft andet Hverv end Skatteudskrivning, og deres Funktionstid ikke at have rakt længere end dette Arbejde. Det er dog muligt, at Raadet allerede den Gang har indhentet Erklæring fra de 24 i Spørgsmaal, hvorom der var Uenighed i Borgerskabet, saa de 24 kunde danne en Stodpude for Kritiken. Hvad der saaledes oprindeligt var Undtagelsestilfælde, udviklede sig efterhaanden til at blive Reglen, saaledes at ingen vigtige Sager blev afgjort af Raadet, uden at de 24 var hørt, og hvor det drejede sig om betydelige Arbejder, blev det faktisk overladt dem at træffe Afgørelsen, idet Raadet som oftest tiltraadte deres Indstilling. Denne Udvikling medførte naturligvis, at de 24 blev en fast Institution. Den rekrutteredes saavel fra Købmændenes som fra Haandværkernes Kreds og da navnlig fra sidstnævnte; men der foreligger ingen Oplysninger om Valgmaaden; formentlig blev de valgt af Borgmestre og Raad, men sikkert efter Indstilling af de 24 selv, maaske saaledes, at Raadet kunde vælge mellem flere indstillede.

Udsigt fra Havnegade Nr. 35 (Mægler Rasmussen) 1929.

Den ægte, gamle, danske Købstad med Munkestenskirken, røde Tegltage og lysende Bindingsværksmure. Midt i Billedet en typisk Nakskovgaard (P. Mikselsens, Torvet Nr. 15) strækkende sig lang og smal som et Stræde fra Hovedstrøget til Havnen.

Sandsynligheden heraf bestyrkes, naar man ser, at de 24 blev taget med paa Raad baade ved Valg af Borgmester, Raadmand og Præst. Som nævnt blev Matz Bergen i 1618 af »Borgmestre og Raad og de 24 Mænd udkaaret til Raadmand«; 1630 blev han af Lensmanden med Borgmestre og de »24 Mænds Samtykke« forordnet at være Borgmester²⁰. Og 1618 indstillede de 24 Mænd til Borgmestre og Raad at vælge Anders Perlestikker til Præst, og Raadet tiltraadte Indstillingen²¹. Om de 24s Indflydelse paa Bystyret foreligger der i de bevarede Protokoller adskillige Eksempler. 1650 vedtog Borgmestre og Raad og de 24 Mænd, at der skulde forfærdiges Strandhammer (Bolværk) ved Stranden. Da Borgerne forlangte Rosnæs Mark indhegnet, erklærede Borgmestre og Raad, at hvis de 24 Mænd skriftlig vilde fremsætte Forslag herom, skulde det blive udført. Da man 1650 gen-

optog Byggearbejdet paa Kirken, skete det med Samtykke af de 24 Mænd²². Ligesaa da man 1653 besluttede at gaa endnu videre med Kirkebyggeriet, da samtykkede de 24 Mænd ogsaa paa Betingelse af, at Borgerne ikke besværes med Udgifter eller Arbejde i den Anledning. 1652 optræder de 24 Mænd som offentlig Anklager, idet de indklager Peder Hansen paa Lundegaard for at have indgrøftet et Stykke af Nakskov Sø (Byfogedsoen) og slaaet Hoet. Borgmestre og Raad dommer, at Søen tilhører Byen, og Peder Hansen tilbyder da at svare en lille Afgift af det indgrøftede Stykke²³. Ja, de 24 optræder endog paa Byens Vegne sammen med Borgmestre og Raad som Underskrivere af Gældsbeviser. Det sker f. Eks. 1650, da Byen af nogle umyndige Børns Arv har laant 250 Slettedaler »udi forleden svenske Fejdes Tid«²⁴, d. v. s. under Krigen 1643—45—48. Ogsaa ved Udstedelse af Forbud optræder de 24 Side om Side med Borgmestre og Raad, f. Eks. da der 1650 udstedes Forbud mod, at nogen Borger af sit Loft udskibede Korn, uden at det var maalt af Byens edsvorne Maalere²⁵. At det samme er Tilfældet, hver Gang der forfattes eller fornyes Vedtægter for By og Borger, er indlysende. Medens Borgmestre og Raad vistnok havde faste Mødedage, som oftest Onsdag, blev de 24 tilsagt ved Trommeslag, naar der var noget at forhandle. Gik det alt for tit paa, slappedes Interessen hos de sløjeste; de undlod at møde, og naar det var vigtige Beslutninger, det drejede sig om, var dette naturligvis højt uheldigt. For at modarbejde denne Slendrian vedtog man højtidelig Bodebestemmelser, og det gjaldt baade de 24 Borgmestre og Raad. De gentagne Vedtagelser af disse Bodestraffe viser, at det kneb med at haandhæve dem. 1632 vedtog Borgmestre og Raad, at naar de blev tilsagt ved Byens Tjener, skulde alle møde; hvis nogen uden Sygdomsforfald udeblev, skulde han bøde $\frac{1}{2}$ Rigsdaler til de Fattige²⁶. 1657 vedtog man paany denne Bodestraf; Borgmestre og Raad forpligtede sig til at møde hver Onsdag, den ordinære Mødedag, og ellers naar Kongen eller Byens Tjeneste udkrævede det²⁷. Vedtagelsen er undertegnet af Borgmestrene Niels Nielsen og Peder Mortensen, men kun af tre Raadmænd: Hans Jørgensen, Anders Hammer og Erik Nielsen. Man kan sikkert regne med, at der paa det Tidspunkt ikke har været flere end disse tre Raadmænd. For de 24s Vedkommende foreligger der en Bodevedtægt fra 1645, hvori det blandt andet hedder, at »i denne besværlige Tid«, hvor de 24 saa ofte tilkaldes, er der tit en Part af dem, som ikke møder, og da dette er uheldigt, erklærer alle 24 underskrevne

Mænd, at de herefter vil møde, naar de ved Trommen tilsiges; udebliver nogen uden lovlig Forfald, skal han bøde en Sletdaler til de fattige, og betaler han ikke, kan han pantes for Beløbet; 1648 vedtoges Bestemmelsen paany²⁴. For Aarene 1656—58 foreligger en »Absentus« over de fra Moderne udeblevne. Listen omfatter kun de Moder, hvori de 24 deltager, men Opgørelsen over de forsømmelige omfatter baade Borgmestre, Raadmænd og de 24. I 1657 var der f. Eks. Moder den 12. Januar, 7. Marts, 3. Juli, 11. Juli, 22. September, 12. November, 21. og 28. December. Antallet af dem, der uden Undskyldning er udeblevet, varierer fra 1 til 9. Naar nogle Raadmænd er udeblevet, er det paa en enkelt Undtagelse nær altid med lovligt Forfald²⁵.

Den større Indflydelse, de 24 efterhaanden fik, gav sig naturligvis nu og da Udslag i overdreven Selvfølelse, der blev Anledning til Rivninger og undertiden Processer som Følge af en allfor voldsom Trang til at bevidne Modparten sin Foragt og Haan. En Gang blev Byen sat paa den anden Ende som Følge af en saadan vidtdreven Ytringsfrihed. Det begyndte med, at Byfoged Peder Olufsen sendte Bud til en af de 24 Mænd, Købmand Willum Hansen, og forlangte, han skulde møde i Byfogdens Hus i Anledning af en eller anden mindre Forseelse. Willum Hansen afviste haanligt Budet baade en og to og tre Gange og pukkede herunder paa sin Stilling som en af de 24. Byfogden anklagede saa Willum Hansen for Ulydighed i Henhold til Stadsretten og krævede ham fradømt sit Borgerskab og forvist fra Byen. I sit Indlæg i Sagen fremkom Byfogden med nogle haanlige Bemærkninger om de 24, ligesom han i Marginen til Byens Vedtægter ligeledes skrev nedsættende og ringeagtende om de 24 Mænd og deres Betydning. 15 af de 24 blev herover saa fortørnede, at de anlagde Sag mod Byfogden, og saa var Spillet gaaende. Byen deltes i to Lejre; det røg med Injurier og hede Ønsker om, at den og den maatte ryge ned i det hedeste hede; det manglede end ikke paa Trusler om at lade Trommen røre og jage visse Personer (Byfogden og hans Slæng) ud af Byen. Byfogdens Sag mod Willum Hansen afgjorde Raadet derhen, at Willum Hansen ikke havde holdt sin Borgered, som han burde, men at han dog efter Sagens Omstændigheder kunde slippe med en Irettesættelse. Denne Dom appellerede Willum Hansen til Landsretten, men om Udfaldet vides intet. Men Hovedsagen var nu blevet den Proces, som de 15, der havde faaet Tilnavnet »de Protester«, havde anlagt imod Byfogden. Det blev en lang Historie med

Vidneførsel i det uendelige om, hvad den og den havde sagt af ned-sættende og foragtelige om Modparten. Byfogden maatte naturligvis vige sit Sæde, og en Sættedommer blev udnævnt; men han vilde ikke domme i Sagen uden Lensmandens Medvirken, og han var bortrejst. Desværre gaar det her som med saa mange andre Historier: det mest spændende Afsnit mangler, idet Tingbogen slutter 7. Juli 1656 og ikke begynder igen for November 1661, saa vi faar intet at vide om Dommen. Men 1662 gaar Formanden for de 15 ind paa at betale Byfogden — der nu er blevet Raadmand — 22 Rigsdaler til Sagens Bilæggelse²².

Skattemyndighederne.

Det mest byrdefulde af alle kommunale Hverv var utvivlsomt Kæmnerens. Naskov havde i lange Tider to *Kæmnere*²³, men der foreligger intet om Arbejdets Fordeling mellem dem. Senere nøjes man med én Kæmner, skont hans Hverv Tid efter anden blev mere vidtloftige. Han skulde for det første forvalte Byens Pengemidler, modtage Skatterne af Rodemestrene, saavel den direkte Skat til Kongen som til Byen, skulde ikke alene forestaa alle Ind- og Udbetalinger og holde Regnskab med dem, men ogsaa slutte Akkord om de Arbejder, som udførtes for Byens Penge, sørge for, at alt blev gjort forsvarligt og til rimelig Pris. Skulde f. Eks. Bolværkerne eller Broerne repareres, var det Kæmneren, der skulde forestaa Arbejdet og være ansvarlig for det²⁴. Dernæst skulde han sørge for, at de af Borgmestre og Raad givne Paabud blev overholdt. Han skulde bl. a. overvaage, at Vægterne holdt Svinene af Gader, Volde og Kirkegaarde — hvilket som Regel oversteg baade hans og Vægtlernes Evner — sørge for, at de oplagne Kreaturer blev anbragt i Føldene, og at disse var i forsvarlig Stand²⁵. Kæmneren var vistnok oprindelig valgt for et Aar ad Gangen; men en treaarig Periode er dog ret almindelig. Nogen Kommunekasse fandtes ikke; Byens Penge og Kæmnerens private Penge gik i samme Pose, og først ved den aarlige Regnskabsopgørelse blev det opklaret, om Kæmneren skyldte Byen Penge eller omvendt. 1655 har man f. Eks. det Tilfælde, at en Kæmner har Penge tilgode for 3 Aars Regnskab, og at han som Dækning har faaet overladt en ubebygget Plads i Byen. Samtidig søgte Borgmestre og Raad Dom over en anden Kæmner, der skyldte Byen for tre Aars Regnskaber²⁶). Det er derfor klart, at man til Kæmnere kun valgte velplacerede Mænd, som var i Stand til at klare for sig.

Til Hjælp ved Skatteudskrivning og Skatteinddrivning havde Kæm-

Torvets Nordside 1870. Ad. Louborg fot. I det hvide Hus til højre var Thierry's Bog- og Papirhandel, grundlagt 1835; midt paa Torvet Slaughterboder.

Samme Sted 1928. Forsvarsbrødrenes Fanemarch for Fugleskydningen; Fanejunker: Holger Hansen; Fanebærere: Peter Hansen; Rich. M. Petersens Orkester.

neren i ældre Tider en stor Stab af Ombudsmænd, hvis Talrig-
 hed stod i omvendt Forhold til Byens Lidenhed, Skatteydernes Faatallig-
 hed og Skattebeløbets ringe Størrelse. Skattevæsnet var den Gang
 som nu ikke just elsket, og det Hverv gav hverken Ære eller Magt
 til sin Mand. Det var aabenbart derfor, at Arbejdet blev fordelt paa
 flest mulig. Byen var delt i fire Fjerdinger. Søndergade Fjerding
 omfattede Søndergade, Skidenstræde (Fruegade), Kattesundet, Hans
 Boesens Stræde (hvor Wibolts Gaard nu ligger) og østre Side af Bad-
 stuestræde. Vester Fjerding omfattede søndre Side af Torvet og
 søndre Side af Vejlegade med Badstuestrædes vestre Side, Bybro-
 stræde og Kongens Tofte. Norre Fjerding omfattede nordvestre Ende
 af Vejlegade, Kogade (Freuchensgade) og nordre Side af Kannike-
 stræde (Nordenkirke) og af Bredgade samt hele Klostergade. Tilegade
 Fjerding omfattede søndre Side af Bredgade, hele Tilegade, nordre
 Side af Torvet og Vejlegade hen til Skolen, der laa ved Kirkegaar-
 dens nordvestre Hjørne i Kannikestræde. Hver Fjerding var delt
 først i 2, senere i 5 Roder. 1585 bestod Skatteligningsvæsnet af fol-
 gende Stab: To Kæmnere, 4 »Skatteherrer«, en i hver Fjerding, de
 24 Mænd med deres to Hovedmænd og i Toppen to Borgmestre og
 fem Raadmand. Til at opkræve den Skat, denne Forsamling havde
 lagt, havde man i hver Fjerding 8 Rodemestre med Fjerdingsmanden
 i Spidsen, i hver Fjerding horte dog de 4 af Rodemestrene til de
 24 Mænd²⁴; det vil sige, at de ved Opkrævningen gik to og to sam-
 men, en af de 24 og en af de andre. Sammentalt bliver det alligevel
 57 Mand, der havde Del i Ansvar og Arbejdet med Skattens Læg-
 ning og Opkrævning. Arbejdet gav som sagt hverken Guld eller
 Ære, og derfor gjorde man et Par glade Aftener paa Byens Regning,
 den ene, naar man var færdig med Skattelægningen, og denne blev
 kundgjort paa Raadstuen; den anden, naar Kæmmeren fremlagde
 Regnskabet for det svundne Aar. 1612 blev der »da Skatten var skre-
 vet« drukket 3 Tønder Rostockerøl paa Raadhuset; de kostede 6½
 Daler og 1 Mark, 2 Pund Lys til at lyse over Festen kostede 1 Mark.
 Tre Tønder Øl er en saa stor Portion, saa man maa formode, at de
 Borgere, der er kommet op for at høre Skatten — i Forvisning om,
 at der vankede en Taar — ikke er gaaet tørstige derfra. Og der
 skulde meget til at slukke Torsten; 8 à 10 Potter Øl daglig var, hvad
 en brav Mand ansaa for en Nødvendighed, og paa en Festaften
 kunde en 5—6 Potter let glide ned. Senere i samme Aar hedder det:
 »Givet Skatteherrerne, der opkræver aarlig Skat, 4 Mark«, der natur-

ligvis er anvendt til Ol til dem og Rodemestrene. 1630 den 16. Decem-
ber blev der, da »Skat blev skrevet«, af Borgmestre og Raad og de
21 Mænd drukket 2 Tønder Rostockerøl til 12¹/₂ Daler; man brandte
herunder 2¹/₂ Pund Lys til 1 Mark og 11 Skilling, saa Ollet er vel
ikke drukket paa en Aften, men har strakt over de Aftener, det tog
at skrive Skatten paa Grundlag af de i Forvejen gjorte Kalkuler.
Til andre Tider flottede man sig og drak Vin. 1628 blev der 11.
Februar i Borgmestre
og Raads Nærværelse
paa Raadhuset drukket
4 Potter spansk Vin til
7 Mark, og den 20. i
samme Maaned drak
Borgmestre og Raad og
Skatteherrerne 6 Pot-
ter spansk Vin til 10¹/₂
Mark. Nu var en 10
12 Daler til Ol jo man-
ge Penge, og andre Ste-
der gik det maaske end-
nu kraftigere til; Rege-
ringen satte i al Fald en
Stopper for Drikkeriet
ved i Recessen af 1643
rent at forbyde, at Byens
Pengeanvendtes til Trak-
tement og Drik ved disse
eller andre Lejligheder.

Torvet Nr. 15, Gavlen til Gaarden.
Bindingsværk fra c. 1775.

I Christian IV's For-
ordning af 1619 om Kob-
stadstyret bestemtes det,

at Skatteligningen skulde foretages af 4 Taxerborgere, der hvert
Aar valgtes af Borgerne. Bestemmelsen tog Sigte paa at afskaffe den
Uretferdighed, der blev begaaet mange Steder, hvor Borgmestre og
Raad alene dirigerede Skatteudskrivningen. Noget saadant fundt jo
ikke Sted i Nakskov, og Bestemmelsen blev da heller ikke respek-
teret her, hvilket jo bl. a. fremgaar af ovennævnte Olgning fra
1630, hvor de 21 Mænd har været de afgørende ved Skatteligningen.
Endnu 1614 noteres i Kæmmerregnskaberne, at Skattemyndighederne

bestaar af to Kæmnere, 4 Skattecherrer og de 24 Mænd med deres to Hovedmænd. De 24 er fordelte med 8 i Søndergade Fjerding, 6 i Vester, 6 i Tilegade og 2 i Norre Fjerding³⁷. I de følgende Aar skete der en Forandring, idet Borgmestre og Raad valgte 4 Taxerborgere og Borgerskabet ved de 24 Mænd andre 4. Disse 8 Taxerborgere lignede saa Skatten, to i hver Fjerding; men de 4 Skattecherrer optræder endnu 1657 sammen med de 8 Taxerborgere³⁸.

Selvfolgelig affodte Skatteligningen mange Protester, og naar Borgmestre og Raad og de øvrige Skattemyndigheder nægtede at tage Hensyn dertil, var der ingen anden Vej end at stævne Taxermændene og ved Dom under Lensmandens Medvirken søge at faa Skatteansættelsen ændret. Den senere Raadmand og Borgmester Peder Hansen optræder jævnlig som Klager; han afvises flere Gange. Sidste Gang, han klager, er han Raadmand, og nu faar han Held med sig, idet Lensmanden resolverer, at han ikke maa taxeres højere dette Aar end Aaret før³⁹. Det kunde jo ogsaa ske, at en og anden Rode-mester ikke gjorde Rede for Skatten, enten han nu havde sloset med Opkrævningen eller forbrugt Pengene, saa maatte Kæmneren indstævne ham for Raadstueretten, hvor han saa enten betalte eller blev dømt til Udpantning og Bøde⁴⁰.

Andre kommunale Ombud.

Fjerdingsmændene, der oprindeligt havde været medvirkende ved Skatteopkrævningen, fik senere kun det Hverv at være Mellemed mellem Kæmnerne eller Raadet og Borgerne i Fjerdingsgen. De skulde tilsige Borgerne til Deltagelse i Byens Arbejde med Broer, Veje og lignende og fordele Arbejdsdagene — enten det nu var med Hest og Vogn eller alene med Karle — mellem dem efter enhver Lejlighed og Formue. Skete der nogen Forsømmelse heri, skulde Kæmneren pante Fjerdingsmændene, og disse var saa henvist til at lade de forsømmelige pante⁴¹. Paa den Maade søgte man at gardere sig imod, at Fjerdingsmanden saa igennem Fingre med Borgernes Esterladenhed i Udførelsen af Arbejdspligten.

Hvert Aar blev der udnævnt 8 »Ildskuere«, hvis Hverv det var at fore Tilsyn med alle Ildsteder for at forebygge Tilstedeværelsen af alvorlige Mangler, der kunde afstedkomme den frygteligste af alle Ulykker: Ildebrand. Sprøjter kendtes ikke, Assurance ikke heller, saa en Brand kunde paa faa Timer forvandle en velsitueret Mand til Betler. Derfor maatte alt sættes ind paa at forebygge Ulykken, og

her var Ildskuerne et saare vigtigt Led. De Mangler, de forefandt, blev læst paa Tinget, saa ingen, der forsømte at rette Manglerne, bagefter kunde finde nogen Undskyldning. Arbejdet med dette Syn var ikke ringe, og 1610 hedder det da ogsaa, at Ildskuerne »efter gammel Skik« har faaet en Tønde Rostockerøl til 6 Daler⁴². En Tønde var 144 Potter (Liter); det giver 18 Potter til hver af de 8 Ildskuere, saa det tør jo nok antydes, at de baade har faaet en glad Aften og en god Rus at bære hjem.

Endvidere var der »Vragerne«, 4 Mand, der aarlig blev udmeldt af Borgmestre og Raad, og som havde det Hverv at se, om Fisk og Sild, der falbødes ved Havnen, var, som den burde være, smage paa Øl og Vin, om Kvaliteten svarede til Prisen, taksere Oksekød, besigtige Brødet med videre. 1644 hedder det, at »Raadmand Povl Matzen følger med de 4 Mænd at sætte Køb paa Fisk og Sild«⁴³. Salget af Fisk foregik efter ganske særlige Former; men herom senere.

Et andet offentligt Ombud, der var af stor Betydning og tilsvarende Anseelse, var *Kirkeværgerne*, der bestyrede Kirkens Midler. Der var altid to, de udnævntes af Lensmanden, og han skulde ogsaa have Indseende med, at de forvaltede de betroede Midler paa rette Maade. Arbejdet var delt imellem dem, men paa en højst pudsigt Maade. Den ene skulde modtage Indkomsterne af Kirkens Ejendomme og holde den søndre Halvdel af Kirken samt Præstegaarden vedlige. Den anden skulde modtage Indkomsterne af Stolestader og Begravelser og holde den nordre Halvdel af Kirken samt Kapellangaarden vedlige⁴⁴. Ordningen indebar jo den Fordel, at de ikke kunde komme op at skændes om Vedligeholdelsesarbejderne og deres Bekostning, og det maa vel ogsaa have været Meningen med denne Deling af Kirken paa langs.

Byfoged og Byskriver.

Byfogden blev vistnok i ældre Tid valgt af Borgerne, men efter Reformationen blev han altid valgt af Lensmanden som Kongens Repræsentant. Byfogden skulde varetage Kongens specielle Interesser, sørge for, at Kronen fik, hvad den tilkom i Told, Akcise, Sagfald, Vrag og andre uvisse Indtægter. Selve Byskatten havde han derimod intet at gøre med; den blev af Kæmneren sendt direkte til Kongens Kasse. Byfogden var Dommer i Bytinget, men de Sager, der her sorterede under ham, var som tidligere nævnt af mere underordnet Betydning. Byfogden udøvede gennem Fogedsvenden og Slutteren Poli-

tiets Gerning overfor Forbrydere, Løsgængere og Skøger, ligesom Bødlen naturligvis sorterede under ham. Derimod havde Byfogden intet at gøre med Overholdelsen af Byens Vedtægter vedrørende Handel, Vandel og Orden, der varetoges af Væugterne, der sorterede under Kæmneren. Undertiden deltog Byfogden i visse af Raadets Forhandlinger, f. Eks. naar det gjaldt Præstens Rettigheder⁴³ eller andre Sager, der senere skulde tinglases; men nogen som helst Ret til at deltage i Forhandlingerne havde han ikke. Han var valgt blandt Byens næringsdrivende og havde naturligvis ingen som helst juridisk Uddannelse. Socialt set sorterede han under Borgmestre og Raad, men her spillede Mandens økonomiske Kaar naturligvis ind, og det skete, at en Byfoged avancerede baade til Raadmand og Borgmester. Det var f. Eks. Tilfældet med Hans Boesen, der 1617 blev Byfoged i Nakskov og senere Raadmand og Borgmester. Ligeledes med Niels Thomesen Nielsen, der 1637 var Byfoged, 1646 Raadmand og 1650 Borgmester⁴⁴. Ligesom Borgmestre og Raad havde Byfogden ingen fast Løn; han var ligesom de forskaanet for kongelige Skatter, havde nogen Embedsjord og havde Del i Sagefaldet. Det blev jo ikke til stort, og Byfogden var derfor som oftest ogsaa Tolder og Sice-mester, og oppebar som saadan Toldindtægterne af udenlandske Varer og Tolden eller Sissen af visse Varer, der indfortes i Byen ude fra Landet. For alle disse Indtægter skulde han naturligvis gøre Rede og Regnskab, men her kneb det svært. Han var ofte langt bag ud, og det er en næsten englelig Taalmodighed, Kronen her udviser. 1584 fratraadte Peder Jude Bestillingen som Byfoged og Tolder i Nakskov. Han skyldte da paa sine Regnskaber 140 Daler. Han rykkes flere Gange for Beløbet, men 6 Aar efter har han endnu intet betalt. 1591 betaler han endelig Halvdelen, medens den sidste Part først bliver betalt i 1593, 9 Aar efter, at han er fratraadt⁴⁵. Der er mange tilsvarende Eksempler. Byfoged og Tolder Peder Hansen Slebou efterlod sig saaledes i 1592 i Følge sine Regnskaber en Gæld til Kronen paa 294½ Rigsdaler, en meget stor Sum i de Tider. Hans Broder Anders Hansen havde lovet at betale Gælden, men da dette ikke skete til den fastsatte Tid, fik Lensmanden Peder Grubbe paa Gammelgaard 1596, altsaa 4 Aar efter, Brev om at sælge det Peder Hansens Bo tilhørende Kobstadgods i Nakskov for at skaffe Kronen Dækning for sit Tilgodehavende⁴⁶ og iøvrigt henholde sig til Broderen. Senere kom man ind paa at bortforpagte Tolden. 1640 fik f. Eks. den for nævnte Niels Thomesen Nielsen Toldforpagtningen i Nakskov

Søndergade set mod Torvet. 1870.

Til venstre: nuværende Nr. 28; til højre: nuværende Nr. 33. Ad. Lonborg, fot. •

Søndergade set mod Torvet. 1934.

Til venstre Nr. 34; til højre Nr. 35. Bygningen med Taarnet:
»Landmandsbanken». •

for 300 Daler aarlig¹⁹. Efter hans Dod i 1652 anfores en fast ansat Tolder med en Lon af 120 Rigsdaler aarlig²⁰.

I Modsetning til Raadstueretten, der holdtes paa Raadhuset, skulde Bytinget i ældre Tid holdes i fri Luft. Recessen af 1537 siger udtrykkeligt, at Bytinget ikke maa holdes paa Raadhuset inden lukte Døre, og at Byfogden er forpligtet til at holde offentlig Ting. Det var Borgernes Ret at overvære Tinget, og det kunde kun i ringe Udstrækning ske i de smaa Lokaler, der stod til Raadighed. Bestemmelsen blev overholdt i Nakskov i al Fald hele det 16. Aarhundrede; thi Præsten Jost Povlsen noterer i sin Dagbog 1578, at der »blev lagt et nyt Byting«²¹. Formentlig en indhegnet, brolagt Plads med op-
højet Sæde til Fogden og de som Retsvidner fungerende 8 »Stokkemænd«, der havde Navn af, at Tingets Vidner fra gammel Tid afgav deres Udsagn »inden fire Stokke«, d. v. s. en af fire Stolper afmærket Plads. Stokkemændene var en fast Instiution; de blev hvert Aar udpeget af Raadet, men kunde ogsaa i Forfaldstilfælde udtages ved Tingmodet; om der da var nogen egnede. Var det ikke Tilfældet, blev der ingen Byting den Dag. Det hedder saaledes i Tingbogen for 1654, at der kun var 6 Stokkemænd. Byfogden spurgte nogle Gange, om der til Stede var flere Mænd at »skrive til Stokke«; men da der ingen blev befundet egnet, erklærede Byfogden, at der ingen Ret kunde holdes. Det samme gentog sig 11 Dage efter²². Stokkemændene var ulønnede; men det var gammel Sæd og Skik, at de Stokkemænd, der »sad« den Dag, et Skode blev læst, skulde af Køber eller Sælger have en Tonde Rostockerøl og næsten altid »et godt Fad Saltmad«, til at skærpe Torsten²³.

Hvert Aar valgtes der tre »Beseglingsmænd«, en Slags Vitterlighedsvidner, der sammen med Byfogden skulde underskrive de Dokumenter, der paa Tinge blev forsynet med Byens Segl.

Endelig er at nævne »de 8 Mænd«, hvis Opgave det var at tage Syn over en Ejendom eller Jord, eventuelt vurdere sket Skade og lignende. De blev udnævnt i hvert enkelt Tilfælde og fik intet for deres Ulejlighed udover en Slukning af den stadig tilstedeværende Torst. Reglen var en Tonde tysk Øl, og hvis Vedkommende, der skulde betale, var nedrig nok til at ville snyde sig fra det, fik »de 8 Mænd« ham dømt ved Bytinget til at gøre sin Skyldighed²⁴.

Byskriveren, hvis Hverv det var at føre Tingbogen og skrive Retsens Dokumenter, blev ligesom Byfogden valgt blandt Byens næringsdrivende og var ligeledes uden fast Lon. Alligevel var Stillingen

baade eftertragtet og anset, fordi Sportlerne ved Udskrifter af Tingets Domme, Vidneudsagn og andre Dokumenter kunde løbe op til Summer, der nok var Umagen værd. Det skete da ogsaa jævnlig, at Byskriveren avancerede ind i Raadet som Raadmand, og saa var der jo altid Chance for ogsaa at blive Borgmester.

Der var endnu forskellige andre Ombudsmænd udover de mange, her er nævnt — f. Eks. *Fattigforstandere*, de fattige Skoleborns Forstandere, *Formyndere*, *Præstemedhjælpere* m. fl. — nogle af dem gør Læseren Bekendtskab med i de følgende Kapitler.

Raadhuset.

Naar Byens første Raadhuse er bygget, foreligger der ingen Oplysninger om. De ældste bevarede Meddelelser er fra 1590. Det daværende Raadhus trængte til en Afloser, og det samme gjaldt en af Portene. Borgmestre og Raad indgik da til Formynderregeringen med Ansøgning om Hjælp og fik den i Form af Frihed for alle kongelige Skatter i to Aar⁵⁵. Det Raadhus, der opførtes for den saaledes eftergivne Byskat, stod i omtrent to Hundrede Aar. Det laa i Tilegade paa Hjørnet af Torvet med Gavlen, der var forsynet med et Spir, mod Torvet. Her hang Raadhusklokken, hvormed Borgerne kaldtes sammen, naar vigtige Ting var paa Færde. Det eneste Maal, jeg har paa Taarnet, er gennem en Regning fra 1612 paa 6 Favne Reb til Raadhusklokken⁵⁶. I Bygningen var paa 1ste Sal Raadhussalen i næsten hele Bygningens Længde, den var ikke alene Raadssal, men ogsaa Byens Festsal, hvor Borgerne samlede, naar Raadet ved Regnskabsaflæggelse og lignende Lejligheder slog Tappen af Tonden, og hvor fornemme Folk mod Betaling kunde holde Fest ved Bryllup og andre højtidelige Lejligheder. I Stueetagen var foruden et Par Rum til Raadets Brug et Par »Boder« (Butikker), der udlejedes. I Kælderen var foruden et Par Fangehuller Raadstuekælderen med Drikkevarer, der oprindelig havde været Raadets Indtægt, men som i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede blev udlejet til Fordel for Byens Kasse⁵⁷. Endvidere var der et Rum, hvori Byens justerede Maal og Vægt opbevaredes, bl. a. »Kobberskræppen«, hvormed der i Stridstilfælde foretoges den uomstodelige, rigtige Maaling af Malt etc.⁵⁸.

Byens Segl.

Nakskovs ældste kendte Segl er fra 1584. Efter den Tid har der været flere, saaledes et fra 1608 og et andet fra 1610. Ingen af dem har haft lang Funktionstid, dette er derimod Tilfældet med et Segl fra 1635; thi det bruges endnu. De forskellige Segl viser alle et frodigt Træ og ved dets Fod en meget omstridt Ting,

Seglet fra 1584.

Seglet fra 1635.

Byrådets Segl.

der baade er udgivet for en Gaasefod, hvad det slet ikke ligner, for en Orneklo, der maa siges at være saare mangelfuld, og for en Trærød. Den sidste Forklaring, der er den mindst fantastiske, men mest troværdige, skyldes Trap⁹⁹, der mener, at Træet og Roden skal symbolisere Byens Opstaaen ved Rydningen af Skoven. Ved de forskellige Fornyelser af Seglet er der saa »pyntet« paa Roden, saa den til sidst er blevet en ubestemmelig Ting lige langt fra baade Rod og Klo. Paa nogle af Seglene er Roden eller Kloen anbragt paa venstre Side af Træet, paa andre staar den ved højre Side. Hos Resen er Vaabnet fejlagtigt tegnet som to voksende Træer og uden Klo eller Rod; det samme er Tilfældet i Pontoppidans Danske Atlas, hvor man formentlig uden videre Undersøgelse har benyttet Tegningen i Resens Værk. Seglet fra 1635, der er af Solv, findes endnu paa Politimesterens Kontor, hvor det fremdeles bruges. Paa den brede Ring, der omfatter Skaftet, læses Navnene: Mats Bergen. Niels Nielson. 1635. Træskaftet er fornyet, men anbragt meget plumpt, idet en Jernnagle er hamret tværs gennem den brede Solvring. De to Mænd, hvis Navne

findes paa Ringen, var 1635 Borgmestre i Nakskov. Den ene af dem, »Niels Nielson«, er identisk med den fra Belejringen 1659 højt priste

Borgmester Niels Nielsen; at hans Navn er stavet unojagtigt skyldes sikkert en Fejl fra vedkommende Guldsmeds Side.

Seglet fra 1584 viser Kloen eller Roden paa venstre Side af Træet, medens Seglet fra 1635 har den paa højre Side. Baade Monumentet i Anlægget ved Jernbanen og det nye Havnepakhus bærer et Vaaben, der har Kloen eller Roden paa venstre Side af Træet. Det Vaaben, Byraadet bruger paa alle sine Tryksager, er en meget daarlig Gen-givelse af Seglet. Grenene er saa nogne som et Ris, og Kloen eller Roden er blevet til et Høuseben.

Volden, nuværende Nørre Boulevard, c. 1880.

Collin fot.

I Gudens venstre Side har til 1918 Havnesporet.

Hørnegade. Til venstre Landmandsbankens tidligere Kontor; i Midten Fru Huus's «Strandgaarden»; under Vandtaarnet Theisens Gaard paa Hjørnet af Badstuestræde. *

Byens Næring.

KØBSTADBORGERNE var Jordbrugere saa godt som Bønderne, og det var udelukkende Handelen, der skulde hæve Købstaden op over Landsbyen — og gjorde det. Det var Handelen, der gav Byen Rigdom og Magt; men det kunde kun naas og bevares ved Byens Privilegium til Eneret paa Handelen. Fremmede Købmænd maatte under Straf af deres Varers Fortabelse kun drive Handel *en gros* i Byen; hele Detailhandelen var forbeholdt Byens egne Købmænd. Bønderne skulde handle i Købstaden, og al Handel paa Landet var forbudt — paa Papiret. Thi dette Forbud blev jævnlige overtraadt. Det var Bøndernes gamle Ret til at sejle til Tyskland méd deres Korn og købe Tommer, Jern, Tjære og andre Grovvarer hjem til eget Forbrug, der gav dem Lejlighed til at drive ulovlig Handel, og det var derfor ogsaa denne Rettighed, Nakskov og de andre Købstæder hernede saa skævt til og stadig klagede over. 1445 frembar de deres gamle Klager over dette Forhold for Christoffer af Bayern, og Kongen udstedte da et aabent Brev, hvori Forbudet mod den ulovlige Handel strengelig gentoges, og det helt blev forudt Bønder og Almue at

sejle til udenlandske Havne og sælge deres Produkter eller købe Varer til eget Forbrug¹; al deres Handel skulde med andre Ord henvises til Købstaden. Forbudet blev ideligt overtradt, og under de følgende Konger blev det ofte gentaget og ændret, og Ændringerne var kun sjældent i Købstadens Favor.

Christian I udstedte 1455 et Brev med Forbud imod, at tyske og andre udenlandske Købmænd under *Høstfiske-Markederne paa Albue* til Skade for Nakskov solgte Varer *en detail* med »Vægt, Alen og Skæppe«. De maatte kun sælge Salt i Tondemaal, Klæde i hele og halve Stykker og alle andre Varer ligeledes *en gros*. Kun Nakskov-Købmænd maatte drive Handel *en detail* med »Vægt, Alen og Skæppe«². Dette Kongebrev var af ikke ringe Betydning; thi fra den tidlige Middelalder var Albues flade Sandtange under Silde- og Torskefiskeriet om Høsten en stærkt besøgt Handelsplads, medens den paa de øvrige Aarstider laa øde og forladt. Men under Høstfiskeriet var ikke alene Vestlollands egen Befolkning paa Færde her, nej, der kom Baade langvejs fra og deltog i Fangsten. Paa Albuens Sand rejste Baadelavene deres primitive Hytter af Grene og Tang, der gav dem Læ under Hvilen og Søvn. Købmændene havde deres faste Træboder, der stod fra det ene Aar til det andet. Herfra drev de deres Handel, dels med Salg af de medbragte Varer, dels ved Opkøb af Fisken, der blev rensat og saltet, saa snart den kom i Land. Kronen havde ogsaa sit faste, sandsynligvis stensmurede Hus, hvor dens Foged eller Tolder — som Regel var begge Embeder forenet i én Person — opkrævede Told af de hidførte Varer og den udskibede Fisk. Til aandelig Nødtørft var der ved Handelspladsen opført et Kapel af Munkesten, hvoraf man i 1920 fandt Fundamentet samt Murbrokker i Mængde. I Nærheden af det fordums Kapel fandt man ved samme Lejlighed, blandt svage Spor af en Kiste, Skelettet af en Mand, der har fundet sin Død paa Handelspladsen maaske for et halvt Tusind Aar siden. Som Følge af Markedets Betydning kom Kongen undertiden til Albue. 1420 var saaledes baade Erik af Pommern og Dronning Philippa paa Albue, hvor der undertegnedes Dokumenter om Rigets Forelse, hvis Kongen døde barnløs, og om Dronningens Enkegods. Brevet er underskrevet af 13 af Rigets fornemste Mænd, der altsaa ogsaa har været til Stede paa Albue³. 1428 holdt Erik af Pommern Rette ting i Albue Havn, og i dette Ting sad ligeledes en Række af Adelens bedste Mænd⁴. Endnu under Christian III var Albue Fiskemarked af saa stor Betydning, at det blev

gjort til et særligt Len^s. Det fremgaar heraf, at Christian I's Privilegium om Nakskovs Eneret til Detailhandel paa Albue Fiskemarked var meget værdifuldt for Nakskovborgerne.

Christian II skærpede 1516 Forbudet mod de lolland-falsterske Bonders Handel paa Tyskland, men Frederik I ændrede det 1526 til, at de kun maatte sælge egne Varer i Tyskland og købe Grovvarer hjem til eget Forbrug, medens Adelen skulde have Lov til at købe alle Slags Varer til eget Forbrug. Dermed var der aabnet Adelen rig Lejlighed til at drive ulovlig Handel med deres Bønder, et Forhold, der ned gennem Tiderne blev værre og værre.

Efter at den blodige og odelæggende Grevefejde var kæmpet til Ende, og Christian III sad sikkert paa Tronen, gik alle hans Bestræbelser ud paa at læge Borgerkrigens dybe Saar, saa Landet atter kunde komme til Kræfter. Hans Interesse for Købstæderne var stor, og det var ikke Mundsvejr, da han 1536 kundgjorde, at hans Ønsker gik ud paa, at »Købstæder og menige Borgere blev holdne udi Flor, ved Magt, Næring, Bjergning og Købmandsskab og derudi forfordres og haandhæves«. Ikke mindst Nakskov kom til at nyde godt af denne Kongens gode Vilje. Han kom ofte hertil -- Kongerne tilbragte jo den Gang deres meste Tid med Rejser rundt i Riget for at pleje Lov og Ret og selv se og høre, hvorledes Sagerne stod -- og han kom aldrig tomhændet. Maaske stod hans venlige Sindelag mod denne By i nogen Forbindelse med Nakskovs neutrale Stilling under Grevefejden, da mange Byer viste oprørske Tendenser. Medens Mariboborgerne forgreb sig overfor Klosteret, og Sakskobingborgerne i væbnet Flok drog til Nielstrup for at gøre op med Herremanden, Johan Oxe (der forøvrigt fik Banesaar ved Sprængning af den Kanon, han affyrede mod Angriberne), holdt Nakskovborgerne sig i Ro og blandede sig ikke i de Bondeuroligheder, der herskede rundt om dem i Herrederne.

1539 gav Christian III Nakskov Ret til at holde to Markeder aarlig, hvoraf det ene hidtil havde været i Maribo^s. 1545 var Raadet og Byfogden i Nakskov bleven uenige om Sagefaldet (Indtægten af Bøddommene), som Byfogden holdt paa var Kongens, medens Raadet vilde have det halve. Byfogden Jens Rasmussen og et af Raadets Medlemmer, Niels Brun, rejste saa til Kongen i Kolding og forelagde ham Sagen, og Kongen gav Byen Ret, idet han fastslog, at den ene Halvdel af Sagefaldet skulde tilfalde Kronen og oppebæres af Byfogden, den anden Halvdel skulde komme Byen til bedste og oppebæres af Kæmneren, der skulde gøre Borgerne Regnskab der-

for¹, og denne Rettighed beholdt Byen i hele det her omhandlede Tidsrum. 1556 holdt Christian III Retterting i Nakskov. Til Stede af Rigsraaderne var da bl. a. Johan Friis, Otto Krumpen, Borge Trolle, Erik Krabbe, Eýler Rønno, Claus Urne, Peder Ox, Christoffer Huitfeld og Peder Bille⁶. Der blev afsagt flere Domme i Sager Lolland vedrørende; men det vigtigste var, at Kongen atter denne Gang viste sig gavmild mod Byen. Han skærpede Forbudet mod den ulovlige Handel og gav Nakskovborgerne Ret til at konfiskere de ulovligt forhandlede Varer — hvor de end traf dem i Havn eller andre Steder — og selv beholde den ene Halvdel og give Kongen den anden. Dernæst gav han Borgerne et andet og mere vigtigt Privilegium. I Brevet herom hedder det, at Nakskovs Borgere havde berettet, at de kun havde ringe Handel udenlands, og derfor nødes til at handle rundt om i Landets Købstæder, hvor de besværedes meget med ny Told og anden Tyng. Kongen gav dem derfor Ret til at »bruge deres Handel og Købmandsskab herudi Riget saa fri som vore Undersaatter i vor Købstand Ribe« og de maa ikke besværes med yderligere Told eller Udgift⁷. Ribe havde faaet sit Privilegium af Christian I 1480 og havde af den Grund været misundt og hadet af de andre jyske Købstæder, der langt ind i det følgende Aarhundrede forfulgte Ribe med Processer, hvorunder Konkurrenterne stadig, men forgæves, søgte at fravriste Byen dens specielle Privilegium⁸. Siden den Tid havde flere andre Byer faaet samme Privilegium; men det var ligefuldt en betydelig Vinding for Nakskov. 1567 udstedes der Forbud mod at udskibe Øksne over andre lolland-falsterske Havne end Rødbj og Nakskov⁹, hvilket jo gav oget Omsætning i Byen. 1578 blev Forbudet mod den ulovlige Handel paa Tyskland igen indskærpet, og Bondernes Ret til at sejle dertil med Korn indskrænket til Tiden mellem Mortensdag (11. November) og Kyndelmisse (2. Februar) samt mellem den 1. Maj og 15. August; i de andre Perioder var det forbudt. Det hjalp dog stadig ikke; thi der var mange Smaahavne og Smuthuller rundt paa Øen, hvor en lille Skude kunde lægge til og drive den ulovlige Handel, uden at man i Købstaden anede det mindste derom; den stedlige Befolkning, der saa eller mente at se sin Fordel ved den ulovlige Handel, skulde nok tie. 1585 greb Frederik II da til den skrappe Forholdsregel rent at forbyde al Handel i disse Smaahavne. I Nørre- og Sønderherred skulde det herefter kun være tilladt at handle i Blands, Egholm og Taars¹⁰, senere kom dertil Albuc, som ved en Forglemmelse var udeladt. Kun i disse Havne

maatte der indskibes eller udskibes Varer, det være sig Korn eller andet; blev Forbudet overtraadt, vilde baade Skib og Ladning være at konfiskere med Halvdelen til Kronen og Halvdelen til den, der angav og paagreb Skibet. 1646 indskrænkedes Antallet af lovlige Havne i Nørre- og Sønderherred til Taars og Albue. Foruden at bremse den ulovlige Handel havde Forbudet mod alle Smaahavnene naturligvis ogsaa den Virkning, at de Bønder, der nu fik meget længere til Udskibningshavnen end til Nakskov, lettere fandt Vej derind med Korn og Kvæg.

Den ulovlige Handel var naturligvis ikke udryddet med disse Forbud, og navnlig Adelen Overgreb var vanskelige at bremse. Bønderne og de fremmede Skippere fik man dog jævnlig Ram paa, om det end ikke altid gik saa slemt, som Forordningen truede med. 1550 gjorde Borgmestre og Raad f. Eks. Arrest i et hollandsk Skib i Nakskov Havn, fordi Skipperen og hans Folk ogsaa havde solgt Salt til Bønderne. Skipperen rejste til Nyborg og klagede sin Nød til Kongen under Paaberaabelse af, at hverken han eller hans Folk havde vidst, at saadan Handel var ulovlig. Kongen gav saa Befaling til, at Skib og Gods skulde frigives for denne Gang¹³. Det var jo ikke let for Raadet at sidde i Nakskov og holde Øje med de ulovlige Havne, og derfor antog det en Mand til at varetage denne Opgave. 1651 sluttede Raadet saaledes Kontrakt med Rasmus Pedersen Black om at paase, at ingen ulovlige Havne brugtes til Ind- og Udskibning i Halsted Kloster Len, d. v. s. Nørre- og Sønderherreder. Han skulde have ½ af Bøderne og 24 Slettedaler om Aaret, men han skulde selv føre de eventuelle Processer¹⁴. Formentlig var det et Resultat af hans Virksomhed, naar Raadet Aaret efter kunde fradømme Skipper Christen Jensen af Aabenraa hans Gods og Baad, fordi han havde handlet i Korsnakke Havn (Nord for Frederiksdal). Det hjalp ikke, at han undskyldte sig med, at han ikke vidste, at det var ulovlig Handel; men betegnende nok var to Adeltjenere, nemlig Ridefogderne paa Halsted Kloster og Gammelgaard, straks parat til at tage den domte Skippers Parti¹⁵, hvilket dog ikke ses at have frugtet. 1656 klager »Kobmændene og Kræmmerne« over, at Jørgen Hey fra Kiel har ligget i Havnen og udhökret Varer fra sin Skude, d. v. s. solgt til Folk i Smaapartier. Kieleren fik en Bøde; men Kræmmerne fik ogsaa andet ud af Klagen, idet Borgmestre og Raad tog Spørgsmaalet om deres Priser op til Drøftelse, og de var nok temmelig skrappe. Kræmmerne maatte saa love at holde gode Varer til samme Priser som

Søndergade-Nygadehjørnet 1870. Ad. Lønborg fot. *

Samme Sted 1934. *

de sjællandske Kræmmere¹⁴. Skibsfolks Smugleri for egen Regning var heller ikke den Gang noget nyt; men det gik haardt ud over dem, hvis det blev opdaget. I 1622 var der udstedt midlertidigt Forbud mod Indførsel af fremmed Øl. Det var slemt for de torstige Lækkermunde; thi det tyske Øl stod langt over det danske baade i Smag og Styrke. Besætningen paa en Smakke, der gik fra tysk Havn til Nakskov, var derfor faldet for Fristelsen til at tjene en god Skilling ved Indsmugling af tysk Øl. Da de kom til Nakskov, solgte de underhaanden væk af det, og Byfogden saa vist igennem Fingre dermed. Men Sagen blev indberettet udenom ham, og der gik saa Bud til Lensmanden om at ordne Sagen ved Bøder med Byfogden og de Folk, der havde købt Øllet. Ejeren af Skibet havde intet vidst om Sagen og skulde gaa fri, men de Mænd, der var om Bord og havde Ansvaret for Smugleriet, skulde sendes »velforvarret«, d. v. s. i Lænker, til Bremerholm¹⁵, hvor der har ventet dem adskillige Aars Slavearbejde, om Dagen med Lænker om Fodderne og om Natten lænket til Sovebriksen.

Til Udvidelse af den oversøiske Handel oprettede Christian IV forskellige Handelskompagnier, f. Eks. Silkekompagniet og »Spanske Handelskompagni«, der begge havde Afdelinger i Nakskov. Det var stedlige Købmænd, der skulde forhandle Varerne for Kronens Regning, men naturligvis med en vis Avance til sig selv. Det spanske Handelskompagni blev oprettet 1622. Kompagniets Handlende maatte af Vine kun fore spanske og franske og af Salt — der den Gang, paa Grund af den megen Saltmad, var en stor Artikel — kun spansk. Lensmændene Jacob Ulfeldt, Holger Rosenkrands og Laurids Grubbe skulde rejse rundt paa Øerne og forklare Sagen for Oplagspladsernes Købmænd¹⁶. Det gik ikke godt med disse Kompagnifilialer i Provinserne. Silkekompagniet i Nakskov blev ophævet 1626. Afviklingen kom Regeringen let over, idet man simpelthen paalagde de af Byens Købmænd, der handlede med Klædestoffer, at overtage Lageret til den gældende Pris¹⁷. Vinkompagniet gik vist samme Vej, hvorimod Salthandelen vedblev at være monopoliseret langt ned i Tiden.

Hvorledes det er gaaet med de to Markeder, Christian III 1539 gav Nakskov Ret til at holde, vides ikke. 1646 blev Markederne i Halsted og Saltvig forbudt og henlagt til Nakskov i et samlet Marked den 5. Oktober, og 1649 fik Nakskovborgerne Konfirmation paa at holde Sommermarked St. Ibsdag, som maatte vare i tre Dage. Markedstilladelsen af 1539 gjaldt ogsaa St. Ibsdag, og det er muligt, at det

tre Dages Marked af 1649 er en Sammenlægning af alle tidligere givne Tilladelser til Afholdelse af Krammarked. Flytningen af Markederne i Halsted og Saltvig motiveredes i Kongebrevet med, at de to Landsbymarkeder forårsagede »stor Uskikkelighed og Guds Fortørnelse«, saa »den menige Mand derudi større Skade end Fordel tillojes«²⁹. At Halstedmarkedet var en mægtig Folkefest, hvor det ikke alene gik lystigt, men vel undertiden ogsaa vildt til, er troligt nok. Anders Perlestikker anfører i al Fald som Grund til, at der en bestemt Dag i 1620 ingen Altergang var, at »paa denne Tid var den største Part af Folket til Halsted Marked«. Om Markedet fik større Betydning for Nakskov er maaske tvivlsomt; thi der var jo den Hage ved Krammarkederne, at de ikke alene bragte købelystne Folk til Bys, men ogsaa Konkurrenter, idet fremmede Haandværkere og Købmænd kunde falbyde deres Varer paa Markedet, medens de jo ellers var udelukket fra at drive Handel i Byen.

Christian III's Omsorg for Købstæderne gjaldt ikke alene deres Handel; ogsaa Haandværket skulde bringes »i Flor« i Byerne. I sine Love af 1536—37 befalede han, at alle Haandværkere paa Landet skulde flytte ind i Byerne. Kun visse grovere og i det daglige Liv uundværlige Haandværk maatte drives paa Landet; det gjaldt Grovsmede, Tommermænd, Murmestre, Skindere (Garvere) og dem, der laver »Sko kun til sig selv«, samt Skrædere, som kun syede Vadmel. Officielt blev disse Paabud vel overholdt, eftersom de forbudte Haandværk ikke blev drevet aabenlyst, men ligesom Handelen stadig »led Afbræk i sin Næring« ved den ulovlige Handel paa Landet, saaledes gik det ogsaa med Haandværket. Rundt omkring sad der Folk, som under Paaskud af, at de kun arbejdede for sig selv, drev Haandværk som Vævere, Skrædere, Skomagere o. s. v., og idelig lod der Klager fra Borgerne over dette ulovlige Væsen. Vel blev der gennem Lovbestemmelser fastsat Straffe med Boder og Konfiskation af Varerne for den, der blev grebet paa fersk Gerning i ulovligt Haandværk, og nu og da lykkedes det ogsaa at faa Ram paa disse saakaldte »Bonhaser«, men det kunde ofte være vanskeligt nok at føre Beviset, især da Bonderne stod paa »Bonhasernes« Side, og Adelen mere eller mindre aabenlyst holdt Haand over dem.

Byens Købmænd og Haandværkere, der saaledes led under Misbrugene paa Landet, stod nu ingenlunde som de ædle forurettede; deres Privilegier aabnede store Muligheder for Misbrug, og Mulighederne fik ikke Lov at ligge ubenyttede. Baade Købmænd og

Haandværkere skruede ved indbyrdes Aftale indenfor de forskellige Fag Priserne ublu i Vejret eller lod det skorte paa Varernes Kvalitet — for ikke at sige begge Dele i Forening. Hele Systemet indbød jo til Sammenslutning indenfor Branchen og Udbytning af dem udenfor. Derfor maatte der Kontrol til, stadig mere Kontrol — og dog

Pakhus fra det 17de Aarh. i Gaarden Søndergade Nr. 29. Strandstensbrolægning. Stokroser.*

aldrig nok. Kontrollen skulde øves af Borgmestre og Raad gennem Udvalg, der skulde fastsætte Priser og skønne over Kvaliteten. Da nu Borgmestre og Raad udelukkende bestod af Købmænd, tør man nok uden at gaa Sandheden for nær antyde, at Storhandelen ikke var den, der blev stærkest kontrolleret. Der var ansat edsvorne Maalere, der ved Udslibning af Korn skulde maale det med det justerede Tønde-maal og svare til ærligt Maal, ligesaa ved Indmaaling af Salt og Kul²⁾, men ved Indmaaling af

Bøndernes Korn paa Købmandslofterne havde man ingen Brug for den edsvorne Maaler. Nu maa det naturligvis ikke glemmes, at dette Korn som oftest var saa urent, at man kun ved et Skøn kunde bestemme, hvor meget der blev tilbage i Kornbunken, naar alt Snavs og Ukrudtsfro var fjernet; men at Skønnet aldrig blev i Bondens Favor, siger sig selv. I det foregaaende er nævnt et Eksempel paa, at »Købmænd og Kræmmere« fik en Advarsel om at fore bedre og billigere Varer. Der er ikke mange af den Slags Eksempler. Derimod er der — som jeg senere skal vise — nok af Paataler overfor Bagere, Slagtere, Bryggere og lignende.

Vejlegades østre Del 1870. Ad. Lønborg fot. *

Samme Sted 1934. *

Laugene.

I den katolske Tid var hvert Fag sluttet sammen i et »Gilde«, Købmændene havde deres, og hvert Haandværk af nogen Betydning havde ligeledes sit Gilde med tilhørende »Gildeshus«, hvor Medlemmerne samledes til Raadslagning om deres Interesser og til Fest. Hvert »Gilde« havde sine Love eller Vedtægter, den saakaldte »Skraa«, der indeholdt Bestemmelser til Højnelse af Fagets Anseelse og Indtægt, dels gennem Begrænsning af Tilgangen og den indbyrdes Konkurrence, dels ved at forhindre Øvrighedens Indgriben i Fagets indre Anliggender ved Hjælp af store Bodestraffe. Efter Reformationen blev »Gilderne« afløst af Laugene, men disse satte kun Udbytningen yderligere i System. Tilsidst blev Misbrugene saa grove, at Christian IV 1613 rent ud forbød Laugene. Øvrigheden skulde fratage dem deres »Skraa«, og enhver Form for Sammenslutning skulde være forbudt. Det gik heller ikke. Underhaandsaftalerne kom man ikke til Livs, og Øvrigheden savnede nu en Institution indenfor Faget, som man kunde holde sig til. 1621 blev Laugene derfor genindført, men under Øvrighedens indgaaende Kontrol. Skraaen skulde forfattes af Raad og Mestre i Forening og var ikke gyldig, før Raadet havde sanktioneret den. Bagerlaugets Skraaer fra 1573 og 1625 er begge bevarede²² og viser i nogen Maade Resultatet af Regeringens Indgreb 1613—25. Det er iøvrigt værd at bemærke, at skont den førstnævnte Skraa er udstedt en Menneskealder efter Gildernes Ophævelse, taler den endnu i Gildesprog om Gildes-Broder og -Søster. Den gamle Skraa er under 4. December 1573 af Borgmestre, Raadmænd og Byfoged kundgjort i et aabent Brev, der gør vitterligt, at »ærlige Mænd, som bygge og bo herudi Nakskov og som bruger Bagerembedet, den menige Mand til Hjælp og Nytte er begærendes en Skraa om hvordan Bagerembedet skal nyttes i Nakskov efter den Sæd og Skik som salig Kong Christian (III) haver givet«. Saa følger de enkelte Bestemmelser. For at blive Medlem af Lauget skulde man være ægtefødt og af godt Rygte. Lauget skulde samles tre Gange om Aaret (til Fest) nemlig 3. Paaske-, 3. Pinse- og 3. Juledag. Den, der optoges som Mester i Lauget, skulde give et to Dages Gilde for alle dets Medlemmer, den saakaldte Mesterindgang, der skulde bestaa af to gode Skinker, desuden hver Dag tre ferske Retter, Smør og Ost. For at faa alt dette til at glide skulde der tillige præsteres 4 — fire — Tønder godt Øl. Om Sommeren skulde der ved Gildet gives »Maj

og Græs«, om Vinteren »Ild og Lys«. Det vilde ikke bekomme den nye Mester vel, om han provede paa at være fedtet; thi Skraaen bestemte, at hvis Kosten ikke var tilfredsstillende, skulde han »bøde efter Gildesbrødrenes Tygge«. For at holde Prisen paa Korn og Mel nede bestemte man, at naar det falbødes, maatte den enkelte Bager ikke selv købe; Oldermændene skulde med »Gildesbrødrenes Samtykke gøre Købet«, og derefter give hver af Laugets Mestre saa meget, som de ønskede og kunde betale. Hvis nogen understod sig i at handle paa egen Haand, skulde han udstødes af Lauget, d. v. s. være forhindret i at fortsætte Virksomheden. Hvis en »Søster« døde, og den paagældende Gildesbroder giftede sig igen med en Kvinde udenfor Lauget, skulde han for hendes »Indgang« give det halve af en Mesterindgang. Til Haandhævelse af Orden ved Laugsmoderne bestemtes det, at Brødre, der ikke mødte i Lauget inden Kl. 8 Fm., skulde bøde en Skilling hver Gang. For Skældsord i Lauget skulde der bødes en Tønde Øl, og om Slagsmaal hed det, at den Broder, der slog en anden, skulde udelukkes af Lauget, indtil han havde forliget sig med den paagældende Broder, betalt Bøde til Kongen og Byen og givet en Tønde Øl. Betaltes Bøderne ikke inden den fastsatte Frist, blev de først fordoblet, derefter tredoblet, betaltes de endda ikke, blev den formastelige udelukket af Lauget, men Brødrene maatte saa i Fællesskab betale det oprindelige Bødeløb. Stridigheder indenfor Lauget afgjordes ved Oldermændens Kendelse, der ikke kunde appelleres; thi den Broder, der udenfor Lauget indgav Klage over Oldermændens Dom, ifaldt en Bøde paa to Tønder Øl; førte han alligevel Sagen for Retten og tabte den, skulde han bøde »højeste Bøde til alle Laugsbrødre«. Hvis nogen nægtede at være Oldermænden lydige, var Bøden ligeledes en Tønde Øl. Oldermændsvalget gjaldt et Aar ad Gangen; men nægtede nogen Broder at modtage Valget, skulde han bøde en Tønde Øl, og saa være fri for videre Tiltale det Aar. Klagede nogen Svend over, at han ikke kunde faa sin fortjente Løn, skulde Oldermændene og Brødrene hjælpe ham til hans Ret. Hvis nogen Broder eller Søster blev forarmet, skulde hver Bager hver 14. Dag give dem et Maaltid Mad, hvilket omtrent kunde blive et Maaltid hver Dag, saa det var efter de Tidens Begreber ingen ringe Hjælp. Naar en Svend eller Dreng døde, skulde baade Husbond og Madmoder følge ham til Graven. Var det en Svend, blev han iøvrigt fulgt af samtlige Laugets Svende. Døde en Mester, skulde hele Lauget følge. Enken efter en Gildesbroder maatte fortsætte Forretningen eller, som det

hed, »bruge Bagerembedet saa længe hun levede ene og holdt sig ærlig« (ærbær). For at komme ind i Lauget udkrævedes andet og mere end at give »Mesterindgang«. Naar Anmodningen fremkom, blev der valgt fire »Brødre« til at »grandske hans Forhold«, og sagde de god for ham, slap han ind, sagde de Nej, var og blev han udenfor. Var det en Svend, der søgte at blive Mester, skulde han møde med gode Vidnesbyrd, »Villie og Venskab« fra den Mand, han sidst tjente. Var det en Mester fra et andet Sted, der søgte Indgang, skulde han først fremlægge sit »Skudsmaal« fra sin hidtidige By i Form af »Stadens Brev under Borgmester og Raads Segl som Vidnesbyrd«, dernæst skulde han have to Brødre til at kautionere for, at han vilde holde Skraaen, og endelig skulde han give en Tonde Øl til Indgang og siden give »Mesterkost inden Aar og Dag derefter«.

Den nye Bager-Skraa af 1625, der er dateret den 9. September, peger tydeligt mod en anden Tid end den gamle. Al Tale om Gildesbrødre og -Søstre og andre Reminiscenser fra de katolske Gildetider er naturligvis borte. Men vigtigere er det, at Lauget nu i ganske anden Grad er undergivet Øvrighedens Tilsyn og Bestemmelser. Og medens der i den gamle Skraa kun taltes om Rettigheder, er der i den nye ogsaa en Del kedelige Bestemmelser om Pligter. Lauget kunde ikke mere frit vælge sin Oldermann; det skulde indstille to Mænd og sende dem op paa Raadhuset, hvor Borgmestre og Raad saa udpegede den ene af dem til Oldermann for et Aar. Dernæst skulde der vælges tre »Hossiddere« (Bisiddere), som hver Mandag skulde møde i Laugshuset for at høre, om der var nogen Tvist mellem Mestre, Svende og Dreng, og saa se at faa den bilagt. Hvis Oldermannen døde eller hindredes i at udføre sit Embede, skulde Borgmestre og Raad vælge en af Hossidderne til Oldermann. Alle Bagere i Byen skulde være i Lauget. Alt Drikkeri ved Sammenkomsterne skulde være forbudt, ligesaa »Mesterkost« og andre Ydelser af Mad og Drikke. I Stedet for »Mesterindgangen« skulde den nye Mester i Indgang give en ungarsk Gylden (ca. 12 Mark) til Lauget, en Daler (à 4 Mark) til Oldermannen, en Daler til Hossidderne, 3 Mark til Skriveren (i Reglen Byskriveren) og »efter gammel Skik en Daler til Raadet« samt endelig en Daler til Underhold og Jordefærd for Laugets fattige. Og »intet derudover til Gilde eller sligt«, hedder det slutteligt — som om en 7—8 Daler i den Tids Penge ikke var en saare klækkelig Afgift; men naar dette var lidet, hvad maa saa ikke den gamle »Mesterindgang« have kostet. Laugsmoder (Fester) maatte

Vejlegade ved Gaasetorvet 1870. Ad. Lønborg fot. •
 Midt i Billedet Teatret, til højre for det Gæstgivergaarden »Skandinavien«.

Samme Sted 1934. •

kun holdes to Gange om Aaret, næste Søndag efter Jul og den første Søndag efter St. Hans«. Den yngste i Lauget skulde gaa Oldermændene tilhaande med at tilsige Laugsbrodrene til Møde, til at følge Lig og lignende. Den Laugsbroder, der efter Tilsigelse ikke mødte for at følge Lig, skulde betale en Mark i Bøde, var det hans Tur at bære, blev Bøden 3 Mark. Hverken disse eller andre Bøder maatte gaa til Øl eller Gilde. Kiv, Trætte, Ukvemsord og Banden var forbudt i Laugshuset. For Overtrædelse af dette Forbud betaltes 1ste Gang en Skilling, 2den Gang to Skilling, 3die Gang tre Skilling og for hver af de følgende Gange en Mark. Hvis nogen Svend klagede over Husbondens Mad og Øl, og det kunde bevises, at Mad og Øl var upaaklageligt, skulde vedkommende Svend bøde en Daler, og kunde han ikke betale, skulde han puttes i Raadstuehullet, hvor han to Dage og Nætter kunde mæske sig med Vand og Brød og tænke paa, hvor godt han havde haft det. Opskruning af Lonnen blev forhindret ved en Bestemmelse om, at hvis en Bager gav en Svend mere end 9 Daler (og Kost) i aarlig Løn og en Dreng (Karl) mere end 4 Daler, skulde han betale en Kæmpebøde paa 20 Rigsdaler. — Det var jo altsammen saare godt, men saa var der Pligterne. Til Hindring af Gentaalser af tidligere Tidens Forfalskninger hed det, at den Bager, som blandede Ærtemel i Hvede- og Bygmel, skulde have Bagerembedet forbrudt og betale 40 Mark til Kongen og Byen. Bageren maatte kun falbyde sit Brød paa Torvet og »fra eget Vindue«; Butik var der ikke, Kunden stod ude paa Gaden. Hvis der en Dag intet Brød var at faa, hverken paa Torvet eller i Vinduerne, skulde samtlige Bagere betale Bøde efter Raadets Afgørelse i hvert enkelt Tilfælde. Til Gengæld bestemtes det, at hvis en Bonde eller anden udenbys falbød Brød i Staden, skulde dette konfiskeres.

Saaledes saa Bagerlaugets Skraa ud, og den gjaldt et langt Stykke ind i Enevælden. Da Raadet var med at affatte Laugsskraaerne for alle de forskellige Haandværk, er det klart, at de almindelige Bestemmelser gik igen i dem alle. Var det før vanskeligt at komme ind i Lauget, saa synes det herefter at være gaaet for let — i al Fald for dem, der kunde betale — og Regeringen gik derfor med til efter Ansøgning at begrænse Antallet af Mestre i hvert Fag. 1643 bestemmes det, at der kun maatte være 10 Bagere, 10 Skrædere og 10 Skomagere i Nakskov²¹. De skulde alle være forpligtet til at levere gode Varer og godt Arbejde til rimelig Pris, hvis de ikke vilde risikere at miste Retten til at drive deres Haandværk.

Kontrollen.

I Byens Vedtægter af 1650²⁴ gives der yderligere Regler for de Pligter, der paahvilede de privilegerede Haandværkere, der skulde forsyne Byen med Fødemidler. Om Slagterne hedder det, at ingen af dem skal understaa sig i at tage mere for Pundet af Oksekod, end de 4 dertil betroede Mænd har fastsat. Der skulde slagtes hver Fredag. De 4 Mænd skulde da besigtige Oksekodet, fastsætte Prisen og ved Opslag paa Raadhusdøren meddele den, samt hos hvem Kodet kunde faas. Bagerne skulde være forpligtet til altid at have Brød til Salg, nemlig Hvedebro, Rugsemeler, Sigtebrød og Grovbrød. Det skulde være velbagt af rent og ublandet Korn og holde den lovbestemte Vægt. De 4 Mænd og Byfogden — eller den, han vilde betro dertil — skulde en Gang om Ugen besøge Bagerne og undersøge Brodet. Bryggerne fik i Vedtægten Tilhold om at brygge godt Øl, som Folk kan faa til Købs efter Aarstiden. Alle Overtrædelser truedes med Boder, der paa Papiret saa drabelige ud, men vist sjælden blev bragt i Anvendelse i deres fulde Styrke. Var Overtrædelsen ikke alt for grov, slap Synderen i Reglen med en Advarsel, men det kunde ogsaa ske, at mange forgæves Advarsler efterfulgtes af en Straf i Form af Privilegiets Indskrænkning. Efter at der f. Eks. adskillige Gange var klaget over, at der i hele Byen ikke var Grovbrød at faa til Købs for Fattigfolk, gav Raadet 1651 Tilladelse til, at Grovbrød til Salg maatte bages af andre end Bagerne, ja endog af fremmede, der kunde føre det til Byen og sælge det. Bagerne skulde dermed slippe for anden Straf denne Gang²⁵. Den udvidede Tilladelse til Grovbrødsbaking havde ikke fritaget Bagerne for Pligten til at holde Byen forsynet med godt Brød, og da den frie Baking naturligvis fik en ret tilfældig Karakter, var Faren for Brødnød ikke udelukket. Den indtraadte da ogsaa igen 1655, da samtlige Bagere i den Anledning blev opkaldt paa Raadhuset. Det blev saa bestemt, at der skulde være et Brodudsalg under Raadhuset, og Bagerne forpligtedes til skiftevis at overtage Udsalget og være ansvarlige for, at der altid var Brød²⁶. Naar Ansaret saaledes blev samlet paa en Mand ad Gangen, kunde den ene ikke undskylde sig med, at han troede, at den anden havde Brød. Det kunde dog ogsaa ske, at det af Raadet beskikkede Udvalg til at sætte Pris paa Brød gik Bagerne for nær. 1657 klagede de alle 10 over, at de ikke kunde bage Grovbrød til den fastsatte Pris, og Raadet gik da med til at ændre den²⁷.

De andre privilegerede Fag var naturligvis ikke bedre end Bagerne. 1656 er Skomagerne saaledes opkaldt paa Raadhuset, fordi der klages over, at Priserne paa Støvler og Sko er alt for høje²⁰. 1657 er det galt med Slagterne. De anklages for ikke at ville sælge Lammekød til den fastsatte Pris, ja, en af dem er endog saa fræk at sende sin Pige hen i Byfogdens Hus og falbyde Kodet til en Pris, der laa over den fastsatte²¹. Det manglede naturligvis heller ikke paa Tilfælde, hvor

Den sidste Stubmølle paa Færge-
landet, nedrevet 1917.
Hugo Matthiessen fot. 1916.

det var Haandværkerne, der optraadte som de klagende, naar den eller den gjorde »Indgrib i deres Næring« ved at lave det Arbejde eller sælge de Varer, de havde Eneret paa. I Raadhusprotokollerne og Tingbøgerne findes talrige Sager desangaaende. Snart klages der over en fra Landet indflyttet Skomager, snart er det en Kone, der syr Skræderne i Næringen, og snart er det Møllerne, der bager Brød til Salg²⁰. Medens vi er ved Møllerne, er det værd at notere, at der i 1651 var 13 Møllere tæt udenfor Byen, 8 paa den østlige Side og 5 paa den vestlige. Endelig var der en Hestemølle inde i Byen²¹, mest beregnet paa en Belejring, hvor Byen var afskaaret fra at nytte Møllerne udenfor Portene.

Christian IV's Reces af 1643 skærpede paa flere Maader Tilsynet med og Kravene til Byernes næringsdrivende. Det smagte ikke hverken Købmænd eller Haandværkere, og Nakskov slog sig saa sammen med nogle andre betydende Købstæder og indsendte 1649 en Ansøgning om Lempelser paa en lang Række Punkter. Svaret var for de fleste Punktets Vedkommende et blankt Afslag²². Recessen paabød bl. a., at Købmændene skulde fore autoriserede Bøger efter nærmere Forskrift. Ansøgningen gik ud paa at faa denne Bestemmelse formildet derhen, at det var nok, naar Købmandens Bog var rigtigt nummereret, saa skulde hans Forsikring paa Ære iovrigt staa til Troende.

Svaret lod i al sin Barskhed paa, at det var ønskeligt, at alle, som udgav sig for Købmænd, havde lært, hvad det var at være Købmand og holde Bog; men desværre var Tallet paa slige Købmænd i Køb-

stæderne kun ringe, saa allehaande Trætter var forekommet, og da man ikke kunde drage nogen Grænse mellem daarlige og gode Købmænd, maatte alle være under samme Bestemmelse. Købmændene ønskede Forbud imod, at en Haandværker, der nedlagde sit Fag, gav sig til at drive Købmandsskab; for at opnaa Haandværkerens Tilslutning til dette Punkt androg man tillige om, at Haandværk paa Landet helt maatte forbydes og Haandværkerlaugene genindføres i deres gamle Skikkelse. Begge Dele blev kort og godt afslaaet. Det samme gjaldt en Række andre Punkter. Desuden ansøgte man om igen at faa de gamle Stadsretter fra Kong Christoffers og Kong Hans' Tid sat i Kraft. Svaret herpaa lød, at en saadan almindelig Bestemmelse ikke kunde gives, da man ikke vidste, hvor meget af dem, der havde været gældende de forskellige Steder; men hvis de enkelte Byer kunde stille Forslag, der passede med Tidens Forhold, skulde de blive overvejede. Et saadant Forslag maa være indgivet og godkendt for Nakskovs Vedkommende; thi i Byens Vedtægter 1650 henvises der flere Gange til Stadsretten.

Denne Byens Vedtægt indeholder naturligvis ogsaa Bestemmelser vedrørende Handelen. Ingen i Byen maatte opkøbe Korn for fremmede, det skulde altsammen gaa igennem Byens egne Købmænd. Boden for Overtrædelse af dette Forbud var den højest mulige, nemlig 40 Mark til Kongen og 40 Mark til Byen. Korn maatte kun udmaales med de Tønder, der var ibrændt Mærke 1625 »efter kgl. Maj.s Tonde med de tre Løver«. Skæpper, Bismere, Vægte og Skaalpund skulde ligeledes være de rette, alt under Fortabelse af Synderens Boslod. Fremmede Handelsmænd, der kom til Byen, »med Fisk, Sild eller anden Købmandsvarer«, som de maatte sælge, skulde først klarere med Tolderen, dernæst gaa til Borgmesteren og meddele, hvad de havde til Salg, hvorefter det menige Borgerskab skulde have det at vide, saa det hele ikke solgtes til en eller to Borgere, som saa kunde sælge det med Opgæld. Her er naturligvis kun Tale om Fødevarer og andre dermed ligestillede Varer, som skulde holdes nede i rimelig Pris. Et andet Sted i Vedtægten gives nærmere Regler for den aparte Handelsmaade, der praktiseredes i slige Tilfælde. Naar det var kundgjort, at de paagældende Varer »Fisk, Sild og andet« var at faa ved Havnen, skulde Rodemestrene straks møde der og købe Varer til deres Rode. De Roder, hvis Rodemestre forsømte at møde, skulde ikke have Del i Købet, men Varerne fordeles til de andre Roder, hvis Rodemestre og Folk var mødt frem og begærede

Varer. Rodemestrene skulde saa hver blandt sin Rodes Folk indsamle Pengene og levere dem til den fremmede Sælger. Byskriveren skulde skrive, hvor meget hver Rode fik, og derfor have Betaling af Sælgeren, »som tilforn udi forrige Tider sket er«. Hensigten med denne omstændelige Fremgangsmaade maa vel have været at holde Prisen nede paa et fast Niveau og dermed værne Borgerne mod, at fremmede, der jo ikke var undergivet Byens Priskontrol-Udvalg, skruede Priserne op, efterhaanden som det sank i deres Beholdning.

Alle Varer, der ad Landevejen førtes til Byen, skulde bringes paa Torvet. Der maatte ikke handles i Gaderne, ej heller maatte man gaa udenfor Portene og opkøbe Varerne, først naar de kom indenfor Halsjærnet — hvoraf der stod et ved hver af Indkørslerne til Torvet fra Søndergade og Vejlegade — maatte der handles. Straffen for dette »Forprang« var sat til den højeste Bøde; men den eksisterede kun paa Papiret, ellers vilde Forbudet ikke idelig være blevet overtraadt, som Tilfældet var bl. a. med Slagterne, der atter og atter tiltales for at have købt Lam og Kød udenfor Portene. De slap som Regel med en Ydelse til de fattige. En Slagter, der havde nægtet at sælge Kød, gik fri mod at give 20 Pund Oksekød til de fattige. En Mand, der havde drevet ulovlig Handel, gav en Td. Sild til de fattige Skolebørn o. s. v.²². Ved at passe Bonderne op udenfor Portene og under ét købe, hvad de havde, kunde man jo let opnaa billigere Køb, end naar han stod paa Torvet midt imellem kobelystne Folk.

1645 fik Byen sin første Apoteker, idet Christian Suerus, der »for nogen Tid siden var kommet til Nakskov« og var den eneste, som solgte Medikamenter, fik Privilegium paa at være Apoteker. Han døde allerede 1649, og Privilegiet gik da over til Jeremias Gleisberg²³. Han laante 400 Rigsdaler til Overtagelse af Apoteket, som Suerus »med stor Bekostning havde oprettet« og anbragt Størstedelen af sin Formue i²⁴. Jerimias Apoteker sad daarligt i det. I Januar 1657 blev han kaldt op paa Raadhuset, fordi der var klaget over, at han manglede Medikamenter. Han svarede frejdigt, at hvis det ved en Visitation viste sig, at der manglede noget, var han villig til at afstaa Apoteket til den, der vilde have det. Til Forslaget om, at han og Raadet skulde vælge hver en Apoteker til at efterse Beholdningerne, svarede han, at han ingen vilde vælge, men han ønskede, at Dr. Jens Nielsen, der havde Overopsynet med Apotekerne i Stiftet, skulde være til Stede²⁵. Stakkels Jerimias fik ogsaa andre Bekymringer at trækkes med, idet han nogle Uger senere blev sagt ud af

den Gaard paa Torvet, hvor han boede til Leje³⁷. Saa tabte han Modet og afstod kort efter Apoteket til Hofapoteker Christopher Herfort i Nykøbing³⁸.

— Iovrigt var saa godt som alle den Tids Fag og Brancher repræsenteret i Nakskov, der horte til Landets største og mest velhavende Byer. Den var — hvad jeg senere faar Lejlighed til nærmere at dokumentere — Nr. 7 af Landets Provinsbyer med Hensyn til Skatteevnen, og det Billede, Arent Berntsen i 1656 tegner af den, er saaledes korrekt nok. Han skriver, at fra Langelandsbæltet løber et bredt grundet Vand en hel Mil ind til Byen, men der er et dybt, snævert og bugtet, med Vidier og Stager afmærket Sejløb, og der er en bekvem Havn, hvor store Skibe selv i det største Uvejr kan ligge sikkert med ringe Ankerhold eller blot et Landtoug. Byens fornemme og formuende Borgerskab vedligeholder derfor en stor Handel til Søs og fragter med deres egne Skibe en stor Mængde af Landets (Lollands) gode Varer, i Særdeleshed Hvede, Rug, Byg, Havre og Ærter til langt bortliggende Steder som Spanien, England, Holland, Tyskland og Norge, hvorved Byen og en Mængde af Borgerne stadig tillægger i Formue og Bygning³⁹.

Færdselsaarerne.

Arent Berntsens Begejstring over Havn og Løb viser, hvor smaa Fordringerne den Gang var. Havnen var næppe mere end 2—3 Meter dyb, og Afmærkningen ud gennem det voldsomt bugtede Løb bestod kun af lange i Bunden nedstukne Stager med en Vidiekost i Toppen; de blæste tit om og maatte selvfølgelig fornyes hvert Foraar. Den ene Kæmner faar f. Eks. tidligt paa Aaret 1654 Ordre til at afmærke Havnen og Lobet med Vidier, »saa det kan være de Sejlende uden Skade«⁴⁰. Opmudring kendte man naturligvis ikke noget til; man maatte indskrænke sig til at vaage over, at Havn og Løb ikke blev fyldt med Snavs fra Byen eller med udkastet Ballast. Gennem Byebrostræde gik en Rendesten, der under stærke Regnskyl blev en hel Mudderflod. For at hindre alt dette Snavs i at løbe i Havnen havde man ud for Strædet lavet en Kloakbrønd i Form af en mægtig Kasse, som skulde optage Mudderet. Denne »Skarnkiste« optræder allerede tidligt i Kæmnerregnskaberne⁴¹. 1657 maa en Skipper betale Bode for at have udkastet sin Ballast et Sted, hvor det kunde glide ned i Sejløbet⁴². Bolværk var det kun smaat med, og Kajen bestod kun af en mindre Skibsbro ud for Byebrostræde, som deraf havde sit Navn.

Var Pladsen ved Byen optaget af et Par Skibe, maatte senere ankomne vente, til der blev Plads. De blev saa med Tove halet gennem Havnen til Broen. I Kæmnerregnskaberne kan man derfor støde paa Poster som: Købt Tove til at hale Skotterne ind med, betalt Dragerne for at hale Skotterne ind o. s. v.⁴³.

I al sin Ufuldkommenhed var Fjord og Havn dog en god og sikker Vej til og fra Byen. Langt værre var det med Forbindelsen over

Bibrostræde, tidl. »Byebrostræde«, set mod Havnen. *

Land. Landevejene var ikke stort andet end afvekslende store Huller og Sten Milen lang; men det gik jo endda — omend kun smaat — hvor man kunde se Vejen; men det var ingenlunde altid Tilfældet. Skulde man, som alle, der Syd fra vilde ind til Byen, over en eller flere Fjordarme, gjaldt det om at kende Vadestedet, der var lagt med større og mindre Sten, og saa iøvrigt rette sig efter de Koste, der var sat til Vejledning ogsaa for denne

»Sejlads«; thi kom man derudenfor, gjaldt det tit Livet for baade Hest og Mand. Vejen til Nakskov fra Kappel og Vestenskov gik over hele tre saadanne Vadesteder, først fra Holleby til Stubbelandet, saa derfra til Mellemlandet og atter derfra igen til Færgelandet, der havde sit Navn af, at man, inden Langebro i 1646 blev bygget, maatte færges over Havnen mod Betaling. Det var saa besværligt, at mange foretrak den dobbelt saa lange Vej over Arninge og Ore. Lienlund var den Gang en Ø, der hed Svinholm (fordi Bonderne i Nakskov Landsogn havde deres Svin paa Olden her), mellem den og Møllemarken var et ret ufarligt Vadested; men den bredere Fjordarm, som gik Syd om Svinholm op mod Aunede, kunde man ikke køre over. Her var derfor i ældre Tid bygget en primitiv Bro, der hed Svinholm Bro, og som blev holdt vedlig ved en Kornafgift paa Sonderherreds Herregaarde, der natur-

•Det gamle Apotek's Længe fra det 17de Aarhundrede. •

ligvis lod Bonderne betale. Der var altsaa Vanskeligheder nok med at komme til Bys; men til Held for Nakskov var der ingen Konkurrent, som kunde tage Bonderne fra den. Svinholm Bro tilhorte Regeringen, der formentlig har ladet den bygge; i al Fald bortforpagtede Regeringen den saaledes, at Forpagteren maatte beholde Bropengene mod at holde Broen vedlige. 1540 fik Borgmester Laurids Ulf i Nakskov for sin Livstid Brev paa Svinholm Bro; han skulde holde den i god og varig Bygning og Magt. 1547 fik Borgmestre og Raad i Nakskov

Generalstabskort 1854. Banen, aabnet 1874, senere indtegnet. Strengen over Stubbelandet, Mellemlandet o. s. v. angiver den vande Vej.

Svinholm Bro; de skulde oppebære, hvad Korn og anden Rettighed, der laa til den, mod at holde Broen vedlige med god Bygning og Rækværk til begge Sider, saa den rejsende Mand ikke led nogen Skade der; men endnu samme Aar gik Broen over til Byfoged Jens Rasmussen, der havde været hos Kongen og ansøgt om den. 1551 var Jens Rasmussen blevet Borgmester og fik nyt Brev paa Broen, stadig med den gamle Forpligtelse om god Bygning og Rækværk. 1560 faar hans Enke Brev paa Broen, og 1569 faar Borgmestre og Raad Broen paa de sædvanlige Vilkaar, men med Tilføjelſe af, at Brevet er forbrudt, hvis der vises Forsømmelighed ved Vedligeholdelsen. Formentlig har Broen nu i lang Tid ligget til Borgmestre og Raad som en personlig Indtægt; thi der forlyder intet om den, for der 1656 klages over dens Brostfældighed med det Resultat, at Volchman von

Stöcken, tidligere Skriver paa Halsted Kloster, faar Brev paa Broen⁴⁴. 1646 fik Byen opfyldt et længe næret Ønske om at faa en Bro over til Færgelandet. Borgmestre og Raad ansøgte Tronfølgeren Prins Christian, der var Guvernør over Lolland-Falster, om Hjælp til Bygning af en saadan Bro, og Prinsen svarede, at han af Kronens Skove vilde bevilge alt det Ege- og Bøgetommer, der udkrævedes til Brøns Bygning. Bekostningen ved Arbejdets Udførelse, som man havde kalkuleret til 1400 Rigsdaler, skulde for de 1000 Rigsdalers Vedkommende udredes af Kronens Bønder i Halsted Kloster Len, medens Byen skulde skaffe de resterende 400 Rigsdaler og overlevere dem til Lensmanden Erik Rosenkrands, som skulde lade hele Arbejdet udføre. Dette blev overdraget den berømte Ingeniør Oluf Steenvinkel, som Svenskerne senere henrettede i Helsingør og lagde paa Stejle og Hjul efter det mislykkede Forsøg paa ved List at tilbageerobre Kronborg. Broen kom til at koste 400 Rigsdaler udover den kalkulerede Sum, og de blev efter Ordre af Frederik III udskrevet blandt Kronens Bønder, Adelsens Bønder i de interesserede Sogne og Nakskovs Borgere efter samme Forhold som i den første Fordeling af Udgifterne⁴⁵. Broen, der blev lagt ud for Dronningens Stræde, var af Hensyn til Fæstningen bygget med en Vindebro paa Midten. Den var af en for Broer i de Tider ualmindelig Længde og fik da ogsaa Navnet Langebro. Selvfølgelig var den en stor Vinding for Samfærdslen mellem Byen og de sydlige Sogne.

— *Brevforsendelser* skete altid ved eget Bud. Først 1624 gjorde Christian IV Forsøg paa at skabe et offentligt Postvæsen. Det gik kun smaat og skævt. 1626 fik Nakskov og de andre Kobstæder paa Ruten til København Befaling om at yde deres Skyldighed og contribuere til Postbudenes Underhold. Skont Postbudene nu havde været omtrent to Aar i Tjenesten, havde de ingen Løn faaet af Kobstæderne, og disse fik nu streng Befaling til at sende den Sum, de var ansat til. Det var for Nakskov 50 Daler aarlig og for Maribo 10 Daler. Hvert af de to lollandske Postbude fik 70 Daler om Aaret i Løn. Desuden skulde Kobstæderne skaffe dem Logement⁴⁶. Stor Forstaaelse af Postvæsenets Betydning var der altsaa ikke, og stort bevendt var det da heller ikke. Endnu 1653 var man ikke kommet videre end til at sende et Bud en Gang om Ugen. Ruten gik fra København over Køge, Præstø, Vordingborg, Nykøbing, Aalholm, Rødby, Nakskov o. s. v. Et Brev fra København til Nakskov kostede 8 Skilling. Det var mere, end en Arbejder fik i Dagløn⁴⁷.

Udsigt fra Silopakhusets Platform over Havnegades østre Del. *

Byens Byrder.

DE Byrder, som paahvilede Nakskov (og andre Byer), var af vidt forskellig Art, baade naar det gjaldt Ydelserne til Kongen og til Byens egne Formaal. De sidste var saare beskedne. De Byrder, Kongen og Landet paalagde Byen, kunde derimod være følelige nok. De faste Skatter, den almindelige Byskat og Landgildet, androg hver især kun faa Hundrede Daler aarlig. Værre var det med de Ekstraskatter, der udskreves i Krigsøjemed eller til militære Sikkerhedsforanstaltninger; de kunde i Perioder være baade store og talrige. Dernæst var der de indirekte Skatter i Form af Akcise (en Forbrugsafgift, der først omfattede enkelte Artikler som Øl og Vin, senere udvidedes til at omfatte alle Forbrugsvarer, der indfortes i Byen) og Tolden paa Varer, der indfortes fra Udlandet eller udfortes herfra. Og endelig var der de personlige Byrder; for Landets Vedkommende i Form af de militære Ydelser, for Byens Vedkommende i Form af Arbejde paa Veje, Broer og offentlige Bygninger — og saa Vagttjenesten. I ældre Tider blev Skatten ydet baade i Form af Penge og Fødevarer. De Oplysninger, der herom foreligger er for Tiden før 1550 kun faa og spredte

og paa ingen Maade egnede til at danne Grundlag for nogen Sammenligning mellem Nakskov og andre Byer. For Tidsrummet fra 1550 til 1658 er Oplysningerne derimod saa fyldige, at Sammenligningerne kan foretages og bruges som Grundlag for en Bedømmelse af Nakskovs Betydning i Forhold til Landets andre Købstæder. Resultatet af en saadan Undersøgelse bliver, at Nakskov i hele Perioden er Nr. 7 i Rækken af Landets største og rigeste Købstæder. Aalborg, Aarhus og Odense har fast Plads som de tre største; men Indehaverne af de næste tre Pladser er skiftende, de hyppigst forekommende er Ribe, Køge, Randers, Helsingør, Næstved, Horsens og Kolding; men Nakskov er aldrig længere nede end Nr. 7, derimod er den nu og da, især mod Periodens Slutning, ofte Nr. 6, idet Køge sakker agter ud. Indenfor Lolland-Falster vejede Nakskov som Regel omtrent lige saa meget som alle de andre Købstæder tilsammen.

Penge- og Madskatter.

1564 blev der til Afmonstring af Krigsfolket (Lejetropperne) udskrevet en Ekstraskat. Køge, Aarhus og Odense skulde udrede hver 6000 Daler, Aalborg og Ribe hver 5000, Nakskov 4000, Nykøbing, Stubbekøbing, Maribo og Rødby hver 1000, Nysted 600 og Sakskøbing 300 Daler.

1565 og følgende Aar var Forholdet til de nævnte Byer det samme. Nakskov betalte nævnte Aar 1500, Nykøbing og Stubbekøbing hver 500 og de andre lolland-falsterske Købstæder hver 200 Daler.

1570 betalte Nakskov 2200, de andre Købstæder hernede henholdsvis 800, 600, 400 og 200 Daler.

1576 og 1588 betalte Nakskov 800 og Nykøbing 200 Daler. Højere end Nakskov var Aalborg, Aarhus, Odense, Randers og Ribe.

I Aarene 1596, 1602, 1611 og 1621 betalte Nakskov i alt 1600, Nykøbing 525, Stubbekøbing 375 Daler; de andre lolland-falsterske Købstæder kun ganske smaa Summer. Foran Nakskov laa de før nævnte 5 Byer og Helsingør.

I Aarene 1622—38 betalte Nakskov ialt 8397 Daler, Nykøbing 3137, Maribo var nu kommet ind som en flot Nr. 3 med 2309 Daler, medens Stubbekøbing var paa Vej nedad mod de andre tre Smaabyer.

Sammenlægger man paa samme Maade Pengeskatterne for Aarene 1639—50, bliver det for Nakskov 5850 Daler, medens Nykøbing kun møder med 2437.

Tager man endelig Aarene 1651—56 i Sammenlægning, møder Nak-

skov med 3000 og Nykøbing med 1250 Daler. Af Landets andre Købstæder ligger kun Odense, Aalborg, Aarhus, Helsingør og Ribe højere!

Det kunde ske, at Kronen for at skaffe Metal til Kanonstøbning paalagde Byerne en Kobberskat; det skete f. Eks. 1562, da Nakskov skulde præstere 12 Skippund, Nykøbing 4 og Stubbekøbing 6 Skippund. 1601 gav Nakskov 4, Nykøbing og de andre hver 2 Skippund.

Hyppegt blev der ogsaa udskrevet Skat i Form af Mad, f. Eks. 1562, da Nakskov skulde indsende 1 Læst Oksekød, 1 Læst Faarekød, 100 Sider Flæsk, 1 Td. Smør og 10 Læster Øl, Stubbekøbing ligesaa meget og de andre Byer her nede halvt saa meget. Der er adskillige Eksempler paa saadan Madudskrivning²; men det var dog ikke altid i Form af Skat; ved flere Lejligheder blev det udtrykkelig tilføjet, at Varerne vilde blive betalt.

Kært Barn har mange Navne, og det havde Skatterne ogsaa; en af dem, endda en af de mest forhadte, hed *»Borgerleje«*, d. v. s. Indkvartering af Krigsfolk uden Vederlag. Byen fik tilsendt saa og saa mange Baadsmænd, Bøsseskytter eller Landsknægte til Underhold, somme Tider en hel Vinter³. Forholdet mellem Byerne var her omtrent som for de andre Skatter, f. Eks. 1559 Nakskov 40 Mand, Nykøbing og Stubbekøbing hver 20, Sakskøbing 10. Det var ubehagelige og fordringsfulde logerende, som det tit kunde være svært nok at holde Styr paa, saa det blev nødvendigt, at Regeringen gav bestemte Regler for deres Forplejning. 1573 hedder det, at de kun skulde have Herberg og nødtorftigt Underhold. Værst var det nok med Torsten, og derfor tilføjes det: 6 Potter Øl daglig pr. Mand og ikke mere. 1677 blev Rationen sat op til 7 Potter Dantzøl om Dagen. Det lyder meget i Nutids Øre, men var ingenlunde nogen overdaadig Portion i de Tider.

Det var ikke saa underligt, at velsituerede Borgere foretrak at give de indkvarterede Krigsfolk Betaling i Stedet for Ophold og Kost; men ogsaa det kunde give Anledning til Misbrug. Fra 1577 og fremefter udgik der derfor jævnlig Paabud om at holde Kontrol og Mandstugt blandt de Bøsseskytter og Landsknægte, der laa i Borgerleje⁴. Borgerne maatte ikke give Baadsmænd eller Bøsseskytter Borgerleje penge for mere end 8 Dage ad Gangen; thi ellers rendte de efter at have faaet Pengene ud paa Landet og lod Bønderne føde sig. Det skulde staa Borgerne ganske frit, om de vilde give Penge eller Underhold. Hvis Baadsmændene og Bøsseskytterne viste sig modvillige eller uærlige overfor Borgmestre og Raad eller Borgerne,

skulde de fængsles og straffes; men Borgmestre og Raad skulde paa den anden Side ogsaa have Øje med, at Borgerne ikke overfaldt Krigsfolket. Sammen med denne Skrivelse fik Nakskov Besked om, at den skulde have 40 Mand i Indkvartering. Nykobing og Stubbe-kobing skulde have hver 15, Maribo 10, Nysted 9 og Sakskobing 8. 1579 indskærpedes det igen, at Bosseskytter og Baadsmænd skulde opføre sig ordentligt, medens de laa i Borgerleje. Var Forseelsen stor, skulde de henrettes, var den mindre, skulde de sættes i Gabestok og Halsjærn paa Torvet eller sendes i Lænker til Kobenhavn for i nogen Tid at »arbejde i Jærn« (Lænker) paa Bremerholm. Og saa fulgte en Formaning til Borgmestre og Raad om at fordele Folkene ordentligt i Borgerleje, saa det ikke kom til at gaa mest ud over de fattige. 1587 fastsættes det Vederlag, man skulde give Borgerlejefolkene for at være fri for dem, til $\frac{1}{2}$ Daler om Ugen = 2 Mark. Vilde Manden ikke nojes med det, skulde han »forvises af Borgerlejet« og skikkes til Kobenhavn, hvor han saa, tilføjes det truende, nok skulde faa »yderligere Besked«. Hele Aarhundredet ud sendtes der jævnlig Baadsmænd, Bosseskytter og Landsknægte i Borgerleje til Nakskov og de andre Byer; men saa gik Regeringen over til at kræve Borgerlejepenge af Kobstæderne og til at sende Folkene ud til Forplejning paa Landet — paa denne Maade kunde baade Folkene og Regeringen faa noget henholdsvis i Skrutton og Kassen. 1618 fik saaledes Kobstæderne Ordre til at udrede Penge til Baadsmændshold. 1619 og 20 blev Borgmestre og Raad igen afkrævet Borgerlejepenge; de skulde til de sædvanlige Terminer betales i gangbar Mont. Det samme gentog sig ofte senere⁶.

Borgerlejeskatten var man naturligvis ikke glad for; men den var dog langt at foretrække for det tidligere Rykind af Krigsfolk, der altid var ubehagelige og ofte vilde og ustyrlige, og her var naturligvis de professionelle Landsknægte de værste. Et Brev af 1627 er et saare betegnende, om end ogsaa særlig grelt Eksempel i saa Henseende; det blev sendt til Lensmanden og Kobstæderne, bl. a. paa Lolland-Falster, og gav først — en vist ret ufornoden — Oplysning om, at de fremmede Ryttere, der var antaget til Landets Forsvar (i Jylland), holdt »ynkelig og ubarmhjertig Hus med Plyndring« og Vold, hvor de kom frem. De maatte derfor ikke komme i Land paa Lolland-Falster eller Sjælland, og hvis de alligevel kom i Land, skulde Lensmændene se at faa dem dræbt⁶.

Der var mange Former for de Byrder, Kobstæderne skulde bære.

Naar en af Kongens Søstre blev gift, udskevtes der f. Eks. en »Brudestaf«. Havde Frederik II eller senere hans Enke haft Besog af den tyske Familie med stort Følge, blev alle ved Nakskov liggende Skuder beordret til Gedsler for at overføre de høje Herskaber med Gods og Heste og Folk til Warnemünde¹. Da Christian IV 1596 skulde krones, ventede man saa mange Gæster, at Hoffet ikke havde Sengeklæder eller Service nok, og saa maatte Købstæderne udlaane det fornødne. Man manglede en Bagatel paa 2528 Tinsfade og Tallerkener, deraf skulde Nakskov præstere 120 af hver Slags, endvidere 12 Sengedyner, 6 Hoveddyner, 6 Dundyner med Tæpper, 6 Dunpuder »udstafferet ved Enderne«, 12 Par Hørgarnslagener og 6 Sengesteder². Det er vel i samme Anledning, at Lensmanden et Par Uger efter fik Ordre til at undersøge, hvilken Nakskovborger det var, som havde Flæsk at sælge, hvor meget han havde, og hvad det kostede³.

Personlige Militærbyrder.

De personlige Militærbyrder, der paahvilede Borgerne, var ofte meget betydelige og omfattede dels Landets, dels Byens Forsvar. Til Landets Forsvar skulde der stilles Mandskab og indtil Slutningen af det 16. Aarhundrede endog Skibe med fuldt Krigsudstyr og Bemanding. Byrderne til Byens Forsvar bestod dels i Arbejde med Fæstningsværkerne, dels og navnlig i, at Borgerne skulde holde sig med »Vaaben og Væрге«, gøre Vagttjeneste og forsvare Byen, naar den blev angrebet. Om Forholdene i Middelalderen savnes nærmere Oplysninger; men fra Reformationen og nedefter findes et ikke ringe Kildestof. Christian III — vel nok den indenfor Oldenborgstammen dygtigste og ædleste Regent — forte, efter at han var kommet paa Tronen, ingen Krige; men Forholdene ude omkring tvang ham ofte til at holde Landet i et vist Krigsberedskab. Desuden maatte han stadig have en Flaade i Soen til Bekæmpelse af Soroverne, som her huserede i stort Tal, naturligvis særlig i Vesterhavet; men ogsaa i Østersøen kunde et Handelsskib nu og da møde sin Skæbne i Form af en grim Sorover. Handelen led selvfølgelig umaadeligt under dette Uvæsen. Det skulde og maatte udryddes. Men dertil udkrævedes Skibe, og de faa, Kongen havde, forsløg ikke stort. Saa maatte Købstæderne træde hjælpende til. Eksempelvis kan nævnes et Brev af 1555, hvori det hedder, at Undersaatterne stadig klagede over, at de søfarende Folk overfaldtes af Sorovere, der fratog dem alt, hvad de havde. Det var derfor nødvendigt at holde Farvandene rene, og i det

Udsigt fra Nybro. Havens Nordside præges af Købmandsgaardenes gamle Pakhuse

Udsigt fra Nybro. Paa Sydsiden ligger Silopakhuset. Kulkranen og længere ude Værftet.

Ojemed havde Kongen og Rigsraadet besluttet, at der med Under-
 saatternes Hjælp skulde udredes nogle Orlogsskibe, dels for at slaa
 Skalke og Sorovere, dels for at være paa Vagt mod eventuelle fjendt-
 lige Overfald. Kobstæderne skulde derfor udrede gode Orlogsskibe
 med Bemanding, Skyts, Kugler, Krudt og andet Tilbehør. Naar
 Skibene ikke skulde bruges til Orlogs, kunde Kobstæderne bruge
 dem i deres Købmandsskab »Byen til Gavn og Forbedring«. At det
 med Soroverne var andet og mere end Udslag af en opskræmt Fan-
 tasi, viser den Kendsgerning, at der paa en Dag, den 28. August 1571,
 blev henrettet 27 Sorovere i Helsingør. I 1555 skulde Nakskov, Maribo,
 Sakskobing og Nysted i Fællesskab udrede et Skib med 31 Mand og
 med Kanoner, Kugler, Krudt og andre fornødne Vaaben. Nykøbing
 og Stubbekøbing skulde udrede en Jagt med 20 Mand. Ialt skulde
 Kobstæderne skabe en Flaade paa 31 Skibe med en Besætning paa
 1442 Mand. Den 26. August samme Aar hjemsendtes Skibene, og sam-
 tidig klagede Regeringen over deres forskellige Mangler. For Nak-
 skovs og andre Byers Vedkommende var det Manglen paa Skyts,
 der fremhævedes, og Borgerne fik derfor Ordre til at lade støbe
 »nogle gode Kobberstykker« (Kanoner) og holde alt rede til næste
 Gang, Skibene skulde udkommanderes¹⁰. 1557 maatte alle Kobstæ-
 derne paa Lolland-Falster i Forening udrede et Skib paa 60 Læster
 og med 60 Mands Betjening i Stedet for de to andre. Skibet skulde
 være godt forsynet med Skyts, Kugler, Krudt, Proviant og andet Til-
 behør. Besætningen skulde bestaa af vaabenføre Karle med »Harnisk
 og god Væрге«. Udgifterne skulde deles i 60 Parter. Deraf skulde
 Nakskov tage de 20, Stubbekøbing 12, Maribo 10, Rødby 6, Nykø-
 bing 5, Nysted 4 og Sakskobing 3 Parter¹¹. Udgifterne til disse
 Orlogsskibe var stor, og Skibets Befalingsmænd og Mandskab, der
 skulde udtages blandt Byens Folk, folte det ogsaa som en stor Byrde,
 at de maatte ligge i Tjeneste hele Sommertiden, hvor de ellers skulde
 fare for egen Regning. Og saa var der jo oven i Købet Udsigten til at
 blive slaaet ihjel i Kampen med Soroverne. Byerne klagede derfor
 idelig over Byrden, og 1560 fik de saa Lov til at sælge Skibet, men
 Skyts, Vaaben, Kugler og Krudt skulde afleveres til Lensmanden.
 Men det fremhæves udtrykkeligt, at Byerne »om fornødent gores«
 skulde være villige til at udruste et nyt Skib. Og allerede 1563, da
 Krigen mod Sverige nærmede sig, blev det »fornødent«. Nakskov,
 Vordingborg og Præsto fik da Ordre til i Forening at udruste et
 Skib. De andre lolland-falsterske Kobstæder nævnes derimod ikke.

Men saa er det ogsaa forbi med Skibsleveringerne. Fremtidig udskrives Bidragene til Flaaden i Form af Kobberskat eller Pengeskat¹².

Derimod vedvarede Udskrivningen af Mandskab til Flaaden i lange Tider, og den var baade frygtet og hadet. Snart var det Baadsmænd eller Tommermænd, snart vaabenføre Karle eller Knægte, der krævedes, og det fortsattes Aar efter Aar¹³. Det hjalp ikke stort paa Lysten, at Kongen lokkede Baadsmænd og Tommermænd med »fuld Løn«; det kunde man ogsaa faa hjemme i Fredens Gerning med mindre Udsigt til at miste Liv eller Helsen. Kravene til Kobstæderne var forskellige her som ved de andre Ydelser, f. Eks. 30 Mand fra Nakskov, 16 fra Stubbekøbing og 12 fra Nykøbing, undertiden dog kun 10, 6 og 4.

Udtagelsen af disse Folk skete blandt de »værægtige« (vaabenføre) Indbyggere i Byen. Naar Befalingen om Udskrivningen var læst paa Raadhuset, bekendtgjordes samtidig Kongens Forordning om, at ingen under Livsstraf maatte forlade Byen og blive borte Natten over. Man havde nemlig baade her og andre Steder rigelige Erfaringer for, at mange af de »værægtige« ved slige Lejligheder fik en voldsom Udflugtstrang i Blodet. Udtagelsen skulde uden Persons Anseelse ramme de bedst egnede; men de formuende havde altid den Udvej at købe en anden til at gaa for sig. Det var Borgmestre og Raad, der under Lensmandens eller en udsendt Befalingsmands Nærværelse foretog Udskrivningen. Det var ingen morsom Dag for de udskrevne, men just heller ikke for Raadet, der ofte blev hæret med Had og Trusler. 1567 blev det endog nødvendigt at udsende et aabent Brev til Kobstæderne paa Lolland-Falster med Trusler om streng Straf for dem, der i Anledning af Udskrivningen understaar sig i at true eller undsige Borgmestre og Raad¹⁴. For at faa lyst lidt op i al Bedroveligheden fornedede man Udskrivningsdagen som en Festdag med Masser af Øl til de udskrevne og Vin og Mundgodt til Kongens Udsending og Borgmestre og Raad. Kæmnerregnskabet giver undertiden Besked herom. 1623 er der følgende Poster: »Givet til de Karle, som blev udskrevne til kgl. Majst. Tjeneste 10½ Daler«. Der kunde blive baade et ordentlig Fad Saltmad og adskillige Tønder Øl for disse Penge. Et Par andre Poster lyder: 5½ Daler for 22 Potter Vin, »som blev fortrukket i Borgmester Karsten Nielsens Hus, da Lensmanden var der«, og saa blev der endda skyllet efter med Øl for 2 Mark. En anden Regning lyder paa 5 Daler »for Vin som blev drukket hos Borgmester Karsten Nielsen, da Admiralen og Lens-

manden var der¹⁵. Dagen efter Udskrivningen blev Karlene ekviperet, edfæstet og sendt afsted, og for at overskygge Bedrovelsen fulgte man dem af Byen med fuld Musik. »Til Spillemanden, som legte (spillede) dem ud af Byen — 1 Mark« hedder det i Kæmnerregnskabet¹⁶. Det var ikke svært at faa de udskrevne ud af Byen paa den Maade, men det var ulige sværere at faa dem velbeholdne til København. Vejen var lang, og der tilbød sig alt for mange Lejligheder for en og anden til at forsvinde paa Trods af Edfæstelsen, og hvad deraf kunde følge. Det faldt naturligvis tilbage paa Borgmestre og Raad, og det blev derfor Reglen, at de udskrevne blev fulgt ind af en Raadmand, der passede paa dem som en Smed. Naar de var vel afleveret, havde han sin Ryg fri, men Karlens Mulighed for Flugt var derimod ikke udtømt, om end Foretagendet nu var yderligere farligt; thi blev de paagrebet, ventede der dem en haard Straf. 1581 klagede Regeringen over, at mange af de Baadsmænd, Købstæderne stillede, var uduelige, og skont de fik samme Løn som de duelige, løb de deres Vej af Tjenesten, naar det behagede dem, og der var mest Brug for dem. Kongen befalede derfor, at naar Baadsmændene kom hjem til deres By, skulde Byfogden undersøge, om de havde Pas, der viste, at de var løst af Tjenesten. Havde de ikke det, skulde han fængsle dem og »tage Dom paa deres Fingre«, d. v. s. afhugge de Fingre, som de havde rakt i Vejret ved Edsaflæggelsen. Derefter skulde han sende dem til København til videre Behandling. De Borgere, som tog Romningsmændene i Tjeneste, skulde ligeledes straffes¹⁷.

Undertiden var det ikke til Militærtjeneste, men til borgerligt Arbejde, at Kongen begærede Folk. Det kunde være Tommermænd, Murere og Kalkslagere til Byggearbejder paa Kronborg eller andre Steder. Lensmænd, Borgmestre og Raad havde at skaffe dem; men der blev naturligvis ydet Betaling for Arbejdet. Til andre Tider blev Borgerne sat i Arbejde med at brygge Øl og bage Brød til Hær og Flaade. Købstæderne paa Lolland-Falster kunde f. Eks. faa Besked om, at Lensmanden vilde forsyne dem med Malt, Humle og Tonder, hvorefter de skulde brygge Øllet og sende det til København. Nakskov 16 Læster, Stubbekøbing 12, Nykøbing 10 og Saxkøbing 6¹⁸.

Borgerstyrken til Byens Forsvar blev ligesom Kongens Folk udtaget blandt de bedst egnede og opført i et Register. Det var ikke helt ringe Styrker, det drejede sig om. 1593 var der i Nakskov indtegnet 345 Borgersoldater, i Nykøbing 122, i Stubbekøbing 142, i Maribo 110, i Nysted 99 og i Saxkøbing 67. Af Nakskovs Styrke var

179 Mand forsynet med Harnisk, Spier (Spyd) og Degen (Kaarde) og 166 Mand med lange Rør (Bosses) og Degen. Vaabnene blev tilvejebragt ved Udskrivning paa Borgerne efter deres Formue. Borgmester Jacob Bommel var ansat for 5 Mand med Harnisk og Spier, Niels Skræder (der sikkert kun var Skræder af Navn) for 4 af samme Slags, men desuden for 6 med Rør og Degen. En tredje var sat for 4 Mand med Rør og Degen, to var sat for hver 3 Mand, og otte var sat for hver 2. De øvrige kun for hver 1 Mand¹⁹. Kun 6 Mand i hele Styrken var forsynet med Slagsværd, et tungt Vaaben, der førtes med begge Hænder. Spydene var tit 8—10 Alen lange. Der klagedes ofte fra Regeringen over de daarlige Vaaben, og senere paatog Regeringen sig at levere Bosserne i al Fald til Borgersoldaterne i Nakskovs Fæstning²⁰. Hvert Aar skulde Borgerne »taxeres til Vaaben og Værge«. Hver af dem fik saa en Seddel paa, hvad han skulde levere. Ligeledes skulde der hvert Aar afholdes Monstring af Soldater med Vaaben; men begge Dele blev ofte forsømt. 1505 fik Lensmanden Albret Oxe Ordre til at efterse, om alt var i Orden i Nakskov, at Byen ikke skulde blive overrasket af Fjenden. Aaret efter gik der en lignende Besked til Borgmestre og Raad i Nakskov, der samtidig fik Ordre til at indsende »den halve Kartove« (lille Kanon), som Kongen havde ladet støbe i Nakskov. 1583 var det atter nødvendigt at give Nakskov en Opstrammer; thi Lensmanden Hack Ulfstand fik Besked om at monstre Borgerne, tilse, at de var forsynet med »Harnisk og gode Værger« og foreholde dem, at de altid skulde være i »tilborlig Udrustning«, eftersom der var Krig og Opror udenlands, saa man maatte være forberedt paa noget af hvert. 1598 var der igen sløjet af med Byforsvarets Beredskab. Kongen havde erfaret, at Borgerne ikke var saaledes »stafferet med Vaaben og Værge, som de burde være og ej heller rigtig taxeret«. Lensmanden skulde derfor sammenkalde Borgerne og taxere dem saaledes, at der af hver 100 Mand skulde være 60 Skytter med Stormhue, 20 med Hellebarder og 20 med lange Spyd og iøvrigt fuld Rustning. Han skulde optegne, hvad der manglede af Vaaben og give Borgerne Ordre til inden Paaske at præstere Penge til Anskaffelsen. De skulde til rimelig Pris faa Vaabnene hos Kongen, der havde bestilt en Mængde deraf i Udlandet²¹.

I Modsætning til de andre Byer paa Lolland-Falster havde Borgersoldaterne i Nakskov en stadig og besværlig Vagttjeneste ved Fæstningens Porte og Volde, hvilket var en evig Kilde til Utilfredshed og Vrovl. Snart havde een forsømt at møde og skulde tiltales og

straffes, snart var der Skænderi og Slagsmaal indbyrdes eller Opsætsighed mod de overordnede, d. v. s. Stadskaptajnerne og Stadslojtnanterne, der ligeledes var Borgere, men naturligvis belemret med langt større Tjenesteplichter end de menige. Disse Officerer var ligesom de menige ulønnede; men de havde Skattefrihed — og saa naturligvis den ikke ringe Glæde og Stolthed, der fulgte af Uniformen og Følelsen af at kunne befale over de andre. Kede man sig paa Vagten, havde man altid Flasken at troste sig med, men det kunde jo ske, at Viddet slap op for Torsten, saa man lavede Dumheder, som da Vagten ved Søndergade Port stoppede Fru Regitze Urnes Vogn og forlangte Drikkepenge for at lade hende passere. Da de fik Skældsord af Kusken i Stedet for Penge, lukkede de Porten i for Næsen af den høje Dame, saa hun blev sinket i sin Rejse. Hun klagede naturligvis til Borgmestre og Raad, der straks gav Ordre til at gribe de formastelige. Den ene blev straks smidt i Fangekælderens, de andre stak af; men Fruen fik Forsikring om, at de nok skulde blive straffet, naar man fik fat paa dem²².

Told og Akcise.

De indirekte Skatter, som gennem Byerne tilflød Kronen, stammede fra Akcisen og Tolden, Indforsels- saavel som Udførselstold, og da ikke mindst den sidste. Akcisen omfattede i ældre Tider kun Øl, Vin, Salt og enkelte andre Artikler. Navnlig Ølakkisen var upopulær blandt Borgerne, og naar Regeringen i Pengetrang strammede den for meget, knurrede de højlydt, hvis de da ikke rent ud nægtede at betale. Kongen fandt det da mere end en Gang raadeligst at tilbagekalde Paabudet om Forhøjelsen²³, og saa aandede Borgerne lettel op. Byfogden var som Regel Akcisemester; men senere bortforpagtede Kongen ofte Ølakkisen, der ubetinget var den vigtigste af alle. 1620 fik saaledes Tolderen Mads Rafn i Køge Ølakkisen i Nakskov i Forpagtning for en aarlig Afgift af 750 Rigsdaler, et meget betydeligt Beløb²⁴. Efterhaanden droges flere og flere Artikler af indenlandsk Oprindelse ind under Akcisen, indtil den 1657 omfattede alle Fodevarer og Forbrugsartikler, saa det snart blev nødvendigt at indhegne Byerne, for at Varerne ikke skulde smugles ind udenom Portene. For Nakskovs Vedkommende dannede Fæstningen det bedste Smuglerværn, idet man kun, naar Gravene var tilfrosne, kunde slippe ind i Byen udenom Portene. Akcisevagten i Portene udviklede sig efterhaanden til en temmelig omfattende og inkvisitorisk Insti-

tution; men Regeringen synes aabenbart fra første Færd at have levelt i den Tro, at dette Akciseopsyn ikke var andet og mere, end Borgerne kunde besørge efter Tur uden nævneværdig Godtgørelse. Den 12. August 1657 sendte Lensmanden sin Ridefoged ind til Nakskov Raadhus for at forhandle med Borgmestre og Raad om Akcisens eller, som den nu kaldtes, Konsumtionens Oppebørsel ved Portene. Raadet beskikkede da tre Mand til at varetage dette Hverv, en ved Søndergade Port, en ved Vejlegade Port og en ved den »nye Bro« (Langebros)²¹. Det viste sig dog hurtigt, at saa let slap man ikke fra Opkrævningen af denne Skat; allerede efter 6 Ugers Forløb forlangte Opkræverne sig løst fra Bestillingen. Den ene anførte, at han ikke længere boede ved Porten, men var flyttet om i en anden Gade. Den anden pegede paa, at han som Haandværker helt forsømte sin Næring, og den tredie krævede sig ret og slet løst fra Bestillingen, fordi han ingen Løn fik²². Snart efter blev da ogsaa det hele lagt om efter et andet System.

Fristelsen til at snyde sig fra Akcisen var naturligvis stor hos Folk, hvis Profitbegær var stærkere end Samvittigheden; men Risikoen var tilfold større end den eventuelle Fortjeneste. 1654 blev den forrige Kornmaaler paa Halsted, Niels Jensen, dømt for Akcise-svig; han havde snydt sig fra Akcisen for 10 Tdr. Malt. Ved Dommen fik han Malten konfiskeret og i Tilgift en Bøde paa 100 Rigsdaler²³, en hel lille Formue. En anden Toldsnyder, som var idømt en lignende Bøde, saa ikke anden Udvej end at rømme, en Borger, der let-sindigt var gaaet i Kaution for ham overfor Tolderen og havde sat sin halve Gaard i Pant, var lige ved at »ryge af Pinden« i den Anledning²⁴.

Af Toldindtægterne var det for Kobstædernes Vedkommende særlig Udførselstolden, der gav Penge i Kongens Kasse. Der var klækkelig Told paa Udførsel af al Slags Korn og Kreaturer, der fra hele Oplandet gik gennem Byens Havn. I 1656 androg Tolden fra Nakskov 4396 Daler, medens den fra Nykøbing var 1734, Nysted 947, Rødby 768, Stubbekøbing 466 og Saxkøbing 346 Daler²⁵. Med Hensyn til Udførselstolden gjaldt ingen Persons Anseelse. 1595 døde Johan Adrian, Udsending for nogle Kobmænd i Amsterdam, pludselig i Nakskov. Han var i Besiddelse af en stor Sum Penge til Opkøb af Korn hos Byens Kobmænd, og Lensmanden gjorde straks Arrest i Pengene, fordi det var konstateret, at Adrian havde udført 16 Læster Korn, som han havde købt af Enkedronningen og ikke havde betalt Udførselstold af. Han var ganske vist heller ikke afkrævet Told, fordi Tol-

deren havde været af den Formening, at Enkedronningens Korn var toldfrit. Det var det ikke, og Tolden for Kornet blev derfor tilbageholdt, og Amsterdankobmændene fik saa Resten udbetalt²⁰.

Var der Misvækst i Landet, blev Kornudforslen helt forbudt, og saa laa det jo nær for entreprenante Kobmænd at spekulere i at holde Kornet tilbage for at faa de i Forvejen høje Priser yderligere i Vejret. Sligt var forbudt, og Forbudet maatte en Gang imellem indskærpes. 1557 udgik der saaledes Brev til Nakskov (og andre Kobstæder) om, at hvis nogen Borger lagde Korn op i Haab om Dyrtdid, skulde Kongen nok sørge for, at han blev nodt til at sælge »til skellig Pris«²¹.

Naar Kongen trods forhojet Told, Akcise og Ekstraskatter alligevel manglede Penge, kunde han godt finde paa at henvende sig til Borgerne i al Almindelighed om Laan; det blev da ordnet saaledes, at Byen stod som Laangiver, og at Borgmestre og Raad holdt Regnskab og Register overfor de enkelte laangivende Borgere. 1626 havde Nakskov Borgere lovet at forstrække Christian IV med Laan, men maatte senere meddele ham, at de ikke kunde indfri Loftet, da de ikke havde faaet solgt deres Korn²². Men under Krigen 1645—48 ydede de ham et Laan paa 1790 Rigsdaler. 1651 opnaaede de at faa nogle Afgifter og Gaarde i Norrejylland i Pant²³, og det var heldigt for dem; thi Kronen var ikke altid en sikker Betaler, derom vidner bl. a. Af-færen med Kirkeblyet, som den laante af Nakskov. Ogsaa Historie-skriveren Arent Berntsens Arvinger hostede bitre Erfaringer i saa Henseende. Han laante Tid efter anden Kongen 37,000 Rigsdaler, uden at han eller Arvingerne nogensinde fik en Skilling at se af alle disse rare Penge²⁴.

Byens egen Skat.

Byens egne Udgifter androg ikke meget i rede Penge. De blev lignet sammen med Kongens faste aarlige Byskat, der heller ikke var stor; den androg i 1611 godt 300 Slettedaler. Landgilde eller Jordskyld til Kongen androg 20 Skilling af hver af de 202 Gaarde; det blev ialt 31½ Daler. »Havepenge« af 13 Haver anfores 1610 med 5 Daler og 2 Skilling, hvilket var den Sum, Nykøbing Hospital skulde have i Landgildepenge. Naar Havepengene 1637, efter at Haverne var afkøbt Klostret, steg til 38 Daler, var det Udtryk for, at man nu havde paalagt dem en klækkelig Skat til Byen.

Blandt Udgiftsposterne 1609—10 er særlig bemærkelsesværdig en, der lyder: Borgmester Rasmus Jensen og 4 andre hver 20 Slettedaler for Rejse til den unge Herres (Kronprinsens) Hyldning.

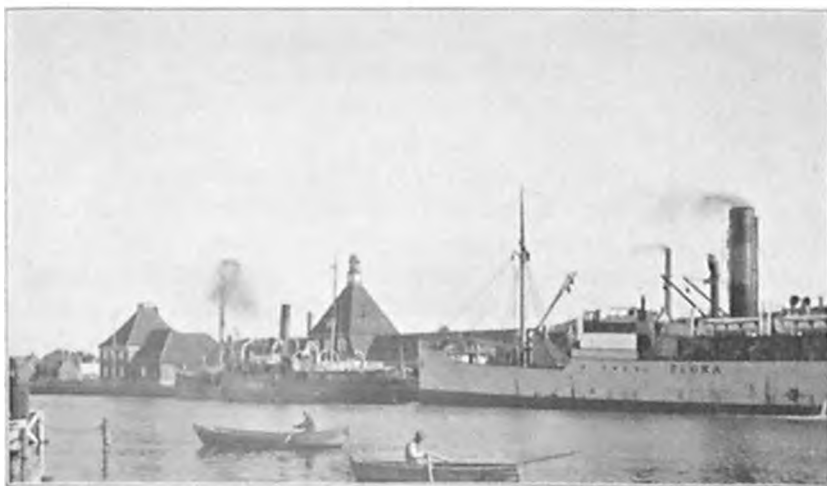
Udsigt fra et Kvistvindue i Badstuestræde; i Forgrunden »Det gamle Apotek's Gaardlænge»; i Baggrunden Fjorden, Skibsværftets hvide Kontorbygning og en stor Nybygning, M.S. »Olympia», paa Bedding, 1929.

Røde Tæge; »Det gamle Apotek» og Theisens Gaard.

Regnskabet fra Mortensdag 1636 til samme Dag 1637 er et af de mere udførlige. Efter Afgifterne af Jorder og Haver anføres de andre Indtægter. Penge for loste Borgerskaber 13 Daler 1 Mark, for Kornmaaling 6 Daler 8 Skilling, Hyrdepenge af alle 4 Fjerdinger 11 $\frac{1}{2}$ Daler 18 Skilling, Sagefald og Lejermaals-(Sædeligheds-)Bøder 11 Daler 8 Skilling, Leje af Raadhuskælderen 14 Daler, Indtægt af overblevne Præstepenge 10 Daler 13 Skilling. Forrest blandt Udgifterne staar Lønningerne: Præsternes og Lærernes Løn giver ingen virkelig Oplysning, da de tillige havde Jord eller andre Indtægter. Det gælder derimod ikke Bytjeneren, der i aarlig Løn havde 20 Daler samt til to Par Sko 1 Daler. Markvogteren fik 6 Daler og to Par Sko til 10 Mark, Skovfogden fik 8 Daler og et Par Sko til 5 Mark. Under Lønningslisten er ogsaa medtaget 6 Daler for en Tønde Rostockerøl til Ildskuerne, og 3 Mark til Peder Weffertsen, som »havde Nøglen til Vejlegadeport«. Hele Byens Lønbudget var paa 98 $\frac{1}{2}$ Daler; men det maa stadig ikke glemmes, at Præster, Lærere og Klokker havde Indtægter, der ad indirekte Vej udrededes af Borgere, og at disse ogsaa maatte præstere personligt Arbejde. Alligevel er de 100 Daler, Byens Administration den Gang kostede, en forbausende, ja, i mange Nutidsojne en latterlig lille Sum.

Ved Udskrivning af Ekstraskatter anvendtes en særlig Beregning med Lødemark, en gammel Montenhed, der sine Steder angives til $\frac{1}{10}$ Rigsdaler, men hvis Værdi forøvrigt ikke har større Interesse i denne Forbindelse. Naar hver Borger ved den aarlige Taksering var ansat til saa og saa mange Lødemark, blev Summen af disse talt sammen for hver Fjerding, og naar man saaledes havde den samlede Sum af Lødemark, og man fik Byens Ekstraskattebeløb opgivet, var det let at regne ud, hvor meget der skulde betales af hver Lødemark. Naar Skattepaalæget blev bekendtgjort, hed det derfor, at Ekstraskatten skulde betales med saa og saa mange Skilling eller Mark pr. Lødemark. 1627 var f. Eks. Vester Fjerding takseret til 1753 $\frac{1}{2}$ Lødemark. Norre Fjerding var takseret til 597 $\frac{1}{2}$ Lødemark, Tilegade Fjerding til 115 og Søndergade Fjerding til 2673 Lødemark. Den højest takserede i denne Fjerding og iøvrigt i hele Byen var Tøger Sorensen; hans Gaard var sat til 14 og hans Brug (Indkomst) til 200 Lødemark. Iøvrigt indeholder Kæmnerregnskaberne²⁴ mange interessante Enkeltheder; en Del af dem er omtalt i det foregaaende, og andre faar jeg senere Lejlighed til at fremdrage.

Toldboden, Havnebygningen, »Københavneren« og Englandsbåden.

Helligaandsklostret. — Byens fattige.

I Middelalderen var Fattigplejen saa at sige helt overladt Kirken. Hjælpen til de fattige, syge og arme var en af Vejene til Paradiset, og det var store Midler, der gennem Kirken og milde Stiftelser skænkedes til de fattige. Saalænge de var raske og rørige, bjergede de til Livets Ophold ved at gaa rundt og tigge, og naar de blev gamle, syge og svage, var der som oftest en eller anden Stiftelse, der aabnede sig for dem. Fremmest blandt disse var Helligaandshusene eller som de ogsaa herhjemme hed Helliggejsthusene, hvis særlige Opgave det var at tage sig af de gamle og syge Stakler. Helligaandshusene maa dog ingenlunde sidestilles med senere Tidens berygtede Fattiggaarde. De var efter Tidens Forhold hyggelige i al deres Beskedenhed, og Levemaaden var forholdsvis god. Det var derfor ikke sjældent, at gamle Folk testamenterede deres Gods til Helligaandshuset mod at faa et lille Rum deri med fuld Forplejning, saa længe de levede. Det kaldtes at »indgive« sig i Helligaandshuset.

Nakskov havde selvfølgelig ogsaa et Helligaandshus, der formentlig er oprettet allerede i det trettende Aarhundrede. Det nævnes første Gang 1400, da det overdroges Diakonen Ivan Lasse, der 1398 og

saa havde faaet overdraget Afgiften af Nakskov Kirke og Provstiet paa Lolland¹. 1420 blev Helligaandshuset som nævnt lagt i Aske med det meste af Byen, men blev genopført formentlig paa samme Sted, d. v. s. i Klostergade, hvor nu Forsørgelsesanstalten ligger. Da Byen samtidig flyttedes nærmere Stranden, kom Helligaandshuset til at ligge noget afsondret. Omkring 1440 fik Stiftelsen sit eget Guds- hus i Form af et lille Kapel, der blev bygget som en Sideløj til Klosterbygningen; da denne senere blev nedrevet, kom Kirken — som Resens Tegning viser — til at ligge noget tilbagetrukket fra Gadelinien. Midlerne til Kapellet blev givet af Raadmand Henrik Danielsen og hans Hustru Karine, der havde indgivet sig i Helligaandshuset og skænket det alt deres Gods. Den formelle Overdragelse skete ved et Møde i det nye Kapel den 27. November 1441, hvor Bisp Hennike af Odense præsiderede. Til Stede som Vidner var Prior Olaff i Halsted, Sognepræst Cordt, Kapellanen Anders Kragh, Borgmester Peter Kremmer, Raadmand Jesse Rugh og Borger Peter Lang, alle af Nakskov. For denne Forsamling fremstod Raadmand Henrik Danielsen og hans Hustru Karine med deres Gavebrev, hvormed de overdrog Helligaandshuset alt deres Gods »rørendes og urørendes« og i Særdeleshed deres Gaard, som ligger Sydvest paa Torvet og strækker sig ned til Stranden. Det har altsaa været en af Gaardene nærmest Farverensstræde. Bispnen modtog Gaven af deres Haand paa det Vilkaar, at Giveren og hans Hustru skulde have Ophold i Helligaandshuset, saalænge de levede, og at Gaven skulde anvendes til Fordel for Helliggejsts og dets *Kapels* Bygning².

Senere maa Helligaandshuset igen have lidt Skade eller Fattigdom og Forsømmelse. Det blev i al Fald bragt paa Fode af Præsten Jep Andersen og Borgmester Berthold Esbensen, dels ved indsamlede Gaver, dels ved egne Midler, især fra Borgmesteren, der havde Patronsret over Stiftelsen. De to Mænd sørgede ikke alene for, at Helligaandshuset ikke gik til Grunde, men tog Initiativet til at faa det ophøjet til Kloster. 1470 drog Jep Andersen til Rom, blev optaget i Helligaandsorden og fik Pavens Tilladelse til, at Helligaandshuset blev Kloster paa Betingelse af, at Borgmesteren frasagde sig Patronsretten, hvad han forud havde givet Samtykke til. Jep Andersen blev Prior i det nye Kloster og fik Tilladelse til at oprette nye Helligaandsklostre i Landet, optage Brødre i Ordenen samt udsende »Bedere«, d. v. s. Indsamlere i Odense Stift³. Helligaandsklostrenes Opgave laa fortrinsvis paa Fattigplejens og Sygeplejens Omraader, og Munkene

maatte derfor foruden det almindelige Munkelofte love at »tjene fattige og syge alle sit Livs Dage«. Munkenes Ordenstegn var et hvidt Dobbelt-Kors syet paa Kuttens venstre Side.

Yderst beskedent og stille var Nakskov-Klostret, og lille og beskedent vedblev det at være; det har næppe haft mere end 12 Sengekamre og dertil svarende Samlingsstuer. Selvstændigheden varede heller ikke længe. 1478 blev der nemlig indenfor Stiftet oprettet et andet og langt større Helligaandskloster. Præsten Hans Olsen, der var ansat ved Helligaandshuset i Odense, havde nemlig dels ved egen Formue, dels ved betydelige Gaver fra nogle Adelsfamilier samlet saa betydelige Midler, at der var nok til at bygge et virkeligt Kloster, og da Faaborg By ogsaa viste sig offervillig, blev den udset til at være Klosterstedet. Hans Olsen rejste til Rom, fik Velsignelsen til Klosters Oprettelse, blev selv dets Prior og fik Nakskovklostret lagt ind under sig, dog saaledes at det i den daglige Drift beholdt sin Selvstændighed. 1487 døde Hans Olsen, og Nakskovklostrets Prior, Jep Andersen, blev nu Prior i Faaborg⁴.

Om Klosters Virksomhed ved vi iøvrigt ingenting udover nogle Gavebreve, der endnu er bevaret. 1492 skænkede Rigsraad Johan Oxes Enke, Fru Inger Bille, Klostret en Jord kaldet Kallehavejorden beliggende udenfor Nakskov. Betingelsen for Gaven var, at Prioren Morten Lauridsen forpligtede sig til at holde en syngende Sjælemesse hver Torsdag for Guds Legems Alter i Helliggejsts Kapel, en Læse-Messe hver Fredag, en Sang for Jomfru Mariæ Alter med Bon og Knæfald hver Aften og en anden Sang for Jomfru Mariæ Alter hver Søndag; altsammen for Johan Oxes, Fru Ingers og begge deres Forældres Sjæle. Formodentlig maa det have været en meget stor Jord, siden der fordredes saa meget for den, og man tør maaske ligeledes formene, at Hr. Johan Oxe har haft et slemt og langt Synderregister. Han var Jordspekulant i stor Stil og handlede helst med Enker og andre værgelose Personer. Han samlede dels ved Køb, dels ved Giftermaal en Masse Gaarde, bl. a. Nielstrup og Lundegaard (Christiansdal), men forsømte heller ikke at give sin Færd et vist religiøst Præg. Han stiftede Altre i Landskrona, Helsingør og Esrom⁵ og stod sig derfor godt med Kirken. Alligevel ansaa Fru Inger det for nødvendigt, at der blev læst og sunget og bedt rigeligt for hans Sjæl baade her og der. Jordgaven til Nakskov-Klostret var givet paa den Betingelse, at hvis man forsømte at holde alle disse Messer, skulde Fru Inger eller hendes Arvinger være berettiget til at tage

Jorden igen. Til Vitterlighed er Brevet underskrevet af Prior Jens i Halsted, Borgmestrene Hans Lauridsen og Otto Kremmer samt Anders Kremmer⁴.

1493 skænkede samme Fru Inger Klostret 3 Jorder paa Nakskov Mark samt en Gaard i Krogsbolle. Prioren Anders Mand skal til Gengæld hver Lørdag synge en Messe til Jomfru Maria og hver Tirsdag en Messe for Guds Legems Alter og hver Søndag læse en Messe for samme Alter. Ogsaa for dette Brev — som forøvrig for alle slige Gavebreve — gælder det, at Gaven kan tages tilbage, hvis Messerne forsømmes⁵.

1519 skænkede Væbneren Christiern Madsen af Lindelse paa Langeland Helligaandsklostret i Nakskov en Gaard i Spodsbjerg mod, at der blev læst en Messe om Ugen, den ene Uge for Vor Frues, den anden Uge for St. Nikolais Alter. Han gav endvidere Klostret og Hospitalet Arveret til alt sit Bolsgods, rørendes og urørendes, mod at han, hans Hustru og Forældre blev Lodtagere i de gode Gerninger, som øvedes i Helligaandsordenen overalt i Kristendommen. Samme Aar skænkede han Kloster og Hospital en Gaard i Nybolle (Horslunde Sogn) og en i Kuditze⁶.

1524 skænkede Væbneren Knud Goye af Kerstrup Klostret en Gaard i Næsby, en ode Gaard i Horslunde og en ode Gaard i Øster Løjtofte mod, at der for hans, Hustruens, Forældrenes og Børnenes Sjæle blev sunget en Messe hver Mandag Morgen Kl. 5, og mod at Knud Goye, hans Hustru og deres Børn blev delagtige i alle de gode Gerninger, der øvedes af Helligaandsordenen overalt i Kristendommen. Til Vitterlighed underskrev en Del Adelsmænd og Raadmand i Nakskov Herman Gertsen⁷.

1525 skænkede Væbneren Jens Danæ Klostret en Gaard i Fæbæk paa Langeland, mod at Prioren Esbern Ibsen forpligtede Klostret til at lade læse en Messe hver Fredag Morgen Kl. 5, Vor Frue til Lov, Hæder og Ære og Jens Danæ, hans Hustrus, Børns og Forældres Sjæle til Frelse. Til Stede som Vidner var Byfoged Jens Madsen, Borgmestrene Per Syvardsson og Rasmus Claussen samt Raadmand Otto Skreder⁸.

1515 synes Helligaandsklostrene i Norden at være kommet i Forfald; thi Ordenens Stormester ansatte en ny Visitator og befalede ham at tilholde Priorerne i de nævnte Klostre, hvoriblandt Nakskov, at betale deres årlige Afgift, reformere Klostrene ved at udjage de

Munke af andre Ordener, som havde indsneget sig, og i Stedet optage andre, der ikke var bundet af andet Klosterlofte¹¹.

1530 maa Klosteret være kommet i Pengetrang; thi Prior Esbern maa gribe til det ellers uhorde Middel at sælge af Klosters Jordegods. Han solgte Johan Oxe til Nielstrup en Gaard i Nybølle (Horslunde Sogn), en ode Jord sammesteds, en Gaard i Hojsmarke og en ode Gaard paa Langeland¹². Pengene har han faaet; thi han takkede for god Betaling, uden at Summen nævnes.

Klosters Udsættelse.

Ved Reformationen gik Klosteret samme Vej som alle andre Klostre. Allerede 1535 fik Borgerskabet i Nakskov Tilladelse til at anvende en (formentlig ikke ringe) Del af Klosters Midler til deres Kirkes Bygning, medens Resten skulde anvendes til de fattige¹³. 1539 fik Præsten Hr. Henrik Brev om at være Forstander i Helliggejsthuset — som det nu igen kaldtes. Han skal indkassere det tidligere Klosters Landgilde og Rente og anvende det til de fattiges Bedste, dog at de Riddersmænd, som plejer at have Herlighederne (Jagt og Fiskeri) til samme Gods, vedblivende skal nyde dem. Forstanderen skal iøvrigt føre behørigt Regnskab og holde 6 Personer til Kost, Klæder og gode Senge i Helliggejsthuset¹⁴.

Denne Ordning varede dog ikke længe. Paa Kirkemødet i Ribe 1542 blev det besluttet, at alle St. Jørgensgaarde og andre smaa Hospitaler skulde ophæves og lægges under et større Hospital, saa der som Regel kun blev et eller to store saakaldte Alm. Hospitaler i hvert Stift. Fyns Stift, der ogsaa omfattede Lolland-Falster, fik to Alm. Hospitaler, et i Odense og et i Nykøbing paa Falster. Hospitalet her var nemlig langt større end Nakskovs, og det blev derfor sidstnævnte, som skulde ophæves. Der findes intet Aktstykke, der kan anføres som Bevis for, at en saadan Beslutning vedrørende Nakskovs Helliggejsthus er taget, men Beviset kan føres ad indirekte Vej. 1546 modtog Rasmus Skriver i Nykøbing Inventarielisten for Nykøbing Hospital, og 1547 annammede han Inventariet i Nakskov¹⁵. I Nykøbing-Hospitalets Inventarieliste for 1569 finder man adskillige af de i det foregaaende nævnte Gavebreve til Helligaandsklosteret i Nakskov, bl. a. Inger Billesdatters store Jordgaver¹⁶. I Nykøbing-Hospitalets Jordebog for 1580 finder man endvidere, at Nakskovbørgerne giver 15 Mark i Landgilde af nogen Jord i Nakskov Mark¹⁷, hvilken utvivlsomt er den, der var skænket til Helligaandsklosteret.

Udsigt fra Vandtaarnet mod Nordvest. Gaden i Forgrunden er Præstestræde, der fortsættes i Klostergade; i Baggrunden til højre: Kommuneskolen paa Nørre Boulevard.

Helligesthuset i Nakskov er dog ikke blevet nedlagt straks efter Overdragelsen til Nykøbing. Thi det nævnes endnu 1551. Da St. Jørgenhospitalet i Bregerup var ophævet, blev der nævnte Aar givet Ordre til, at dets Gods skulde henlægges til Hospitalet i Nakskov til Hjælp og Underholdning for de fattige, saare og syge Mennesker¹⁾. Nykøbinghospitalet har naturligvis ikke haft nogen særlig Interesse af at opretholde Afdelingen her, og da Bygningerne var tilstrækkelig forfaldne, blev de nedrevet paa nær Klosterkirken. Grunden indtoges til Klosterkirkegaarden. Klostret ejede hele Arealet op til Volden, og Strækningen mellem denne og Klosterkirkegaarden var Klostrets Have og bevarede endnu i Aarhundreder Betegnelsen Klosterhaven. Da Hospitalet blev nedrevet, anvendte man Murstenene til Opførelse af nogle Boder (Lejehuse) i Klostergade paa Klosterhavens Grund. Disse Boder var, hvad Taksationslisterne senere viser, opført af Grundmur, en ret usædvanlig Byggemaade for den Slags Huse. De blev udlejet af Nykøbingklostret, der ogsaa delte Klosterhaven i Parceller og udlejede dem til Nakskovborgerne. Haven strakte sig

Hvor i længst forsvunden Tid Klostret var i Klostergade, ligger »Nakskov Kommunes Forsorgelses- og Arbejdsanstalt«, dateret 1848. Her har ogsaa Folkebiblioteket til Huse.

ned forbi Klosterkirkegaarden og op om dennes østre Ende. 1580 var den delt i 18 Parceller, der efter Størrelsen indbragte fra 4 til 10 Skilling i aarlig Leje¹⁹. 1610 solgte Nykøbinghospitalet Boderne og Haverne til »velforstandig Mand Karsten Nielsson, Borger i Nakskov«²⁰. Købesummen nævnes ikke. Ved Nedrivningen af Klosterbygningen lod man alle de store Grundsten af Kamp ligge. De blev senere sammen med Resten af Murværket anvendt til Broer over Vandløb i Markerne og til Fyld paa Vejene. 1610 blev der saaledes kørt 58 Læs Sten fra Klosterkirkegaarden²¹; men man maa naturligvis ikke opfatte Læs i Nutidsforstand. Den gamle Byggetomt blev derefter ryddet og indtaget til Kirkegaarden.

Tid efter anden skille Nykøbingklostret sig ogsaa af med al Nakskovklostrets gamle Gods paa Vest- og Midtjylland, idet man mageskiftede det med Gods paa Falster. Fortiden blev slettet og Forpligtelsen overfor Nakskov glemt, indtil Nykøbinghospitalet i nyere Tid har ydet Fortidsforpligtelsen fuld Honnør ved Oprettelsen af en Filial i Nakskov, det snakaldte Kloster.

Tiggeri og Godgørelighed.

Helligesthuse og Hospitaler kunde naturligvis kun magte en forsvindende ringe Del af Fattigplejen. Hele Resten hvilede helt og holdent paa den private Godgørelighed, der dels fik Aflob gennem Gaver til Fattigbøssen, eller Fattigblokken, som den kaldtes, dels gennem Almisser til Tiggere, der Aaret igennem betlede sig til Livets Ophold. Kirkeordinansen af 1539 bestemte, at der i hver Købstad skulde være to eller flere »flittige Dannemænd«, som af Raadet valgtes til Fattigforstandere, og som skulde uddele Fattigblokkens Penge til de fattige »troligen og rundelig efter som hver haver Behov«. Nakskov fik ogsaa to Fattigforstandere, en for de almindelige fattige og en for de »fattige Skoleborn«. Flertallet af Latinskolens Disciple var nemlig henvist til at leve af Almisser, dels gennem Fattigblokken, dels gennem Tiggeri hos Byens Borgere. Oprindelig indsamlede Fattigforstanderne Gaver til Blokken ved at hemsøge Folk i Husene; men da denne Form var besværende for begge Parter, blev Indsamlingen snart henlagt alene til Kirken. Gaverne til denne blev lagt i Kirkeblokken, der stod oppe ved Koret, og Almissen til de fattige blev lagt i Fattigblokken, der stod nede ved Kirkedøren. Christian III's Koldingske Reces af 1558 paalagde Præsterne hver Søndag at formane Kirkegængerne til at betænke de fattige med en Almis. Men det var langt fra alle Hjerter, der blev blødgjort af disse Formaninger; alt for mange af Kirkegængerne blev ved Udgangen travlt optaget af et eller andet, saa de rent glemte at tænke eller se paa Fattigblokken. Da de fattige ikke kunde mættes med Præstens Formaninger, gik man senere over til et mere nærgaaende Prelleri, idet Fattigforstanderne ombar »Tavlerne« (Bosser) i Kirken inden Guds-tjenestens Slutning og præsenterede dem for hver enkelt Kirkegænger, der saa oven i Købet blev prajet to Gange, først af Fattigforstanderen og derefter af de fattige Skoleborns Forstander. Det var en Plage for Kirkegængerne og heller ingen Morskab for Fattigforstanderne; jeg har i Afsnittet om Kirken vist Eksempler paa, at det kunde være nødvendigt at tale Forstanderne strengelig til for at faa dem til at rogle denne ubehagelige Gerning samvittighedsfuldt.

Det havde været Regeringens Haab, at hele Fattigplejen kunde ordnes gennem disse mere eller mindre frivillige Gaver, saa Tiggeriet helt kunde afskaffes eller dog forbydes. Man blev hurtig revet ud

af denne Vildfarelse og maatte saa se at affinde sig med det uundgaaelige Tiggeri ved paa en vis Maade at organisere det. Tiggeriet blev tilladt for alle, der paa Grund af Svagelighed eller Alder var ude af Stand til at arbejde, samt for fattige Skoleelever. De, der saaledes havde Privilegium paa at tigge, blev forsynet med et Tegn, som skulde bæres synligt, og Tegnet gav dem kun Tilladelse til at tigge i den By, hvor de horte hjemme. Tegnet, der som Regel var af Metal, bestod derfor som oftest i et Par Bogstaver af Byens Navn. Præsten Jost Povlsen noterer saaledes i sin Dagbog: »Anno 1576 den 14. Maj fik de arme Skolebørn Tegn til at gaa om By med, vel 70 eller flere.«²² Alle arbejdsføre Tiggere skulde derimod »forvises Byen«, og lod de sig alligevel »antræffe«, skulde de »stryges til Kagen«, d. v. s. offentligt have Pisk paa Torvet. Men trods Trusler og Pisk florerede de arbejdsføres Tiggeri som aldrig før. I sin store Tiggerforordning af 1587 bestemte Frederik II, at der i hver By skulde være to Stodderfogder til at holde Opsyn med fremmede og ulovlige Tiggere. Disse »Stodderkonger«, som de senere kaldtes, blev udtaget blandt Byens Tiggere og fik for deres Ulejlighed aarlig et Par Sko og lidt Tøj og saa naturligvis deres ringe Part af Fattigblokken. Saa havde »Kongen« endvidere — hvilket ikke var det mindst vigtige — Udsigt til en ordentlig Begravelse. Da f. Eks. Stodderkongen Jørgen Lentzen døde 1636, fik han en Kiste til 2 Daler. Hans Efterfølger i Kongeværdigheden blev straks »udraabt« og pyn- tet med et Par nye Sko til en Daler²³.

Trods Forordninger og Stodderkonger vedblev det forbudte Tiggeri at florere. Der var arbejdsløse og dovne Lømler nok, som hellere vilde fore Vagabondens frie Liv end arbejde, og de var ikke saadan at udrydde, skont de anvendte Midler blev skrappere og skrappere. Christian IV's Forordning af 1636 paalægger endog Lensmænd og Købstæder at fange de arbejdsføre Bettlere og sende dem i »Jærn« (Lænker) til København, hvor de saa vil komme til at »arbejde paa Bremerholm i Jærn«. Paa den Maade skaffede den virksomme Konge sig megen, om end ikke meget værdifuld Arbejdskraft. Krøblinge og blinde fik undertiden Lov at tigge over et helt Herred; de blev saa kørt fra det ene Sogn til det andet. I Sognene gik denne Kørepligt paa Omgang mellem Bønderne, i Naskov blev den naturligvis bestridt af Fattigkassen. I Fattigregnskabet figurerer en Del af disse Korsler, f. Eks.: »Den 21. Maj lod jeg age en Krøbling af By, derfor til Vognleje 12 Skilling.« »En blind Mand aget til Abildtorpe

6 Skilling«, eller følgende, der aabner Indblik i en forfærdende Livsskæbne: »Aget en fattig Krobling, som blev ombaaret paa en Bør, op til Skalckenis derfor 8 Sk.«²⁴.

Foruden de syge og arme kunde der optræde endnu en Kategori af privilegerede Tiggere. Herom hedder det i Frederik II's Forordning af 1587, at det skal være tilladt Folk, der er ruineret ved Brand, Forlis eller anden uforskyldt Ulykke, at gaa rundt og soge Godtfolks Hjælp. Men for at forhindre Svindel bestemte man tillige, at disse mere hæderværdige Bettlere skulde have Tingsvidne paa, at Ulykken var overgaaet dem, eller Brev fra deres Borgmestre og Raad. Disse »Tiggerbreve« maatte dog kun gælde et Aar. 1653 havde f. Eks. Nakskov-Skipperen Rasmus Greve mistet sin Skude, og han søgte og fik da Borgmestres og Raads Brev derpaa, saa han kunde »bede Godtfolk om Hjælp«²⁵. Disse ulykkelige Mennesker blev som oftest vel modtaget alle Vegne. Tanken om, at den samme Ulykke let kunde overgaa én selv, stimulerede til at give uden Karrighed. Derfor faldt en og anden Erkegavtyv let for Fristelsen til selv at fabrikere sig saadan et dejligt hjerteaabnende Brev. Gik det godt, var Fidusen jo storartet; men blev det opdaget, var Straffen til Gengæld haard. Saaledes fremstillede Borgmestre og Raad 1656 paa Bytinget i Nakskov en Skoflikker Peder Hansen fra Køge, der var nappet med et falsk Tiggerbrev. Han bekendte, at han havde købt Tiggerbrevet af en anden for 6 Slettedaler, og at han i Gavebogen — der fulgte med Tiggerbrevet, og hvori Giverne skrev deres Navne og Gavens Størrelse — havde rettet Belobene til større Summer for at faa andre til at give mere. Han var i Besiddelse af 13¹/₂ Slettedaler, som han havde ligget sammen. Han blev domt til at arbejde 3 Aar i Jærn paa Bremerholm²⁶. Til Sammenligning kan anføres, at en Losgænger, der var rendt fra sin Hustru, havde betlet og rapset, slap med at arbejde i Jærn paa Bremerholm lige saa længe, som han havde drevet dette Væsen, »ungefær 4 Aar«²⁷.

De Penge, Fattigforstanderne havde at raade over, var — udover Pengene i Fattigblokken og idømte Bøder — testamentariske Gaver, underliden Obligationer, hvoraf Renten anvendtes, undertiden ogsaa et Hus eller en Gaard, der indbragte en aarlig Leje. 1631 opgjordes de fattiges faste Indkomster af disse Gaver saaledes: Renten af 100 Rigsdaler i Irgen Nielsens Gaard, skænket af Knud Urnes Frue. 50 Sletdaler i Poul Hansens Gaard og 8 Daler i Jacob Nielsens Gaard. Endvidere Leje af et Par Ejendomme, der tilhorte Fattigvæsenet,

nemlig en Gaard i Kogade 6 Daler, en gammel Vaaning i Bybrostræde med Jord i Marken, der var bortlejet for 9 $\frac{1}{2}$ Daler. Endelig anføres »Nogen Penge paa Rente til Fattige og fattige Skoleborn«²⁰. De sidstnævnte Penge maa vel nærmest opfattes som Kassebeholdning. Vaaningen i Byebrostræde benyttedes en Tid lang som Fattighus, indtil den blev saa forfalden, at den maatte nedrives. Det var denne Grund, der — som før nævnt — 1655 blev overladt Kæmner Knud Poulsen som Dækning for hans Tilgodehavende. Saa længe Vaaningen var Fattighus, stod der en Fattigblok udenfor Huset, hvori navnlig Soens Folk, der kom op fra Bybroen, kunde lægge deres Skærv.

Foruden den maanedlige eller ugentlige Uddeling af Penge eller Fødemidler, blev der aarlig uddelt Toj til de fattige. 1573 noteres, at »Bornene udi Skolen fik Vadmel og de andre Arme, 16 udi Byen, fik 80 Alen Klæde«²¹. 1637 faar de fattige og de fattige Skoleborn 89 Alen Vadmel til 16 $\frac{1}{2}$ Daler 12 Skilling, 31 Par Hoser à 14 Skilling og 16 Par smaa Hoser à 7 Skilling«²². 1655 uddeles 24 Par Træsko à 6 Skilling til de fattige Latinskoleborn«²³. 1657 noteres der atter om Uddeling af Vadmel«²⁴; den er sikkert foretaget hvert Aar. En Gang imellem kunde de fattige overraskes med en uvant og kærkommen Gave, som da Frederik II 1581 skænkede de fattige i Nakskov en stor Del ubrugeligt Inventar fra Halsted Kloster«²⁵. Om Boderne til Fattigkassen foreligger der ogsaa nu og da nogle Oplysninger, der en Gang imellem aabner et Glimt ind i Dagliglivet. 1653 tilflyder der Kassen en Daler »af den Kumpan, der stod i Halsjærnet (sammen) med Karen Tommermands«. De to er aabenbart grebet paa fersk og usædelig Gerning, og er derfor udstillet i Halsjærnene paa Torvet, til Skræk og Advarsel for alle, men maaske ogsaa til frydelig Spot for mange. Claus Skibelund betalte 11 Mark »for hans Forseelse«, der nok har været af lignende Art«²⁶. 1655 blev Niels Jensen for Toldsvig idomt en Bøde paa 100 Rigsdaler til de fattige«²⁷; men de er næppe blevet betalt, for Manden kom i andre og større Ulykker. 1657 fik Thomas Bagenkop i Nakskov Lov at slippe med en Bøde paa 8 Slettedaler til de fattige, fordi han havde nægtet at lodse Kongens Flaade ned gennem Bæltet«²⁸.

Pengene fra Fattigblokken gav et ikke ringe Bidrag til Fattigplejen. 1635 gav de fattiges Blok i Kirken 42 Daler i Februar og 22 Daler i Oktober. I November 1656 var der 91 Daler i Kirkens Fattigblok, og Mikkelsdagsofret til de fattige, som blev delt mel-

lem de to Forstandere, gav 46 Daler. I 1635—36 er hele Fattigkas-
sens Indtægt godt hundrede Daler, et ikke ringe Beløb i de Tider²⁷.
Mærkeligt nok kunde det ske, at de fattige i Fattighuset ikke var
helt fattige. Da Soren Hammelmand døde 1655, efterlod han sig saa
meget, at der, efter at Begravelsen var bekostet, var tre Daler og »et
gammelt Taffel« til Fattigvæsenet. Og han har nok faaet mindst lige-
saa hæderlig en Begravelse som »Waldborrig«, der døde i Fattighuset
1636 og ikke blot fik en Kiste til 3 Daler, men endog blev sunget i
Jorden af »den halve Skole«, hvilket kostede 3 Mark²⁸. Desværre
faar vi intel at vide om Valborgs Fortjenester, for det var nu ikke
ethvert Fattiglem, der blev begravet med sliq Honnor for Fattigkas-
sens Penge. Jeg har her hovedsagelig beskæftiget mig med den Fat-
tighjælp, der bestyredes af de fattiges Forstander, medens de »fat-
tige Skolebørns« Fattighjælp kun er nævnt i ret forbigaaende Form;
men i et senere Afsnit bliver der Lejlighed til en mere samlet Frem-
stilling af hele Skolevæsenet og af Latinskoledisciplenes Kaar.

Hjørnet af Tillegade og Hollændergade.
De gamle Skille er ved at forsvinde; Kringlerne hævder sig
dog stadig; men det gemytlige, ufunktionalistiske Sving,
som denne Arm har, er nu en Sjældenhed.

Møllebugten med Fiskerihavnen og Olaus Fabrikbygninger.

Byens Liv og Lov.

DE ÆLDSTE Kilder til Naksøfolkets Historie er forlængst udtørrede og hensmuldrede. Vi skal helt op under det 17. Aarhundrede, før nye Kilder begynder at piple frem; de vokser i den følgende Tid i Styrke; men først op mod Aarhundredets Midte flyder de nogenlunde jævnt og rigeligt gennem Tingbøger, Raadstueprotokoller, Kopibøger, Dokumenter og Regnskaber. Den, der ikke vil digte, men skrive Historie, maa da nøjes med at udnytte det foreliggende Kildestof og drage de Slutninger, som Kendsgerningerne giver Ret og Anledning til. Lad mig begynde med Rammen om Bylivet, Byens Gader og Gaarde.

Middelalderens Gader var slette, fulde af dybe Huller og rene Moddinger af Snavs og Uhumskheder. I Byernes ældste Periode, da der var Træer nok at tage af, benyttede man mindre, raat tilhugne Træstammer til Gadebelægning, og det gav en efter Omstændighederne god Kørebane, indtil den blev druknet i Snavset. Tilegades Navn er et Minde om de Tider. Den er Byens ældste Gade og var en Tid lang Byens eneste Hovedgade og eneste Adgang til Byen for hele Norre- og Sonderherred, maaske med Undtagelse af Branderslev og Sandby

Sogne, der tog ind over »Vejlen«, Vadestedet mellem Byen og Made-skov. Hovedgaden blev brolagt med Træstammer, som der var saa stor Overflod af, og deraf fik den Betegnelsen: paa Tillien (Tiljen, der er et gammelt Ord for et Plankedække); det blev til Tiljegade, derefter i det 17. Aarhundrede Tillegade og nu Tilegade. Der blev holdt daarligt Hus med Skovene, saa man fra at være trærige blev træfattige, endog i en saadan Grad, at det 1589 hedder, at Nakskovborgerne altid har faaet det nodtorflige Brændsel fra Kronens Skove under Tranckær¹. Bruge Træ til Gadebelægning blev man altsaa hurtig færdig med, og det betød et mægtigt Tilbageskridt. Sten var der heller ikke Rigdom paa; de var desuden besværligere at arbejde med og gav ved deres Uensartethed et utilfredsstillende Resultat. Det var nemmere at lade være. I Recessen af 1537 blev det paalagt Borgerne i Købstæderne at holde Gaderne rene og brolagte, et Paabud, der blev ganske upaaagtet til Trods for, at det ofte senere blev gentaget. I Nakskovs Vedtægt af 1650 hedder det, at enhver Borger skal holde Gaden vedlige med Stenbro »saa vidt hans Fortoug rækker«, d. v. s. ud til Gadens Midte. *Brolægningen* var altsaa ikke en Sag, Byen ordnede; hver Borger havde at brolægge Gaden ud for sin Ejendom. At Brolægningen blev derefter, er klart; den bestod som Regel i, at der væltedes en Del større eller mindre Sten ud i Ploret. Og det blev jo altid den, der forstod at slippe lettest, som blev Eksemplet til Efterfølgelse. En Ting sørgede man som Regel for, og det var at lægge en Række af Sten ind til sin Dor, saa man dér kunde slippe torskoet over. Derfor hedder det ogsaa i Vedtægtstillæget af 1656, at Borgerne ikke maa lægge deres Stenbroer og Gange saa høje, at Vandet paa Gaden forhindres i sit Lob og opstemmes. Hvor meget disse Paabud har frugtet, er en helt anden Sag.

Galt var det med Brolægningen, men endnu værre med Svineriet; thi Ordet Renlighed kan overhovedet ikke bruges i denne Forbindelse. Gaderne blev ligefrem brugt som Losseplads, skulde man af med *Skarnet*, var det nemmest at smide det paa Gaden. Ja, var man særlig fræk, kunde man køre hele Møddingen derud. Det hedder i »Kong Hans' Stadsret«, at ingen maa have Mødding paa Gaden udenfor sin Dor over tre Dage efter, at han har faaet Paabud om at fjerne den — og denne Bestemmelse gaar igen i Nakskovs Vedtægt af 1650, hvor det hedder, at den, der lægger sin Mødding paa Gaderne, sin Nabo til Fortræd, og ikke fører den bort, naar det paatales, skal betale Mulkt. Hvis Naboen ikke »tog Fortræd« og klagede, kunde Møddin-

**Pakhuse, Søndergade 1, set fra Gaarden.
Knud Henriksen fot.**

De samme Huse set fra Porten; det forreste dateret 1719.

gen aabenbart faa Lov at ligge længe. Beboerne omkring Torvet havde ligefrem en Slags Hævd paa at benytte den som Losseplads og trille alt deres Skarn derud. Derfor blev det nødvendigt en Gang imellem at kore noget af Møddingen væk, for at Torvet ikke skulde blive forvandlet til et Bjerg — i lollandsk Forstand naturligvis. Kæmnerregnskaberne giver knappe, men meget talende Oplysninger herom. I Regnskabet for 1628—29 hedder det under 28. Januar: »Jorgen Kræmmer kørte 39 Læs Skarn af Torvegaden, samme Dag min Vogn 53 Læs.« 15. April noteres igen: Kørte 39 Læs Skarn af Torvegaden, og 18. samme Maaned 24 Læs². Det er godt et Par Hundrede Læs det ene Aar, og selv om man er nødt til at regne med, at Læssene er yderst smaa, saa bliver det dog ligesuldt en respektabel Mødding, her er Tale om. Alligevel er Bunden dermed ikke naaet; thi i den følgende Januar Maaned fortsættes Arbejdet. Hans Skræder og Jorgen Kræmmer kører hver 42 Læs Skarn af Torvegaden og Jens Vibe 85 Læs; for hvert Læs betales to Skilling³. Saa er man forhaabentlig naaet Bunden; men 1636—37 kan man begynde forfra. Paaske-aften noterer Kæmneren: Betalt for 18 Læs Skarn aget af Torvegaden 4 Skilling Læssel. 29. August betaler han for 27 Læs, 6. September for 18 Læs og 7. September for 13 Læs Skarn af Torvegaden⁴. Det er 76 Læs det Aar. Men det var kun Torvet, der som offentlig Plads en Gang imellem blev Genstand for slige Anfald af Renlighedsraseri, der gerne stod i Forbindelse med slemme Anfald af Pesten. Gaderne, som Grundejerne havde Ansvar for, blev der ikke gjort noget ved. De var og blev Møddinger.

Hvor der var Møddinger, var der i gamle Dage ogsaa Svin, og det gjaldt helt og fuldt for Gaderne. *Svinene* færdedes overalt i dem og gennemrodede Møgdyngerne for at finde noget spiseligt. Under deres Farten hjemsøgte de ogsaa Kirkegaardene. I Stedet for Laager var der i Indgangen anbragt en Jernrist, som Folk til daglig kunde skræve over, men som holdt Svinene ude. *Kirkeriste* kaldtes disse Apparater, og der tales om Vestre og Østre Kirkerist o. s. v.⁵)

⁵) Jeg kan ikke tillræde den ofte fremsatte Forklaring, at Kirkeristen laa ned i Indgangen og spærrede Svinene Adgang, fordi der var saa langt mellem dens Stænger, at Svinene kunde faa Benene i Klemme; thi med Held kunde Dyrene jo let forcere Risten ved kun at ramme Stængerne, og i Uheld kunde de let brække Benene, hvilket selvfølgelig ikke var Meningen. Endelig blev Risten ogsaa sat ud af Kraft, saa snart Gruben under den var fuld af Jord og Snavs, og det kunde den — med Henblik paa Gadernes Tilstand — let blive. Stillet paa Højkant var Risten derimod velegnet til at holde Svinene ude.

Kampen mod Svinene i Gaderne er et langt Kapitel i Byens Historie; det illustrerer blandt andet Bystyrets manglende Evne til at skaffe de udstedte Forbud respekteret, og det til Trods for, at det jo var let at konstatere, hvem Overtræderne var, eftersom Svinene alle var mærkede, saa man kunde se, hvor de horte hjemme. Særlig naar Pesten rasede i Byen, fik man travlt med at udstede Forbud mod Svinene og andet Svineri paa Gaderne. F. Eks. under Pesten 1629. Borgmestre og Raad lader da »nu saavel som nogle Gange tilforn her fra Prædikestolen aflyse Svin af Byens Gader og gamle og nye Volde«, det sker »i Synderlighed udi denne Tid, Pesten graserer« formedelst »ond Stank og Lugt, saa og for anden Aarsags Skyld. Saa fremt nogen Svin findes her paa Gaderne eller paa Byens Volde efter (i) Morgen Klokken 12 Slet«, skal de straks indfanges og af 4 Mand takseres og derefter sælges. Pengene skal overlades »de fattiges Forstander, der skal indføre dem i sine Regnskaber«. Sognepræsten Anders Pedersen Perlestikker døde under denne Pestepidemi og laa syg i de Dage, og Aflysningen blev derfor »forkyndt fra Nakskov Prædikestol Søndagen den 23. August, ved Hr. Hans Smidt, som den Dag gjorde Tjeneste paa Hr. Anders Perlestikkers Vegne«. Der blev virkelig gjort Alvor af Truslen om at indfange Svinene; thi der anføres Navnene paa de fire Mænd, der vurderede de først indfangne Svin, og det tilføjes, at der den 2. September igen blev indfanget 5 Svin^o. Men denne Handlekraft ebbede ud sammen med Pesten. Aflysningen gentoges ganske vist atter og atter baade fra Prædikestol og Byting med en uforstaaelig Ihærdighed^o — uforstaaelig, fordi ikke et Menneske tog Hensyn dertil. Naar der ikke netop var Pest i Byen, boltrede Svinene sig uanfægtet i Gaderne. Selvfølgelig stod Forbudet ogsaa i Byens Vedtægter. I Udgaven af 1650 paalægges det Vægterne at optage Svinene og indsætte dem i den dertil indrettede Fold i Klostergade. Svinets Ejer skulde den første Gang betale 8 Skilling pr. Stk., og anden Gang skulde Svinene være forbrudt til de fattige. Det hjalp ikke Spor; thi i Vedtægtstillæget af 1656 hedder det, at skont det er forbudt i Vedtægten at holde Svin paa Gader, Kirkegaarde og Volde, og skont Vilkaarene ved det aarlige Bystævne oplæses for Borgerskabet, og skont Aflysningen nogle Gange aarlig sker fra Prædikestolen, bliver Forbudet glemt, ringeagtet og foragtet. Derfor fastslaas det nu, at Svinene allerede første Gang, de optages, skal være forbrudt til de fattige. Lige lidt hjalp det. Allerede 5 Maaneder efter hedder det i Raadstueprotokollen, at

Forbudet mod Svinene i den af Lensmanden stadfæstede Vedtægt af 16. April ikke overholdes, og det paalægges Jørgen Biørnsen at have Tilsyn hermed¹. 1657 klages der igen over, at Vægterne — der er truet med baade at blive sat i (Gabe)Stokken og afskediget — ikke driver Svinene af Gaderne; »de findes endnu i Flokketal«, og Vægterne slipper baade for »Stokken« og Afskedigelsen ved at »afbede deres Forseelse«. Et Par Maaneder efter tiltales Vægterne paany for Forsømmelse med Svinene, og de faar paany Lov til at slippe med en Irettesættelse². Endnu langt ind i det 18. Aarhundrede var Gaderne almindelig Svinesti, et Forhold, der selvfølgelig var raadende ikke alene i Nakskov, men i alle Købstæder.

Naar det var saa galt paa Gaden, stod det naturligvis ikke bedre til i *Gaardene*. Nodtorftshuset blev i Almindelighed rejst over en i Gaarden gravet Grube, og naar den var fuld, gravede man en ny ved Siden af, flyttede Huset hen over den og dækkede den gamle Grube og dens Indhold med et godt Lag Jord. »Kong Hans' Stadsret« lader formode, at der var Folk, der end ikke gad gøre sig den Ulejlighed at grave en Grube, men foretrak at lade Ekskrementerne flyde, hvorhen de vilde, helst ind til Naboen eller ud paa Gaden, saa var man selv af med dem. Derfor hedder det i Stadsretten, at ingen maa have »hemmelige Huse« nærmere Bystrædet eller Naboen end en god Alen, og det skal være »jordgravet«, saa ikke noget derfra kan flyde ud paa Gaden eller ind til Naboen.

Svinene var ikke de eneste firbenede, der fyldte Gaderne. Vedtægten nævner tillige Gedebukke og »andet Kvæg«. Og saa var der *Hundene*; ogsaa de var en Plage. Vedtægten af 1650 giver Udtryk herfor i følgende Beklagelser: »Her findes stor Uskikkelighed af Borgernes Hunde, som løber løse her udi Byen, saa fremmede Folk næppe kan komme op eller neder ad Gaden for Hundenes Bjæffen og Bram.« Derfor fastsættes der Boder for løsgaaende Hunde. Ogsaa det blev kun en tom Trusel, som ingen tog Notits af.

Den Modtagelse, Hundene saaledes beredte *de fremmede*, kunde være ubehagelig nok, men der var, navnlig i ældre Tid, det, som var værre for dem, nemlig den absolutte Ugæstfrihed, de modte overalt. Den bundede i den ubegrænsede Mistro, man nærrede til alle fremmede. Bevares, man betragtede dem med stor Interesse og ikke ringe Nysgerrighed, saa længe de var udenfor Døren, men have dem indenfor ved Bord og Seng skulde man meget have sig frabedt. Gæstgivergaarde var et ukendt Begreb i Købstæderne, og den rejsende kunde

komme i den Situation at staa med Penge i Haanden, men uden Mulighed for at skaffe sig Husly og Mad. For at raade Bod herpaa gjorde man Gæstgiveriet til et borgerligt Ombud. De Folk, der er Øvrigheden blev udset til i paagældende Aar at huse og beværte fremmede, kunde ikke undslaa sig og var forpligtet til at hænge et Skilt ud, saa de fremmede kunde finde Stedet. I Recessen af 1537 hedder det, at da de rejsende ofte ikke kan finde Mad, Logi og Hestefoder i Købstæderne, skal Borgmestre og Raad beskikke nogle Borgere, som for Penge kan yde Herberg, gode Senge, god Mad, Staldrum og Hestefoder, og de skal hænge Skilt ud, saa den rejsende Mand kan finde dem og blive hjulpen. Dette Lovbud blev i Mod-sætning til saa mange andre overholdt. 1585 blev f. Eks. i Nakskov, samtidig med de andre Ombudsmænd, udmeldt to *Herbergere* i hver Fjerding; de skulde under 40 Marks Bøde »inden tredie Dagen herefter hænge Tegn ud og herbergere dem, som bør at have Herberg«.

Denne Ordning var gældende i hele den heromhandlede Periode. 1614 nævnes der to Herbergere i hver af de 3 Fjerdinger, hvorimod der kun var en i Norre Fjerding¹⁰. Der var vel nogle »Kældere« i Byen, hvor der udskænkedes Øl, Brændevin og Vin, men intet andet. Derfor indeholder Vedtægten af 1650 ogsaa den gamle Bestemmelse om tvungent Herbergeri. Under Bødestraf skulde de, der var udmeldt at være Herbergere, »hænge Brædt ud«, saa fremmede Folk kunde vide, hvor de kunde faa Logement, og Herbergerne skulde være pligtige at modtage dem, naar de kom med gode Beviser paa, at de virkelig var ærlige rejsende. At Hvervet som Herberger ingenlunde var efterspurgt, fremgaar af Vedtægtstillæget af 1656, hvor man har fundet det fornødent yderligere at indskærpe Bestemmelsen fra 1650. Det har da sikkert været overordentlig primitive Forhold, de rejsende har fundet i disse Herberger, naar de efter en anstrengende og langsommelig Rejse ad elendige Veje endelig naaede til Bys og paa Vej gennem Gadernes Ælte omsider havde øjnet et Herbergerbræt og var sluppet ind.

For vi forlader Gaderne, er det værd at se paa Oprindelsen til de *Navne*, de havde faaet i Folkemunde, og som gennem Aarhundreder gik i Overlevering fra Slægt til Slægt; de giver ofte Oplysninger af historisk Interesse og er i flere Tilfælde den eneste, men sikre Medhjælper til Konstatering af et eller andet historisk Træk fra Byens ældste Tider. Tilegade og Søndergade er tidligere omtalt. *Vejlegade* førte ned til Vejlen eller Oversvømmelsen mellem Fjorden og By-

fogedsoen. *Bybrostræde* — der i den nyere Tid er blevet forvansket til det meningsløse *Bibrostræde* — fortæller, at nedent for dette Stræde laa *Bybroen*, d. v. s. *Byens* beskedne *Anløbsbro* eller *Mole*. Det gamle Navn *Kogade*, som et respektløst og uforstaaende *Byraad* har lavet om til *Freuchensgade*, fortalte os i et eneste malende Ord, at ad denne *Vej* drev *Byens* *Hyrde* for *Aarhundreder* tilbage -- for *Fæstningsvolden* blev bygget — *Koerne* ud paa *Byens* *Fælleseng* omkring *Byfogedsoen*. Paa samme *Vis* fortæller *Klostergade*, at den engang har givet *Plads* til *Byens* *Helligaandskloster*, *Præstestræde*, at det gennem de skiftende *Sekler* til den *Dag i Dag* har rummet *Præstegaarden*, *Fruegade*, eller som den oprindeligt hed *Vor Frue Gade*, oplyser os om, at her havde i den *katolske Tid* *Gildeslauget* *Vor Frue* sit *Gildeshus*. Forøvrigt var *Vor Frue*-Navnet en *Tid* slemt i *Fare* for at blive afløst af det mindre velklingende: *Skiddenstræde*, antagelig fordi *Fruegade* da var en af de mest skidne af samtlige *Gader*, hvilket jo efter det før anførte ikke vil sige saa lidt. Heldigvis holdt det gamle Navn *Stand*, kun det *katolskklingende* »*Vor*« blev senere ofret paa *Magelighedens* *Alter*. *Bredgade* har faaet Navn efter sin i hine *Tider* usædvanlige *Bredde* for en *Sidegade*. *Kallesundet* fik sit Navn af *Volden*, den løb langs med, idet visse *Voldpartier* kaldtes en *Kat*. *Gaden* anlagdes først med *Huse* paa den ene *Side*, deraf Navnet *Sund*. Senere, da *Fæstningsværkets* *Betydning* var forringet, byggedes ogsaa den anden *Side* op mod *Volden*. Navnet *Kannikestræde* stammer fra den *katolske Tid* og blev som vist ombyttet med *Kapellanstræde*, fordi den mellem sine *Gaarde* talte *Kapellangaarden*. *Badstuestræde* fortæller os, at *Nakskov* ogsaa har haft en *Badstue*, og at den har ligget ved *Stranden* udfor dette *Stræde*. *Badstuerne* var *Dampbadsanstalter*, hvor *Dampen* fremkaldtes, idet man overhældte *glødede* *Sten* med *Vand*. *Troels Lund* fortæller, at *Tjenesten* i *Badstuen* sædvanligvis udførtes af *Kvinden*, at begge *Kon* gik sammen i *Badet*, at *Badstuelivet* efterhaanden udartede, og at en *Syfilisepidemi* i første *Halvdel* af det 16. *Aarhundrede* fremkaldte *Ordre* til at lukke alle *Badstuerne*. De fleste af dem, deriblandt ogsaa *Nakskovs*, blev aldrig senere genaabnet. *Kongens Tofte* har faaet sit Navn af, at *Kongen* en *Gang*, formentlig ved *Dom*, har erhvervet *Jorden* (*Toften*) ved *Strædet*, og endelig har *Hans Boesens* *Stræde* faaet Navn af, at *Byfoged*, senere *Raadmand* og *Borgmester* *Hans Boesen* har ejet *Strædet*, der forøvrigt senere blev lukket. De andre *Stræder* eksisterede ikke i den heromhandlede *Periode*.

Den Mangel paa Renlighedssans, der kendetegnede Tiden, gav sig naturligvis ikke alene til Kende i Gader og Gaarde, men ogsaa inden-dørs i det daglige Liv. Følgelig var navnlig Byerne, hvor Folk boede tæt sammen, en frodig Jordbund for de forskellige Epidemier, der alle blev slaæet sammen under Betegnelsen *Pest*. Med faa Aars Mellemrum gik Pestepidemierne over Landet og mejede Folk ned for Føde. Nakskov delte i saa Henseende Skæbne med Landets andre Byer; men Beretningerne her fra Byen om Pestens Rasen er saare faa. Det eneste Sted, hvor der findes nogen autentisk Oplysning om Dødeligheden under disse Epidemier, er i Perlestikkerbogen, der kun omtaler Pestepidemien 1619 og 1620. I 1619 begyndte Pesten den 22. September¹¹, og den varede med skiftende Voldsomhed ved til December det følgende Aar. Ved Sammenligning af Tallene paa Dødsfaldene i Pesttiden med Tallene i den foregaaende pestfri Tid viser det sig, at der i de tre sidste Maaneder af 1619 døde 41 mere end i den tilsvarende Periode det foregaaende Aar, og 1620 var Tallet paa overskydende Dødsfald 255. Det vil sige, at denne ene Pestepidemi har bortrevet ca. 300 Mennesker af en Befolkning paa knapt 2000 eller rundt regnet en Sjattedel. Tiden manglede ganske Forstaaelse af, hvad der udkrævedes til Pestens Bekæmpelse. Man var jo klar over, at Snavset og Stanken ikke var af det gode, og man strammede sig ogsaa op til at indskærpe og i nogen Maade haandhæve Forbudet mod Svin paa Gaderne¹², ligesom man korte nogle Hundrede Læs Skarn af Torve og Gader; men ellers trøstede man sig med, at Pesten var Guds Straf for Menneskenes Slethed, og naar Pesten havde udraset, faldt man tilbage i gammel Vane og forsonede sig hurtigt igen haade med Svinene og Skarnet. Da Sognepræsten Anders Perlestikker døde under Pestepidemien 1620, skrev Borgmestre og Raad til Biskoppen, at Præsten var død af Pesten, og »efterdi Guds Vredes Straf, som er den farlige Pestilense og anden Sygdom, endnu er heftig her hos os, kunne vi ikke længere være en Sognepræst foruden, eftersom der er mange daglige Begravelser og syge Patienter at besøge«. Præsten i Branderslev Jørgen Christensen havde hjulpet dem, og de beder nu om at faa ham kaldet¹³. Biskoppen opfyldte deres Ønske. Pesten skal iøvrigt i 1620 have krævet over 400 Ofre; den kom igen flere Gange i de følgende Aartier, men med 1654 synes dens værste Anfald at være forbi.

ANNO		PAGINA		829	
K. Bemærker Kircken B. Byes Kirkegaard. K. Kloster Kirgaard.		K. Bemærker Kircken B. Byes Kirkegaard. K. Kloster Kirgaard.			
SIGNA	NOMINA SEPULTORUM	Dies mensis	NOMINA SEPULTORUM	Dies mensis	
1	Bartholomæus	29 Decemb.	At i god tid for vide Doms Byes Kir- lighed or forandring formid. at Evolus vilb. Vias. Da hen or Døden vdi forgangen Zar. Da fall den Vind der Vindelig an fra Nyhaars Dag i fiar 1624. or igaa i Dag er lige. Evolutus 21. Par. Jule Biede. 21. Par. Ere dette lige 69. Korn. De man siger den mer ved Døden den skinn i Heron m lige 86. Gaa an der er Evolutus 4. Par faldt i Zar ind i fiar. Och in yar faldt er mere Vind i Zar ind i fiar.		
2	Thomas Jørgen Dof. i Kirkegaard 4. S. S. S. S. S.	31 Decemb.			
Erdepaadee Aar. 1624					
ANNO 1625 CALENDIS januarij. Dens er Paa Nyhaars Dag. En Tale effter prediken i sk skolen om dens Byes Lighed i forgangen Zar.					

Perlestikkerbogen Side 829; 2/7 Størrelse.

Bogen er i monjerfarvet Pergamentsbind, er 10 cm. tyk, 1100 Sider, smukt hollandsk Papir; Bladenes Højde er 31 cm., Bredde 20 cm. Hovedteksten er skrevet med Blæk, lidt brunligt i Farven, Overskrifterne med rodt eller grønt. Indholdet af den her gengivne Side, der hører til Bogens lettest læselige er følgende:

ANNO | PAGINA 829. K. bemærker Kircken B Byes Kirkegaard, K (gotisk) Klosters Kirgaard. Signa (= Tegn). Nomina sepultorum (= de begravedes

Perlestikkerbogen.

I det foregaaende er Perlestikkerbogen nævnt flere Gange, og da den nyder en vis Berømmelse, er det bedst at give et Par Oplysninger om den og dens Forfatter. *Anders Pedersen Perlestikker* blev født i Svendborg 1586. Faderen Peder Andersen var Perlestikker af Profession, og herfra stammer hans Tilnavn, hvilket han forovrigt betragtede som et Øgenavn. Selv yndede han at anvende Tilnavnet *Mavorn*, som skal have været gangbart i hans Moders Sægt. Da Anders var 7 Aar, kom han i Latinskolen i sin Fødeby, og 17 Aar gammel blev han »Løbedegn« for et Par Landsogne, d. v. s. han skulde synges ved Gudstjenesten i samtlige Kirker i Sognene. 1608 flyttedes Anders Pedersen til Odense Skole, hvorfra han endelig blev Student 1613, altsaa 27 Aar gammel. De langsommelige Studier maa dog ikke tages som Bevis paa daarlig Begavelse. Skolevejen var lang den Gang, og Fatigfolks Born maatte desuden selv tjene til Foden samtidig med Studeringen. Anders Pedersen var saaledes, inden han blev Student, ansat som Hører ved den samme Skole, hvor han var Discipel. En saadan Dobbeltstilling som Lærer og Elev var ingeniende sjælden den Gang, og Hører-Gerningen bestod ogsaa kun i at terpe Lektierne ind i de yngste Klassers Elever. Havde Anders Pedersens Skoletid været meget lang, blev hans Universitetsstudier til Gengæld meget korte; de strakte sig kun over faa Maaneder, hvorefter han genoptog sin Gerning som Hører ved Odense Skole. 1617 blev han kaldet til Rektor ved Nakskov Latinskole, og allerede Aaret efter blev han, kun 32 Aar gammel, Sognepræst i Nakskov. Forgængeren, Anders Krag, havde kun haft Embedet et Aar og blev fradømt kaldet for »noget Skorlevnet«, han inden sin Ansættelse havde bedrevet med en Pige paa Langeland, og Anders Perlestikker fik saa efter nogen Genvordig-

Navne). Dies mensis (= Maanedslag). B. Jacob Brandenborgs s. tredie Hustru ved Naffn Else. 1 Rd. heel Skole. 20 December. B. Marren Jørgen Veffvers i Klostergaden 4 Rd. halff Skole 31 Decemb. Ende paa det Aar 1624. Anno 1625 Calendis Januarij (= første Januar). Det er paa Nytaars Dag. En Tale efter Predicken till folckett om denne Byes Leilighed i forgangenn Aar. Att i gott folck kand vide denne Byes Leilighed oc forandring formedellst Troloffvelse, Wiellse, Daaben oc Døden udi forgangen Aar, da skall dell Verre eder Vitterligh att fra Nytaars Dag 1 flor 1624 oc thill i dag er lige Troloffuede 21. Par folck. Viede 21. Par. Erre doble lige 69 Born. De Mennisker, som erre ved døden hennsoffvet i Herren erre lige 80. Saa att der er Troloffvet 4 Par folck flere i Aar end i flor. Ock itt par folck er merre Vied i Aar end i flor.

heder Kaldet. I sin meget omstændelige Levnedbeskrivelse i Perlestikkerbogen¹⁴ fortæller han herom: Først anbefalede de 24 Mænd ham til Borgmestre og Raad, derefter prædikede han i Raadets Overværelse, og bagefter samledes Borgmestre og Raad paa Raadhuset og blev enige om at kalde ham til Embedet som Sognepræst i Nakskov. Raadet indhentede derefter Lensmandens Samtykke, og Anders Pedersen rejste saa til Odense for at lade sig prøve af Biskoppen, men denne nægtede sin Medvirken, fordi en Anordning om, at Provsten skulde overvære Proveprædikenen i Nakskov, ikke var fulgt. Forgæves anførte Anders Pedersen, at Provsten ikke havde været der, fordi han var død; Bispen blev ved sit. Saa maatte Anders Pedersen rejse hjem igen. Provsten i Maribo fik overdraget Hvervet at paa-høre en ny Proveprædiken i Nakskov, og efter at dette var lykkeligt overstaet, maatte Anders Pedersen igen til Odense. Nu fik han Lov at blive prøvet af Biskoppen baade paa Tomandshaand og paa Prædikestolen og slap saa endelig igennem Skærsilden og ind i Sognekaldet, som han sikkert rogtede med stor Nidkærhed. Han giftede sig med Johanne Andersdatter, der overlevede ham sammen med deres to Born, en Son og en Datter. Den sidstnævnte dode ung. Sønnen Peder Andersen havde en Mængde Kævlerier med Raadet, Præsten i Sollested og andre, som han havde fornærmet. Tilslidst forlod han Byen og bosatte sig i Tjennemarke¹⁵. Enken giftede sig med Borgmester Hans Boesen, der dode allerede 1635. Deres Son, Anders, blev som 22-aarig ung Mand og Skolediscipel i Helsingør henrettet 1655, fordi han havde dræbt en Kammerat¹⁶. Johanne Andersdatter giftede sig tredie Gang med en Niels Jensen i Tjennemarke¹⁷.

Blandt Forgængerens Efterladenskaber fandt Anders Pedersen Perlestikker en Dagbog, skrevet af Provsten Jost Povlsen, der var Sognepræst i Nakskov fra 1572 til sin Død 1590. Denne Dagbog gav Anders Perlestikker Idéen til hans Bog, Perlestikkerbogen. De fleste af dens 1100 Sider optages af interesseløse Fortegnelser over alle dem, der i Aarene 1618—27 er døbt, viet, begravet eller har været til Alters, ligeledes Fortegnelse over Tiendeyderne, og hvad de har ydet i de nævnte Aar, endelig en Del Regnskaber af privat Karakter samt en hel Del af i de i Tiden uundgaaelige lange og platte religiøse Udviklinger. Altsammen meget pertentligt og ikke sjældent helt pedantisk i Udførelsen. Men ved Siden af alt dette, der oplager langt den største Part af Bogen, er der en Mængde meget værdifulde Oplysninger, der gør den gamle Foliant til et hel Skat i lokalhistorisk Henseende.

Der er først Provst Jost Povlsens Optegnelser, som Anders Perlestikker har afskrevet indtil 1580, da han desværre sluttede med en Bemærkning om, at han ikke har »kunnet faa Lejlighed til at afskrive mere af H. Jost Povlsens Bedrifter eller det, der er sket i hans Tid«. Vi mister derved Beretningen om Begivenhederne i Tiaaret 1580—90; thi Provstens egne Optegnelser findes ikke. Anders Perlestikker fortsætter Dagbogen, men ikke i saa omfattende Form som Provsten. Fuldt saa god som Perlestikkers Dagbogsoptegnelser om Aarets almindelige Begivenheder er hans Lister over de Folk, han har berettet, afløst ved aabenbart Skrifte, trolovet, viet og begravet; thi her har han tit ved korte forklarende Bemærkninger om det eller det Tilfælde givet Oplysninger af stor historisk Interesse. De staar som herlige Oaser mellem de mange orkentanter Sider og gør Perlestikkers Bog til et kulturhistorisk Kildeskrift, som Nakskov kan være stolt af at eje. Og saa er det endda et Slumpeheld, at vi har den; thi der er ikke passet videre godt paa den. En Note af 1853 foran i Bogen oplyser nemlig: »Denne Bog, der i sin Tid blev udluant fra Nakskov Kobstads Arkiv, er nu efter over 20 Aars Forløb modtaget tilbage og igen indlagt i Arkivet.« I Bogen henviser Perlestikker til Fortsættelsen i den ny Præstepengebog af 1627 og den ny Hovedbog af 1631. Men Anders Pedersen Perlestikker døde som nævnt af Pest 1629, saa det er ikke sandsynligt, at han har faaet skrevet stort andet end Titler og Rubrikker i disse Bøger. Rhode*) omtaler ganske vist Perlestikkers Hovedbog, men man fristes til at tro, at han hverken har set Perlestikkerbogen eller Hovedbogen. I Rhodes Originaludgave omtales f. Eks. (Side 116) en Anekdote om Kong Hans, som Rhode angiver at have fundet i Perlestikkerbogen, men som absolut ikke findes der. Og skønt Rhode selv et Sted anfører, at Perlestikker døde 1629, fortæller han et andet Sted (Side 138), at han i Perlestikkers Haandskrifter har fundet en Rektor-

*) Peder Rhode var født i Kolding 1734. Han blev 1767 Sognepræst i Utterslev og 1776 tillige Provst i Nørre Herred. I denne sin Virksomhed var han en baade djærv og dygtig Mand, der blandt andet tog sig meget varmt af Skolen; han var aldrig hange for at sige sin Mening rent ud ogsaa til højere staaende Personer, naar han mente, de havde Uret. 1776 udkom 1ste Del af hans »Samlinger til Lollands og Falsters Historie« omfattende Lolland, og 1794 Aaret efter hans Død udkom 2den Del, omhandlende Falster. De er i overvejende Grad Præstehistorier og fulde af snurrige Anekdoter uden historisk Værdi, men skæmmes tillige af hans magesløse Skodesløshed selv i den simpleste Afskrift af de citerede Kilder.

kronike fra 1670—80 (!). Mere kraftigt kan Uvederhæftigheden vel ikke manifesteres. Desværre har ingen af de følgende Præster følt Trang til at fortsætte Perlestikkers Værk. De eneste Tilføjelser, der er gjort i Bogen, er en Præsterække fra 1700 til 1745 samt en Tabel over en Kopskat fra 1660. Resten af de ikke faa Blade, som Perlestikker har efterladt blanke, er ikke senere blevet beskrevet.

Under Lovens Arm.

Borgernes Fornøjelse bestod i selskabelige Sammenkomster, eventuelt med Lege, men ellers med Spise og Drikke — ikke mindst det sidste. Man spyttede ikke i Kruset hverken ude eller hjemme, og med Rusen steg ofte Drabeligheden og Kamplysten. Da en Kaarde horte med til Hvermands ordentlige Paaklædning, endte Drikkelaget tit med Saar og Skrammer, undertiden saa voldsomme, at en af Parterne laa død paa Pletten. Var det ikke overlagt Mord, men *Drab*, blev det betragtet som hædelig Ulykke, og Drabsmanden slap med en Bøde til Kongen og Erstatning til den dræbtes paarørende. Opfyldte han ikke disse Forpligtelser, blev han »svoren fredløs«, og den dræbtes Slægt havde da Lov til at tage Hævn over ham. Kun under særlige og tilfældige Omstændigheder er Efterretningerne om slige Ulykker bevaret for Efterverdenen. For Eksempel da Borgmester Rasmus Clausen i Nakskov 1523 fik Skøde paa den Part i Hans Perssens Gaard paa Søndergade, der blev Kronen tildomt, da nævnte Hans Perssen »kom for Skade at ihjelslaa Hans Smed«¹⁴. 1532 hedder det i et Kongebrev, at Laurids Hanssen i Nakskov, der »kom for Skade« at slaa en Medborger, Morten Seyds, ihjel og derfor blev svoren fredløs, nu efter Evne har bødet derfor til den dodes Slægtninge og Venner, men de er ikke tilfreds, og han anraaber derfor Kongen om Hjælp. For Mandens Armods Skyld og for Guds Skyld giver Kongen ham nu hans Fred igen¹⁵.

Undertiden var den dræbtes Familie saa krigerisk stemt, at de ikke vilde lade sig stille tilfreds med den Bøde, Drabsmanden blev idomt. Et saadant Tilfælde gav Anledning til, at Formynderregeringen 1596 udstedte et »kongelig Beskærmelsesbrev« for Hans Rasmussen, fhv. Lærer i Nakskov Skole. Der var her ikke Tale om noget Drab i Fuldskab eller Slagsmaal, men om et Vaade-Drab, idet Hans Rasmussen havde været saa uheldig at undlive Karlen Herman Brun, som kørte for ham. Der var blevet nedsat en Jury paa 16 Mænd til at afsige Kendelse i Sagen, eller som det hedder i Beskærmelsesbre-

vet: »16 Mænd har været opkrævet til at sværge om Drabet og efter de aflagte Vidnesbyrd kendt for Ret, at det var et Vaadedrab«, hvorefter de havde dømt Hans Rasmussen »til at stille den Dodes Slægt Vaadebod efter Loven«. Den domte havde derefter tilbudt at betale ikke alene denne Bode »men ogsaa yderligere af sin Formue«, men den dodes Slægt har ikke villet ladet sig nøje hermed, »men truer og undsiger« Hans Rasmussen. Kongen tager ham derfor nu »i Beskærmelse« og forbyder den dodes Slægt og Venner at true eller undsige ham. I Beskærmelsesbrevet fastslaaes det ydermere, »at Dommen ikke skal være til Hinder for, at han kan opnaa hvilket Sogne- eller Præstekald, han findes duelig til«¹⁹.

Mærkeligt nok sker der senere et ganske tilsvarende Vaadedrab. Det var Horslundepresten Jacob Hansen Cunningham, der 1651 under en Køre tur fra Nakskov til Halsted var saa uheldig at skyde sin Kusk, en Son af Byfoged Kordt Madsen²⁰. De udmeldte 16 Nævninge — som havde Otto Kuld til Formand — afgav Kendelsen: Vaadedrab. Alligevel ramtes Præsten haardt nok; thi da hans »Hænder var med Blod besmittet«, blev det ham forbudt at gøre Tjeneste ved Altret, hvorimod han nok maatte prædike. Det blev ham derfor paalagt at holde en Kapellan, og trods gentagne Ansøgninger lykkedes det ham først 20 Aar efter at indtræde i sit Kalds fulde Rettigheder²¹.

Drab i Fuldskab under Omstændigheder, hvor det ikke gjaldt Drabsmandens Penge, men hans Hals, var ingenlunde sjældne. 1619 stak Rasmus Drager sin Kollega Matz Drager ned med en Hellebard, saa han døde paa Stedet. Paaskeaften 1625 ihjelstak Baadsmandsmath Bjorn en af Kongens Karle, Povl, som han sad og drak med hos Rasmus Smed i Tillegade²². 1650 slog Svenden Gottfred Hansen sin Kollega Lauritz Christensen ihjel²³, og Paaskeaften 1655 slog Skorstensfejeren fra Maribo og hans Svend en Nakskovkollega, Bettinger, ihjel. Alle disse Drabsmænd maatte naturligvis strække Hals for Bøden, men de repræsenterer naturligvis kun nogle enkelte Eksempler i den lange Række af Drabssager.

Christian III's Reces af 1537 ændrede Mordbestemmelserne derhen, at for et *Mord* skulde der bødes med Liv for Liv og ikke betales Pengebøder; men hvis det var Drab i Nødværge eller Vaade, skulde Drabsmanden slippe med, at hans Hovedlod blev beslaglagt og delt mellem Kongen og den dræbtes nærmeste Arving. Hvis Morderen flygtede, skulde han ved Dom erklæres fredløs, d. v. s. at enhver, der traf ham, havde Lov til at gribe ham eller slaa ham ihjel. Blev han

grebet, skulde han straks uden videre Formaliteter henrettes. Lykkedes det ham at undslippe, skulde hans Slægt bøde til den dræbtes Slægt. Den, der havde huset en fredløs, skulde bøde 3 Mark for hver Nat, men den, der skjulte den fredløse for Lensmanden eller Fogden, skulde selv være fredløs.

Medens der saaledes kunde findes formildende Omstændigheder ved et Drab, var *Tyven* uden al Naade sikker paa Galgen. Smaatyverier kunde noget senere i Tiden afsones med nogle Aars Slaveri paa Bremerholu, hvor Fangerne maatte arbejde i Lænker og med Slavefogdens Knut dansende paa deres Rygstykker; men groft Tyveri førte uden Naade sin Mand i Galgen. Lovene indeholdt dog en Bestemmelse, der lod mangan Smaatyv slippe igennem Retfærdighedens Naaleøje. I hele den heromhandlede Periode var det nemlig den bestjaalnes Sag ikke alene at fange Tyven og overlevere ham i Rettens Hænder, men ogsaa at betale alle Udgifterne ved Tyvens Transport og Underhold, indtil Dommen faldt. Det er klart, at naar det kun var Smaating, det drejede sig om, foretrak de fleste at lade Tyven løbe og eventuelt give ham et Livfuld Hug med paa Vejen.

I ældre Tider havde hver Købstad sin *Boddel*. De faa, der ingen havde, fik i Christian II's verdslige Lov Paabud om at afhjælpe Manglen. Boddelembedet var da ogsaa en ret omfattende Bestilling. Han skulde ikke alene hænge de større Tyve, halshugge Morderne og lægge de mest celebre af dem paa Stejle og Hjul; han skulde ogsaa brændemærke de smaa Tyve i Panden, piske Skøgerne af Byen eller i Gentagelsestilsælde skære Ørene af dem, hugge Fingre af Menedere og slaa Navnet paa undslupne Tyve fast paa Galgen. De mindre Syndere skulde han »stryge til Kagen«. *Kag'en* var et Stillads af Mur eller Tommer forsynet med Kroge, hvortil Synderen blev bundet, hvorefter Bodlen bearbejdede hans eller hendes blottede Ryg og Bag med sin Knut, indtil Huden hang i Laser; derfor gik Straffen ogsaa under Betegnelsen at »miste Huden«. Og saa havde Bodlen endvidere den ikke mindre nyttige Forretning at pine de anklagede. Den simpleste Maade var at strække dem paa Stigen. Den ulykkelige blev bundet til en vandret liggende Stige, hvorefter man slog et Reb om hver Arm og Ben, stak Rebet over et Trin længere fremme paa Stigen og halede til, saa Lemmerne var ved at skilles ad. Var dette ikke virkningsfuldt nok, satte man Bækkener med smaat flammende Kul under Stigen, saa den ulykkeliges Hud kunde blive branket. Til Afveksling kunde man knibe den halsstarrige med gloende Tænger paa de mest om-

findtlige Steder, eller man kunde anvende andre Numre indenfor Pinslernes righoldige Program. Selv om Synderen havde bekendt eller var overlevist om sin Synd, kunde Pinslerne inden Henrettelsen anvendes som en Slags Ekstrastraf. F. Eks. da man 1591 i Nakskov havde anholdt en Falskmontner, Anders Rasmussen, der bekendte, at han havde slaaet falske Markstykker og afsat dem omkring paa Oerne. Lensmanden fik Ordre til at lade ham henrette, men skulde forinden »alvorlig lade hans Bekendelse forhøre«²⁴, d. v. s. gentage Forhøret under passende Pinsler. Naa, Anders Rasmussen havde jo gjort sig skyldig i en af den Tids allerværste Forbrydelser. Tifold værre var det, naar Torturen anvendtes paa vitterlig uskyldige Stakler. Det var Tilfældet under de *Hekseprocesser*, der gik som Epidemier over Landet i sidste Halvdel af det 16. Aarhundrede, og hvoraf Nakskov fik sin Part. Der foreligger for Nakskovs Vedkommende kun Oplysninger om et af disse frygtelige Dramaer, der udspillede i 1572—73. Det begyndte med, at Johanne Mogensdatter (kaldet Fracten) blev anklaget for Hekseri. Hun svor i det første Forhør »ved sin Himmeriges Pagt, at hun ikke vidste nogen Trolddomshandel med nogen Kvinde i Nakskov By«, men da Bødlen fik hende under Behandling, og hun blev »forpint«, opgav hun videre Benægtelse og »tilstod«; thi »da udlagde hun disse efterskrevne Kvinder: Anne Mussis, Anne Bruns, Marine Olufs, Karine Bondens, Kirstine Guldsmeds, Marine Knuths, Mette Reffs, Marine Berthels, Kirstine Knuths, Kirstine Povels«. Det var lige en halv Snes, men der er næppe Tvivl om, at havde man pint den ulykkelige endnu mere, kunde man have faaet hende til at angive baade en hel og flere Snese. Nu lod man sig nøje med dette Resultat. Johanne Mogensdatter dømtes som Heks og blev den 15. September 1572 brændt i hele Byens Overværelse. Skolemesteren og Bornene stod efter hin Tids barbariske Skik nærmest ved Retterstedet, for at Straffen kunde gøre desto større Indtryk paa Barnesindet og virke til Skræk og Advarsel. Da man havde faaet stakkels Johanne brændt, tog man fat paa de øvrige. Men enten er de ikke blevet pint tilstrækkeligt, eller ogsaa har de haft for gode Fortalere og Vidner; thi Resultatet blev, at de 8 slap derfra med Livet, og »kun« 2 af dem blev domt som Hekse, nemlig Anne Mussis og Marine Berthels; de blev den 9. Februar 1573 brændt med samme »Højtidelighed« som Johanne Mogensdatter²⁴.

Oprindelig var det ogsaa Bødlens Sag at slæbe døde Kreaturer af Byen, opfiske eller nedskære Selvmordere, og i det hele taget gøre

alt den Slags »uærligt« Arbejde. Senere blev sligt overladt til Rakkeren, hvorved Bødderne jo steg i Rang, men samtidig indskrænkedes deres Antal, saaledes at de lolland-falsterske Byer enedes om een Bøddel; det var i al Fald Tilfældet noget ind i det 17. Aarhundrede.

Frederik II paabød, at der paa Torvet i enhver By skulde være en Galge, hvad de fleste vist alt havde i Forvejen. Torvet i Nakskov var saaledes Rettersted et godt Stykke ind i det 17. Aarhundrede. I Perlestikkerbogen siges det udtrykkeligt, at Henrettelserne fandt Sted paa Torvet. Det hedder nemlig: »Den 18. August 1625 blev Stephan Kræmmer afhugget paa Torvegaden; men Gud ved med hvad Ret.« Det oplyses ikke, hvad han var anklaget for, men Præsten har altsaa tvivlet om hans Skyld. Derimod har han ingen Medynk med de to *Barnmordersker*, der i hans Tid blev halshugget paa Torvet, og som iøvrigt kun har Interesse som Eksempel paa Tidens hurtige Retsforfølgning, der var Reglen i de Tider. Den ene af de ulykkelige Kvinder var en Tjenestepige, der hed Maren Jorgensdatter. Natten mellem den 21. og 22. August 1620 fødte hun et Barn i sit Kammer og dræbte det straks. Forbrydelsen blev i »samme Stund aabenbaret«, hvorefter hun øjeblikkelig blev lænket, eller som det udtrykkes: Der »blev sat en Bolt paa hende i Sengen«. »Hun udlagde« hedder det videre, »en ved Navn Hans Pedersen paa Kierstrup paa Taa-singe.« Forbrydelsen blev som nævnt opdaget den 22. August. Maren blev dømt til at rettes med Sværd, og den 7. September 1620, altsaa 16. Dagen efter at Forbrydelsen var begaaet, faldt hendes Hoved paa Nakskov Torv. Den anden Barnmorderske hed ligeledes Maren og »var Søster til Oluf Koks Hustru«, hun fødte sit Barn paa Volden ved »Runddelen« og kastede det i Fæstningsgraven, hvor det blev fundet den 17. Marts 1623 og derefter begravet i »Omgangene« paa Kirkegaarden. Mistanken faldt ikke straks paa Maren, men derimod paa et andet Fruentimmer ved Navn Gunder, der tjente i Byfogden Jens Udsens Hus. Hendes Forsikringer var der ingen, som troede, først da hun efter mange Dages Arrest fødte et dødfødt Barn, blev man klar over Fejltagelsen, men da havde Forskrækkelsen allerede taget saa stærkt paa Gunder, at hun døde faa Dage efter. Maren blev derefter mistænkt, hun tilstod og blev 14 Dage efter henrettet²⁵. I de efterfølgende Aar blev der henrettet flere Kvinder, men kun et af disse Tilfælde har Interesse, fordi det rober Angsten for at tage et Fosters Liv sammen med Moderens. Maren Glarmester var 1651 dømt til Døden, men skønt hun selv havde erklæret, at hun ikke var frugt-

Lærgelandet 31 Dec. 1904 Johanne Birkedal fot.

Havnegade d. 6. Nov. 1921. Ragnhild Maag fot.

Havnegade' oversvømmes af og til ved Storm. $12/11$ 1872 steg Vandet i Havnen 6,3 Fod over dagligt Vande. $21/12$ 1904: 5,5 Fod; Vandet gik over Bolværket, man sejlede i Baude til Husene; der var Is paa Vandet. $6/11$ 1921: 4 Fod over dagligt Vande; Vandet gik op gennem Kloakerne, Roetog og Biler fik Skum for Boven, cyclende Drengs morede sig dejligt. *

sommelig, befalede Borgmestre og Raad hele tre Jordemodre at undersøge hende og »forfare, om hun var frugtsummelig og med Barn«. De tre Jordemodre gav enstemmig Erklæring om, at Marens Udsagn var rigtigt, hvorefter Borgmestre og Raad med god Samvittighed lod hende henrette samme Dag²¹ og begrave paa Klosters Kirkegaard. I Kirkebogen er indført den lille meget sigende Bemærkning, at hun blev rettet »ved Møllerne«²², d. v. s. udenfor Byen; altsaa er Torvet ikke mere Rettersted. Formentlig er dets Flytning foretaget 1630, thi i Kammerregnskabet for dette Aar forekommer en Post paa 5 Daler til Fodstykker og Stokke ved Retterstedet²³. Senere finder man jævnlig Udgifter for Korsel til Retterstedet, men om dette har ligget Øst eller Vest for Byen — der var jo Møller begge Steder —, ser jeg mig endnu ikke i Stand til at oplyse. Tidligere var det Skik at begrave Tyve og Mordere paa Retterstedet. Senere blev det Reglen, at de, som blev rettet med Sværd, fik Begravelse i kristen Jord ligesom ovennævnte Maren Glarmester. Det blev da ofte nævnt i Dommen som en Formildning. Da Borgmestre og Raad 1656 domte Barne-mordersken Birthe Andersdatter til Døden, hedder det f. Eks. i Dommen, at hun skal »straffes paa sin Hals ved Sværdet«; men det er bevilget hende, at hun maa begraves i kristen Jord, »hvorover sig dog ingen skal forarge«²⁴. At blive rettet med Økse var en langt mere vanærende Straf, og kristen Jord var derfor her udelukket. Endnu forsnædeligere var det at lide Døden i Galgen; thi her fik Liget ofte Lov at hænge, til det faldt ned.

Det kunde som før nævnt være *dyrt at faa sin Ret* og faa Straf over den, der havde forbrudt sig mod ens Person eller Gods. Til Belysning af dette Forhold kan anføres et Par Eksempler fra Kirkeregnskaberne. 1652 stjal Hans Smed noget Bly af Kirkens Blybeholdning, vist ialt 9½ Lispund, som han solgte til et Par Glarmestre og en Kræmmer. Tyveriet blev opklaret, og Hans Smed blev taget ved Vingebenet. Der hengik 4 Uger, inden Dommen faldt, og Hans Smeds Kost i denne Tid beløb sig til 28 Dalere og 1 Mark. Fogedsvenden, der holdt Vagt i de 4 Uger, fik herfor 8 Daler og 1 Mark, og en Karl, der løste ham af, fik en Daler. Lænken, som Synderen blev hængt i, kostede 1 Daler og 2 Mark, Bødlens Transport fra Nykøbing 6 Mark, hans Logi hos Christen Bysvend 1 Daler, hans Kost 3 Daler og 3 Mark. Korslen til Retterstedet kostede 8 Skilling, og Bødlens Pige fik 10 Skilling, endelig fik Bødlen 11 Daler for at klynge Hans Smed op, ialt 57 Daler (à 4 Mark) og 2 Skilling. Af de Mænd, der havde købt

Blyet, fik Kirken 9 $\frac{1}{2}$ Daler i Erstatning for de 9 $\frac{1}{2}$ Lispund, saa hele Historien kostede Kirken 47 Daler 2 Mark og 8 Skilling netto²⁰.

Tjenestekarlen Henning Lehrt havde opbrudt Kirkebøssen og plyndret den for 3 Daler og 5 Skilling. Han blev grebet og hængt. Hans Kost i 22 Dage androg 3 Daler 1 Mark og 12 Skilling. En Dyne, han spolerede i Fængslet, kostede 3 Daler, en Lænke til at hænge ham i 3 Mark og 8 Skilling, 2 Potter varm Vin, som »han bekom«. for han korte til Retterstedet, har ikke været af den bedste; thi Prisen var kun 24 Skilling. Peder Fogedsvend fik for sin Bestilling 2 Mark og 14 Skilling. Bodlen blev hentet ved Sønderherreds Ting, hvor han havde haft Forretning, og Befordringen kostede derfor kun 2 Mark og 12 Skilling; men hvad der sparedes paa denne Post, gik med til Kost for Bodlen, hans Kvinde og Barn og Pige i to Dage; det androg nemlig 3 Daler. Yderligere fik Bodlen Akvavit for en Daler, Tobak for 12 Skilling, (Kridt-)Pibe for 4 Skilling, Ildebrændsel for 12 Skilling og Havre til sin Hest for 3 Mark. For at køre Stigen og Bodlens Kvinde ud til Galgen og tilbage igen betales 3 Mark, og Vægterne fik 3 Mark og 8 Skilling for deres Umage med Stigen. For at hænge Synderen fik Bodlen 16 Daler og 2 Mark. Endelig kostede Vognen, der bragte ham tilbage til Nykøbing, 4 Daler og 2 Mark, og paa Vejen dertil drak han Akvavit for 2 Mark. Det blev alt i alt 37 Daler (å 4 Mark) 1 Mark og 6 Skilling. Da Regningen skulde gores op, spurgte Retten, om det var Kirkens Bosse eller de fattiges Bosse, der var brudt op. Det var Kirkens, og følgelig maatte Kirken betale, ellers skulde Fattigvæsenet have baaret Udgiften²¹. Galgen fik som nævnt Lov til at beholde sit Bytte, indtil Halssojlen gav efter, og det var noget helt usædvanligt, at Christian Skarpretter 1638 fik Fuldmagt fra Prinsen til at drage til Nakskov og tage en Synder, der for kort Tid siden var rettet, af Galgen og føre ham til Nykøbing²². Formentlig skulde Liget bruges til Studier i den ædle Anatomi, som Lægerne havde grumme lidet Kendskab til. Det var noget af en Bedrift, som der gik et vist gysende Ry af, naar en Læge gav sig i Lag med en uærlig Forbryderkrop; thi det var ganske udelukket at opnaa en Families Tilladelse til at obducere et Menneske, der var dod en ærlig Dod af en eller anden mystisk Sygdom, følgelig blev der aldrig Lejlighed til at efterspore Sygdomsaarsagerne. Og Forstaaelsen af, at noget saadant var nødvendigt, laa iøvrigt de fleste Læger saare fjernt.

Drukkenskab var jo i de Tider Hvermands Lyst og Last og afstedkom som nævnt en Masse Ulykker. Blandt Byvedtægtens mange Be-

stemmelser, der kun havde Karakter af fromme Ønsker, var der selvfølgelig ogsaa nogle, som tog Sigte paa Drik og Slagsmaal. Det blev f. Eks. under Bøde og Straf forbudt de »mange herudi Byen, som holder aabne Kældere, at tilstede nogen at sidde og drikke derudi til Overflod om Nattetider«. Naar der Kl. 9 blev ringet til Vagt, skulde Kælderne lukke, »paa det, at Uskikkethed og Slagsmaal ikke deraf skal foraarsages«. Denne Bestemmelse gjaldt altsaa Kælderværterne. Den tilsvarende for Gæsterne lød kort og godt paa, at den, som med Vaaben under »Bulder og Raaben« løber ud paa Gaden og »udfordrer eller udædsker sin Medborger« og ikke vil lade sig tale til Rette, han skal »straks sættes i (Gabe)Stokken eller andet Fængsel og bøde 40 Mark, før han slipper ud igen«. Dette gjaldt Borgeren. Var Uro-stifteren derimod en »Haandværkersvend eller anden geme Person« skulde han uden Omsvøb straks sættes i Gabestokken, »paa Vand og Brød i nogle Dages Tid«. Naar en Mand fuld og galen for rundt for at gøre Ulykker med sit tilfældige Vaaben, var det ikke lutter Spøg for Vægterne at binde an med ham; men der skete dem heller ikke noget, hvis de under Kampen kom til at slaa for haardt, i saa Fald maatte den drukne ligge paa sine Gerninger. Den, der satte sig til Modværge ved en af Øvrigheden befalet Fængsling, kom ind under samme Kategori. Da Jens Kornmaaler 1620 skulde sættes fast, slog han fra sig, men blev overmandet og sat i Bolt i Fængselskælderen. Næste Morgen fandtes han død af de Hug, han havde faaet om Aftenen²². Kendsgerningen blev noteret og Sagen forhort og taget til Efterretning.

Naar Drikken gjorde Manden kurassig, kunde han ogsaa uden Vaaben i Haand komme galt af Sted, nemlig ved alt for kraftige Udtalelser mod Næsten. Æresfornærmelser blev nemlig straffet strengt. Den gamle Regel: Æren og Livet staar lige højt, blev vel kun praktiseret, naar det gjaldt grove Fornærmelser mod adelige, højtstaaende Personer, men ogsaa i borgerlige Kredse var det en dyr Spas at angribe en Mand paa hans Ære. Straffen derfor var den frygtede 3-Marksbøde, der medførte, at den domte tabte alle sine borgerlige Rettigheder; han kunde ikke beklæde noget Embede eller Tillidshverv, ikke drive Forretning og ikke værge sig mod Fornærmelser. En saadan Dom blev altid appelleret til Landstinget, og blev den der stadfæstet, maatte den domte se at stille Sagsøgeren tilfreds og saa ansøge Kongen om Æresoprejsning. For at nævne et Eksempel, saa fik Bartskæreren Jost Jacobsen i Nakskov 1608 et saadant Opfejningsbrev

for en 3-Marksdom, han havde faaet for at have æreskældt en Mand ved Navn Boesen, som senere var død²⁴.

Var Manden, der rendte grassat med den druknes Mordlyst lysende ud af Øjnene og Sablen i Haanden, saa heldig, at den, han overfaldt, ikke døde af Saarene, kunde han slippe med at betale en Bøde og *forvises* af Byen. Perlestikker beretter f. Eks., at »Oluf Boesen, som havde stukket og saaret Zacharias Hører, blev »givet løs (af Fængslet) mod den Forpligt(else) inden Paaske at begive sig herfra Byen og forse (nedsætte) sig andre Steder«. Det var forøvrigt ingen ualmindelig Straf saaledes at blive forvist af Byen og i mere graverende Tilfælde ogsaa af Landet (d. v. s. Lolland) eller hele Stiftet. 1656 blev Nordmanden Thorbjørn Adamsen, der havde udstødt Trusler mod Borgmester Peder Mortensen, forvist af Byen, men det tilføjes, at han var »svagelig og undertiden ikke rigtig²⁵. 1652 blev Hans Hansen, der var født i Græshave, men i lang Tid havde »ligget udi Hylster« (d. v. s. uden Borgerskab) idømt Bøde og forvist af Byen paa Grund af Slagsmaal. 1651 stod Jens Hansen Smed tiltalt for at have opbrudt sit Hus, som Borgmestre og Raad havde forseglet paa Mistanke om smitsom Sygdom. Han blev adspurgt, om han vilde »lide Løv og Dom« eller godvillig forlade Byen. Han valgte det sidste og gav sin »skriftlige Forpligt« derpaa. Men han opfyldte ikke Forpligtelsen, blev i Byen og fortsatte sit onde Lævned med Drukkenskab, Ondskab mod Kone og Born og med ukristelige Ord om Gud og de hellige Sacremente samt foragtelige Ord om Præsten og Øvrigheden og Trusler mod Borgmester Peder Mortensen. Han blev derfor dømt til livsvarigt Fængsel i Jern paa Bremerholm²⁶. En anden gudsforgaaen Krop gav Sognepræsten Laurids Mortensen Vedsted nok at gøre. Han hed Niels Pedersen Jisen, var Borger i Nakskov og, skønt Svoger til Købelevpræsten Poul Poulsen, en stor Præstehader. Naar han blev drukken, og det blev han tit, spottede han Kirken og Præsterne, haanede Byens Øvrighed og mishandlede Hustruen. Da Præsten ingen Vegne kom med sine Formaning, fik han Jisen ved Landemodedom dømt til at staa aabenbar Skrifte, d. v. s. at han i Kirken i hele Menighedens Paahor skulde angre sin Forseelse og love Bedring. Men der skete det uhorste, at Niels Jisen rent ud nægtede at forbedre sig eller forpligte sig til noget som helst. Præsten, der var en myndig Mand, satte ham derefter i Band og greb ydermere til det ret usædvanlige Middel at lade den forstokkede fængsle og sætte i Bolt og Jærn, og Præsten maatte af sin private

Lomme udrede Omkostningerne ved Fyrens Underhold i Fængslet. Han sad der i 9 Uger, uden at Præsten fik ham en Tomme videre. Da han slap ud, var han fræk nok til at indanke Landemodedommen og Bandsætningen for Herredagen. Det fik han nu ikke megen Glæde af, thi her blev ikke alene Landemodedommen erklæret »ikke ubillig«, men Jisen blev i Betragtning af sine forargelige og bespottelige Udtalelser samt sine Beskyldninger mod Øvrigheden dømt til at »straffes paa to Aars Tid i Jærn paa (Bremer-)Holmen og siden Nakskov By forsværge og ikke lade sig finde der uden han vil være undergiver yderligere Straf²¹. Men dermed var Nakskov endnu ikke færdig med Niels Pedersen Jisen. Efter at have udstaaet sin Straf dukkede han 1653 igen op i Byen trods Forvisningsdommen. Borgmestre og Raad lod ham da indstævne til paa Nakskov Ting at høre Herredagsdommen forkyndt igen. Men Fyren modte ikke²², formentlig var han klar over, at Spasen nu ikke kunde drives videre, og at det var bedst at forsvinde.

Overtrædelse af *Sædelighedsforskrifterne* blev straffet meget haardt. Den ældre Lovgivning hjemlede den Ægtemand, der overraskede Konen og hendes Elsker, Ret til paa Stedet at slaa dem begge ihjel. Recessen af 1537 foreskrev Dødsstraf for Ægtemand og Ægtehustru, der gribes sammen i Hor. Manden skulde miste sin Hals og Konen puttes i en Sæk og druknes. Der mangler ikke Eksempler paa, at disse barbariske Straffe er bragt i Anvendelse i al Fald for Mandens Vedkommende. Det ene Eksempel er fra Nysted, hvor det endda var en grov Intrige og ingen Brøde, der laa til Grund for Afstraffelsen. Medens Borgmesteren i Nysted Peter Sorensen en Gang i 1537 var bortrejst, trængte nogle Svende ind i hans Hus, greb hans Kone Anne Andersdatter, slæbte hende ind i et andet Værelse, kastede hende i Seng til en Mand Anders Jepsen — der var paa Besøg i Huset og laa nogen i Sengen — og holdt hende dér, til Byfogden Oluf Jensen kunde komme til Stede og belægge dem begge med Jærn. Anders Jepsen blev af Byfogden dømt til Døden og straks henrettet, skønt han til det sidste besvor sin Uskyldighed. Konen slap med at blive jaget ud af Huset og fradømt Ret til Barn, Hus og Gods. Hun indklagede Sagen for Kongens Retterting, hvor den grove Intrige blev afsløret²³, Byfogden fradømt sit Embede og pligtet til at udrede Erstatning, og Borgmesteren dømt til at tage Konen i Huset igen. Hvorledes det gik Svendene, der udførte den raa Streg, er desværre ikke oplyst. Skønt Recessen af 1539 ændrede den barbariske Straf derhen,

at Forseelsen de to første Gange skulde straffes med svære Bøder og først tredie Gang paa Livet, er der dog Eksempler paa, at Dødsstraffen er bragt i Anvendelse, *efter* at den strenge Lovregel var sat ud af Kraft. 1510 overraskede Hans Povlsen i Rolykke, ledsaget af behørigte Vidner, Anders Bruel i Sengen hos sin Kone. Manden lod Elskerens gribe og føre til Nørreherreds Ting, hvor Herredsfogden dømte ham til Døden, og Hans Povlsen lod ham hænge med det samme. Anders Bruels Fader indstævnedes Hans Povlsen for Kongens Retterting, men her frikendtes Hans Povlsen, og Herredstingets Dom stadfæstedes⁴⁰. Der er ikke opbevaret Efterretning om tilsvarende Tilfælde i Nakskov, men de anførte to Eksempler er jo hentet tæt udenfor Døren og viser Lovens Syn paa Sædelighedsbegreberne i al dets Barskhed.

De ugifte, der blev grebet paa fersk Gerning, skulde sættes i Gabestokken og Halsjærnet paa Torvet og desuden betale Bøde, enten til de fattige eller til Kongen. Forseelsen blev jo tit ikke opdaget, før den havde sat Frugt, og saa var Synderen ofte romt af By, og Synderinden blev ene om Straffen. Havde hun saa ikke Penge at betale Bøden med, blev hun sat i Fængsel i Bolt og Jern i nogen Tid. Var det Byens egne Born, der forsaa sig, maatte de desuden staa aabenbar Skrifte. Var de skyldige trolovede, foregik det aabenbare Skrifte som Regel i Præstens eller Skolemesterens Kammer eller i Sakristiet i Overværelse af en mindre Kreds. Var de ikke trolovede, foregik det aabenbare Skrifte paa Kirkegulvet i hele Menighedens Nærværelse. Før de trolovedes Vedkommende havde Straffen et Præg af Uretfærdighed og Vilkaarlighed; thi det var en gennem Aarhundreder nedarvet Skik, at Parret efter Trolovelsen flyttede sammen. Aarsagen til Forvirringen laa i, at man ved Reformationen mærkelig nok havde bibeholdt den katolske Skik at dele Ægteskabsakten i to Dele, den juridisk bindende Trolovelse og den religiøse-sædelige Vielse. At ogsaa Trolovelsen blev indgaaet for Præsten, tjente kun til yderligere at forvirre Begreberne og holde Liv i den gamle Skik. De trolovede levede derfor jævnlige sammen som Mand og Kone trods alle kongelige Forordninger og Forbud. I denne Kamp mellem

I Gabestokken.
Efter Kalkmaleri Tirsted Kirke.

gammel Livsvane og Lov, var det Loven, der trak det korte Straa, og Tid efter anden slappedes ogsaa Øvrighedens Indgreb. Endnu paa Anders Perlestikkers Tid var man dog skrappe nok mod Overtrædelser paa dette Omraade; han anfører nemlig en Række Tilfælde, hvor Loven bragtes i Anvendelse baade overfor trolovede og andre¹¹. 27. Februar 1620 blev Knud Bager i Tillegade og hans Præstekone, Mette, aabenbart absolveret; han havde, hedder det, tilfredsstillet Øvrigheden (betalt sin Mulkt) for sit Skorlevned med denne Kvinde. Tre Uger i Forvejen havde Anders Lauritsen og Karen Stenso staaet aabenbar Skrifte paa Kirkegulvet, og efter Gudstjenesten blev de trolovede. De var fundet i Seng sammen, var blevet sat i Stokken og fængslet og maatte endog efter at have betalt en Daler til de fattige i nogen Tid forlade Byen. Maler Mathias Sørensen og Kirsten Nielsdatter havde uden Præstens Hjælp trolovet sig og mente, at de saa maatte »søge friligen Seng tilsammen, men efterdi de en Gang blev bændne sammen, er de begge sat i Arrest og bodede derfor to Daler til de fattige og maatte saa efter Øvrigheds Befaling straks samme Dag lade sig trolove«, hvilket skete hjemme i Præstens Stue den 26. September 1620. Ogsaa i Jost Povlsens Optegnelser et lille halvt Hundrede Aar tidligere møder vi det samme Billede¹². Skont Mulκτηrne ikke nævnes her, er de dog uden Tvivl blevet betalt. Den 11. April 1575 stod Hans Juell aabenbar Skrifte oppe paa Skolemesterens Kammer udi Provstens, Kapellanens, Skolemesterens, Lærernes og to Børgeres Nærværelse »for den Jomfru-Krænkelse han bedrev med Karine Nielsdatter udi Rasmus Hansens Hus«. Laa Forseeelsen langt tilbage, saa undgik Synderen dog ikke aabenbar Skrifte, hvis han f. Eks. paa Sottesengen bekendte sin Synd. 1576 maatte saaledes »Hans Hullandsfar, gamle Ursulas Son«, gøre »aabenbar Poenitense paa sin Sotteseng og fik Aflosning for det Skorlevned, han gjorde med lille Bodil«. Handlingen overværedes af »lille Mads Krage, Hans Jude, Hans Fynbo, Grethe Hans og næsten alle Kvinder paa Toften« (Kongenstofte).

Fattigregnskabet for 1635—36 indeholder som nævnt en Indtægtspost paa en Daler, betalt af »den Kumpan, som stod i Halsjern med Karen Tommermands«; men i Byfogedregnskaberne findes ogsaa en Del af disse saakaldte »Lejermaalsbøder«, saa det er ikke let at se, efter hvilke Regler Bøderne kom til de fattige eller til Kongen, der forovrigt delte halvt med Byen. I Byfogedregnskaberne for 1649—51

Tilegades nye Del, der er anlagt efter Søjfningen af Chr. III's Fæstning, er betydelig smalle end den øvrige Del af Gaden.

I den gamle Del af Tilegade, der var Byens ældste Hovedgade, ligger endnu Gavlhuse.

forekommer under »Sagefald« en hel Del af disse Bøder. Detloff Peitersen og Anne Rasmusdatter betalte henholdsvis 6 og 3 Rigsdaler. Rasmus Skafte og hans Hustru, for de blev gift, 1 Rigsdaler og en halv Ort, ligesaa Hans Madsen og Hustru og Peder Matzen og Hustru. Om Maren Christensdatter og Peder Jensen hedder det: Hun betalte 3 Rigsdaler; han er rejst. Maren Eriksdatter 3 Rdl.; han var en fremmed og er rejst. Maren Hansdatter og Jorgen Hansen, der tjente i Gaarde sammen, hun to Rigsdaler, han er »bortromt, forend det vidstes«²³. Ialt blev der i disse tre Aar betalt 32 Rigsdaler i Lejermaalsbøder. Naar *han* var romt, og *hun* ikke kunde betale, blev der taget Tingsvidne paa, at hun var straffet med Fængsel. F. Eks. 1647 den 31. Maj Tingsvidne om, at Sidsel Nielsdatter — som er besøvet af Hans Thorsmedes Tjener Jorgen — er straffet med »Fængsel og Jern paa Kroppen«, efterdi hun ikke havde Formue at betale Bøden med, eller Maren Pedersdatter »er bleven straffet udi Fængsel og Jern«, da hun ikke kunde betale sin Bøde; thi, tilføjes det, »hun tiggede hendes Brød«²⁴. Var det en Lærer eller Præst, der forsaa sig med sin Trolovede, maatte de, i det Tidsrum her er Tale om, se sig om efter et andet Embede, naar de vel at mærke havde faaet Tilladelse til at søge. Skolemester Axel Hansen i Nakskov, som havde begaaet Lejermaal med sin Fæstemø, fik f. Eks. 1636 Brev paa, at han maatte kaldes til en anden Skole eller Kirke²⁵. Perlestikkers Forgænger i Embedet, Anders Krag, blev som nævnt fradomt Kaldet for »noget Skorlevned«. Han blev dog vist senere taget til Naade igen. Allerede 14. August 1621 androg nemlig Biskop Hans Mikkelsen paa Foranledning af Kansleren Chr. Friis om Tilgivelse for Præsten. Det hedder i Ansøgningen, at Anders Krag blev afskediget, »fordi han havde besøvet et Kvindfolk paa Langeland den Stund, han der var Kapellan«, men nu vilde man gerne have ham benaadet, »efterdi man hverken for eller siden haver hort noget uskikkeligt om hannem og han haver gode Gaver at prædike med«. Hvorvidt Ansøgningen blev bevilget, vides ikke. Rhode anfører ganske vist, at Anders Krag levede i Nakskov til 1641, men det tør man ikke regne med.

Trolovelse og Ægteskab.

Ved *Trolovelsen* mødte Parret enten i Sakristiet eller i Præstens eller Brudens Hjem. Var en af Parterne fra en anden Egn, maatte vedkommende fremlægge »Skudsmaal« fra sin forrige Sognepræst,

i dette anfortes, om vedkommende havde skicket sig vel og var »ubehindret« for Indgaaelse af Ægteskab. Trolovelsen skulde overværes af 5 Vidner. Præsten skulde — hvis han ikke selv vilde riskere Tiltale og Straf — skaffe sig Vished for, at alt var, som det burde være, og i Tvivlstilfælde forlangte han derfor, at kendte Mænd skulde sige god for Parret eller »gaa imellem Præsten og Sagen«, d. v. s. paatage sig Præstens Ansvar. En brudt Trolovelse var et meget kildent Punkt at komme over, hvis man senere vilde troloves med en anden. Anders Perlestikker beretter saaledes om en Kandestober Adam Schwabe og Pigen Karen Linnertes, der vilde troloves, men havde store Vanskeligheder at overvinde, fordi Manden tidligere havde været trolovet med en Pige i Lybæk, som havde indgaaet Ægteskab med en anden under Foregivende af, at Schwabe var ihjelstukken i Danmark. Den stakkels Kandestober maatte baade til Provsten og Bispen for at forklare Sagen og fremlægge Skudsmaal fra sin Fødeby. Det endte med, at Provsten, Hr. Jens Bang i Sandby, efter »lang Beraad« indgik paa, at Kandestoberen maatte blive trolovet, hvis han kunde skaffe sig Kautio af »tvende standhaftige Forløftermænd, der kunde gaa imellem Hr. Perlestikker og Sagen, hvis der kom andet efter«. Det lykkedes Schwabe at faa »Laurids Jensen og Jonas Hattemager, begge Borgere herudi Byen, til at gaa med hannem her udi Præstegaarden og give mig (Anders Perlestikker) skriftlig Forloftning med egne Hænder underskrevet«⁴⁶.

Selv med alle disse Genvordigheder var Kandestoberen dog sluppet forholdsvis let til sin nye Brud, antagelig, fordi 1ste Akt var foregaaet i Udlandet. Var en Trolovelse ikke hævet paa lovlig Vis med Kirkens Hjælp, var det rent galt; det fik bl. a. en Karl i Nakskov og hans Pigelil at føle. Karlen, hvis Navn ikke nævnes, havde forlovet sig med Pigen Anne Hansdatter, men efter 3 Aars Forløb blev Karlen ked af hende og »gav hende fri af Trolovelsen og Brev derpaa«. Dermed mente de begge, at den Sag var i Orden. Det lykkedes ogsaa Karlen paa en eller anden mærkelig Maade at blive gift, uden at der blev rodet op i den gamle Trolovelseshistorie. Pigen var rejst til Langeland, hvor hun trostede sig med en anden, med hvem hun fik et Barn, men da de derefter vilde gifte sig, kom hendes tidligere Forbindelse for Dagens Lys, og den Sag kunde hverken Provst eller Bisk klare paa egen Haand, hun maatte gaa til selveste Kongen med sit Bonskrift. I Svaret herpaa hedder det, at skont det er af lutter Uvidenhed, at Pigen ikke har sørget for at blive lovlig skillt fra sin første

trolovede, saa er dog hendes og Nakskov-Karlens Forseeelse »meget utilbørlig«, og det er kun for at »forebygge yderligere Synd og Last«, at Kongen vil bevilge det begærede Ægteskab, og det sker kun paa den Betingelse, at baade Karlen og Pigen, henholdsvis i Nakskov og paa Langeland, skal staa naabenbar Skrifte i Kirken og »gøre den kristne Menighed Afbigt for den Forargelse, de haver givet, ligesom ogsaa Præsterne alvorligen skal tilholde Menighederne, at de ikke af disse Eksempler lader sig forlede til lignende Synd, da Kongen herefter ikke vil tilgive saadant, men lade det straffe paa det strengste«⁴⁷.

Skilsmisse kunde selvfølgelig opnaaes ikke alene for trolovede, men ogsaa for Ægtefolk; men ingen af Parterne maatte uden særlig Tilladelse gifte sig igen. 1603 fik saaledes Inger Pedersdatter i Nakskov, som »for 5 Aar siden for Roskilde Kapitel blev skilt fra sin Mand Niels Hansen«, Tilladelse til at gifte sig igen, da »Niels Hansen er død og hun siden Skilsmissen har forholdt sig ærlig og vel«⁴⁸. Nemt var det ingenlunde at blive skilt, og Skilsmissen blev derfor ofte etableret paa den Maade, at den ene af Parterne rendte sin Vej, hvorefter det gik forholdsvis let for den tilbageblevne at faa Skilsmissen i Orden ved Dom over den bortløbne. Anders Perlestikker beretter saaledes om en Trolovelse, der 1619 fandt Sted mellem Jacob Pedersen Munck og Elline Knudsdatter. »At Jacob Munck« skriver han, »er lovligen skille fra sin forrige Hustru Inger, som undvigte sit Ægteskab, derpaa haver jeg Hr. Jenses (Provsten i Sandbys) Seddel og Dommen er beskrevet og beseglet.« Da Trolovelsen skulde ske, spurgte han »udi menige Folks Nærværelse i Sakristiet« Borgmester Hans Boesen, »om han vidste nogen Modsigelse i denne Trolovelse enten paa Lensmandens eller Byens Vegne; men han svarede nej«. Om Elline Nielsdatter oplystes, at hun har skikket sig vel, hvor hun har tjent, »men af menneskelig Skrøbelighed er hun bleven lokket paa Bramslykke og besøvet af Oluf Hansen«, men er hun »lovligen adskilt ved hannem«⁴⁹.

Undertiden var Skilsmissen dog ikke klarer ved Flugt. Manden havde Krav paa Konen, indtil Ægteskabet var lovlig opløst, og han kunde paakalde Øvrighedens Hjælp for at faa den bortløbne Kone indfanget og bragt hjem igen. Denne Udvej til at faa Ægtemagen tilbage blev ogsaa undertiden benyttet, herom vidner et saakaldt »Skovlingsbrev«, som Oluf Bertelsen, Borger i Nakskov 1604 fik udstedt mod sin bortløbne Kone. I Brevet berettes, at hans Hu-

stru Kirstine Pedersdatter under hans Fraværelse fra Hjemmet »har ladet udbære Guld og Sølv og andet Boskab af hans Hus til en Værdi af over 400—500 Rigsdaler og siden imod hans Villie har holdt sig fra ham til stor Skade for ham«. Oluf Bertelsen var gram i Hu og lod Konen tiltale for Retten, hvor hun domtes til »under sin Hals Fortabelse« at bære alle Værdisagerne tilbage til sin Husbond og »blive hos ham i Levned og Omgængelse som en ærlig Dannekvinde«. Samlivet er næppe blevet bedre efter den Proces; thi kort efter rendte Konen for Alvor bort, saa Manden slet ikke anede, hvor hun var. Denne Gang tog hun for 50 Daler Gods med sig. Oluf Bertelsen fik atter Dom over hende gaende ud paa, at hun »under sin Hals Fortabelse« skulde blive hos ham. Men Konen blæste denne Dødsdomstrusel et Stykke og blev fremdeles borte. Oluf Bertelsens Kærlighed — eller maaske det var Had — har været meget brændende; thi han indgik til Kongen med Klage over, at hans Kone »trodsig foragtede« den fældede Dom og ikke vendte tilbage; han begærede derfor Tilladelse til at lade hende gribe, hvor hun end blev antruffen. Kongen gav Manden Medhold og udstedte »Skovlingsbrevet« med Ordre til Fogder, Lensmænd, Borgmestre og Raad om at være Oluf Bertelsen behjælpelig med at paagribe Konen og fore hende tilbage til hans Hus. Hvis hun ikke vil følge med, skulde de »lade hende straffe tilbørligt«⁹⁹. Desværre melder Historien intet om Slutningen paa denne noget ejendommelige Ægteskabshistorie.

Var det svært at blive skilt, saa var det saa meget lettere at indgaa *nyl Ægteskab*, hvis man ved Doden var blevet befriet for sin Ægtefælle. Graven var som Regel endnu ikke sunket sammen over den afdøde, for den efterlevende paany hastede imod Brudesengen. Perlestikkerbogen nævner adskillige Eksempler herpaa¹⁰⁰. »Den 21. Juni 1618 trolovedes Oluf Ibsen Haure og Ane Hanses«, hedder det, hun »haver tvende Gange været gift og hendes sidste Mand døde henved 7 eller 8 Uger for Trolovelsen med Oluf Haure«; om ham tilføjes: »Hans forrige onde Kone døde i Vinter.« 7—8 Uger var ingen lang Enkestand; men den var dog helt anstændig i de Tider; Rekorden var en Uge eller to. Ved Indskrivningen af Spillemand Jens Jensens og Birrethe Hansdatters Trolovelse tilføjer Hr. Perlestikker f. Eks.: »Hans forrige Hustru Anna døde for 14 Dage siden.« Paa den Maade kunde det jo nok lykkes at blive gift en Del Gange, og det var heller ikke sjældent, at en Mand eller Kvinde opnaaede at komme i Ægteskabets Havn 3—4 Gange, ja, om en Mand i Vejlegade ved Navn

Jens Andersen, der døde 1624, hedder det endog, at »han havde haft 6 Ægtehustruer«. Ofte tilføjede Hr. Perlestikker et Skudsmaal ved Indførelsen af de trolovedes Navne i sin Bog. Om Berthel Rasmussen og Anne Madsdatter Amme hedder det kort og skarpt: »Han haver sit Borgerskab. Hun var en Skøge og haver været mange Aar i Byen.« Ved et andet Trolovelsespar tilføjedes følgende meget sigende og saare karakteristiske Bemærkning: »Mads Nielsen var Forlover paa hendes (Brudens) Vegne, som han for nogle Aar siden havde besøvet.«

— Regeringen folte det altid som sin Opgave at modarbejde *Ødselhed* ved Indgreb i Folkets Privatliv gennem Forordninger om Klæde- dragen, om Mad og Drikke ved Bryllupper, Begravelser og lignende Lejligheder om Dage og Klokkeslet for Festlighedernes Ophor o. s. v. I Recessen af 1643 bestemtes det f. Eks., at Haandværkere og deres Lige ikke maatte gore Gilde paa Raadhuset. Det var alene forbeholdt Adelen, gejstlige, Borgmestre og Raadmænd, kgl. Embedsmænd og de fornemste og mest velhavende af Borgerskabet. Haandværkerne og deres Lige skulde holde deres Fester hjemme eller i Laugshuset. Naar Adelen, som Skik var, gjorde deres Pigers Bryllup paa Raadhuset i Købstaden, maatte der kun serveres koldt Kokken og 3 eller 4 Retter varm Mad, Konfekt og indbagte Sager var forbudt, og Gildet maatte ikke vare mere end to Dage. Naar Øvrigheds personer og lige- stillede holdt Bryllup, maatte de »kun« give 6 Retter Mad; vilde de skænke Vin, var det tilladt mod en Afgift af 20 Rigsdaler til nærmeste Hospital. Borgere, hvis Formue var over 5000 Slettedaler, maatte have Musik i Toget fra Hjemmet til Kirken. Brude, der havde gjort Barsel, maatte de ikke staa Brud med udslagent Haar. Bryllupsgildet maatte kun vare to Dage, og paa Bryllupsdagen skulde »Bruden bort- ledes« Kl. 10 Aften om Sommeren og Kl. 8 om Vinteren. Samtidig skulde Spille mændene forføje sig hjem. Selvfølgelig blev alle disse Forbud jævnlig overtradt, og Borgmestre og Raad saa gerne gennem Fingre dermed. Kun naar Kronen havde en særlig nidkær Repræsentant paa Pladsen, blev der skredet ind. 1656 indstævnedes f. Eks. Kgl. Maj. Told- og Akciseinspektør Søren Pedersen Schulds paa Rigsfiskalens Vegne Apoteker Knud Jørgensens Enke Sidsel i Tile- gade for at have gjort for fint Bryllup for sin Tjenestepige. Hun havde om Onsdagen ladet hende følge til Kirke af 7 Par Piger og 8 Par Kvinder, medens Recessen kun tillod at føre en Tjenestepige- Brud til Kirken om Søndagen og kun mellem tvende andre Piger og

uden andet Folge. Borgmestre og Raad afviste Sagen under Henvisning til, at sligt altid havde været Skik og Brug her i Staden, og at Recessen aabnede Mulighed for saadanne Skikkes Bevarelse²². Mere Held synes den ivrige Inspektør at have haft med et Par andre Stævninger samme Aar, da han indstævnedes tre unge Mænd, der havde været alt for flotte med deres Bryllup, og begærede Raadstuevidner (ikke Raadstuedom) paa, hvad der var foregaaet. Den ene af de indstævnte var Hans Ottesen Kuld (Son af Bondersoldaternes berømte Fører Otto Jensen Kuld). Hans Bryllup stod om Søndagen, men Gildet varede fra Lørdag Aften til sent Mandag Nat. Om Lørdagen havde de spist 3 Retter Mad i »to Sæt«, hvilket var ulovligt. Om Søndagen var Spillemanden blevet der langt over den tilladte Tid. Om Mandagen var der indbudt langt flere Gæster end tilladt, og de havde ved tvende lange Borde igen spist 3 Retter Mad i »to Sæt«; ogsaa Mandag Nat var Spillemanden blevet der langt over den tilladte Tid. Den anden unge Mand, Simon Michelsen, havde drevet det endnu videre, ogsaa hans Bryllup stod om Søndagen, men allerede om Lørdagen begyndte Gæstebudet, og der blev da spist 5 Retter Mad, der imod Lovens frembares i »to Sæt«. Om Søndagen blev der spist 7 Retter Mad, altsaa »over kongelig Mandat«, og »Biretten var en Skinke indbagt udi Postej«, hvilket ikke en Gang var tilladt for adelige end-sige for Borgere. Om Mandagen spistes 6 Retter ved »tvende Langborde«, og Gildet fortsattes med Musik og Dans udover tilladt Tid og med Spisen og Drikken indtil Tirsdag Morgen, altsaa 3 samfulde Dage og Nætter, medens det kun var tilladt borgerlige at holde Bryllupsfest i to Dage. Den tredie indstævnte, Peder Povlsen, var tiltalt for tilsvarende Forseelse²³. Der synes ikke at være faldet Dom ved Raadstueretten i disse Sager, og Tingbogen har netop her et Hul paa 5 Aar, saa Udfaldet af Sagen kan ikke oplyses; men Flottenheimerne har jo næppe undgaaet en større Bøde.

Af Adelen's fornævnte Bryllupper for deres Piger nævner Anders Perlestikker et Par Eksempler. Det var i begge Tilfælde Præster, der blev gift med Piger i Adels Tjeneste. 1621 blev Sognepræst i Svaninge Jørgen Jacobsen gift med Bodil Nielsdatter. »Fru Lisbet Rosensparre paa Krenkerup gjorde deres Bryllup her paa Naskov Raadhus«. De blev gift her i Kirken »den 21. Oktober og var her af Adelen Corfitz Rud, Marcus Bille, Jørgen Grubbe, Jesper Grubbe, Palle Rosenkrantz, Borchard Rud, Holger Bille«²⁴. Det andet Bryllup stod den 9. Maj og gjordes af Borchard Rud til Sæbygaard (Sæby-

holm). Til Stede var »Jørgen Grubbe med Fru og Moder, Erik Steensen, Vicentius Steensen med Fru, Christopher Steensen, Joachim Grabow, Fru Anna Sparre, Fru Anna Brock og hendes Datter«². Forøvrigt var begge Bryllupper dobbelte, idet der begge Gange ogsaa blev gift en anden Pige fra samme Herskab. Det gjaldt selvfølgelig om at slaa flere Fluor med et Smæk, da Bekostningerne ved Gæstebudet paa Raadhuset var de samme, enten der var et eller to Par.

Begravelser.

Næst efter Bryllup var Begravelser den Lejlighed, hvorved der blev festet mest, og der var derfor ogsaa sat Grænser for, hvor mange Retter Mad man her maatte nyde. For Borgerfolk var det omtrent det samme som ved Bryllup; for adelige var det tilladt at spise »8 Retter varm Mad, hvilke skulde paa een Gang ophæres og sættes paa Bordet uden Schauessen eller Bifade«. Ogsaa med Hensyn til Klæde- dragten var der fastsat bestemte Regler for at modarbejde Ødselheden og Kappelysten. Selv Ligfølget var underkastet de kongelige Forskrifter. Borgmestre og Raad, gejstlige samt de fornemste Købmænd i Byen maatte have alle Latinskolens Elever iført deres Kapper i Spidsen af Ligtoget, hvorimod Haandværkerne og andre »gemene Borgere« skulde lade sig nøje med Drengene fra den danske Skole. Ogsaa Klokkeringningen var underkastet bestemte Regler efter Ligets større eller mindre »Fornemhed«. Borgmestre, Raadmænd, gejstlige og lignende Standspersoner maatte have »4 Sørgekvinder« (Grædekoner) — til mod Betaling at græde for Liget — og »hele Skolen« til at synge. Andre borgerlige maatte kun have to Par Sørgekvinder og den halve Skole. Recessen af 1613 paabød endvidere, at adelige kun maatte have deres Lig staaende i indtil 3 Uger, længere maatte Begravelsen ikke udsættes. I al Fald paa Perlestikkens Tid var man i Nakskov ikke henfalden til at udskyde Begravelsen; det er derimod paafaldende, hvor travlt man havde med at faa den døde i Jorden.

Naar en syg mærkede, at det bar imod Døden, blev Præsten tilkaldt for at give ham Alterens Sakramente, og den syges Slægt og Venner blev saa indbudt til at overvære denne Højtidelighed. I Lig- talen over Borgmester Mads Bergen 1649 nævnes saaledes, at han paa Sygelejet modtog Alterens Sakramente i Familiens og talrige Venners Overværelse. Naar Døden var indtraadt, blev der sat Vagt i Stuen, den saakaldte Ligvagt, der med de nødvendige Aflosninger holdtes lige til Begravelsen, f. Eks. anføres, at Anders Jydes Datter Anna

Soudergades østre Del 1929. Til venstre Nr. 37, til højre Nr. 34

Samme Sted 1870, til venstre nuværende Nr. 41, N. B. Clemmensens Fabrik, hvis Tobaksrulleskilt lige anes; til højre Nr. 38. Ad. Lønborg fot.*

døde om Aftenen Kl. 8 den 29. August 1620, den 30. August blev der holdt Ligvagt over hende, den 31. blev hun begravet i Kirken⁴⁴. Den 22. Juni 1618 faldt en Blytækkersvend ned indeni det nye Kirkespir og »slog sig, saa han aldrig taledede derefter«; han døde under Froprædiken den 24. og blev begravet samme Dag⁴⁷. De fem Personer, der blev slaaet ihjel, da Kirkespiret blæste ned den 10. Februar 1625, blev trods den store Forstyrrelse, Ulykken vakte i hele Byen, begravet den 13., altsaa kun tre Dage efter⁴⁸.

I ældre Tider var det Skik at uddele Klæde til de fattige paa Begravelsesdagen. Perlestikkerbogen beretter bl. a. herom: »1574 den 4. Maj hensov Zitzel Rasmussen i Herren og blev begravet om Onsdagen i Nakskov Kirke hos sin Husbond Jens Rasmussen, og fik 40 Skolebørn 80 Alen Klæde for hende«. Lignende Antegnelser findes flere andre Steder i Bogen. Forøvrigt blev Klæde ogsaa anvendt som Betalingsmiddel til Præsten ved fornemme Begravelser. Anders Perlestikker fik ved Borgmester Bo Lauritzens Begravelse 6 Alen Klæde til 4 Daler pr. Alen, og ved Fru Kirstine Venstermans Nedsættelse i Kirken fik han foræret 5 Alen Klæde til 2 Daler Alen, skont det var Provsten, der prædikede. Da Stalints *dodfodte* Pigebarn blev begravet paa Kirkegaarden, fik han »en Alen Klæde, saa godt som 3 Daler«. Anders Hansen Byskriver indbragte 5 Alen Klæde. Var der hverken Klæde eller Penge at faa, tog Præsten, som den gode Forretningsmand han var, til Takke med, hvad der kunde faas af Penges Værdi. Om en Mand fra Aars, der døde i sit Skib og blev begravet paa Kirkegaarden, hedder det kort og godt: »Jeg fik Fisk⁴⁹».

I Forbindelse med Begravelserne kan nævnes den *falske Begravelse* i Musse, der satte sine Spor ogsaa i Nakskov. Magnus Erichsen Mormand paa Bramslykke havde en Datter Sofie, der var noget »løs paa Traaden«. Hun havde faaet et uægte Barn med Knud Brahe og var nu igen blevet forelsket. Medens Forældrene 1580 var i Udlandet, besluttede hun at flygte. Mosteren Maren, der ogsaa havde faaet et uægte Barn og nu var Enke efter en »ufri Mand« og havde faaet Ophold paa Bramslykke, hjalp Sofie med at udklække og gennemføre Planen. Den gik ud paa, at Sofie skulde blive syg, »dø og begraves«, inden Forældrene kom hjem, og samtidig med Begravelsen skulde hun saa flygte. Planen gennemførtes. Kisten blev fyldt med Sten og Halm og begravet paa Musse Kirkegaard med Ligtale, Deltagelse af alle Godsets Folk o. s. v. Der opstod dog snart Rygter om, at Sofie slet ikke var død, og da Forældrene kom hjem, søgte og fik de Til-

lødelse til at grave Kisten op, og Komeden blev saaledes afsløret. Sofies Spor kunde følges til Nakskov, hvor hun havde boet i to Nætter, og hvorfra hun var hjulpet til Langeland, hvor Elskeren formentlig har ventet hende; thi her forsvandt hendes Spor. Senere dukkede hun forovrigt op igen og blev gift med en ufri Mand. Familien rejste Sag mod den Herberger, Peder Mortensen, som Sofie havde boet hos i Nakskov, og beskyldte ham og hans Hustru for at have været indforstaaet i Sofies Planer og hjulpet hende med at komme videre. Lensmand Hack Ulfstand rejste ved Raadhusretten Sag imod dem, og Borgmestre og Raad domte dem skyldige og henviste dem til Kongens Naade eller Unaade. Saa drog Mette Mortensen til Kongen og besvor sin og Mandens Uskyldighed og fuldkomne Ukendskab til Sofie og hendes Planer; de havde troet hende, da hun fortalte, at hun hed Margrete Hansdatter og var gift med en Skræder. Kongen bevilgede da, at de maatte være fri for al Tiltale i denne Sag, naar de i deres Sognepræsts og Borgmestres og Raads Nærværelse vilde aflægge højtidelig Ed paa, at de, da de herbergede Sofie i deres Hus og befordrede hende derfra, ikke havde vidst, hvem hun var, eller hvad hun havde gjort, og ikke i nogen Maade havde været i Raad og Daad med hende^o. Naturligvis aflagde de Eden og slap saa ud af den slemme Klemme.

Overtro.

Heksebaalene, der i den sidste Halvdel af det 16. Aarhundrede flammede over det ganske Land, viser Tidens Overtro i hele dens Styrke og Uhygge. Heksebaalene blev vel omsider slukt for bestandig; men Overtroen florerede lige stærkt, i Borg som i Hytte, i Studerekamret saavel som i Værkstedet. Og havde det staaet til de lokale Domstole alene, havde mangan skarptunget Kælling endt sit Liv paa Baalet langt ned i det 17. Aarhundrede. Det gælder ogsaa Nakskov. 1629 var Maren Olufsdatter i Nakskov dømt for Trolddom baade ved Underretten og ved Landstinget. Hun anraabte saa Kongen om Hjælp med det Resultat, at de afsagte Domme blev kasseret og Sagen hjemvist til ny Undersøgelse, da der var begaaet Fejl under Processen^o. Siden horer man ikke mere om Sagen, der vel er døet hen. Endnu 1641 kendte 16 Nævninge i Nakskov Sitzel Anders skyldig i Trolddom, og da Landsdommer Lauge Bille kendte denne Dom magtesløs, indankede de Sagen for Herredagen, der stadfæstede Landsrettens Dom^o, og frelste Sitzel Anders fra en skrækkelig Død. Og dog var

Muligheden for at blive henrettet for Trolddom stadig til Stede; thi i Recessen af 1643 hedder det, at Troldfolk som indlader sig i Forbund med Djævelen, skal straffes paa deres Hals. Baalet er blot blevet erstattet af Boddeloksen.

Anders Perlestikker var selvfølgelig lige saa overtroisk som sin Samtid. Han fortæller, at der »1618 udi November og December blev set en forfærdelig Komet og usædvanlig Stjerne, hendes Effekt (Bebudelse) var Pestilence, Krig og Dyrtid, som siden fulgte«, og 1626 fortæller han, at der »Onsdag den 19. April mellem 11 og 12 Fm. blev set Tegn paa Himlen, saasom tre Sole, de to ovenfor den tredie og en Regnbue imellem. For 3—4 Aar siden om Kyndelmisse, blev ogsaa om Middagstid set tre Sole, en stor Regnbue og en gloende Segel midt paa Himmelen samt andre underlige og forfærdelige Tegn, hvilke uden Tvivl betød den store Krig (30-Aarskrigen), som nu er forhaanden«. Folk gik rundt i Rædsel og Gru for disse onde Varsler, og man aandede næsten lettet op, naar de bebudede og derfor uundgaaelige Ulykker var vel overstaet. Efter Kometen 1618 kom Pesten 1619 og 20. Krigen, der til yderligere Sikkerhed altsaa blev bebudet to Gange, kom, da Christian IV til Danmarks store Ulykke letsindigt kastede sig ind i den tyske Religionskrig, og Dyrtiden kom 1624, »da en Skæppe Hvede gjaldt en Daler, en Skæppe Rug 9 Mark og en Skæppe Byg 3 Mark.« Torken var saa stor, at de fleste Brønde stod tørre, Græsset og Kornet henvisnede, saa Græsmarker overhovedet ikke blev slaet. Meget Kvæg døde af Tørst, eftersom der mange Steder ikke var Vand at faa indenfor »en halv eller hel Mils Vej.« Til yderligere Straf kom Aaret efter Stormfloden, hvorunder Kirkespiret blæste ned. Der kunde altsaa ikke være Tvivl om Betydningen af disse Himlens Tegn og Advarsler overfor Tidens Ugudelighed og Menneskenes store Skrobelighed i Synden. Men ogsaa paa anden Maade gav Gud — efter Dalidens Opfattelse — Menneskene Tegn paa sin Vrede. Det skete f. Eks. gennem Fodslen af vanskabte Born, og saa maatte selv Universitetet tage disse Tegn op til Overvejelse. Det ene af de to Misfostre, som gav Anledning hertil, blev opdaget af Hr. Perlestikker; det andet Tilfælde var fra Sjælland, og de blev begge beskrevet og befordret i Trykken. Anders Perlestikkers Tilfælde indtraf 25. August 1628 hos Jesper Haldstis, hvis Kone Marine nedkom for tidligt med Tvillinger, begge dødfødte. Det ene Barn var velskabt, det andet var et kun halvt udviklet Misfoster uden Hoved. Hr. Perlestikker beskriver det i Udtryk, der kunde faa selv en Hol-

berg-Ynder til at rødme; men iøvrigt var det kun følgende Del af Beskrivelsen, der fik Betydning: »Laarene var ganske med tykt Kød, ligesom de store hvide Bukser at ligne med. Benene fra Laarene til Fodderne var ligesom de Stofler med store, opsmogede Kraver og ganske røde«. Der fortes netop paa den Tid en moralsk Krig mod den Modegalskab, der havde givet sig Udslag i disse store, hvide Bukser og outrerede Stovlekraver og de toppede Luer, hvoraf Misfostret fra Sjælland netop fremviste et Eksemplar. Følgelig maatte disse Fødsler være et Tegn paa Guds Mishag med disse syndige Moder, og det var nok til at sætte selve Regeringen i Bevægelse. Rigsraadet blev afkrævet en Betænkning, og Christian IV skrev selv til det teologiske Fakultet og forlangte dets gode Raad mod disse letfærdige Dragter, »mod hvilke Gud i Himmelen sin særdeles Mishag ved underlige Fødsler og adskillige Tegn giver til Kende«.

De gamle Begreber om »ærlige« og »uærlige« Folk medførte jo, at ingen ordentlige Folk kunde røre ved noget, der stod i Forbindelse med Boddel eller Rakker og deres Bestilling. Men der var jo Tilfælde, hvor slikt ikke kunde undgaas, f. Eks. naar Galgen skulde repareres eller fornyes, og man kom da om ved det paa den Maade, at alle tog Del i det paagældende Arbejde. Først maatte samtlige Øvrigheds-personer røre ved Galgen — eller hvad det nu var —, og derefter maatte samtlige Byens Snedkere og Tømrere og Smede slaa hver sit Som i. Paa den Maade blev alle delagtige i det »uærlige« Arbejde, og det blev da ikke regnet nogen enkelt til Last. Til det uærlige Arbejde horte ogsaa Bortskaffelsen af døde Kreaturer; thi ethvert Aadsel var uærligt, og følgelig kunde ingen røre ved det uden selv at blive uærlig. En af de største Fornærmelser, man kunde tilføje en Mand, var at slaa et Aadsel paa hans Dor. Herpaa foreligger der et drastisk Eksempel. En Nat i 1633 hængte nogle Skarnsmennesker en Kat paa Christen Madsens Dor i Tilegade. Man faar et levende Indtryk af den Rædsel og Harme, der greb Christen Madsen, da han om Morgenens fandt den døde Kat hængende paa sin Dor. Selvfølgelig skulde han sende Bud fter Rakkeren for at faa Kattelkadaveret fjernet, og ligesaa selvfølgelig vakte Begivenheden umaadelig Opsigt i Byen. Christen Madsen satte Himmel og Jord i Bevægelse for at finde Gerningsmanden, men uden Resultat. Efter i hele tre Aar forgæves at have arbejdet paa Sagens Opklaring tog han den Beslutning gennem en stor Gave til de fattige Skoleborn at paakalde Himlens Hjælp til Afsløring af de formastelige. Mandag den 11. Januar 1636 lod derfor

»ærlig og velagtet Mand Christen Madsen« paa Nakskov Byting »læse og paaskrive« et Gavebrev til Latinskolens Disciple paa »100 Rigsdaler i hans iboende Gaard i Tillegade«. Han lod udtrykkelig i Gavebrevet anføre, at for tre Aar siden haver »ugudelige, udediske og forhærdede Mennesker for min Dør om Nattetider hængt en død Kat, mig til Spot«, og han beder Vorherre i Himlen om, at det maa blive »dennem til større Skam og Vanære« end ham, og han paakalder Gud den almægtiges Hjælp til at faa oplyst, hvem Gerningsmændene er, »efterdi Skadesmanden, Kattehængereren eller Tilbringeren ikke endnu vil have ladet sig aabenbare«. Han haaber, Gud vil faa dem »til Sandhed at bekende«, saa de kan blive frelst fra »den evige Pine«, som efter hans Formening ellers er dem vis. Han opfordrer sluttelig »for Guds Retfærdigheds Skyld ethvert gudfrygtigt, ærligt og oprigtigt Menneske til i deres gudelige Bønner til Gud Almægtige bede, at det endnu i sin Tid kan blive aabenbaret, saa de uskyldig mistænkte kan gaa fri og den rette Sandhed komme for Lyset« og de skyldige blive kendt for Gud og Verden, paa det, »at saadan Vanære, de gøre og lader gøre imod deres Jesus Christus og Næste, maatte dennem i sin Tid af Gud den Almægtigste blive betalt«. Denne Blanding af hændervridende Bøn og harmdirrende Bandstraale mod Udoverne af den 3 Aar gamle Forbrydelse maaler hele Dybden af den før nævnte Rædsel og Afsky for det »uærlige« og for alt, hvad Bødlens og Rakkerens var.

— Et andet Eksempel er ogsaa betegnende, skont det her ikke drejede sig om en ondskabsfuld Streg, men et Tilfælde. I Claus von Stöckens Gaard laa en skønne Dag et dødt Svin. Det blev konstateret, at det tilhorte Bartskeereren Statzius Højer. Hvad havde saa v. Stöcken andet at gøre end at stævne Bartskeereren for Raadhusretten, faa fastslaet, at Svinet var hans, og faa ham forpligtet til snarest at lade det fjerne¹. Grunden til denne Højtidelighed var, at der ikke kunde være Tale om, at andre end Rakkeren kunde fjerne det døde Svin; det skulde han have Penge for efter den fastsatte Takst, og det vilde v. Stöcken ikke betale. Bartskeereren maatte derfor forpligte sig til snarest at lade det døde Svin fjerne.

Et Par Borgertyper.

Som Modstykke til de slette Eksemplarer af Borgerskabet, der er præsenteret i det foregaaende, vil det være paa sin Plads at fremhæve et Par Typer paa dygtige og fremragende Borgere. Den ene er

Borgmester Matz Bergen, der ejede Gaarden Nr. 6 i Søndergade, hvor Firmaet Christoph Jessen nu i mange Aar har haft Domicil. Set fra Gaden adskiller Ejendommen sig ikke fra de fleste andre; men kigger man ind ad Porten, ser man det gamle Gavlhus' Sideflade med Etagefremspring og Knægte. Det er let at se, at Gavlhuset er lavet om til Façadehus, ved at man har overbygget den aabne Indkørsel. Gaarden strækker sig

her som i alle de andre gamle Købmandsgaarde paa Søndergades og Vejlegades søndre Side helt ned til Havnen. Ud til denne har Gaarden et Par gamle Pakhuse; deres Alder er ubestemmelig paa Grund af de gennemgribende Reparationer, de saa tydelig bærer Spor af, men meget taler for, at de har ca. 300 Aar paa Bagen. I det ene af dem, Nr. 61 i Havnegade, staar en Porthammer, der vel engang har haft Plads over Porten ud til Stranden, men nu er endt i en mindre fornem Tilvarelse som Stolpe. Den gamle Porthammer er forsynet med en Inskription, hvoraf en Del nu staar under Gulvet; men ved med velvillig Tilladelse at skære Gulvet op har jeg faaet fremdraget hele Indskriften, der lyder saaledes:

LOCKEN KOMMER : LOCKEN GAAR
 HVO GUD FROGTER : HAN LOCKEN SAAR : ANNO 1644.

Paa den overste Ende af Stolpen staar i Forsringer Bogstaverne M. B.; det sidstnævnte er, ligesom meget af den øvrige Skrift, stærkt medtaget, saa det ved første Øjekast ligner et P. Her har vi altsaa Bygherrens Monogram; den nederste Ende af Stolpen, der paa tilsvarende Maade har baaret hans Hustrus Navnetræk, er desværre af-

Søndergade 6; fra Gaden anses Gavlhuset ikke; en karakteristisk, nobel Façade fra Midten af det 19de Aarh. De gamle Købmandsgaarde har intet Skilt.*

skaaret. Alligevel er der næppe Tvivl om, hvem der har bygget Gaarden og opsat Porthammeren. Det er Borgmester Matz Bergen, hvis Navn som tidligere nævnt staar paa Byens Segl fra 1635, der endnu bruges paa Politimesterkontoret.

Matz Bergen døde 1649, og takket være den meget storstilede Begravelse, han fik, ved vi nu noget om ham. Hans Enke lod nemlig den Prædiken, som Sognepræst Laurids Mortensen Vedsted holdt over

Søndergade Nr. 6, Jessens Gaard (Matz Bergens). Gavthuset set fra Gaarden; man ser, hvorledes Porten er opstaaet ved Overbygning af Slippen.

hendes Mand, befordre i Trykken, og den indeholder alle Hoveddata i Matz Bergens Liv^{es}. I sin Prædiken oplyste Præsten, at Matz Bergen var født 1592 i Rodby, hvor Faderen var Tolder. Forældrene døde, da Drengen var to Aar, og den nye Rodby-Tolder, Jorgen Ploug, blev saa hans Formynder. Han lod først Drengen gaa i Skole i Rodby, derefter

baade i den danske og latinske Skole i Nakskov og sendte ham saa til Lybæk, hvor han lærte Tysk og dygtiggjorde sig yderligere i Regning og Skrivning. Dernæst kom den unge Matz Bergen til Knud Urne paa Aarsmarke (Knuthenborg), hvor han begyndte som Skriverdreng og avancerede først til Kældersvend og senere til Kornmaaler. Derefter søgte han videre Uddannelse i Handelen hos sin Broder Rasmus i Rodby og brugte her Handel og Købmandsskab baade inden- og udenlands og nedsatte sig endelig 24 Aar gammel som Købmand i Nakskov. Han maa have været en dygtig og vindende ung Mand, thi allerede Aaret efter blev han Kirkeværge, og 27. November 1618 blev han, kun 26 Aar gammel, Raadmand. Men selvfølgelig har Knud Urne, der var Lensmand, hjulpet svært til at faa ham frem. Matz Bergens Forretning voksede hurtigt, og i de følgende Aar har han købt Ejendommen paa Søndergade og efterhaan-

Sondergade 6, Jessens Gaard, der i det 17de Aarh. ejedes af Matz Bergen; det gamle Gavllhus' Østside set fra Porten til Gaden; Bjælkehovedknægtene ned mod Gaarden er meget enkle, de tre forreste derimod elegant svungne Konsoller; denne Form har Gade­façadens Knægte sikkert haft.

den bygget den om. Antagelig har han opført ikke alene Kornmagasinet mod Havnegade, men ogsaa Stuehuset mod Søndergade, hvis Længdevæg, sine omtrent 300 Aar til Trods, endnu er forholdsvis velbevaret. Efter at have været Raadmand i 12 Aar, blev Matz Bergen 10. April 1630 forordnet til at være Borgmester, og denne Post beklædte han til sin Død 1649; skønt han kun blev 57 Aar, havde han allsaa haft Sæde i Byens Styrelse i samfulde 31 Aar. Ligprædikens biografiske Data tegner os saaledes et tydeligt Billede af den Mand, der for 300 Aar siden havde sin Gang og sit Virke i det gamle Hus Søndergade Nr. 6. Driftig og klog, myndig og tillidvækkende ledede han herfra sin Forretning og sin Bys Styre. Som ældste Borgmester har han i sine senere Aar sikkert mangen Gang samlet sine Raadskolleger og andre i Stuerne paa Søndergade og der plejet Raad og truffet Beslutninger til Fremme af saavel Byens som Handelsstandens og Borgerskabets Tarv. Til hans omfattende Virksomhed horte ogsaa et Skibsbyggeri; thi 1653 nævnes Naskov Brabæk (Bedding) eller »salig Matz Bergens Bro«. Matz Bergen var gift to Gange. 1615 ægtede han Anne Christoffersdatter, der døde fra ham efter 22 Aars Ægteskab. Deres to Sønner og en Datter døde ganske unge. 1639 giftede Matz Bergen sig med Anne Nielsdatter, der overlevede ham. Det er allsaa hendes Navnetræk, der har staaet paa Porthammeren. I sit andet Ægteskab havde Matz Bergen en Søn, der døde før Faderen, og to Døtre, der overlevede ham. Han selv døde 1649 den 5. Juni Kl. 6 om Morgenen. Kl. 2 om Natten var Sognepræsten blevet hentet, og efter at Slægt og Venner var kommet til Stede, fik den syge Alters Sacramente, og hele Forsamlingen, bestaaende af Familien, Sognepræsten, Andenpræsten, Skolemesteren og »mange gudfrygtige, fine Dannekvinder« blev i Værelset, til han var død. Derefter blev der sat Liggvagt, og ottende Dagen derefter blev Matz Bergen begravet i Kirken. Hans Ligsten er desværre gaaet tabt sammen med saa mange andre.

Ligprædikenen er en Bog paa 150 Sider, hvoraf de første 100 er en Prædiken over Josias. Hvorfor han er valgt som Tekst eller Emne, fremgaar af et Sted i Prædikenen, hvor det hedder om Matz Bergen, at han har »været udi Øvrigheds Bestilling i denne By og Menighed udi fulde 31 Aar, lige saa længe som Josias var Konge udi Juda«. Iøvrigt berøres den afdødes Liv og Navn saa godt som ikke i Prædikenen; først efter dennes Slutning fremsætter Præsten de biografiske Data af den afdødes Liv. Bogens sidste halvhundrede Sider

JOSIÆ

Leffnet oc Død/

Hvor om bleff forhandlet

Der Erlig/ Biis oc Velforneme
Nu Salige Mand

Madtz Bergen/

Eldste Borgemeester i Naackstow hans sa-
llige Legem bleff udi hans Sogne- Kircke dec sam-
mefteds hæderligen til Jorden bested / udi en meget
fornemme Adels oc u-Edels/ Gestligis oc Verdsligis
Sofsamling den 12. Junii

1649.

2ff

Laurig Martensson W.
Sognepræsi i Naackstow.

Riøbenhaffin / hos Melchior Winckler.

Titelbladet i Matz Bergens Ligprædiken.

optages af en Række Sorgekvad. Først kommer et Digt, hvori Enken og hendes Mand indføres talende; i hvert andet Vers jamrer Enken, og i hvert andet svarer Manden under Mulde og trøster hende. Derefter kommer forskellige andre — højst maadelige — Vers, blandt andet et Digt, hvori Enken jamrer til Gud, og Gud svarer trøstende, og endelig en Klagesang, hvori det bl. a. hedder:

»Du Matthias her hviler under Stenen hin haarde
var Borgmester før, nu Mad skal Ormene vorde.«

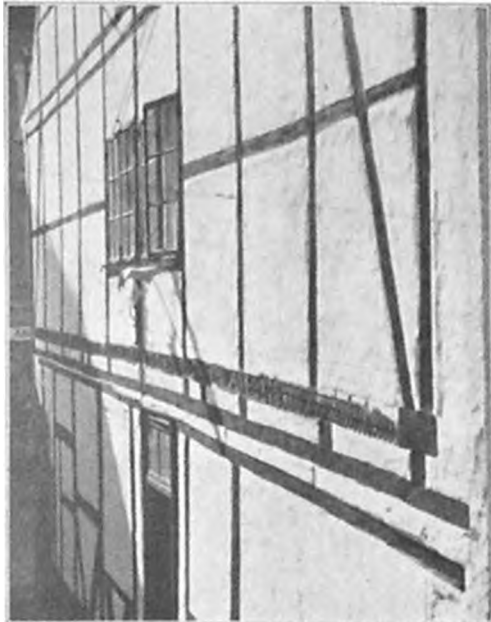
— Den anden betydelige Borger, her skal nævnes, har, ligesom Matz Bergen, efterladt sig et Minde skrevet i Eg. Det er Raadmanden Mickel Matson, der opførte en Gaard paa Søndergade. Den har nu Nr. 23 og har i et Par Slægtled tilhørt Firmaet J. A. Jorgensen. Ejendommen bestaar af to gamle Gavlhuse, der ved en Mellembbygning er lavet om til et Façadehus. I al Fald det østre af disse to gamle Gavlhuse er opført af Mickel Matson; thi i den smalle Indkørsel i Gaardens Østside ligger i første Lofts Højde en Egebjælke, der rækker gennem hele Huset og bærer følgende Indskrift:

1637 HAFVER MICKEL MATSON OCH GUNDER THOMIS : D : LADIT :
DETTE : HUS : OPBYG : : GUD : DET : FRA ULØCKE : BEVARE

Indskriften fylder ikke hele Bjælkens Længde, og Resten er smykket med et Monogram af Bogstaverne M. M. S. og G. T. samt med en i Relief udskaaret Dukat-Række, der med Rette antyder, at Bygherren Mickel Matson og hans Hustru Gunder Thomisdatter var velhavende Folk. Mickel Matson var født i Haderslev 1598 af »ærlige og ægte Forældre«. Han kom som ganske ung til Nakskov og oparbejdede en betydelig Købmandsforretning. I Kæmnerregnskabet for 1614 figurerer han som Byens største Skatteyder og Ejer af to Gaarde paa Søndergade og en Gaard paa Torvet med Boder ned mod Stranden, de dannede et Stræde, der efter ham fik Navnet Michel Skrivers Stræde (det nuværende Farverensstræd). Mickel Matson blev nemlig først Byskriver og senere Raadmand, og erhvervede i det hele en fremskudt og anset Stilling i Byen. Under Beskrivelsen af Kirken er omtalt to Malmstager, han skænkede til Altret, og han var baade de fattige og Skoledisciplene en god Mand. Den fra Katolicismens Tid nedarvede Tro og Trang til at finde Vej til Himlens Velvilje gennem Godgorenhed laa ham — og mange af hans samtidige — dybt i Blodet. Ret betegnende i saa Henseende er Fundatsen til et Legal.

som han stiftede den 29. September 1612. Det hedder heri: »Eftersom den gode og fromme Gud hannem (Mickel Matson) og hans Hustru, ærlig, dydig og gudfrygtig Kvinde Gunder Thomasdatter i deres .Egteskab ikke alene med Børn haver begavet, men endog udi deres Handel og Næring Guds rige og runde Velsignelse, og efterdi intel er vissere end Døden og intel uvissere end Dødens Time, da haver han ikke villet forglemme

Herrens Velgerninger, men betænkt og ihukkommet de fattige og nødtorfte udi hans Velmagt og til dem udlovet, at saa længe Gud i Himlen vil spare hannem Livet, vil han aarligen give de fattige Husarme her i Menigheden 10 Slettdaler* og de fattige Skolebørn ligeledes 10 Slettedalere, og »naar vor Herre og Gud hannem ved Døden bortkalder«, skal der »for hvert Aar, han har levet«, gives 10 Slettedalere til de fattige Husarme og 10 Slettedalere til de fat-

Østsiden af Sondergade 23 (Mickel Matsons Gaard) med Inskriptionen.

tige Skolebørn. Disse Bestemmelser var jo ensbetydende med, at jo længere Mickel Matson levede, desto længere fik de fattige Understøttelse, og desto større blev den Sum, der efter hans Død skulde udbetales til dem. Vorherre lod sig dog ikke friste af denne Livsfor sikring hos de fattige; thi Mickel Matson maatte allerede i sit 47. Aar forlade sit rige Jordegods. Hans Enke giftede sig snart igen med en Mand, der hed Peter Hansen, og som nu rykkede ind i den smukke Gaard paa Sondergade. Ogsaa Peter Hansen var en fremstaaende Mand; han drev det endog til at blive Borgmester. De glemte ingen lunde Mickel Matsons Ønsker og Vilje, men opfyldte ved en Fundats af 21. Juli 1650 rundelig og fuldtud hans Løfter til de fattige. Det hed-

Søndergade set mod Torvet 1870. Ad. Lønborg fot.

Til højre nuværende Nr. 27; Gavlhuset Nr. 25; Nr. 23, J. A. Jørgensen, er den stærkt ombyggede Mickel Matsons Gaard. *

der herom i Fundatsen: »Eftersom det haver behaget den alsommægtigste Gud den Dannemand Mickel Matson fra dette Elende og til Himmeriges Glæde at forfremme, som skete den 7. Januar 1615, der han var fyrreogtyve og 6 Aar og to Maaneder mindre end 5 Dage gammel, haver siden hans Eftermand ærlig, velagtet og fornemme Mand Peter Hansen« udbetalt til de fattige Husarme og de fattige Skoleborn 923 Slettedalere og 2 Mark⁷⁰. Den tidligere omtalte store pragtfulde Gravsten i Kirken bevarer fremdeles Mindet om Mickel Matson. Hans »Eftermand«, Købmand Peter Hansen, blev forøvrigt efter Gunder Thomasdatters Død endnu en Gang gift med en rig Enke og flyttede hen i en anden og endnu større Gaard, men derom senere. Af Mickel Matsons gamle Gaard er nu kun Bjælken med Inskriptionen og den under Bjælken staaende Bindingsværksmur samt Kældermurene tilbage; alt det øvrige er bygget om, saa den nuværende Bygning er saa forskellig fra den gamle Gaard som Nat fra Dag.

Flugt til og fra Byen.

For de fleste unge paa Landet stod Byen og Livet i den som det mest attraaværdige paa Jorden; men det var ikke helt let at slippe

ind i dette formodede Paradis. Bønderne var jo fra Barnsben til Graven vor-nede; de tilhørte Godsherren og kunde ikke slippe fra ham paa lovlig Vis uden at købe sig fri; men det var jo nemmere og billigere at romme og søge Tjeneste i Staden, og saa maaske, naar man havde skikket sig vel der i en Del Aar, opnaa Borgerskab. Folk, der var født i Byen, kunde uden mange Omstændigheder faa det ganske gratis. Folk, der kom fra en anden By, maalte møde med Skudsmaals-bog fra deres tidligere Øv-righed, for de kunde til-købe sig Borgerskab, der som Regel kostede nogle faa Daler. Men Bonden, der var rømt fra Godset, havde naturligvis intet Skudsmaal at møde med; han kunde maaske gennem Aaringers god Tjeneste glide stille ind i Byfolkets Rækker. Men blev han opdaget af sin Godsherre eller dennes Be-tjente, hjalp Borgerskab ham ikke, Godsherren havde Ret til at faa Dom over ham og med Magt føre ham tilbage til Godset og sætte ham som Fæster paa en ussel Bondegaard — med mindre han vilde købe sig fri, og det var naturligvis betydelig dyrere, nu da han var en maaske velsitueret Borger, end da han som Bondeknos rømte. Man har Eksempler paa, at Kravet til en vornet er fastholdt gennem en hel Menneskealder. 1616 rejste Jacob Rosenkrands Sag mod Borger Hans Jørgensen i Nakskov, der dog kunde fremvise sit »Kvittebrev«, som han 1581 — altsaa 35 Aar tidligere — havde faaet af Inger Bille, da han købte sig fri. Men Kvittebrevet havde ingen Underskrift, kun Inger Billes Segl, og Jacob Rosenkrands' Fuldmægtig vilde derfor have det kasseret som ugyldigt, især da Seglet var meget utydeligt. Sagen gik lige til højeste Instans, men her slap Hans Jørgensen fri for Tiltalen, idet han var saa heldig at kunne

Gavl til Gaden og en Slippe paa hver Side. *
Søndergade 25, et typisk Gavthus.

Søndergade 25. østre og vestre Stippe. Fot. 1929

føre den tidligere Nakskovborgmester Rasmus Jensen som Vidne, idet denne havde været med ham hos Inger Bille, da han 1581 købte sig fri⁷¹. Naar en rømt Tjenestekarl blev antruffet, indstævnedes han straks for Bytinget, blev skaldet for Stavn⁷², som det hed, og her blev han saa dømt til at vende tilbage og anlage en Gaard, med mindre han kunde faa Lov at købe sig fri⁷³. Det var vel som oftest Kronens Bønder, der rømte, idet de som Regel havde Haab om bedre Køb, hvis de blev opdaget. Det hændte jo ogsaa, at Kongen gav dem alle fri paa én Gang. Det gjorde Kong Hans 1510, og det gjorde Christian III 1539; han stillede som Betingelse, at Borgmestre og Raad ikke mere maatte tage nogen til Borger, der ikke kunde bevise, at de havde købt sig fri⁷⁴; men denne Betingelse søgte man at glemme hurtigst muligt. Senere slog Kronen en Gang imellem ned paa de rømte og tog en Slump ad Gangen. 1560 maatte f. Eks. 30 Nakskovborgere, der var født paa Kronens Godser, købe sig fri. Prisen varierede efter vedkommendes Formueforhold fra 4 til 30 Daler; enkelte helt fattige fik Friheden gratis⁷⁵.

Folk, der vilde forlade Byen og nedsætte sig andre Steder, maatte som nævnt have et Skudsmaal for at blive vel modtaget andet Sted. De unge ugifte fik det gerne hos Præsten mod en lille Kendelse, hvad Perlestikkerbogen bringer talrige Vidnesbyrd om. Var det en bosat Borger, der vilde flytte sine Teltpæle, skulde han have Skudsmaal hos Borgmestre og Raad; men man har ogsaa Eksempler paa, at en Mand har begæret sit Skudsmaal paa Bytinget af »menige Almue«¹². De, der kom af Sted uden Skudsmaal, savnede altsaa en væsentlig Adkomst til god Entré andet Sted; det gjaldt dem, som blev »forvist Byen« for en eller anden Forseelse, eller som rømte paa Grund af et Kæresteri med Følger, eller for Gæld. Skulde man have Dom over en saadan borttrømt Skyldner, skulde han »kaldes for alle tre Nakskovs Porte«, d. v. s. hans Navn raabes tre Gange hvert Sted af Bytjeneren, og naar han saa ikke meldte sig, gik der Dom over ham. Vilde man sikre sig Skyldnerens Nærværelse, tog man Dom over ham, og naar han saa var dømt til at betale, kunde man sætte ham i Gældsarrest; det skete som Regel i Byfogdens Hus; men Kreditor maatte selv betale for Skyldnerens Ophold. Undertiden blev Gældsarrestanten endog lænket, for at man kunde være sikker paa ham. Da en iøvrigt velestimeret Mand Didrik Feldthuus i 1655 skulde i Gældsarrest hos Byfogden, erklærede denne, at han kun vilde have ham, hvis han blev belagt med Jern. Feldthuus mødte ogsaa og blev lænket; men tre Dage efter betalte hans rige Svoger Willum Hansen 2000 Daler for ham, saa han slap ud¹⁶.

Byens ældste Hus.

Byens ældste Hus er det tre Loft høje og 30 Fag lange Kornpakhus paa Hjørnet af Havnegade og Dronningens Stræde. Det vil sige, det er kun en Del af Huset, der har Ret til at bære dette Prædikat. De 16 eller 17 Fag nederst mod Havnen er opført af Enkedronning Sofie i Tiden omkring 1600. De overste 13 eller 14 Fag er tilbygget 1656 af Frederik III. Af Dronningens er nu kun nederste Etages Ydermur i Behold, og Nedermuren i Frederik III's Hus er ogsaa i det væsentligste i Behold, men Overmuren og Husets Indre er omkalfatret saa mange Gange, at det er et Virvar af »Bygningsstil«. Det mægtige 28 cm brede Egetømmer i det nedre Bindingsværk har trodset Tidens Tand i snart halvfjerde Hundrede Aar, og rundt i Bygningen finder man ogsaa hist og her Rester af det gamle Tømmer.

Dronningens Gaard i Dronningens Stræde.

Byens Love.

Til Supplering af de Love og Forordninger — de saakaldte Recesser — som Kongerne med Rigsraadets Tilslutning udstedte, havde Købstæderne deres Stadsret, der var sanktioneret af Kongen i hvert enkelt Tilfælde; thi der kunde være en ikke ringe Forskel i Indholdet af de forskellige Byers Stadsret. Fra den tidligere omtalte Henvendelse, som Nakskov sammen med nogle andre Købstæder 1649 rettede til Kongen om forskellige Lempelser i Recessen af 1613, ved vi, at det blev stillet disse Byer i Udsigt at faa kgl. Sanktion paa deres Stadsret. Nakskov har faaet sin Stadsret konfirmeret, eftersom der i Byens Vedtægt af 1650 gentagende henvises til Stadsretten. Den er ikke bevaret, men der er god Grund til at formode, at den i Hovedsagen har været et Uddrag af den saakaldte Kong Hans' Stadsret. Endelig havde Byerne deres »Vilkaar og Vedtægter«, nærmest at ligne med vore Dages Politivedtægter. De blev udarbejdet af Borgmestre og Raad og de 24 Mænd, sanktioneret af Lensmanden og oplæst og tiltraadt paa de aarlige Bystævner. 1573 omtales et saadant Bystævne, her blev, hedder det, »mange Artikler samtykt, Almuen til Bedste«¹¹.

Disse Vilkaar og Vedtægter blev jævnlig revideret, f. Eks. 1635, 1650 og 1656. De to sidste er i Behold og fortjener at gengives, men forinden vil det være rimeligt fra den almindelige Stadsret¹⁾ at notere et Par Punkter, som ikke er berørt i de foregaaende Kapitler.

Kong Hans' Stadsret bestemte, at enhver, der søgte Borgerskab i Staden, skulde aflægge sin Borgered paa at være Kongen tro, Borgmestre, Raadmænd og Byfoged lydige, holde Stadens Vedtægter og ikke foretage sig noget til Byens eller Borgernes Skade.

Til Forebyggelse af Trætte om indgaaede Handeler fastsatte Stadsretten visse Regler, der i Modsætning til mange andre af dens Bestemmelser blev nøje overholdt. Havde en Mand købt en Ting med sig hjem, kunde han — om han fortrød Handelen — faa denne til at gaa tilbage endnu samme Dag mod at betale Sælgeren 4 Skilling i Tilbagekøb. Men havde Køberen beholdt det købte hos sig Natten over, var han pligtig til at lade Handelen staa ved Magt. Var der drukket Lykkekøb (Lidkøb) paa Handelen, kunde den ikke ændres, men Køberen maatte betale, hvor dyrt han end havde købt.

Tidlig op og tidlig i Seng var Reglen i de Tider. Om Vinteren var det Sengetid Kl. 6—7. Og saa havde ingen noget at gøre paa Gaden, og da allermindst Folk, som var ukendt i Byen; de var straks at anse som fordægtige, hvis de traskede rundt paa Gaderne efter Sengetid. Dette fandt Udtryk i Stadsrettens Bestemmelser om, at hvis Vægterne fandt nogen ukendt paa Gaden »om Nattetider efter Klokketimen er ved Ni«, da skulde han følge vedkommende til hans Herberg, og havde han intet Herberg, skulde han sættes i Fangehullet til næste Dag og skulde da gøre Rede for, hvorledes det kunde gaa til, at han ved Nattetider rendte herbergløs om paa Gaderne.

Spillelidenskaben var den Gang — som alle Dage før og siden — stor, og Stadsretten søgte at dæmme op for den ved en Bestemmelse om, at den, der i »Dobbel eller anden Leg« (Spil) tabte mere end en Skilling ikke havde Pligt til at betale mere, og den vindende ikke Krav paa mere. Resultatet af denne Lovgivning blev kun, at Begrebet »Spillegæld er Æresgæld« blev Rettesnor for enhver Mand med nogen Selvagtelse; netop den Omstændighed, at Loven fritog ham fra enhver juridisk Forpligtelse, gjorde Ærespligten til at betale saa meget større. Loven fik altsaa paa dette Punkt ingen praktisk Betydning. Paa andre Omraader kunde Stadsrettens Paragraffer om Dobbel og Spil derimod nok faa Betydning; det gælder utvivlsomt Bestemmelsen, at hvis Spillerne kom op at slaas om Spillet, havde

den, som fik Huggene, ingen Krav paa Bøder af Modparten, derimod skulde Voldsmanden bøde til Kongen og Byen som sædvanlig. Yderst drastisk var Bestemmelsen om Drab som Følge af Spil. Den lod i al sin Korthed saaledes: Bliver nogen ihjelslagen i Dobbelspil, da skal han jordes under Galgen, og den, som hannem ihjelslog, skal bøde Liv for Liv. Det var saa haard Konfekt, at man har Ret til at tvivle paa Paragraffens Holdbarhed i Praksis; thi kun simple Forbrydere som Tyve og Mordbrændere blev hængt og begravet under Galgen.

Vedtægten af 1650.

Den 3. Maj 1650 vedtog Borgmestre, Raadmænd og Repræsentanter for de 24 Mænd at bede Lensmanden approbere nogle Rettelser og Forbedringer af de Vilkaar og Vedtægter, som 30. November 1635 var vedtaget af Borgmestre og Raad og de 24 Mænd. Lensmanden imødekømt Ønsket, og Vedtægten⁹ var derefter gældende Lov som Supplement til Stadsretten. Den gengives her i sin Helhed, men i Nutids Skrivemaade og med enkelte forklarende Bemærkninger til Punkter, som jeg ikke har haft Løjlighed til at beskæftige mig med i det foregaaende.

1. Om Skatten.

Hvo, som ikke efter at være krævet første og anden Gang, betaler sin aarlige Skat, Baandsmandspenge eller anden kongelig eller Byens Skat, som han er taks-eret til, han skal regnes for at være Kongen ulydig og bøde 40 Mark til Kongen og Byen og straks udpantes haande for Skatten og Bøden. Og skal denne ulydige Borger miste sit Borgerskab og straks forlade Byen, hvis han viser sig modvillig og opsætsig.

2. Om Landgilde.

Hvo, som ikke udlægger sine Landgilde-Penge af sin Jord i rette Tid, naar Byens Kæmner lader dem indkræve ved St. Mortensdag, han skal miste sin Jord som forbrudt til Byen.

3. Om Præstekorn.

I Ilge Maade skal alle, der har Agre og Jord i Markerne, lade Sognepræsten faa sit Præstekorn inden St. Mortensdag og hans andre Rettigheder i behørig Tid under Bødestraf af 6 Mark til Kongen og 6 Mark til Byen af hver Jord, og skal Udpantning ske hos den, der har Jorden i Brug.

Allt for bogstaveligt skal disse kraftige Bestemmelser om at miste Borgerskab og miste Jord vist ikke tages; det gjaldt for dem som for saa mange af Datidens Lovbestemmelser, at de ikke kunde omsættes i Praksis. De stod kun paa Papiret som en Trusel, man

ikke behøvede at regne med under almindelige Forhold. Restancer baade for Skat og Præsteydelser var da ogsaa saare almindelige, og Tilfældene skulde være ret graverende, for man skred til Udpankning.

4. Om at lindre Tjære.

Hvo, som linder Tjære — enten ved Stranden eller i Byen — udenfor det dertil forordnede Bradsted, skal bøde 40 Mark til Kongen og Byen, selv om det ingen Skade gør. Kommer der, hvad Gud forbyde, Skade (Ildløs) deraf, da gaar det ud over hans Hals efter Loven.

5. Om Foder for nær Skorstenen.

Den, der lægger sit Foder (Halm, Ho) for nær Skorstene eller Ildsteder, skal bøde 40 Mark til Kongen og Byen. Ligesaa den, hvis Bagerovn, Skorstene og andre Ildsteder har Mangler, som ikke afhjælpes til den Tid, Byfogden og de 8 Ildskuere har fastsat. De, der viser sig forsømmelige med at holde deres Skorstene og (Malt-)Kjølner rene, og der for saadan Forsømmeligheds Skyld opstaar (Skorstens-)Ild, bøder 6 Mark til Kongen og 6 Mark til Byen. Skulde der, hvad Gud forbyde, nogen Skade deraf komme, da skal de stande til Rette efter Loven og Stadsretten.

6. Om Ild at optænde.

Hvo, som optænder sin Brygge- eller Bage-Ild førend 12 Slet efter Midnat, bøder 40 Mark til Kongen og Byen. Dersom hans Naboer faar det at vide og tier dermed, skal de betale samme Bøde. Vægterne skal være forpligtede til om Nattetide at have flittigt Tilsyn dermed, og om de fornemmer det, da straks lade Øvrigheden det vide, saa de ulydige kan blive straffet med Bøder, som foran skrevet staar.

7. Om Skyden.

Samme Bøder og Straf ifalder de, som enten Dag eller Nat skyder heri Byen, hvoraf tilforn stor Skade er kommen. De, i hvis Huse der skydes, og som ikke melder det, ifalder samme Bøde, 40 Mark til Kongen og Byen.

Ildbrand var som nævnt den store Rædsel, og Formaningerne mod at omgaas letsindigt med Ild blev nu og da læst paa Tinget. I Tilfælde af Overtrædelser blev de strenge Bødedomme alligevel ikke overholdt, derom vidner de ret hyppige Tiltaler mod Overtrædelserne⁴⁹. Bestemmelsen i Punkt 6 om, at der ikke maa tændes op i Bagerovnen eller under Bryggekedlen før efter Midnat, tager Sigte paa, at Ilden vilde være uden Tilsyn, hvis Folk tændte op, inden de ved borgerlig Sengetid Kl. 8—9 gik til Ro. Bemærkningen i Punkt 7 om den store Skade, der tidligere er kommet af at skyde i Byen, lader for-

mode, at en eller anden stor Brand — enten det nu har været den i 1420 eller 1528 — er opkommet ved uforsigtigt Skyderi.

8. Om fremmede Folk at indtage.

Hvo, som i deres Huse indlager fremmede Folk og overlader dem Hus eller Vnaning til at holde Dug og Disk, uden at de af Øvrigheden har faaet Forlov at bygge og bo udi Byen, skal bøde 6 Mark til Kongen og 6 til Byen og betale hvad Skade, de fremmede gør, og skal Bøden, om den ikke vorder betalt, uden videre Tiltale inddrives ved Udpanning. Dersom ulovligt indtagne Husfolk ved Døden afgaar og ikke har efterladt Midler til Begravelsen, skal den, der husede dem, paa egen Bekostning udstaa Jordefærden. Efterlader de fremmede umyndige Børn, skal de annammes af den, der huser dem. Byens Tjenere skal have Indseende hermed, og for hver Forseelse, de finder, have en Rigs-Mark for Umagen.

Hvis denne Bestemmelse om Tilmelding blev overholdt — og det blev den vist i det store og hele —, saa maatte Borgmestre og Raad have set gennem Fingre med den ulovlige Indvandring af røgte vornede uden Kvittebrev. At Tilmeldelsespligten blev overholdt, synes at fremgaa af Bysbogen, der melder om flere Bøder for dette Forhold. Bl. a. maatte Niels Slotsherre — Manden, der var Forvalter paa Sloto — 1650 vedtage en Bøde paa de ovennævnte 6 Mark, fordi han uden Tiltale havde taget en fremmed Kvinde i sit Hus⁹¹.

9. Om Kornkøb med fremmede Penge.

Befindes nogen her udi Byen, som tager fremmedes Penge at købe Korn eller andre Varer for, sine Medborgere til Skade, eller hvis nogen selv eller ved andre løber omkring blandt Bønderne for at købe Korn, skal de, om de lovlig overbevises, bøde 40 Mark til Kongen og Byen.

10. Om Slagterne.

Heller ikke skal nogen Slagter understaa sig i at tage mere for Oksekød end den Pris, der af de 4 Mænd, som dertil er betroet, bliver sat. De 4 Mænd skal hver Fredag bese og sætte Pris paa det Okse- eller Ko-Kød, her bliver slagtet, og de skal samme Dag lade opsætte en rigtig Fortegnelse, der opslaaes paa Raadstuedøren, og som oplyser, hos hvem og hvor der er slagtet, og til hvad Pris de skal sælge det. Enhver Forseelse herimod straffes med Bøder, 6 Mark til Kongen og 6 til Byen. Viser de 4 Mænd sig forsømmelige, skal de tiltales og straffes.

11. Om Bagerne.

Ligeledes skal Bagerne være forpligtet til Ugen igennem at have Brød til Salg, nemlig: Hvedebrød, Rugsimler, Sigtebrød og Grovbrød, saa fattige Folk og andre kan bekomme det for Penge. Brødet skal være ustraffeligt baget af god, rent og ublandet Korn og holde sin Vægt efter derom udgangen kgl. Forordning

og Takst. De »4 Mænd«, som dertil er forordnet, skal med Byfogden eller hvem, han dertil betror, en Gang om Ugen besøge Bagerens Hus og bese Brødet, om det er ustraffeligt baget og har sin Vægt, og til Borgmestre og Raad levere en Antegnelse om de fundne Forsæelser, saa disse kan blive straffet. Finde Bagerne forsømmelige, saa der en eller anden Dag i Ugen intet Brød findes til Salg hos nogen af dem, skal de bøde efter Kgl. Forordning.

12. Om Bryggerne.

Det foreholdes og befales Bryggerne efter Aarstiden at brygge og sælge Øl til fattige Folk og andre og at holde rigtige og retfærdige Maal, saafremt de, om nogen derover med Rette klager, ikke vil tiltales og straffes.

13. Om Herbergerne.

Under Bøder paa 6 Mark til Kongen og 6 til Byen skal Herbergerne være forpligtet til straks at hænge Brødet udenfor deres Dor, saa fremmed Folk kan se og vide, hvor de kan faa Logement og Herberg. Og skal samme Herbergere være forpligtet til at laane fremmed Folk Hus, naar de møder med god Bævi og Besked om, hvorfra de kommer. Naar Byens Tjener efter Øvrigheds Befaling kommer for at skaffe nogen fremmed Hus, og Herbergeren uden billig Aarsag vægrer sig derved, skal han straffes som udydig Borger.

14. Om Svin, Gedebukke og andet Kvæg.

Hvo, som holder sine Svin, Gedebukke og andet Kvæg her paa Byens Gader, Kirkegaarde eller Volde sine Naboer, Byen, Kirkegaardene eller Voldene til Skade og Fortrød, skal, naar Vægterne og Markvogterne sætter dem (Dyrene) ud i Foldet, give for hvert Stykke 8 Skilling første Gang, men anden Gang skal de (Dyrene) være forbrudt til de fattige. Fanger samme Svin, Gedebukke eller andet Kvæg Skade (under Jagten og Optagelsen), maa Ejeren tage Skade for Hjemgæld. Dersom Vægterne viser sig forsømmelige og ikke trende Gange om Ugen driver (Dyrene) her i Byen, saavel som paa Voldene, skal de (Vægterne) sættes udi Stokken for deres Unyttighed.

15. Om Gæs og Ænder.

De, som holder deres Gæs og Ænder udi Byens (Vold-)Grave og Shioffe (Gadekær, Park) eller udi nogen af Kornmarkerne, skal, om de (Dyrene) bliver slagen eller skudt, ligge paa deres egne Gerninger, og Ejerne beholde Skade for Hjemgæld, og skal de, som ejer samme Gæs og Ænder, bøde 6 Mark til Kongen og Byen.

16. Om Hunde.

Her findes stor Uskikkelighed af Borgernes Hunde, som løber løse her udi Byen, saa at fremmede Folk næppelig kan komme op eller ned ad Gaderne for Hundenes Bjæffen og Bram. Saafremt nogen Borger efter denne Dag ikke holder sine Hunde i Lænke i sin Gaard, men lader dem løbe paa Gaden, skal han, om der klages over dem, bøde 6 Mark til Kongen og 6 til Byen.

17. Om Møddinger og Urenlighed.

Hvo, som lægger sin Mødding og Skarn paa Gaderne sin Nabo til Fortrød og ikke fører det ind i sin Gaard eller uden Byen, skal bøde 6 Mark efter Stadsretten. Ligesaa skal den, der lægger eller kaster noget Skarn ved Strandhammeren (Bolværket) eller lægger nogen Mødding hen ved Stranden, bøde 6 Mark til Kongen og Byen. Byens Tjenere og Vægterne skal hermed have flittig Opsyn og straks tilkendegive det for Øvrigheden, og skal de for deres Umage, have 2 Mark af den, som Brosten findes hos.

18. Om Møddinger ved Naboens Tagdryp.

Den Borger, som udi sin Gaard ved sin Nabos Tagdryp oplægger Mødding, Skarn, Tommer, Ved og andet op til hans Vægge uden Naboens Vilje og Tilladelse, og ikke, naar der klages derover, tager det bort, skal bøde som for nævnt.

19. Om Rustning.

Borgerskabet skal holde deres Rustning færdig og vel vedlige, eftersom enhver er fakseret for, med hvad dertil hører af Krudt og Kugler, og skal de under højeste Pine og Straf møde, straks de bliver tilsagt.

20. Om Maal og Bismere.

Borgerskabet tilholdes strengelig at rette sig efter Kgl. Majs. Brev og Befaling om kun at udmaale og sælge Korn med de Tønder, der 1625 er rettede og (ind-)brændte efter Kgl. Majs. Tønde med de tre Løver. Dernæst tilhoides Borgerskabet at maale med retfærdige Skepper og andet Maal, sanvelsom med rette Bismere, Skaalpund og Vægte. Befindes det anderledes, bliver de nt tillale og straffe paa deres Boeslod.

21. Om Folk udi Byens Arbejde.

Naar Fjerdingsmændene af Byens Kæmmere eller af Byens Tjener tilsiges at skaffe Folk til Byens Arbejde, og de, som derefter bliver tilsagt, ikke betimelig møder, skal Kæmneren med Byens Tjener pante Fjerdingsmændene, og disse maa saa igen pante de forsømmelige, hver Gang for 3 Mark til Kongen og Byen.

22. Om at sætte Køb paa Fisk og andet.

Naar Rodemestrene af Byens Tjener bliver tilsagt at møde ved Stranden for at sætte Køb paa Fisk, Sild, Deller (Brædder) og andet, og nogen Rodemester da ikke møder, skal hans Rode ikke faa noget af det, der sættes Køb paa, men Varerne skal alene holdes til de Roder, hvis Rodemestre møder, og skal Folkene fra disse Roder straks skille Rodemestrene af med Varerne, hvorefter Rodemestrene indsamler Betalingen og leverer den til Købmændene. Og skal Varerne af Byskriveren skrives ud i Roderne, og skal han af dem, der indfører Varerne, have sin billige Løn derfor, som tilforn udi forrige Tider sket er.

23. Om Raaben og Skriegen paa Gaden.

Hvo, som med Bulder og Raaben udløber paa Gaden Nat eller Dag med sine Vaaben og udfordrer eller udæsker sin Medborger med Ukvemsord og ikke vil lade sig tale til Rette, han skal straks sættes i Stokken eller i andet Fængsel og

**Øster Boulevard med blomstrende hornholmsk Ron, set mod Østergade,
hvor Bygningen for Enden af Gaden er den tidligere Dan'ske Gaard,
fra 1924 P. Hatten A/S.**

**Øster Boulevard set mod Maribovej. Til højre »Nakskov Dampmølle«,
tidl. »Soves Mølle«.**

bøde 40 Mark, før han slipper ud igen. Er det en Haandværkssvend eller anden geme Person, skal han tages og sættes udi Stokken paa Vand og Brød i nogle Dages Tid.

24. *Om Klæder at løe.*

Ingen skal fra denne Dag fordriste sig til — som her til sket er — at løe nogle urene og skidne Klæder udi nogen af de nye, ferske (Fæstnings-)Grave eller i nogen Brønd eller Shioff, hvorfra man henter Vand til at brygge eller koge Mad med, men holde sig til de forordnede Tvættsteder under Bøde paa 6 Mark til Kongen og Byen. Og skal Byens Tjener hermed have flittigt Opsyn og have en Mark for hver Gang, han det indmelder. Ser han igennem Fingre hermed, skal han straffes, som det sig bør.

Udenfor Byen var der to Shioffe eller Lovgrave. Den ene ligger nu som Dam i Alderdomshjemmets Have, den anden laa ved Rodbyvej paa Hjørnet af nuværende Tollesensvej. Den er forlængst udtørret, og der er bygget en stor Beboelsesejendom paa Stedet.

25. *Om Mænd til Ting at opkræve paa Jord i Markerne.*

Ingen Borger skal understaa sig i, naar han haver Tvist om Jord i Nørre Mark, selv at opkræve 8 Mænd; men han skal under Nærværelse af Borgmestre og Raad og de Mænd, der er tilsagt af dennem, søge at ordne Sagen uden Trælle i Venlighed og Fordragenhed. Først naar dette ikke kan ske, skal han gaa Reltens Vej.

26. *Om Købebreve og andre Breve at skrive.*

Naar Borgerne skal have skrevet Breve (Dokumenter) sig imellem om Ejendoms(shandel), Pant eller andel, bør de gaa til Byskriveren, der skal gøre det for billig Betaling, efterdi han udi sin Maade dertil af Øvrigheden er betroet.

27. *Om at stævne og kalde.*

Ingen af Byens Borgere og Indvånere skal lade forkynde Stævning, kalde eller Varsel uden ved Byens Tjener. Handler de herimod, da at straffes og staa til Rette. Godtfolk udenhys staa det derimod frit for at stævne og lade kalde ved hvem, de lyster.

28. *Om dem, der ikke møder efter lovlig Citering.*

Naar nogen til Raadstuen bliver lovlig opciteret (tilkaldt, stævnet), og han ikke møder og svarer for sig, bøder han første Gang 3 Mark, anden Gang 6 Mark, tredje Gang mister han sit Borgerskab og betrages som udydig mod Kongen, med mindre han viser lovligt Forfald og Undskyldning.

29. *Om Byens Kæmneres Bestilling.*

Byens Kæmnerer er forpligtet til at tage flittig vare paa Byens Bestillinger, naar og saa tit, Øvrigheden skikker dem Bud derom, ellers skal de tillales og staa til Rette for hver Skade, deres Forsømmelse medfører, og skal de straffes for Udydighed, som det sig bør.

30. *Om Fjerdingsmændene at tilsiige Borgerskabet.*

Fjerdingsmændene skal, saa til Øvrigheden ved Byens Tjener sender dem Befaling derom, uden at Forsømmelse tilsiige Borgerne at møde, under Bøder paa 6 Mark for hver Gang, de forsømmer det.

31. *Om Kæmnerens Tilsyn med Kvæg paa Voldene.*

Kæmnerne skal være forpligtet til at have flittigt Tilsyn med, at Svin og andet Kvæg holdes af de nye saavel som af de gamle Volde og holde Vægterne til, at samme Kvæg bliver (optaget og) Indsat i Foldet. Dersom Kæmnerne her viser Forsømmelse, og der sker Skade derved, skal de første Gang bøde 10 Rigsdaler, anden Gang dobbelt, og tredje Gang skal de straffes som ulydige.

32. *Om Kornkøb udenfor Halsjærnet.*

Hvo, som køber Korn eller nogen anden Vare om Lørdagen eller nogen anden Dag om Ugen uden(for) Halsjærnet, skal bøde 40 Mark til Kongen og Byen.

33. *Om Skovhugst.*

Hvo, som hugger eller lader hugge grøn eller tør Skov samt Tjørne eller anden Underskov i Krattet eller Svingelen, uden at det bruges til Byens Behov eller sker med Øvrigheds Tilladelse, skal bøde for hver Sinde (Gang) 6 Mark til Kongen og 6 Mark til Byen, og dersom nogen befinder at flaa Bark af Træerne, skal de straffes efter Loven. Skovfogden skal have flittigt Tilsyn dermed og sættes i Stokken, om han det forsømmer.

Krattet, her tales om, er Resterne af Skoven paa Madeskov, der ogsaa afgav en beskeden Græsning til Kvæget.

34. *Om Gærderne at nedtræde.*

Dersom nogen overstiger eller nedtræder anden Mands Gærde enten udi Fjerdingshaverne eller udi andre Haver inden eller udenfor Byen, skal de, som derom kan overbevises, bøde 6 Mark til Kongen og 6 Mark til Byen og desforuden svare til den anrettede Skade.

35. *De, som stjæler af Haverne.*

Dersom nogen ved Nattetider indstiger i anden Mands Have og stjæler Frugt eller andet, og dersom han overbevises, skal han bøde derfor som for andet Tyveri.

Smaatyverier slap man dog som Regel billigt fra. En Mand fra Langeland, der havde stjaalet en Sæk Kaal, slap f. Eks. med at blive forvist fra Byen, og Hans Skomagers Kvinde, der havde stjaalet Brændsel af Gærderne, klarede sig med at betale en Mark til de fattige⁹².

36. Om overflodigt Drikkeri.

Det forbydes under Bøde og Straf de mange her udi Byen, som holder aabne Kældere, at tilstede nogen at sidde og drikke derudi til Overflod om Nattetider, længere end til der er ringet paa Vagl, paa det at Uskikkelighed og Slagsmaal ikke deraf skal fornaarsages.

37. Om Brudefolkenes Kirkegang.

Det menige Borgerskab herudi Byen har samtykt, at ved Brudefolks Kirkegang skal Brudgommen først gaa til Kirken. Saafremt nogen det forhaler og ikke fremkommer udi rette Tid, da skal deres Vielse først ske efter Prædiken, paa det Guds Tjeneste efter Kgl. Maj.s naadigste Forordning ikke skal blive opholdt. Det samme skal og overholdes, naar Born skal døbes, og Kvinder skal ledes i Kirken. Borgerskabet forholdsvis derhos at rette sig efter Kgl. Majts. naadige Forordning være sig ved Bryllupper, Barsler, Barnedaab og andet, under Straf som vedbor.

38. Hvo som besværer sig over sin Skattetaksering.

Formener nogen sig for højt udi sin Skat taxeret, da griber han det med Maner an, saa det kan inkvireres om samme Borger har rigtig Tilgang til sin Klage, er det saa, da at forhjælpe ham saa vidt muligt er.

39. Om Stenbroer paa Gader og Stræder at holde vedlige.

Alle Gader og Stræder skal enhver Borger holde vedlige med Stenbro, saa vidt hans Fortoug strækker, og skal Kongens Foged (Byfogden) have Indseende hermed og straks tilkendegive, om der er nogen Brøst eller Mangel. Retter Borgerne ikke Manglerne inden ottende Dagen derefter — om det er paa de Tider af Aaret, at det kan rettes — bøder de første Gang 3 Mark Kongen og 3 Mark Byen, anden Gang efter lovlig Advarsel 6 Mark Kongen og 6 Mark Byen, sker det tiere, agtes de for modvillige og opsætsige mod Kongen.

40. Om Strandhammeren, Broer i Marken og andet.

Hvo som findes forsømmelig og ikke vil gøre deres Andel (af Arbejdet), naar noget paa Byens Vegne skal forfærdiges, være sig til Byens Strandhammer, Byens Broer udi Markerne og andet, som paa Byens Vegne nødvendig skal forfærdiges, bøder for Ulydighed 3 Mark Kongen og 3 Mark Byen.

41. Om Brønde paa Gaderne.

Hvo som ikke, naar Byens Brønde, som staar paa Gaderne, skal forfærdiges og vedligeholdes, vil gøre sin Andel — efter den Taksering, som de 8 Mænd har gjort om, hvor mange Gaarde og Boder der hører til hver Brønd — han skal bøde 6 Mark Kongen og 6 Mark Byen, eftersom det stor Magt paaligger, at Brøndene vedligeholdes baade for Ildsvaade og anden Byens Nytte og Gavn.

1636 var der 15 Brønde paa Byens Gader. Der havde været mange flere, men en Del var blevet stærkt forfaldne og blev nedlagt af den Aarsag, at en ganske Del af Borgerskabet haver nu ladet bekoste

gøde Brønde i deres Gaarde, meget mere end tilførn^{de}. De 15 Brønde var fordelt mellem Byens 202 Gaarde og 222 Boder, saaledes at hver især var paalignet et mindre Beløb til Brøndens Vedligeholdelse.

42. De, som ikke møder, naar Kongens Breve læses eller andet paa Kgl. Majst. Vegne skal forrettes.

Hvem af Borgerskabet, der ikke vil møde (paa Raadhuset), naar Kgl. Majst. Breve skal forkyndes eller og noget andet paa Kgl. Majst. Vegne skal forrettes — efter at de er lovlig tilsagt ved Byens Tjener eller andre, og de ikke har lovlig Forfald — de maa pantes paa deres 3 Mark for deres Ulydighed.

43. Om Værger og Værgemaal.

Eftersom det ofte befindes, at en Part af Borgerne herudi Byen opsætter sig imod Borgmestre og Raad og ikke efter deres Paabud og Anordning vil paa tage sig at være Værge og Formynder for umyndige Born, men griber til Proces imod dem (Borgmestre og Raad), hvorover de umyndige undertiden kan lide Skade — skal det herefter være saadan, at de Borgere, som viser allg Modvilje og Opsætsighed, skal have forbrudt deres Borgerskab og videre stande til Rette, med mindre de med andre Værgemaal er saa besværede, at de ikke mere bør paa tage sig.

44. Om ulovlig Ind- eller Udslibning udenfor den nye Bom eller gennem Pallisaderne, og om nogen Pallisaderne bortstjæler.

Hvem af Borgerskabet eller fremmede, der overbevises om at have ud- eller indskibet nogen Vare, det være sig, hvad det være kan, uden for den nye Bom, eller de i Pallisaderne skaffer sig adskillige Lejligheder som Døre eller andet at ind- og udskibe ad — de skal bøde derfor som for andet uhjemlet til Kongen og Byen og skal, om de er inden Byen bosatte, betragtes som Kgl. Majst. utro og ulydige Undersaatter. Er det fremmede, straffes de paa deres Skib og Gods, som skal være forfalden med Halvparten til Kongen, Halvparten til Byen. Der- som nogen opryder eller bortstjæler Pallisaderne — som med stor Bekostning er nedslagne ved Strandsiderne til Byens Defension —, skal de straffes som for andet Tyveri.

Den »nye Bom« var en Spærring ved Indlobet til Havnen ud for Ølkarsvej. Ud- og Indsmuglingen af Varer foregik naturligvis udenfor Havnen. Pallisaderne bestod af firskaaret Tømmer, nedrammet til Værn for Forsvarerne, naar Byen blev angrebet.

45. Om Mænd paa Skifte at udmelde.

Naar Borgmestre og Raad paa nogen Skifte(samling) udmelder 4 eller 8 uvildige Dømmemænd til at sætte (optegne) og taksere hvad Gods og Formue, som findes efter den afdøde, det være sig Huse og Gaarde, Løsøre og andet, da skal det (deres Vurdering) være saa (lov-)kraftig, som om det paa Ting var optaget. Og skal de (8 Mænd) straks give deres Forklaring for Borgmestre og

Raad og bekræfte den med Ed og oprakte Fingre, eftersom saadanne Skifter for umyndige Born og andre ikke kan taale lang Udsættelse.

46. *Anlangende Købmandsvarer som ved Stranden indkommer.*

Naar nogen fremmed indkommer til Byen med Fisk, Sild og andre Købmandsvarer til Salg, da skal de straks gaa til Kgl. Majst. Tolder og angive, hvad de haver indført. Derefter skal de, før de sælger noget af deres Last, give Borgmestre det tilkende, paa det at menige Borgerskab kan fna det at vide, saa ikke Købmanden til en eller to Borgere sælger alt det, som menige Borgerskab kan have fornøden. Hvo, som handler herimod, skal bøde til Kongen og Byen 40 Mark.

Tillæget af 1656.

16. April 1656 vedtog Borgmestre og Raad og de 24 Mænd et Tillæg til Vedtægterne⁴. Det indeholdt 8 Punkter og en vidtloftig Indledning. I Sammenligning med Vedtægtens om end forvredne, saa dog knappe og rammende Stil er Tillæget af nærmest snakkesalig Karakter. Den korte Mening af den lange Indledning er, at en Del af Borgerskabet ikke respekterer Vedtægten, saa der »mod Byens Vilkaar udi nogle Poster stor Misbrug sig tildrager og begaar«, hvorfor Borgmestre og Raad og de 24 Mænd haver indgaaet og samtykt, at herefter skal følgende holdes. Saa kommer de 8 Punkter; det første fylder over en Folioside, og flere af de andre er heller ikke korte, hvorfor jeg nøjes med et Resumé:

I.

Endog der udi Vilkaarene i den 14. Artikel er indført, hvad Straf de skulde lide, som holder deres Svin paa Byens Gader, Kirkegaarde og Volde, og endog samme Svin nogle Gange aarlig aflyses og forbydes fra Prædikestolen, og Vilkaarene desforuden aarligen, naar Byens Stævne holdes, offentlig for menige Borgerskab oplæses, saa findes dog en stor Part af Borgerne, som snarligen forglemmer, ringeagter, ja foragter det givne Forbud, formedelst den ringe Mulkt, som første Gang pålægges. I sidstforleden Pest var af den høje Øvrighed påbudt, at saa snart nogen Svin eller Gedebukke befindes paa Gaden, Kirkegaarde eller Volde, skal de uden videre Lov eller Dom være forbrudt til de fattige eller de fattige Skoleborn. Saa skal det nu og fremtidig være. Kunde Svin og Kvæg, der findes paa Volden ikke indfanges, da skal de, som har Tilsyn dermed, have Magt at dræbe eller ihjelslaa dem paa Stedet. Dersom Vægterne efter denne Dag viser sig uflittige hermed, skal de straks første og anden Gang sættes i Stokken og tredje Gang have deres Bestilling forbrudt, og skal Kæmnerne hermed holde nøje Tilsyn, eller de skal straffes og staa til Rette efter Vilkaarens 33. Artikel.

II.

De, som holder flere Svin eller Kvæg i Markerne, end de er berettiget til, skal bøde 40 Mark til Kongen og Byen.

III.

Ingen skal understaa sig i at saa eller plante Kaal noget Sted paa Byens Volde eller Runddele, medmindre de vil have forbrudt deres 40 Mark til Kongen og Byen for hver Sinde, sligt findes.

Ej heller skal nogen under samme Bøde holde Hunde, som paa Volden kan gøre Skade (ved at grave).

Skal ej heller nogen understaa sig i at lugge Tjørne paa Byens Volde uden med Borgmestres og Raads Forlov.

IV.

Ingen skal fordriste sig til at lægge deres (Sten-)Broer og Gange saa høje, at derved Vandet paa Gaden forhindres i sit Løb og opstemmes og gør Naboens Fortræd og Skade. Vægrer nogen sig ved at opbryde saadanne Broer, naar Pantale sker, skal han have forbrudt 40 Mark til Kongen og Byen.

Og eftersom 17. Artikel i Vilkaarene, omhandlende Møddinger, Urenlighed paa Gader og ved Stranden eller Strandhamrene at henlægge, ganske lidet eller intet lydes, da er samtykt, at hvo sig hermed forser, skal første Gang bøde 6 Mark til Kongen og Byen, anden Gang 40 Mark og tredje Gang straffes som ulydig Borger og miste sit Borgerskab.

V.

Herbergerne skulde under 40 Marks Bøde, for hver Gang deres Forseeelse findes, være forpligtet til at ophænge Tavler og Brætter for deres Døre, paa det at fremmede vejfarende kan vide at faa Logemente. Dog skal de ingen i Logemente indtage foruden slig Rigtighed, kom kgl. Mandater omformelder.

VI.

Efter som ofte befindes, at en Part af de 24 Mænd er forsømmelige i at møde paa Raadhuset, naar dennem Bud skikkes fra Borgmestre og Raad, om at noget paa Kgl. Majst. eller Byens Vegne skal forrettes — da er samtykt, at naar saa hænder, skal de, som ikke møder, efter lovlig Tilskikkelse og ej er i lovligt Forfald og sligt lader tilkendegive, have forbrudt en halv Rigsdaler til de fattige for hver Gang sligt findes, og det Lov ufordret at udpante, om den skyldige ej vil det godvilligt udlægge.

VII.

Naar Borgmestre og Raad eller Byfogden haver noget paa Kgl. Majst. Vegne og deres Embeds Vegne at forrette og derefter sender Bud til nogen af Borgerskabet og dem paa Rettens Vegne noget befaler at forrette, da viser ofte en Del sig modvillige mod deres borgerlige Ed og ej ville bevise den Lydighed, som de skyldig er. Hvorfor herefter skal forholdes saaledes, at naar nogen af Borgerskabet i slig Tilfælde herefter sig modvillig lader befinde og ej efterkommer Borgmestres og Raads og Kongens Fogeds Befaling efter deres Pligt og borgerlige Ed, med mindre de ved Sygdom eller i anden Maade haver lovlig Undskyldnings Forfald — skal de første Gang have forbrudt 2 Rigsdaler, anden Gang 4 Rigsdaler, tredje Gang skal de efter Stadsretten have forbrudt deres Borgerskab og lide Tiltale, som sig bør.

VIII.

Eftersom det haver været brugeligt, at de 24 Mænd hver sin Uge haver haft Tilsyn med Spisningen i de fattige Skolebørns Hus, hvilket nu nogen Tid lang er forsømmet, og stor Uskikkelighed saavel som de fattige Børns Skade haver forarsaget, da er samtykt, at Borgmestre og Raad med de 24 Mænd hver sin Uge skal skiftes til, at en af dem daglig gaar i Skolebørnenes Hus til Kl. 10 og 5 Slet og haver Tilsyn med, hvorledes Børnene nødtørftigen spise og intet spilder eller i Byen bortbærer imod den Anordning, derom gjort er. Naar nogen Brøst findes da straks ved første Raadsmøde paa Raadstuen at tilkendegive det, at der kan raades Bod derpaa, og skal hver Lørdag Aften den, som Tilsyn haver, sligt anmelde for sin Nabo (Eftermand). Er nogen i lovlig Forfald, da bliver det hans Nabo, der træder i Stedet. — Alt under en halv Rigsdaler Mulkt, hver Gang det forsømmes.

Torvet Nr. 9. Linden løves.

**Nygade 1870; Ad. Louborg fot. Til venstre E. F. Dans Ejendom; i Billedets
Bund Svingsvej; til højre Vejen til Mariibo.***

Samme Sted 1934; nu hedder Gaden Østergade; til højre Øster Boulevard.*

Havnen og Skibsværftet set fra Rosnæs 1928. *

Engelborg — Slotø.

NAKSKOV har sikkert paa et meget tidligt Tidspunkt skabt sig et Lukke eller Værn mod Landsiden, saa man var sikret mod, at Byen blev rendt over Ende af den første den bedste Flok Urostiftere eller Stinænd. Mod Søsiden laa Byen derimod aaben, fraset en ret primitiv Havnespærring, og Lybækkerne havde derfor let Spil, da deres Flaade i 1510 indtog Byen. Kong Hans lukkede dette skæbnsvangre Hul i Forsvaret ved 1510—11 paa Engelholm i Nakskov Fjord — der senere fik Navnet Slotø — at opføre det stærke Engelborg der ganske beherskede Indløbet til Byen. Det er altsaa ikke rigtigt, naar 'Trap' og efter ham alle nyere Forfattere forudsætter, at Engelborg var bygget for Lybækkernes Overfald, idet det hedder, at den ikke var i Stand til at forhindre Lybækkerflaaden i at gaa ind til Nakskov. Da Lybækkerne 1510 odelagde Nakskov, eksisterede Engelborg ikke. Arild Hvidtfeldt beretter da ogsaa først om Lybækkernes Overfald: »Da blev Nakskov, Halsted Kloster og flere Byer brændt², og senere under samme Aar, at Kong Hans »lod odelægge Ravensborg og byggede Engelborg ved Nakskov, hvor han kunde holde en Flaade. Smaaalandene (Øerne her) til Beskyttelse². Engelborg opførtes som et stort, rundt Taarn med en Grav foran, og med skraat tilbagevigende

Flankemure fra Taarnet ud mod Stranden, saa Farvandet foran Øen kunde bestryges med den store Mængde Skyts, som der var Plads til i Taarnet og bag de favnetykke Flankemure.

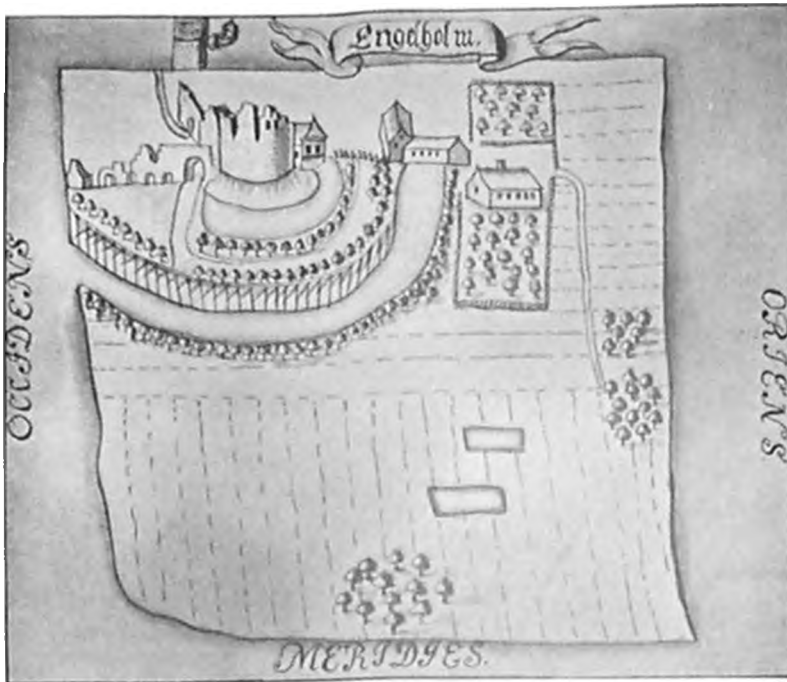
Det er muligt, at Kong Hans ogsaa anlagde et Skibsværft paa Engelholm; thi han byggede samtidig med Engelborg tvende store Skibe, *Engelen* og *Marian* kaldet, hvert paa 400 Læster; deres Lige havde ikke tilforn været udi Østersøen⁴. Det bemærkes ikke udtrykkeligt, at Skibene blev bygget paa Engelholm, men det ene Skibs Navn kunde jo nok lede Tanken hen herpaa. Især da Værftet paa Bremerholm ved København først blev anlagt Aaret efter⁵, og Engelholm opfyldte alle Betingelser, der kunde stilles til et stort Skibsværft, hvilket Christian IV senere udnyttede i stor Udstrækning. Engelborg spillede forøvrigt i lang Tid en betydelig Rolle som Lensmandssæde, idet en stor Del af Ravnsholms gamle Len henlagdes under den og benævnedes Engelholm Len.

Professor Magnus Petersens Rids af Fundamenterne paa Sløtø ca. 1870.

1551 besluttede Christian III at bygge et Slot ved Nakskov. Peder Oxen fik nemlig Ordre til at lade Klostrret i Nysted nedbryde og anvende Tommer og Sten til det nye Slot. Kort efter blev der givet Ordre til, at Bønderne paa Lolland-Falster og omliggende Øer efter Tur skulde begive sig til Nakskov med deres Heste og arbejde hver 4 Dage ved det nye Slot⁶. Slottet blev opført som Tilbygning til Engelborg, og Borgen kaldtes derefter altid Slottet, og da det et Aarhundrede senere blev nedrevet, kaldtes Øen Sløtø. Paa Resens noget naive Tegning af Engelborg, ser man tydeligt en stor Tilbygning bag Taarnet. Det var kun et lille Slot, Christian III byggede, saa der er til dets Opførelse kun medgaaet en meget ringe Del af Materialet fra det mægtige Klosterkompleks i Nysted.

Sløtøes Glansperiode som Skibsværft falder i Perioden 1624—31. Tredie Juledag 1623 var Christian IV i Nakskov og besaa Tojhuset

Resens Plan af Engelborg.

efter at han havde været ude og bese det Sted, som det store Orlogsskib skulde bygges paa⁷. 1024 sendte Kongen Bremerholms Admiral, Sten Willumsen, til Nakskov for at bese Forholdene med Bygningen af et stort Skib for Øje⁸, og kort efter fik Lensmanden Jørgen Grubbe Ordre til at opføre nogle Bygninger paa Værftet til Værksteder og Arbejderboliger, nemlig en Længe paa 20 Fag til Bolig og Spisehus forsynet med to store Ildsteder, »som Folkene kunde sidde om Vinteren runden om Ilden og varme dennem«. Over de to Ildsteder skulde »gøres to Esser op gennem Taget, saa Folkene kunde bare dennem derinde for Røgen«. Endvidere skulde der bygges en Smedie paa 4 Fag, med en Tilbygning paa 3 Fag til Smeden og hans Familie, en Bygning med 4 Fag til Skriverstue, 4 Fag til Mesteren og 8 Fag til Kok, Kældersvend og Fetalje, og endelig et Bræddeskur til Materialer. Smedien skulde for Brandfarens Skyld trækkes med Tegl, de andre med det billigste og lettest bekommelige Materiale. Endelig skulde Lensmanden lade Byggestedet (Beddingen), »hvor Skibet skal oprettes«, forfærdige »eftersom det af Mesteren bliver afstukket«. I et

nyt Brev faar Lensmanden Ordre til at fremskaffe Tommer til det nye Skib og »istandsætte« Byggestedet⁹. Den sidste Bemærkning kunde jo tyde paa, at der endnu var Rester af Kong Hans' to Hundrede Aar gamle Bedding; maaske har den ogsaa været benyttet i Mellemtiden. I de følgende Aar florerede Skibsbyggeriet stærkt paa Sloto. Der foreligger en lang Række Kongebreve¹⁰ herom. Skibsbygmester Daniel Sincklar og hans Folk boede alle i »Slottet« og Øens øvrige Bygninger. I Aarene indtil 1632 blev der bygget over en halv Snes nye Orlogsskibe paa Sloto, ligesom der blev udført talrige Reparationer. I Vinteren 1628—29 lod Kongen saaledes en Del af Flaaden overvintre ved Nakskov, og Daniel Sincklar fik Ordre til at reparere og kohlale Skibene. De nye Skibe blev bygget dels paa Regning, dels efter en akkorderet Pris. Om en Skibsbestilling i 1631 hedder det f. Eks., at Kolen skulde være 50½ Alen lang og Byggesummen ca. 9,500 Rigsdaler. Denne Nybygning synes at være den sidste. Kongen havde aabenbart ikke mere Interesse for Slotoen, og dens Saga er dermed ude.

Lensmanden Palle Rosenkrantz fik 1633 Ordre til at bortfæste Slotets Jord¹¹, og 1636 fik Lensmanden Jost Pappenheim Meddelelse om, at alle Husene paa Slotoen skulde være den udvalgte Prins Christian »følgagtig«¹². »Brabænken«, d. v. s. Beddingen, skulde blive, hvor den var. Dens Rester findes da ogsaa endnu paa Sloto, hvor de for nogle Aar siden efter et Højvande med Storm kom til Syne, men atter blev tildækket. Den lille Bemærkning om, at alle Husene paa Sloto skulde være Prins Christian »følgagtig«, er Dødsdommen over det gamle Engelborg; thi det kan kun forstås saaledes, at Prinsen fik Lov til at nedrive Bygningerne for at komme i Besiddelse af Materialerne. Det var dyrt og besværligt at brænde Sten og meget nemmere og billigere at faa fat i dem gennem Nedrivning af gamle Huse. Derfor maatte Ravnsborg falde, da Engelborg skulde bygges, og Klostret i Nysted, da Slottet ved Nakskov var planlagt, og nu faldt Engelborg til Fordel for Byggeriet ved Nykøbing Slot. Prins Christian havde nemlig som nygift overlaget Krongodset paa Lolland-Falster og havde 1632 faaet Nykøbing Slot som Residens. Her lod han i de følgende Aar foretage ret omfattende Byggearbejder, hvortil han har anvendt Materialerne fra Sloto. Prins Christian forvandlede altsaa det gamle Engelborg til den Ruin, der nu i 300 Aar har modstaaet Vejr og Vind og stadig staar som et urokkeligt Minde om den lille, fattige Øs Glansperiode.

Udsigt fra Færgelandet for Havnens Udvidelse. Hugo Matthiessen fot. 1916.

Fæstningen.

NAAR Nakskov har faaet sit første virkelige Fæstningsanlæg, kan ikke oplyses, og om dets Udstrækning kan der kun skønnes. I den Betænkning om nødvendige Foranstaltninger, som Rigsraadet 1525 afgav, hedder det, at det »synes nyttigt, at den Befæstning udi Ystad, Landskrona, Aarhus og Nakskov med det allerførste nedlægges«. Følgelig har Nakskov haft et Fæstningsanlæg, som under eventuelle Uroligheder fra Christian II's Tilhængere var værd at regne med. Nakskov-Næssets Beliggenhed med Vand paa de tre Sider, gjorde jo en Befæstning mod Landsiden overkommelig, og man har da Lov at skønne, at den første virkelige Befæstning har bestaaet af en Vold tværs over Tangen, d. v. s. fra Fjordindskæringen, hvor »Harmonien« nu ligger, til Byfogedsøen, altsaa en Voldlinie gennem Kattesundet, Hollkendergade og henimod Nørre Boulevard. Der har i denne gamle Voldlinie kun været én Port, nemlig ud for Tilegade, den gamle Hovedfærdselsaare. Et gammelt Tingsvidne lyder paa, at »den rette Landevej fra Arilds Tid haver været« fra Broen udfor Tilegade Port og ret ned til Skalchenes (Krukholm) Led².

Hvis dette Fæstningsanlæg paa Rigsraadets og Kongens Bud er nedlagt, har Nedlæggelsen sikkert kun bestaaet i at nedrive Porten, nedrive Broen og fylde Graven paa dette Sted. Men Nakskovborgerne var ingeniunde tilfreds med saaledes at faa deres By lagt aaben. Sporene fra Fortiden skræmmede, og de ønskede igen at blive sat i Stand til at forsvare Liv og Gods. Da Christian III 1539 kom til Nakskov, søgte og fik de Tilladelse til paany at befæste deres By. Borgerne fik — for bedre at kunne beskytte dem og deres Gods mod vore og Rigets Fjender — Lov til at befæste Byen med Volde, Mure og Graver. Det skulde gøres saaledes, at de kunde holde den mod Angreb af Rigets Fjender, saa Borgerne altid kunde vise sig som villige og tro Under-saatter. Samtidig udstedtes et andet Kongebrev, der gav Nakskovborgerne Lov til at nedbryde Krogsbølle Kirke og anvende Materia-lerne til Porttaarne i den nye Fæstning⁹.

Den Fæstning, der nu blev bygget, har sikkert været dels en For-stærkning af den gamle Voldlinie gennem Kattesundet med Porte baade for Tillegade og Søndergade, dels en Videreførelse af Volden ud til Strømlobet ved den nuværende Nybro og gennem den nuværende Norre Boulevard til Fjorden. Begge Voldliniens Endepunkter blev forsynet med stærke Brohoveder ud mod Strømmen. Resterne af disses Pælebygninger stod endnu to Hundrede Aar efter⁹. Vejlegade fik ligesom de to andre Indkørsler sin murede Port med foranliggende Vindebro over Graven. Hele Voldstrækningen langs Norre Boulevard, hvor en Indskæring af Fjorden (Byfogedsøen) dannede et Morads, fik ingen Grav, og det samme var Tilfældet med Strækningen fra Søndergade til Strømlobet, hvor Fjorden ligeledes dannede et Morads. Voldstrækningen fra Søndergade til Byfogedsøen blev forsynet med en dyb Grav, og det samme fik Volden foran Vejlegade, og for at en eventuel lav Vandstand i Fjorden ikke skulde paavirke Vandstanden i Gravene og Byfogedsøen, blev denne ved en Dæmning skilt fra Fjor-den og saaledes lavet til en Indso, der gennem et Par Hundrede Aar hed Nakskov So og senere Byfogedsøen. Arbejdet paa Fæstningen er sikkert blevet fremmet med stor Kraft.⁹)

Af den gamle Voldlinie ses endnu Rester i Hollændergade, hvor den østre Husrekke ligger lidt oppe paa Voldskraaningen. Hele Norre

⁹) Rhode og efter ham flere Forfattere nævner et Brev af 1547, hvorefter den lollandske Adels Bønder skulde arbejde paa Fæstningen. Dette er kun en af Rhodes sædvanlige Skodesløsheder. Det nævnte Brev er ikke fra 1547, men fra 1647; det vil senere blive omtalt.

Søndergades nye Port hos Puffendorf.

Boulevard ligger paa den udjævnede Vold, og Freuchens Kulplads ligger i den gamle Voldgrav.

Denne Fæstning kom aldrig til at staa sin Prøve, i Løbet af godt et halvt Hundrede Aar var den forældet. Christian IV syslede i flere Aar med Planer til dens Forbedring, og 1628 blev der endelig gjort Alvor af dem. Den 24. Februar kom Kongen til Nakskov og blev i Byen lige til 18. Marts. I al den Tid var han paa Færde hver Dag fra tidlig Morgen, og ledede personlig Arbejdet med Fæstningsværkernes Udstikning i Marken. Allerede den første Dag, han var i Byen, udgik der Ordre til Lensmanden om straks at sende 500 Spader, 500 Skovle og 30—40 Hakker til Nakskov, og om at der fra Tøjhuset skulde udleveres 1000 Musketter, som skulde uddeles til 1000 af de bedste Bondersoldater fra Lolland-Falster, der skulde møde i Nakskov og indkvarteres blandt Bønderne i Omegnen. Bondersoldaterne skulde — lod Ordren — være der om 3—4 Dage og hver medtage en Skovl eller Spade hjemmefra. Den 17. Marts var alt klart til at begynde paa selve Anlægsarbejdet, og Lensmanden fik Ordre til at fordele Arbejdet mellem Bønderne og til at have noje Indseende med, at Konduktøren anlagde Værket med Flid, og at Arbejdet blev gjort til Gavns³.

Christian IV kasserede ikke den gamle Fæstning, men forstærkede og udbyggede den. Paa Strækningen fra Fjordindskæringen ved Søndergade til Byfogedsoen lagde han en ny Fæstningslinie udenfor den gamle, det var en høj Vold med en bred og dyb Grav og med udbyggede Bastioner eller Runddele, saa Graven kunde bestryges paa langs. Den østre Husrække i Nygade ligger paa denne Volds indre Fod, hvilket endnu kan konstateres ved nogle af de smaa gamle Huse i Gadens nordlige Del. Ved Fjordindskæringen ved Søndergade blev den nye Vold sat i Forbindelse med den gamle, og paa denne Tværvold anlagdes et Batteri, der kaldtes »Boel Findens Kate», og som kunde bestryge Terrænet foran den gamle Voldstrækning ud til Strømløbet (altsaa det nuværende Nybrogade). I den modsatte Ende,

Taarsvej Nr. 25 og 29 er typiske for den ældre Bebyggelse langs den ældgamle Landevej til svundne Tiders Overfartssted til Langeland: Taars Færgegaard, 12 km fra Nakskov.

Hist og her i Byens Udkanter findes endnu strantækte Huse; dette er Rosnæsvej 92, tilhørende Skibsbygger Valdemar Rasmussen.

Puffendorfs Kort over Fæstningen.

Broen over Fæstningsgraven foran Porten og endelig en af Broerne over den gamle Fæstningsgrav foran Sondergade eller Tilegades gamle Porte. Fæstningslinien over Tangen ud for Vejlegade blev forstærket paa samme Vis som den gamle Voldlinie Øst for Byen. Den nye Voldlinie gik her gennem Kalkbrænderiets nuværende Gaard og Bryggeriet og blev sat i Forbindelse med den gamle Fæstningslinie ved to sideløbende Voldlinier; af den ene ses endnu Rester i Freuchens Gaard paa Vejlegadebros vestlige Side, og af den anden findes Rester Vest for Elektricitetsværket. Frederik III forstærkede yderligere denne Del af Værket, der tilsammen benævnedes: Hornværket, ved et fremskudt Skanse- og Palisadeværk, der laa ude ved nuværende Mølleallé. Atter her maatte man altsaa over tre Broer for at komme ind i Byen. Dette gav senere i Tiden ofte Byen Anledning til at beklage sig over de store Udgifter til Vedligeholdelse af disse Broer.

Strandsiden af Byen, der tidligere var helt ubeskyttet, fik nu ogsaa en mindre Befæstning. Fra Volden ved den nuværende Nybro blev bygget en Voldlinie hen til Dronningens Stræde med et Par Skanser, der kunde spærre Adgangen over den derværende Langebro. Hvor den gamle Vold Vest for Byen løb i Stranden, anlagdes en Skanse,

der paa Grund af sin Form fik Navnet »Ølkarret«. Herfra og hen til Tolderens Stræde anlagdes ligeledes en Voldlinie med et Par smaa Bastioner. Strandpartiet fra Tolderens Stræde og hen til Dronningens Stræde kom altsaa til at ligge aabent. De gamle Voldstrækninger, der indgik i den nye Befæstning, blev forhøjet og forsynet med Brystværn.

Der findes to gamle Tegninger af denne Fæstning, en dansk hos Resen og en svensk i Professor Puffendorfs latinske Værk om Carl Gustav. Den sidstnævnte har nogle Unøjagtigheder, medens Resens er saa umulig, at den ikke kan være tegnet af en Mand, der havde blot det mindste Kendskab til Forholdene. Da Tegningen af selve Byen er nogenlunde rigtig, fristes man til at tro, at Resen har faaet sendt Tegningen af Byen ledsaget af en skriftlig Forklaring om Fæstningen, som Resens Tegner saa har misforstaaet paa det grundigste. Det eneste rigtige er de tre Bastioner: Søndergades, Tilegades og Maribo Runddele og til dels Hornværket. »Hoje Kat« er anbragt midt ude i Byfogedsoen og ved en Voldlinie tværs over denne sat i Forbindelse med Hornværket. Klostergade har faaet foræret en Runddel, som ingen Steder hører hjemme, og Brohovedet, der beskyttede Indkørslen mellem Søndergade og Tilegade Runddele, er anlagt ude i Fjordindskæringen mellem Søndergade og Stranden. Det store Voldanlæg paa Færgelandet er ligeledes Fantasi; men det kommer jeg senere tilbage til.

Puffendorfs Tegning er der ikke nær saa meget at udsætte paa. Den mangler Brohovedet foran Indkørslen mellem Søndergades og Tilegades Runddel, og Hornværket foran Vejlegade Port er baade fortegnet og ufuldstændigt; derimod er den svage Voldlinie paa Færgelandet i bedre Overensstemmelse med de virkelige Forhold.

Som Led i den gamle Fæstning var tværs over Strømløbet ud for Ølkarret anbragt en Havnespærring bestaaende af nedrammede Pæle og med en Bom for selve Sejløbet; den er paa Puffendorfs Kort antydet ved en fin, punkteret Linie. I Tilknytning til den nye Fæstning blev denne Havnespærring flyttet ind til Volden ved Tolderens Stræde. Ogsaa denne Spærring er antydet med en fint punkteret Linie paa Puffendorfs Kort.

Efter at have sat Fart i Arbejdet med Befæstningen vendte Christian IV hjem til København, men holdt sig stadig underrettet om Arbejdets Gang. Det første, man tog fat paa, var det store Voldanlæg Øst for Byen; det var Bønderne sat i Gang med. Men det gik aabenbart alt for smaat for den ivrige Konge; thi 27. Maj udgik der Ordre

om, at de lollandske Købstæder skulde hjælpe til ved Arbejdet med Befæstningen af Nakskov, saa det (d. v. s. dette Afsnit) »kan være færdigt til Mikkelsdag«⁴. Det skulde altsaa gaa raskt; men det gik alt andet. Næste Fornær skrev Kongen nemlig til Kommissarerne i Lolland, at han havde erfaret, at Værket om Nakskov endnu ikke var færdigt, hvorover han sig »storligen forundrer«, og han gav dem Ordre til at faa Arbejdet gjort færdigt snarest muligt⁵. Lidt senere gik der Brev til Lensmanden om at lade hugge alt fornødent af Ris, Pil og Torn til Værket, samt om at gøre Akkord med Tommermændene om at forsærdige Broerne ved Nakskov. Tommeret kunde hugges i Kronens Skove, men Tommermændene skulde Byen betale⁶. I Sommerens Lob udgik der flere Kongebreve med Paalæg om at fremme Arbejdet⁷, men det gik stadig ikke i det Tempo, Christian IV onskede, og i et Brev til Rigsraadet beklagede han sig over, at Arbejdet ved Nakskov ligger »halvt færdigt, Danmark til stor Fare«, hvorfor man maa betænke snarest at faa det fuldført⁸. Nu var det formentlig de andre Fæstningsafsnit, det gjaldt, og for at faa Fart i det udgik der Opfordring til Adelen om at yde Bidrag til Værkets Fuldførelse⁹. I Lobet af Sommeren 1630 er det formentlig lykkedes at blive færdig med det hidtil planlagte; thi man horer ikke mere om det, udover at nogle Borgere efter Ansøgning faar anvist Jord til Haver udenfor den nye Fæstningslinie, eftersom deres tidligere Haver er begravet under denne¹⁰.

Mod Strandsiden laa Byen som før nævnt ret aaben, saa den ikke var sikret mod et Angreb fra Fjordsiden. 1639 gjorde Palle Rosenkrantz Kongen opmærksom paa, at en Fjende kunde gøre Byen stor Skade fra de smaa Øer i Fjorden. Kongen svarede, at Rosenkrantz skulde udtale sig om Fæstningen i sin Helhed, for der foretoges videre¹¹. Foreløbig horer vi saa ikke mere om den Sag. Derimod repareres der de følgende Aar paa Fæstningen med Pallisader og Jordarbejde¹². 1645 blev endelig det af Palle Rosenkrantz for 6 Aar siden rejste Spørgsmaal om Befæstningsværker paa Øerne taget op. Kommissarerne fik Ordre til hos Fru Øllegaard Pentz paa Rudbjerggaard, som ejede Øerne, at indhente Tilladelse til Anlæg af nogle Værker paa »Færoe« (Færgelandet), der er fornødne til Byens og Havnens Forsvar¹³. Alligevel synes der ikke at være kommet Gang i dette nødvendige Arbejde før Sommeren 1647, da Adelen paa Lolland lover at levere den fornødne Arbejdskraft. For hver 200 Td. Hartkorn skulde stilles en Bondekarl med Skovl og Spade; de skulde

arbejde paa Værket i tre Maaneder¹⁶. Udstrækningen af det Færgelandsanlæg, Christian IV her lod udføre, lader sig nu ikke afgøre. Ogsaa Frederik III byggede paa Færgelandet. 1653 gav han Befaling om, at en Ingeniør skulde besigtige Fæstningsværkerne ved Nakskov og anordne, hvad der videre udkrævedes til dens Styrkelse¹⁷. De Arbejder, som derefter paabegyndtes, har baade omfattet Hornværket, Færgelandet og Skansen paa Stenso. Efter at Kongen (1. Juni 1657) havde erklæret Sverrig Krig, lod han endnu en Gang Færgelandsanlægget forstærke ved et Skanseanlæg til Sikring af Langebro¹⁸. Endelig udførte Svenskerne efter Nakskovs Erobring 1659 noget Fæstningsarbejde paa Færgelandet, antagelig har det her kun drejet sig om den store Skanse, der med Front mod Stenso laa paa det Sted, der endnu bærer Navnet Skansen. Efter Nederlaget paa Fyn følte Svenskerne nemlig ogsaa deres Stilling i Nakskov truet, og søgte at sikre den, bl. a. ved at spærre Indsejlingen ved Opkastelsen af Skanser paa Barnholm og Kuddeholm.

De vidtstrakte Befæstningsanlæg krævede naturligvis stadig Vedligeholdelse, for at Jorden ikke skulde skride ud i Graven eller Brystværn og Palisader forfalde. Hermed synes der at være sløset slemt, idet Frederik III atter og atter maa tilholde baade Adel, Bønder og Kobstadsfolk at gøre deres Pligt i saa Henseende¹⁹. Men heller ikke Borgerskabet i Nakskov var videre interesseret i Fæstningsværkets Vedligeholdelse og de Forpligtelser, det medførte. 1657 rejstes der ved Raadstueretten Tiltale mod nogle Rodemestre, der ikke vilde skaffe Karle og Vogne til Fæstningsarbejdet²⁰. Og der udstedes flere Gange Forbud imod at lade Svinene, der i de Tider strejfede frit om paa Byens Gader, komme ind og rode i Voldene²¹. Efter Krigens Udbrud udstedtes der Forbud mod at lave Stier og Veje paa Volden, ligesom det paalagdes Borgerne, at de »ikke mere« maatte udkaste Skarn og Dynd paa Voldene²². Ja, medens Krigen gik sin Gang i Jylland, maatte der rejses Tiltale mod Folk af Borgervæbningen, der havde brugt Fæstningens Palisader til Brændsel i Vagtstuen²³. Medens der ofredes saa meget paa Fæstningsværkerne, var Interessen for at give dem en tilsvarende Armering nok ret ringe, eller vaagnede i al Fald meget sent. I en Erklæring om Byens Ammunition, der 1653 afkrævedes Borgmestre og Raad, hedder det, at Byen kun raader over 8 smaa Metalkanoner, 3 paa halvandet Punds Kugler og 5 paa et Punds, desuden nogle smaa smedede Jernkanoner, der ikke kan skyde med Kugler, men kun med Skrott. Det Skyts, der tilhører Land-

folket, er forvaret hos Organist Peder Bertelsen, der selv maa give Oplysning herom. Raadet tilføjer, at det maa beklages, at Byen ikke er bedre forsynet med Skyts og Ammunition²⁴. Men endnu efter Krigens Udbrud 1657 ser det ikke ud til, at man er kommet stort videre. Ove Gedde og Christian Skeel skriver nemlig til Lensmanden og udbeder sig Besked om, hvor mange Kanoner der mangler paa Nakskov Fæstning. Naar de faar Besked derom, vil de beordre Tojmesteren til at afsende dem — hvis han har dem, tilføjes der yderst forsigtigt. Har han dem ikke, skal de komme fra Norge. De to Kommissarer haaber, at Krudtet og Geværerne, som tidligere er forlangt, nu er kommet²⁵. I de samme Dage faar Borgmestre og Raad Brev fra Lensmand Frederik Urne og Kommissær Christoffer Steensen med udførlige Ordre om Vagtholdet paa Fæstningen Nat og Dag, om at forny Portene, kore Kanonerne paa Volden og opsætte Skansekurve om dem. Haverne udenfor Volden kan Borgerne, naar de ansøger derom, nok faa Lov at beholde urørt, mod at de forpligter sig til *straks* at sløjfe dem, hvis noget fjendtligt paakommer²⁶. Det viste sig senere, at Borgerskabet var absolut uvilligt til at opfylde denne Forpligtelse.

Hjørnet af Søndergade og Fruegade
i 1870erne. Collin fot.

Fra Siloens Top: Vestlollands Førene Trælasterretninger s Havneplads, Nybro, Indrefjorden, Sukkertabrikkens Skorsten.

Paa Nybros Havneside staur: 13. Nov. 1872 (Stormfloden), 23. Maj 1873 (Digelovens Vedtagelse), 1. Maj 1874 (Broen fuldført).

IV

SVENSKEKRIGEN 1658—60

Midlerkampsvej, opkaldt efter Legatstifteren, Arvefæstet Midlerkamp, der midt i forrige Aarhundrede ejede Færgelandsgaarden.

Overgivelsen 1658.

FREDERIK III og Rigsraadet bærer i Forening det tunge An-
 svar for Krigserklæringen til Sverrig den 1. Juni 1657. Danmark
 var i enhver Henseende uforberedt til at tage Kampen op med
 det krigsvante Sverrig og dets daadkraftige, energiske Konge. Den
 20. Juni modtog Carl X Gustav med Glæde Efterretningen om Krigs-
 erklæringen. Han var da i Preussen med sin Hær, men vendte sig
 straks i Hmarcher mod den nye Fjende. 22. Juli overskred han Hol-
 stens Grænser. Den danske Hær trak sig i Panik tilbage til Frede-
 riksodde. Svenskerne fulgte efter, indsluttede Fæstningen og indtog
 den Natten mellem den 23. og 24. Oktober ved Storm, skønt den
 danske Styrke i Fæstningen var talstærkere end de svenske Storm-
 tropper. Af Besætningen faldt ca. 1000 Mand, Resten blev taget til
 Fange, og Byen blev overgivet til skaanselsløs Plyndring af de vilde
 Krigerskarer. Man maa huske denne Fredericias frygtelige Skæbne
 for at forstaa det, der senere skete i Nakskov.

Midt under den fortvivlede Vending, Krigen straks tog, tænkte
 Frederik III ogsaa paa Nakskov-Fæstningens Forsyning med Ammu-

nition og Fourage. Han udsendte en Række Breve desangaaende. En Del af disse Ordre naaede dog ikke til Udførelse¹, for Svenskerne oversvømmede Lolland, og navnlig blev det skæbnesvangert, at der ikke var sørget for en kraftig Garnison af krigsvante Soldater. Carl Gustavs svenske Historieskriver Puffendorf angiver Nakskovs Besætning til et Par Tusinde Mand, men det er en rent fantastisk Angivelse. Af de 1500 Bondersoldater, som der var givet Ordre til at sammen-
 drage i Nakskov, var der — saa vidt man kan se af Kommandantens Indberetning om Overgivelsen² — kun ankommet ca. 450³), Byen selv kunde stille en Styrke paa ca. 300 Borgersoldater, og hertil kom saa en lille Rytterdeling paa en Snes Mand, som et Par Dage før Overgivelsen blev forøget med et halvt Hundrede Ryttere under Kommando af Sten Brahe. Endelig laa der 80 Skaaninger hørende til de berømmelige Gonger. Der var allerede i December givet Ordre til, at Gongerne skulde gaa til Sjælland og afløses i Nakskov af Kaptajn Wendelboes Kompagni⁴, men denne Ombytning var ikke blevet til noget. Forsvarsstyrken beløb sig altsaa til ca. 900 Mand. Landfolket, d. v. s. Bønderne, stod under foreløbig Ledelse af Tyskeren Oberst Both. Fæstningens Kommandant var Franskmanden, Ridder og Oberst Franciscus Edmond, der havde overtaget Befalingen et Par Maaneder før⁵. Han synes at have været en tapper Mand, men vankelmødig og uden den faste Myndighed, der udkrævedes i den plumrede Situation. Den største Vanskelighed var nemlig ikke Fjenden udenfor, men Stemningen indenfor Voldene. Borgerne optraadte udfordrende imod Kommandanten, skønt de havde faaet udtrykkelig Ordre til at vise ham Ærbødighed, da Ulydighed vilde blive betragtet som Mytteri⁶.

30. Januar gik Carl Gustav over Lillebælt, slog og tilfangede den danske Styrke, der forsvarede Fyns Kyst, oversvømmede i de følgende Dage hele Fyn og erobrede Nyborg. Flygtende danske Ryttere bragte de stærkt farvede Rygter om Fyns Erobring til Nakskov, hvor Borgerskabet blev slaæet med Rædsel, og ikke havde Tanke for andet end ved Overgivelse at forskaane Byen for at lide samme Skæbne som Fredericia.

¹) 600 Bondersoldater, der var paa Vej til Nakskov med 6 Kanoner, blev den 7. om Formiddagen i Nærheden af Maribo splittet af Erik Dahlberg, der anførte den svenske Fortrop paa et Par Hundrede Ryttere. Kanonerne blev Svenskernes Bytte.

Efter at have naaet Nyborg var Carl Gustav til Sinds at vove Forsøget paa at gaa over Storebælt, men Generalkvartermester Erik Dahlberg raadete ham indtrængende til at gaa den længere, men sikrere Vej over Langeland og Lolland-Falster til Sjælland. Carl Gustav fulgte Raadet og drog med hele Hæren til Spodsbjerg. Imidlertid red Erik Dahlberg i Forvejen for at undersøge Isen i Langelandsbæltet. Den 5. Februar gik han med en Trup Ryttere over Isen og gik i Land ved Taars. Her havde Oberst Both placeret en Tropp af Landfolket, der vilde have været stærk nok til at slaa den lille svenske Deling tilbage; men den afventede ikke Fjendens Landstigning, men flygtede hurtigst muligt ind i Fæstningen. Hvorefter Svenskerne i Ro og Mag plyndrede Grimsted (Frederiksdal) og tog Ejerens, Oberst Steensens, halvvoxne Son med tilbage til Spodsbjerg. Erik Dahlberg erklærede overfor Carl Gustav, at han med sit Liv vilde indestaa for, at Isen kunde bære, og Kongen tog ham paa Ordet. Lørdag Morgen den 6. Februar 1658 gik Carl Gustav selv med hele Rytteriet over Isen og landede ved Taars. Han slog sig ned paa Grimsted for tidlig næste Morgen at fortsætte Marchen gennem Lolland mod sine hede Længslets Maal: København. General-Admiral Wrangel blev med hele Fodfolket staaende ved Spodsbjerg for næste Dag at følge efter over Isen.

Fra Nakskov saa man den 6. Februar om Eftermiddagen Kl. 2 flere fjendtlige Skarer nærme sig Fæstningen, dels ad Isen, dels ad Landevejen. En Time senere kom en svensk Trompeter for at opfordre Fæstningen til Overgivelse. Han forlangte Kommandanten i Tale og meddelte ham, at Kong Carl Gustav vilde vise ham sin Naade, om han overgav Fæstningen, der i modsat Fald vilde blive erobret. Kommandanten svarede, at han ikke havde andet at byde Svenskerkongen end Krudt og Bly og den blanke Kaardespids. Med den Besked forsvandt Trompeteren. Det, som derefter skete, er noget af det mest beskæmmende i denne paa Beskæmmelser og Ulykker saa rige Krig. Fæstningen blev overgivet uden at have set andre Fjender for sine Porte end den med Parlamentærflag beskyttede Trompeter. Selvfølgelig bragte dette Spot og Spe over Nakskov, og selv om Pletten Aaret efter blev afvasket i Ild og Blod, maatte Nakskov stadig holde for, naar Aaret 1658 blev nævnet. Endnu et Par Menneskealdre efter 1658 haaned Erik Pontoppidan Nakskov ved i sin *Teatrum Daniae* at skrive, at de Nakskov-Borgere var rendt ud om Natten med Lygter for at opsøge en Fjende, til hvem de kunde

Rids af Christian IV's Fæstning, efter en gammel Tegning, formentlig udarbejdet 1692 af Korttegneren Jens Sørensen (K. B.).

overgive Byen, hvorfor Naskov-Borgerne almindelig og spotvis kaldtes »Lygtedragere«. Denne Haan vilde Naskov-Præsten Poul Rogert*) ikke lade sidde paa sine Bysborn. Han skrev en Afhandling, hvori han imodegik Pontoppidans Fremstilling og lagde hele Skylden for Overgivelsen over paa Besætningen og Officererne². Da Pontoppidan 30 Aar senere skrev sin Danske Atlas og nu var bekendt med Rogerts Skrift, tog han sine nedsættende Udtalelser om Naskov-Borgerne tilbage³. Hvor fortjenstfuld Rogerts Iver og det Resultat, han naaede derved, end er, set fra et bypatriotisk Synspunkt, kan hans Fremstilling dog ikke staa for en nærmere Undersøgelse. De historiske Kendsgerninger levner desværre ingen Tvivl om, at Overgivelsen uden Spor af Modstand ene skyldtes Borgernes paniske Skræk og altoverskyggende Egoisme. Kommandanten Oberst Edmonds Indberetning⁴ giver ingen Grund til Tvivl om dens Paalidelighed, og den blev da ogsaa godkendt af Kongen og de militære

*) Poul Rogert var født i Naskov 1702, Son af Naskov-Kapellanen af samme Navn. Han blev Student fra Naskov Latinskole, blev 1731 Kapellan i sin Fødeby og 1735 Sognepræst i Utterslev, hvor han døde 1749. Han var stærkt historisk interesseret, en flittig og omhyggelig Samler, der efterlod sig et mægtigt Foliobind Manuskripter. Hans ovennævnte Afhandling, der er skrevet i Tiden 1731—35, blev først trykt 1775.

Myndigheder, der beholdt Edmond i Tjenesten og gav ham ret vigtige Stillinger. I det efterfølgende holder vi os derfor i Hovedtrækkene til Kommandantens Beretning, der iøvrigt paa alle Hovedpunkter falder sammen med den Fremstilling, som den anklagede Oberst Both skrev i sin Arrest.

Den 1. Februar kom Kommissarius Erik Rosenkrands til Nakskov for sammen med Borgmestre og Raad og Kommandanten at raadslaa om Byens Forsvar. Dagen i Forvejen var en Del danske Ryttere kommet flygtende over Isen med opskræmmende Beretninger om Fjendens Oversvømmelse af Fyn. Den 3. Februar henstillede Kommandanten til Borgerne at rydde Træer og Plankeværker i deres Haver udenfor Voldene, men ingen tog Notits af Henstillingen. Borgerne klagede snart over Indkvartering, snart over, at der ikke var flere Tropper. Den 4. ankom Lensmand Barstorf fra Aalholm for at være Kommandanten behjælpelig med Raad og Daad. Mange af Adelen havde i de foregaaende Dage søgt Tilflugt i Fæstningen for at være i størst mulig Sikkerhed. Den 5. fordeltes Posterne mellem Forsvarsstyrkens forskellige Afdelinger. Gongerne fik den vanskeligste Post i Hornværket. Borgerkaptajn Hans Horn fik med 50 Borger-soldater Post ved Søndergades Port. Iøvrigt fik Borgersoldaterne, der forneemt erklærede, at de ikke vilde blandes med Bondersoldaterne, Post paa den gamle Vold paa Byens Nordside. Østsiden og Strandsiden overlodes Bondersoldaterne. Borgerne spurgte haanligt Kommandanten, hvad han troede, han kunde stille op med disse Stympere af Bonder, der vilde flygte ned ad Volden, saa snart en Snes Ryttere viste sig. Desværre blev det senere Borgerne, der gik fra Sans og Samling af bare Skræk, medens Bønderne var villige til at kæmpe. Inidertid havde Bondersoldaterne opbrugt deres medbragte Proviant og bad om at faa Brød og Øl, saa skulde de nok gore deres Pligt. Kommandanten lod denne Anmodning gaa videre til Borgmester Peder Mortensen, men der kom hverken Brød eller Øl paa Volden den Aften. Det var ligeledes forgæves, at Kommandanten igen henstillede til Borgerne at rydde deres Haver foran Voldene. Lørdag den 6. forlangte Bondersoldaterne igen Brød og Øl og raabte, at de ikke kunde holde det ud for Sult. Kommissarius og Kommandanten gik igen til Borgmester Peder Mortensen, forlangte Brød og Øl til Bønderne og tilbød Betaling, men Borgmesteren erklærede, at man intet havde at give af. Man kan ikke fri sig for den Tanke, at Borgmesteren og et Flertal af Borgerne allerede nu havde faaet den Tanke, at Byen

ikke skulde forsvares, da man regnede med, at man vilde slippe billigere; Svenskerne havde jo Dagen i Forvejen plyndret Frederiksdal, og man kunde altsaa snart vente dem. Derfor var det bedre at faa Bønderne ned fra Volden, og det bedste Middel hertil var at nægte dem baade Mad og Drikke.

Efter Fæstningens Overgivelse fandt Borgerne som Undskyldning for deres fejge Handlemaade paa at tale om Forræderi fra Officerernes Side og satte en Affære med et Par fornaglede Kanoner i Forbindelse hermed. Uden at have Kendskab til den senere Forræderi-Sigtelse oplyser Kommandanten i sin Indberetning følgende om denne Affære: Fra Hornværket saa han den svenske Fortrops March over Isen, og da han var af den Formening, at Hornværket paa Grund af de tilfrosne Grave ikke kunde holdes, gav han Ordre til, at Værkets 6 smaa Kanoner skulde bringes ind i Staden, og at de to store, der ikke kunde flyttes, skulde fornagles, for at Svenskerne ikke skulde beskyde Byen med dem. De smaa Kanoner blev straks styrtet ned ad Volden, og om Aftenen blev de to bragt ind i Byen. At den gode Kommandant selv har handlet i en noget panikagtig Stemning, fremgaar deraf, at han tidlig næste Morgen lod de tilbageværende 4 smaa Kanoner bringe i Stilling igen, medens de store laa fornaglede og ubrugelige. At han skulde have handlet i forræderisk Hensigt, er der i Betragtning af hans videre Optræden ingen Grund til at antage. Medens han under Udstedelsen af Ordren om at fjerne Kanonerne opholdt sig i Hornværket, kom den svenske Trompeter med Opfordringen om Overgivelse og fik det for nævnte djærve Afslag. Da Kommandanten derefter gik ned ad Volden, blev han omringet af en stor Skare Borgere, der under Anforsel af Severin Persson*) voldsomt bebrejdede ham, at han saa barskt havde afvist Trompeteren uden først at forhandle med Borgmestre og Borgerskab, der havde mere at tabe end han, ligesom de ogsaa bebrejdede ham, at han havde fornaglet Kanonerne. De to Borgere Peder Hansen og Willum Hansen — der af Kommandanten betegnes som »ærlige« — søgte at forklare de andre, hvad Meningen var med de fornaglede Kanoner. Oberst Both var imidlertid kommet til Stede og søgte at gøre de ophidsede og opsætsige Borgere begribeligt, at Kommandanten som Mand af Ære ikke kunde give Trompeteren andet Svar end det, han fik; men Hoben vilde ikke lade sig tale tilrette. Kommandanten gik derefter

*) Kommandanten betegner ham i sin Indberetning stadig »den falske«.

Mellem det gamle Hugeske Kornhus og Dronningens Gaard ses Toppen af en 8 kantet Korntorringsovn, fra 1850'erne.

Disse Ovne, som ikke bruges mere, findes i flere af de andre Købmandsgaarde; her er Aug. Freuchens, opført c. 1860.

til Bønderne paa Volden og bad dem holde Stand; de svarede, at de gerne vilde blive og kæmpe, hvis de maatte faa Æl og Brød, og hvis Borgerne vilde staa Side om Side med dem. Det nægtede Borgerne og forlod deres Poster paa Volden. Kommandanten gav derefter Bønderne Ordre til at rydde Haverne udenfor Volden ved Søndergade Port, men kun det inderste af dem, for at Borgerne ikke skulde blive endnu mere oprørske. Om Aftenen traf Kommandanten foran Borgmester Peder Mortensens Hus en Skare bevæbnede Borgere. Borgmesteren erklærede, at Borgerne og Raadet havde resolveret at overgive Byen, da de hverken havde Vand, Brød eller Æl. Kommandanten protesterede, men Borgmesteren svarede, at Byen ikke vilde dele Skæbne med Frederiksodde (Fredericia), og derfor havde de nu affattet deres Beslutning paa et Papir med Byens Segl, der skulde sendes ud til Svenskerne. I Dokumentet, der blev oplæst for Kommandanten, stod, at Borgerne var utilfreds med dennes Svar til Trompeteren og bøgærede, at Kongen af Sverrig sendte dem en Mand at forhandle med. Kommandanten talte dem haardt til og sagde, at Kongen havde ventet, Borgerne vilde forsvare Byen, og at de ikke maatte hæfte en saadan Skamplet paa den og paadrage sig Kongens Vrede og Straf. De svarede, at Kongen var jo selv flygtet til Norge, saa han havde intet at bebrejde dem. Kommandanten afviste dette skammelige Rygte. Borgerne erklærede derefter, at de Folk, de sendte ud, kun skulde udspejde Fjendens Styrke, og kun hvis de blev opsnappet, skulde de forevise Papiret og bede om gunstig Akkord. Kommandanten gik nu til Borgmester Niels Nielsens Hus, hvor Kommissarius og en Del af Adelen var forsamlet, men Borgerne fulgte med og raabte stadig, at de ikke vilde odelægges som de i Frederiksodde. Baade Kommandanten og Oberst Both søgte forgæves at overtale dem. Da Kommandanten senere kom til Hornværket, fandt han der en Borgerskare, der oprørsk havde hejst to store Lygter. Efter ny Skænderi gav han de deputerede, der skulde ud at rekognoscere, Lov til at gaa. Da de to Officerer derefter forlod Hornværket, sagde Oberst Both til Kommandanten: »Vi er forraadt, og jeg vil ikke blive her for at gaa i svensk Fangenskab. Jeg har tidligere faaet Ordre til at gaa til mit Regiment og er kun blevet her for at være Dem til Nytte. Nu vil jeg bede Dem om at blive lukket ud, saa jeg kan ride til mit Regiment.« Kommandanten gav ham Tilladelsen, og han red bort. Tidlig næste Morgen kom den »falske« Severin Persson med nogle andre tilbage fra »Rekognosceringen« og skreg: »Fred!

Fred! Fred! Vi har kysset den svenske Konges Haand, og han har bevilget, hvad vi beder om, og vil kun besvære os med en Forsvarsgarde. Kommandanten, Borgmestre og Raad skal straks komme ud og afslutte Akkorden.« Derefter gik Borgmestrene, Præsten, Medicus, Kommissarius Erik Rosenkrands og et Par andre straks ud for at bekræfte Overgivelsen. En Tid efter kom de tilbage og fik Borgerfolkene og Bønderne til at forlade Volden. Bagefter maatte Kommandanten og Kommissarius Erik Rosenkrands ud at aflevere Nøglerne til Grev Corfitz Ulfeldt. Denne erklærede, at de fremmede Soldater (tyske Lejesoldater) skulde gaa ind i de svenske Rækker, de danske kunde gaa, hvorhen de vilde, men Gongerne, der var fra Skaane og derfor »halvt Svenskere« skulde gaa ind i de svenske Rækker. Kort efter rykkede Ulfeldt med to Rytteriregimenter ind i Staden. Som Straf for sit Svar til den svenske Trompeter fik Kommandant Edmond ikke Lov at rejse. Efter nogle Dages Forløb blev han ført til Vordingborg og skulde have været ført videre til den svenske Konges Lejr, men blev syg og naaede først 14 Dage senere til København. Freden var da alt sluttet, og Edmonds Beretning blev som sagt taget for god, og han selv betroet anden Tjeneste.

Oberst Both blev efter sin Ankomst til København fængslet, fordi han havde forladt sin Post. Fra sin Arrest skrev han en Beretning¹⁹, der er meget kortere end Kommandantens, men iøvrigt falder sammen med den. Man hører ikke mere til Oberst Both, formentlig er han afskediget, uden at der er rejst Anklage mod ham.

Det var Søndag den 7. Februar ved 9-Tiden om Morgenen, at Severin Persson og hans Kammerater kom tilbage fra deres Morgenvisit hos Svenskerkongen. Menigheden var samlet i Kirken, og Præsten var midt i en Barsednaab, som han straks maatte afslutte for at komme ud med Deputationen. Præsten, Laurids Mortensen Vedsted, skrev derom i Kirkebogen: »Den 7. Februar, der Fjenderne de Svenske kom for Porten, saa alle Mand løb ud af Kirken, og jeg selv straks med maatte ud paa Akkord (Anders Jydes Barn) Magdalene Hans Lauritzes bar Barnet, var ikke flere Faddere, blev dog ikke ofret; thi man maatte straks ud af Kirken.«

Det er bevisligt, at det slet ikke var Carl Gustavs Agt at angribe Nakskov. Puffendorf siger det, og det samme gør den franske Ambassador Terlon, der fulgte Kongen i dennes egen Vogn. Terlon skriver i sine Memoirer, at Carl Gustav ikke vilde angribe Nakskov for ikke at spilde Tiden; han hastede mod København for at indtage den,

senere vilde de øvrige Fæstninger og Byer da nok af sig selv falde til Foje. Den franske Diplomat skriver videre, at Kongen og Hæren brød op tidlig Søndag Morgen og lagde Vejen over Sandby, Marskov (Madeskov) og Abildtorpe til Stokkemarke. Den hele Historie var saa forsmædelig som vel muligt. Men det skal ikke glemmes, at *hvis* Svenskerne havde sat hele deres Styrke ind paa at tage Fæstningen, kunde det ikke være forhindret, fordi Fjenden ad den frosne Fjord kunde ride og køre lige ind i Byen; der var kun Ølkarret og den korte Voldlinie til Forsvar paa dette Punkt, og det vilde ikke have forslaaet stort.

Betingelserne for Overgivelsen har næppe været skriftligt formuleret. Naar Friis og flere Forfattere efter ham anfører, at Byen maatte betale en Brandskat paa 20.000 Rigsdaler, foreligger her sikkert en Forveksling med den Brandskat paa 20.000, som Byen blev paalagt efter Fæstningens Indtagelse i 1659. Efter den »falske« Severin Perssons Udtalelser havde Carl Gustav jo lovet Deputationen, der kom og forærede ham Fæstningen, at Byen skulde slippe med at underholde de svenske Besættelsestropper, der bestod af to Regimenter. I deres alt for store Iver for at hytte Skind og Gods paadrog Borgerne sig altsaa denne klækkelige Udgift. Havde de forholdt sig rolige til Søndag Formiddag, var de ikke kommet af med en eneste Skilling.

Der blev ikke skredet ind mod Borgerne for deres Mytteri mod Kommandanten. Det var jo andre Steder — i Fredericia, Nyborg og København — ikke gaaet stort bedre end i Nakskov. Overalt havde der hersket Panik, Raadløshed og Fejghed. Den ene havde ikke noget at lade den anden høre. Nakskov fik endog ved Kongebrev af 14. Juli 1658 eftergivet Consumptionstolden, men Svenskerne var jo ganske vist ogsaa rendt med Varene.

Den 26. Februar sluttedes den sørgelige Fred i Roskilde, og heri bestemtes det, at Nakskov skulde rømmes af Fjenden den 4. Marts. 1. Marts skrev Frederik III til Lensmændene paa Aalholm, Philip Barstorf og Kommissarius Erik Rosenkrands, at de skulde modtage Fæstningen af Svenskerne og sørge for at samle det mest mulige Landfolk til dens Besætning¹¹. Slet saa glat gik det ikke med at faa Svenskerne bort. De rykkede ikke ud af Nakskov før den 11. Marts. Skylden herfor kan dog næppe lægges udelukkende paa Svenskerne. Isen gjorde det umuligt at faa dem bort pr. Skib, som Overenskomsten lod paa, og før de kunde drage ud af Byen, maatte de altsaa have anvist andet Kvarter. Herom udgik der først kongeligt Brev til

Lensmændene paa Lolland den 4. Marts, og inden det naaede frem og de nødvendige Foranstaltninger blev truffet, kunde der jo let gaa en Uges Tid. I Kongebrevet hedder det, at det maa befrygtes, at den svenske Armé ikke saa hastigt kan komme ud af Landet, og af de to svenske Regimenter i Nakskov skal derfor det ene indkvarteres i Halsted Amt, det andet i Aalholm Amt, indtil de med første aabne Vande kan fores bort; man skal til dette Formaal samle de flest mulige Skuder i forskellige Havne¹². Den 19. April blev den svenske Styrke befordret til Vesternæs. Men de mange Skuder var ikke som beordret i Beredskab, og først den 9. Maj blev man helt af med Svenskerne for denne Gang¹³.

Afviklingen med de Svenske gik forovrigt ikke fra Haanden uden Rivninger her og der. I Nakskov var det de store Forraad af Korn og Krudt, som Frederik III havde forsynet Fæstningen med, der var Aarsag til Uenigheden. 10. Marts 1658 havde Erik Rosenkrands faaet Ordre fra Frederik III til at lade Oberst Christoffer v. Mönnichhausen rykke ind i Nakskov med 100 Mand for at overtage Kommandoen i Fæstningen. Ved Overleveringen krævede den svenske Kommandant, Oberst Svante Banér, Ret til at bortføre alt, hvad der i Fæstningen fandtes af Ammunition; men herimod protesterede Oberst Mönnichhausen, og Banér klagede da til General-Admiral Wrangel. Resultatet af denne Klage blev et meget hvast Brev til den danske Kommandant. Wrangel erklærede i Brevet, at ved Kapitulationen af Fæstningen havde Carl Gustav udtrykkeligt faaet overdraget alle Magasinbeholdninger af Ammunition m. m., og hvis Mönnichhausen nu nægtede at udlevere det, vilde Svenskerne gore Gengæld i Skaane og ikke udlevere de derværende Beholdninger, som de Danske havde Krav paa. Som Svar paa dette vrede Brev sendte Mönnichhausen en ydmyg Skrivelse, hvori han meddelte, at det hele beroede paa en Misforstaaelse; han havde nu faaet Ordre fra Kobenhavn til at udlevere »al Munitio, Stykugler, Granater, Lunter og alle Slags Vaaben«, Kanonerne ene undtagne. Samtidig tilbød han Wrangel sin og sine Lejesvendenes Tjeneste. Wrangel tog imod Tilbudet, hvorefter den tyske Oberst søgte og fik sin Afsked af dansk Tjeneste.

Medens Mönnichhausen havde Kommandoen i Nakskov, var Disciplinen meget slet, og baade menige og Officerer var meget grove mod Borgerne, krævede betydeligt mere af Spise- og Drikkevarer og Penge, end de havde Krav paa, og lod det ikke mangle paa Hug og Spark, naar det ikke gik villigt nok med at præstere det forlangte;

disse tyske Lejesvende, der skulde betragtes som Venner, var mindst lige saa slemme som de Fjender, man nylig var sluppet af med. Borgmestre og Raad klagede til Kommissarius Erik Rosenkrands, der lod Klagen gaa videre til Kongen. Følgen var et skarpt Brev, hvori Frederik III paalægger Kommissarius at holde nøje Opsyn med Soldater og Officerer, overvåge, at de ikke forlanger mere, end de har Ret til, og opfører sig ordentligt. Hvis nogen fortsætter med disse Unoder, skal de — enten det er Officerer eller menige — belægges med Arrest og sendes til København, hvor de skal faa deres velfortjente Straf¹⁴. Ogsaa ved Raadhusretten verserede flere Sager om Slagsmaal mellem Borgere og Kornetter. Det var stadig Militæret, der var Angriber, men Borgerne slog fra sig med Olkander, og hvad der ellers var for Haanden, saa Blodet flød paa begge Sider¹⁵. Ogsaa om Aflevering af Geværerne til Svenskerne fortæller der Sager ved Raadstueretten, idet der fra Svenskerne var indgaaet Klage over, at Borgerne havde bortført adskillige af de paa Raadhusloftet opmagasinerede Geværer, som Svenskerne skulde have udleveret. At denne »Bjergning« af Geværer var sket, er der ingen Tvivl om. Det oplystes, at Kommissarius Erik Rosenkrands havde sagt, at de skulde levere Svenskerne Geværerne, med mindre de »ved Diskretion« (Bestikkelse) kunde faa Lov at beholde nogle¹⁶. Der synes ikke at være kommet noget Resultat af den svenske Klage.

Kommissarius Erik Rosenkrands havde, som det fremgik af Oberst Edmonds Beretning, ikke spillet nogen særlig flatterende Rolle i den fløve Historie med Overgivelsen, og det var sikkert Grunden til, at han nu fik sin Afsked og Ordre til at begive sig til sit Len¹⁷. Kort efter fik Mönlichhausen som før nævnt sin Afsked, og Daniel Bernbach udnævntes til Kommandant i Nakskov¹⁸. I de følgende Månedes udgik der flere Breve om Tropper til og fra Fæstningen, idet Planen var efterhaanden at besætte Fæstningen med Landtropper¹⁹.

Den 7. August 1658 brød Carl Gustav paa troløs Vis Freden og gik i Land ved Korsør med sine Tropper. Den næste Dag naaede Budskabet om Overfaldet København, og Frans Brokkenhus, som netop opholdt sig der, fik Ordre til »straks og uden Ophold at forføje sig til Nakskov Fæstning« og tage »Lod og Krudt« med fra København. Han skulde være Guvernør i Fæstningen og tage vel Agt paa, at alt blev ordnet tilbørligt med Forsvaret for Øje²⁰. I de følgende Dage indesluttede Svenskerne København; men Forbindelsen ad Sovejen med de sydlige Øer blev dog ikke helt afskaaret, og Kongen kunde

derfor afsende en Skrivelse til samtlige Stænder paa Lolland-Falster, hvori han meddelte, at han var belejret i sin Hovedstad, og opfordrede dem alle til at blive Land og Konge tro og gøre Fjenden »mest muligt Afbræk«²¹. Et Par Dage efter kom der Brev til Christoffer Lindenow om at være Kommissarius og Oberst Korber behjælpelig med at forsyne Nakskov Fæstning med alt tilborligt til dens Forsvar²². Stillingen var nu den, at af hele Landet var kun Lolland-Falster og Møn ubesat af Fjenden, og Frederik III henvender sig da i et aabent Brev til Befolkningen paa disse Oer og beder alle om i »vor Fæstning Nakskov at indflytte alt eders Gods og Formue, saa at Fjenden deraf intet skal blive mægtig, om han noget der paa Landet skulde ville tentere. Vi formoder og, at I som vore tro og oprigtige Undersaatter sekunderer Fæstningen med Korn, Fæ eller andet, som dertil behøves og i Forraad haves kan, og ellers udi alle Maader gaar Kommandanten der udi til Haande og giver ham al mulig Assistance udi hvad han eders Tjeneste kan behøve. Vi ville derfor ikke aleneste, naar Gud giver bedre Tider, tilborligen betale lade, men endog imod enhver efter Stand og Condition med anden kongelig Naade vide at erkende«²³.

I Nakskov laa 5 Kompagnier Fodfolk, og da det var i København, det kneb, fik Korber Befaling til at sende disse Kompagnier til Hovedstaden og i Stedet indkalde saa mange af de paa Lolland liggende Ryttere, som han ansaa nødvendigt for Fæstningen²⁴. I de følgende Maaneder udgaar der stadig Ordre om Udskrivning af nyt Mandskab og Overflytning af det ældre til København²⁵. Imidlertid lykkedes det Carl Gustav ved Hjælp af sin Flaade at blokere Hovedstaden ogsaa fra Søsiden, og der slap derfor ingen Tropper fra Lolland til København før efter 29. Oktober, da den hollandske Flaade kom den inde-sluttede og udhungrede Hovedstad til Hjælp ved at aabne Søvejen. Den 7. November ankom nemlig to Kompagnier fra Lolland til København og afløste Studenterne ved Vagttjenesten paa Volden. De tre andre Kompagnier er sikkert ankommet de følgende Dage, men det ser ud til, at de er anvendt paa Flaaden, hvilket ofte var Tilfældet med Tropperne fra Smaaøerne.

Nu da Tropperne var kommet, lod Kravene fra København paa Proviant, Proviant, stadig mere Proviant. Lolland-Falster og Møn var Spisekammer for Hovedstaden, og det eneste Sted, hvorfra den kunde forsynes med Levnedsmidler. Ogsaa Nakskov blev stadig rykket for Madleveringer, og da Regeringen syntes, det gik lidt smaat

med Leverancerne herfra, krævede den foretaget Eftersyn hos Borgerne for at komme til Klarhed over, om der ikke var skjulte Beholdninger²⁶. Hamstring var altsaa heller ikke et ukendt Begreb i de Tider. De, der havde rigeligt, fik Ordre til at aflevere, og da det alligevel gik lidt smaat, udstedtes der Ordre til at belægge dem, der var modvillige, med militær Eksekution²⁷, d. v. s. at der blev indkvarteret nogle Soldater hos den modvillige, som havde gratis at føde dem, indtil han kom paa bedre Tanker.

Hele Vinteren levede Nakskov iøvrigt i Fred og Ro, medens Garnisonen beskæftigedes med Reparationsarbejder paa Fæstningen og Opstilling af Palisader, der stadig indkrævedes. Det eneste man saa til Fjenden, var de svenske Fanger, der indbragtes med de kaprede Skibe. I Begyndelsen blev alle Prisesagerne afgjort af Admiralitetet i Kobenhavn; men da dette Arbejde, takket være Prisernes rige Antal, efterhaanden blev for stort, udgik der sidst i April 1659 Befaling til Borgmester Peder Mortensen i Nakskov om sammen med Raadmændene Peder Hansen og Willum Hansen og Købmand Hans Madsen at danne en Priseret til Afgørelse af alle Retsspørgsmaal vedrørende kaprede Skibe²⁸. Der kom nemlig ikke saa faa kaprede Skibe ind til Nakskov taget af private Kapere. Fremgangsmaaden var lidet indviklet; en Kreds af Borgere dannede et Interessentskab, der udrustede et Skib med Kanoner, Vaaben og andet Tilbehør; en rask Skipper gik om Bord som Kaptajn og hyrede nogle Gaster til Besætning, erhvervede sig Kaperbrev hos Regeringen og drog ud paa Eventyr. Naar han kom ind med det kaprede Skib, var det Priserettens Sag at afgøre, hvor meget af Byttet der tilfaldt Kongen, og hvor meget Kaptajnen, der saa delte med sine Interessenter og Besætning efter de i Forvejen fastsatte Regler. I et Andragende til Kongen faar vi lidt at vide om et saadant Kaperskib. En Nakskov-Skipper ved Navn Hans Lauridsen beretter i Andragendet, at han sammen med nogle Medborgere havde udrustet en Kaper og sejlet først med 11, senere med 20 Mands Besætning, der en Tid blev suppleret med nogle Soldater, han fik overladt af Kommandant Korber. De tog bl. a. en stor svensk Skude, der var lastet med Fødevarer, nemlig 1700 Sider Flæsk, 40 Skippund tort Oksekod, 20 Læster Gryn, 20 Læster Ærter, 20 Læster Øl, 20 Læster Tvebakker, 6 Læster flamsk Sild og »adskilligt mere«. Han har ogsaa »taget mange fri Folk«, der var ude for at tilføre Fjenden Salt, Humle og Jern; men disse har han ikke berøvet deres Varer, men ført det til Nakskov, hvor Borgerskabet af-

Fra Vandtaarnet er der mod Vest Udsigt over Fjorden med Øerne og Næssene til Langelands Højderygge i Horisonten. Paa Billedet ses i Sejlløbet »Mjølner«, Langelandsbanden; dens Ankomstluden høres langt op i Byen. Over Husryggene ses til venstre Skibsværftet, til højre »Ola«; det moderne Erhvervsliv som Baggrund for den ældgamle Kirke; Aarhundreder mødes.

købte dem mod »rigelig Betaling«. Endvidere havde han indbragt to Skuder, som Svenskerne var flygtet fra, da de saa ham, samt en Galiot. Han ansøgte nu om, at han og hans Medredere maatte beholde de to nævnte Skuder, og at han for »sin egen Mund« maatte faa Galioten, eftersom Hans Majestæt havde stillet i Udsigt, at Kaperne maatte beholde de Skuder (ikke Lasten), som de kaprede. Hans Andragende blev imødekommet²⁹.

Naar Fjenden var i Landet, gjaldt det naturligt om at gemme Kostbarhederne. Det var bedre at gøre det selv; thi overlod man det til en anden, kunde det jo ske, at Tillidsmanden viste sig at have en lige saa arg Roversjæl som Svensken. Under Svenskernes Indfald i 1658 fik Nakskovborgeren Simon Michelsen af Slotsskriveren paa Tranekær betroet et Skrin, indeholdende 500 Daler af Kongens og Kirkens Penge, desuden en Del Guld og Solv, Obligationer og andet. Da Svenskerne var ude af Landet, krævede Slotsskriveren Skrinet tilbage. Simon forklarede, at han havde nedgravet det i sin Broders Stald i Nakskov, der senere blev fyldt med svenske Heste, og da han kom og vilde opgrave Skrinet, var det væk. Det kunde jo maaske lade sig høre. Men saa fandt man Obligationerne fra Skrinet gemt under Broderens Stol i Kirken, og saa var Historien jo ikke saa god længere. Slotsskriveren rejste Anklage mod Simon³⁰; der næppe har kunnet klare sig fra Affæren; men det sørgelige Hul i Tingbogen skjuler Udfaldet af Sagen.

Hele Vinteren 1658—59 var Nakskov i sin Egenskab af Fæstning bebyrdet med store Indkvarteringer, medens de andre lollandske Byer næsten slap helt fri; til Gengæld skulde baade de og Lenene yde Bidrag til Nakskov i Korn, Fødevarer eller Penge; men hermed kneb det bestandig, og efter forgæves Paamindelse indgav Borgmestre og Raad en udførlig Klage til de to udsendte Rigsraader Otto Krag og Heinrich Müller, der sammen med Lensmanden Christoffer Urne dannede et Kommissariat. I Klagen anførte Borgmestre og Raad, at Nakskov alene havde baaret Byrderne ved Indkvarteringen af von Rhedens Regimentsstab og de 8 Kompagnier. Den kgl. Forordning om, at Lenene og de andre Byer skulde hjælpe med Proviantering, overholdtes slet ikke. Hele Besværingen med Garnisonen havde, hedder det i Klagen, været »dette fattige Borgerskab alene paa-
lagt« lige fra Krigens Anfang 10. Marts 1657, altsaa nu paa tredie Aar, »hvorefter dette fattige og meget ringe Borgerskab er geraadet udi aller største Armod og Elendighed, saa mange er for Armodis Skyld

undvigst Byen, og de fleste af de tilbageværende er paa Formuen saa forringede, at de ej mere formaar. Yderligere har vi nu tillige maattet logere og underholde mange svenske Fanger, høje og nedrige (lavere) Officerer, som Dag efter anden ankommer fra Kobenhavn. Ligesaa maa vi underholde Oberst Korber og hans Officerer og de Folk, han hverver, skønt disse burde andet Steds logere og ikke komme dette fattige Borgerskab til Skade og Afbræk. Dernæst maa vi underholde Flygtninge fra Fyn, Langeland og Sjælland, der intet har her at gøre og burde klare sig selv andet Sted²¹. Her som overalt i Tiden smurte man i sine Klager tykt paa i Haab om, at den megen Jammer skulde gøre det ønskede Indtryk. De mægtige Summer, som Svenskerne senere pressede ud af den ulykkelige By, giver et ganske andet Billede af den her paastaede Fattigdom. En hel anden Sag er det, at Nakskov virkelig havde Grund til at klage over, at den alene skulde bære de betydelige Indkvarteringsudgifter. Kommissærerne gav da ogsaa Byen Medhold i saa godt som alle Klagepunkterne. De tre Herrer lovede, at Udgifterne senere skulde blive lignet retfærdigt paa Lenene og de andre Byer; det kunde blot ikke ske i denne forfærdelige Krigstid. De befalede, at de indkvarterede Officerer ikke som hidtil maatte forlange Ekstraforplejning, men skulde være tilfreds med almindelig borgerlig Kost. Hvad de svenske Officersfanger angik, da skulde de selv betale for deres Ophold, ligesom de danske Officerer i svensk Fangenskab maatte gøre. Borgmestre og Raad fik samtidig bevilget et Andragende om, at Borgerne kunde faa Brænde til Købs i Kronens lollandske Skove, da Nakskov nu i Krigens Tid var afskaaret fra at hente sit Brænde fra Fyn, Langeland, Sjælland, Holsten, Blekinge og Norge, som den ellers gjorde i Fredstid. Det tør vel formodes, at de to sidstnævnte Steder har været Undtagelserne, og kun er anført for yderligere at belyse Besværlighederne ved at faa Brændsel. Iøvrigt oplyser Andragendet, at Skatteflugt og saa den Gang var en kendt Foreteelse; thi Borgmestre og Raad klagede over, at nogle af de mest formuende Borgere unddrog sig Indkvarteringen ved at flytte ud i deres Gaarde paa Landet. Kommissærerne svarede, at en saadan Adfærd var forbudt og skulde straffes.

Indrefjordens grønne Sivflade strækker sig langt ind i Landet.

Belejringen.

EFTER at Stormen paa København var afslaaet, kastede Carl Gustav sine Øjne mod »Smaalandene«, der havde været Hovedstaden et saa udmærket Spisekammer. Han besluttede at besætte Øerne, for at den svenske Hær og ikke København kunde faa den udmærkede Proviand derfra. Flere indledende Angreb blev dog slaaet tilbage af de Danske, og dermed gik Tiden til henimod April. Carl Gustav besluttede saa, at *nu* skulde det være Alvor, *nu* skulde der sættes noget ind paa »Smaalandenes« Erobring, og en større svensk Styrke blev derfor beordret samlet ved Vordingborg; den 25. April stod der 3 Fodregimenter og 9 Rytterregimenter, og dette mente man, maatte være tilstrækkeligt til at indtage Lolland-Falster og Nakskov.

I Vinterens Løb var der gjort adskillige Forsøg paa at mobilisere en større Styrke herovre. Midt i December 1658 havde Oberst Korber faaet Overkommandoen over alt Rytteriet paa Møn og Lolland-Falster og tillige den Opgave at hverve et Regiment Ryttere. Oberstløjtnant

Daniel v. Rheden ankom den 21. December til Nakskov og overtog Kommandantposten. Skulde det ske, at Oberst Korber med sine Folk ikke kunde afslaa et eventuelt Landgangsforsøg og ikke klare sig i aaben Mark mod Svenskerne, skulde han kaste sig ind i Nakskov og dør overlage Stillingen som Overkommandant. Det gik kun meget smaat med Hvervningen. Korber, der havde taget Hovedkvarter i Stubbekøbing, fik ingen Penge til at hverve Folk for, at af hans Skrivelser og Klagemaal til Feltmarskal Hans Schack ses det, at han var led og ked af det hele. Det har næppe været store Styrker, han har haft at møde med ved de svenske Landgangsforsøg. Da han fik Underretning om, at Svenskerne samledes ved Vordingborg, lod han opkaste Skanser ved Guldborg — det bekvemteste Landgangssted for Fjenden — og satte stærke Vagthold ved de andre mest udsatte Steder af Kysten.

Den 26. April gik de svenske Tropper om Bord i Transportskibene, som derefter under Beskyttelse af 4 Orlogsmænd og under Carl Gustavs personlige Ledelse satte Kursen mod Gaabense. Landgangsforsøget her mislykkedes dog, fordi Grundene strakte sig saa langt ud, at Orlogsskibenes Kanoner ikke med nogen Virkning kunde støtte Landgangen. Carl Gustav lod da de to af Orlogsmændene blive liggende for at holde den danske Landstyrke bundet ved Gaabense, medens han med de to Orlogsskibe og Transportbaadene gik til Guldborg, hvor Orlogsmændene kunde lægge bi tæl under Land. Carl Gustav lod først nogle Tropper gaa i Land paa Falster og vendte sig derefter mod Guldborg Lolland og lod Orlogsmændenes Kanoner tordne løs mod den opkastede Skanse, der hurtigt blev et saa usikkert Tilflugtssted, at de Danske maatte fortrække. Da de første svenske Tropper gik i Land, huggede Korber gentagne Gange ind med sine Ryttere; men Ilden fra Orlogsskibene tvang ham stadigt tilbage, og der kom hurtigt saa mange Fjender i Land, at enhver Tanke om Kamp i aaben Mark maatte opgives, og Korber trak sig tilbage til Nakskov.

Da den svenske Landgang ved Guldborg var lykkedes, overdrog Carl Gustav Kommandoen til sin berømte Feltherre General-Admiral Wrangel og drog selv til Kronborg. Den 1. Maj 1659 ankom Svenskernes Fortrop til Arninge, og her samledes i de følgende Dage hele den svenske Styrke, der talte godt et Par Tusinde Mand. Senere, da det danske Landfolk omkring paa Øerne var splittet, kom yderligere Forstærkninger til, saaledes at der blev et Par Tusinde Mand til selve

Angrebet paa Fæstningen, medens andre Styrker afskar Byen fra al Forbindelse over Land mod Syd og Øst og overtog Tjenesten med Fouragering og Strejftog i Oplandet.

Der foreligger desværre ingen dansk autoritativ Beretning om Nakskovs Belejring. Oberst Korber har ikke af sig selv givet nogen Indberetning, og først et helt Aar efter fik han Ordre dertil. I et Brev til Axel Urup og Hans Schack forlanger Kongen, at Korber skal afgive Beretning. Brevet lyder saaledes:

»Vi heder eder og naadigst ville, at I Hr. Jochum Korber for eder fordrer og af hannem fuldkommen Relation tager, hvorledes Belejringen for vor Fæstning Nakskov var tilgangen og hvordan siden derpaa accort er blevet sluttet med alle de Circumstantier, som der i samme Belejring er passeret, hvorom i Eders underd. Erklæring haver os at indskikke.«

Hafnia, d. 13. August 1660.

Ordren er selvfølgelig efterkommet og Korbers Beretning indsendt; men trods ihærdige Bestræbelser er det ikke lykkedes at opspore den. Den findes ikke mellem Urups og Schacks Papirer, og ikke noget af de Steder i Rigsarkivet, hvor der var Sandsynlighed for at finde den. Enten har den forvildet sig ind et Sted, hvor den ikke hører hjemme, og saa vil den kun ved et rent Tilfælde komme for Dagen, eller ogsaa er den — hvad der er det mest rimelige — forblevet i Kongens private Arkiv og er sammen med dette gaaet op i Luer ved Christiansborgs Brand. Der har foreligget endnu en Beretning om Belejringen, skrevet af Sognepræsten Laurids Mortensen Vedsted. Den har sikkert indeholdt mange gode Oplysninger om Borgernes Liv og heltemodige Kamp under den lange og haarde Belejring; men ogsaa dette uvurderlige Kildeskrift er gaaet op i Luer, det brændte sammen med hele Resens Bibliotek ved den store københavnske Brand 1728. Mortensen Vedsteds Kapellan, Niels Saxtrup, skrev paa Latin en: »Kort og sandfærdig Beskrivelse over den Belejring, som Nakskov i 13 Uger udstod af de Svenske i Aaret 1659, rimvis forfattet af Niels Saxtrup, residerende Kapellan til Nakskov og Sognepræst til Lille Løjtofte Menigheder.« Skriftet var altsaa ikke alene paa Latin, men ogsaa paa Vers, og det sidste var unægtelig det værste; thi den gode Præstemand var en meget daarlig Rimsmed, og naar det kneb med et Rim, anvendte han rask væk et Ord uden Mening, og han udelod ofte vigtige og højst tiltrængte Oplysninger. Beretningen vilde derfor ikke have haft stor Værdi, om ikke Poul Rogert — trekvart Hundrede Aar senere — havde taget sig for at oversætte den

paa Dansk og forsyne den med en Mængde Noter, der berigtiger og forklarer og supplerer Saxtrup's Beretning paa en saa grundig Maade, at det er Noterne, der faar Værdi som historisk Kildeskrift, medens Versene kun faar Kuriositetens Interesse¹. Af andre Kilder findes Puffendorfs oftnævnte Værk om Carl Gustav, samt Optegnelserne i Nakskov Kirkebog. Endelig har Oberst Axel Lilliefalk skrevet en Afhandling om Lollands Historie under Svenskekrigen², der faar særlig Interesse ved de Undersøgelser, Forfatteren har anstillet i det svenske Rigsarkiv. Navnlig Stenbocks Indberetninger til Carl Gustav indeholder vigtige Oplysninger, der sammen med Rogers Noter er flittigt benyttet i det følgende.

Hvor stærk en Garnison Nakskov havde under Belejringen, lader sig kun tilnærmelsesvis opgive. Ved Krigens Udbrud blev, som nævnt, de 5 Kompagnier Fodfolk, der laa i Fæstningen, beordret til København, og samtidig blev der givet Ordre til at erstatte dem med 8 Kompagnier Landfolk à 100 Mand, som skulde udskrives paa Lolland-Falster; men med denne Udskrivning gik det meget smaat, og man var langtfra naaet de 800 Mand, da Nakskov blev indesluttet. Antallet af de Ryttere, Oberst Kørber forte med sig ind i Fæstningen, har heller ikke været imponerende, vel højst et Par Hundrede Mand. Efter en Indberetning fra Feltmarskal Otto Stenbock til Carl Gustav havde en ved et Udfald den 28. Juni fangen dansk Korporal, Lorenz Peter, af Oberst Kørbers Livkompagni givet følgende Liste over Nakskovs Besætning:

Oberst Kørbers Livkompagni af uberedne Ryttere	30
Tyske Ryttere under Ritmester Vardøhus	70
Tyske Ryttere under Kaplajn Listue (?)	70
Danske Ryttere under Grev Holk	80
Alle Musketerkompagnierne tilsammen	200
Bønder under Oberstlojtnant Steensen	100
Væbnede Borgere	300

Altsaa ialt 250 Ryttere og 600 Mand til Fods. Korporalen har, som man ser, regnet med runde Tal, men man kan godt ud fra, at hans Opgivelser er nogenlunde rigtige; thi gav han falsk Besked, var han om en Hals, naar Byen blev indtaget og hans Usandfærdighed konstateret. Tager man Hensyn til Tabet i den Tid, der laa forud for 28. Juni, kommer man til det Resultat, at Forsvarernes Tal ved Belejringens Begyndelse har været ca. 1000 Mand.

De to Borgerkompagnier kommanderedes af de to Stadshauptmænd (Borgervæbningskaptajner) Købmand, senere Raadmand *Hans Horn* og Skomager *Diderik von Essen*. Af Løjtnanterne nævnes Købmand, senere Raadmand *Thomas Kruckov*. Navnlig *Diderik v. Essen* berømmes meget for sit Mod. Han blev efter Krigen Borgernes Fører i de indbyrdes Stridigheder mellem dem og Borgmestrene i Anledning af Byens fortvivlede pekuniære Forhold.

Sammen med Forsvaret maa ifølge *Poul Rogert* nævnes et særligt Korps, der bestod af Borgere og indflygtede Bønder og kaldtes »Branderne«. Det havde den vigtige Opgave, at slukke alle de Brande, Fjendens Bombardement forårsagede. Det var blevet udmærket organiseret af Rigsraaden *Otto Krag*, som Regeringen havde sendt til *Nakskov* for at træffe alle mulige Foranstaltninger til Styrkelsen af Forsvaret. *Otto Krag*, der under Stormnatten personlig havde kæmpet paa *Københavns Volde*, oplivede og styrkede Borgernes Mod ved Beretningerne om, hvorledes der hin Nat var kæmpet og sejret. Han kom desværre for sent herved til at gøre stort for Øens og Byens Forsvar; men de Erfaringer, han havde gjort under Forsvaret af *København*, kom nu *Nakskov* til Gode gennem hans mange gode Raad. Til Bekæmpelse af Ilden anordnede han, at der uden for hverlt Hus skulde stilles saa mange Kar som muligt med Vand, og at man altid skulde have raa Oksehuder, udblødte i Saltvand og Møg, parat, da de var udmærkede baade til Dæmpelse af en nylig udbrudt Ild og til Beskærmelse af Huse mod Branden fra Nabostederne. Ogsaa til Uskadeliggørelse af brændende, men endnu ikke sprængte Bomber anvendte de modige Brandfolk med stort Held disse Oksehuder. Det viste sig da ogsaa under Belejringen, at »Branderne«, der stod under Borgmester *Niels Nielsens* Befaling, arbejdede aldeles fortrinligt og havde Æren for, at store Partier af Byen blev frelst fra Luerne under Fjendens voldsomme og ofte gentagne Bombardement. Heldigvis for »Branderne« koncentrerede Fjenden hele Tiden sin Ild mod Kirken, og dermed blev Slukningsarbejdet jo koncentreret i dette Kvarter af Byen; var Ilden blevet spredt over hele Byen, saa de raske Brandfolk skulde have været alle Steder paa een Gang, var deres Bestræbelser næppe blevet kronet med saa stort Held. Om Borgmester *Niels Nielsen* skriver *Poul Rogert*: »Hovedet for Brandkompagniet i *Nakskov* var den fortræffelige og berømmelige Borgmester *Niels Nielsen*, hvis priselige Flid og Aarvaagenhed, man, næst Guds Forsyn, har at tilskrive, at Byen af al den Ild, Fjenden i

Froegade.

Nygade. Her var Volden i Chr. d. IV's Fæstning.

varende Belejring i sandan utrolig Mængde udøste over den, tog dog ingen eller ganske ringe Skade. Han prisedes, saa længe de levede, der kendte ham, for den ugemene Aarvaagenhed, han viste, baade ved at gøre Fjenden Afbræk, naar Lejlighed gaves, og tillige ved nyttige Anstalter at gøre Fjendens Anslag til intet.«

Sammen med Rigsraad Otto Krag var Admiralitetsraad Heinrich Müller kommet til Nakskov for at forberede Forsvaret og opmuntre Borgerne. For Byen blev indesluttet, afsejlede de begge til Lybæk for efter kongelig Ordre at proviantere den danske og hollandske Flaade og om muligt sende Undsætning til Nakskov. De lovede ved Afreisen at sende Hjælp snarest, og i dette Løfte søgte Borgerne ny Trost og Mod, hver Gang det kneb. Frans Brokkenhus, der som før omtalt var udnævnt til Governør i Fæstningen, omtales slet ikke under Belejringen, saa han har sikkert ikke været i Byen, og hans Governorskab har derfor aldrig faaet nogen Betydning. Derimod opholdt Rigskancleren, Christoffer Urne til Aesmarke (Knuthenborg) sig i Nakskov under hele Belejringen, men han var kun søgt derind for at finde Beskyttelse for sin Familie og sit Gods, saa han havde intet at byde eller befale. Der var endnu en højfornem Herre i Nakskov, og det endda en saare besværlig, det var Forræderen Generalmajor *Ebbe Ulfeldt*, i fjern Slægt med Corfitz Ulfeldt. Han var sammen med nogle Svenskere taget til Fange ved København, og da man ikke vilde have ham i Hovedstaden, blev han 28. December 1658 sendt til Nakskov, og Kommandanten fik Ordre til, at Ulfeldt med to Tjenere skulde blive i Byen og have Underhold ligesom andre svenske Fanger. Under Belejringen viste Ebbe Ulfeldt sig Forrædernavnet fuldt værdigt. Det fremgaar af Stenbocks Indberetninger, at den før nævnte fangne danske Korporal Lorenz Peter havde fortalt, at Ulfeldt en Gang forsøgte at sende en Rytter ud med Besked til Svenskerne; Rytteren blev forhindret i sit Forehavende af Vagten og blev arresteret sammen med Generalmajor Ulfeldts Tjenere, og Ulfeldt selv blev derefter sat under endnu strengere Bevogtning. Alligevel lykkedes det Forræderen at give Fjenden nyttige Anvisninger, bl. a. oplyste han Svenskerne om, at Færgelandet var det svageste Punkt i Fæstningen, og at de meget let kunde tage det. I en Indberetning til Carl Gustav den 15. Juni 1659 omtaler Stenbock dette Forræderbrev, idet han skriver: »Jeg har ligeledes spekuleret paa at finde Meningen i det Brev, Ebbe Ulfeldt har skrevet i Nakskov. Det, han kalder Færgelandet, er en liden Ø, hvor man helt bekvemt

kan sætte sig fast, hvis jeg havde noget mere Fodfolk, men nu kan jeg ikke gøre det.« Førræderen fik selvfølgelig sin Frihed, da Byen faldt i Fjendens Hænder.

Af Officererne maa først og fremmest nævnes Overkommandanten Oberst *Korber* og Oberstløjtnant *Bernbach*, der begge nød stor Anseelse blandt Borgerne og tillige var meget afholdt, hvad ellers ikke var Tilfældet med Officererne i de Tider. Oberst *Korber* faar af Poul Rogert følgende smukke Skudsmaal: »I den Tid, Belejringen havde varet, viste han alle de Prover, som kunde ønskes af en Kommandant, paa Aarvaagenhed, Nidkærhed for Fæstningens Forsvar, Krigserfarenhed, Tapperhed, Redelighed og Forstand.« Endnu kraftigere lyder Lovordene over *David v. Bernbach*, der til Borgernes og Besætningens umaadelige Sorg fandt Heltedoden under et Udfald. »Den dyrebare Hr. Oberstløjtnant *Bernbach*« — skriver Poul Rogert — »ejede ikke alene alle de Egenskaber, som prætereres af en ret Officer, men var derhos ogsaa en saa gunstig og om Herre over Almuen, og saadan en Patron for Borgerskabet, som faa kunde ligne, men færre overgaa.« Ved sin Tapperhed og kloge Anførsel satte han sit Navn et Æresminde, der aldrig uddør. »Og fordi Nakskov kendte ved saa mange rare Prover hans Tapperhed og Fromhed i lige Grad, derfor er og hans Navn der i saadant Æreminde, som blomstrede i de Gamles Munde, saalænge de levede, som kendte ham. Hr. *Bernbach* berømmes ikke alene for sin store Aarvaagenhed i Belejringens Tid, hvormed han saa nøje observerede alle Fjendens Bevægelser, men endog for den ugemene Forstand, han ordinerede og foranstaltede Alting med, som kunde eragtes nyttigt til at hindre de Anslag, han havde mærket Fjenden af«. Den latinske Skoles Rektor *Niels Vemmelev* nævnes ogsaa blandt de tapre Forsvarere; han tog ivrig Del i Udfaldene og skal under disse have dræbt et helt Dusin Svenskere.

I denne Liste over tapre Mænd mangler endnu Navnet *Ollo Kuld*. Det er kendt af hvert Barn paa Vestlolland; alle ved, at han under Nakskovs Belejring i 1659 var Bondersoldaternes tapre og snarraadige Fører. Sagnet har flettet Heltenavnet om hans Pande, og han er blevet Almuens særlige Helt blandt de mange brave Mænd, der indlagde sig Hæder under det lange, tapre og udholdende Forsvar af Byen. Men søger man bag om Sagnet, for at faa faste Holdpunkter til nærmere Belysning af *Ollo Kuld*s Heltefærd, søger man forgæves. Paa Mindetavlen i Nakskov Kirke straalere hans Navn

Side om Side med Borgmester Niels Nielsens, Kommandant Kørbers og de øvrige Heltes; en beskeden Sidevej i Nakskov bærer hans Navn, en Afholdsloge ogsaa. Men dermed er ogsaa alt sagt af Kendsgerninger, der knytter Otto Kuld's Navn til Nakskov. I Kirkebogens Liste over de faldne 1659 nævnes under 1. Juni: »En Bonde under Otto Kuld's Kompagni skudt«. Det er alt. Saxtrup nævner ikke med et Ord Otto Kuld, og Sognepræsten Mortensen Vedsted's Beskrivelse er som nævnt brændt. J. J. F. Friis har i sine Romaner »Svenskerne paa

— Otto Kuld's Ligsten.

Lolland« og »Fiskerlars« tegnet et romantisk Billede af Otto Kuld, men det er helt igennem fri Digtning — saa fri, at der end ikke er den fjerneste ydre Tilknnytning mellem Romanhelten og Virkeligheden. Friis indrommer det selv, idet han i en Afhandling om Belejringen³ skriver, at det hører til de sorgeligste Kendsgerninger, at der ikke er overleveret Efterverdenen blot den ringeste Oplysning om Otto Kuld. Dette Savn er forlængst afhjulpet⁴; men om hans Færd

under Belejringen tier de sparsomme Kilder, der staar til Raadighed. Her skal derfor kun Hovedtrækkene i hans biografiske Data noteres: Vi finder ham i 1613 som Selvejrbonde i Skovbølle⁵ og Kirkeværge for Kobelev Kirke⁶, hvor hans Navn forøvrigt endnu staar paa et Stolestade med Aarstallet 1616. I 1651 er han Hovedmand for 16 Nævninge, der skal afgive Kendelse i et Vaadedrab. 1652 er han Sognefoged⁷, og 1655 møder vi ham i Nørreherreds Tingbog som Herredsfoged⁸, en Stilling han bevarede til sin Død. I Tingsvidner af 1660 faar vi oplyst, hvor megen Skade hans Selvejergaard har lidt under Svenskekrigen⁹. I Matriklen af 1661 er han opført som Ejer af to Gaarde og to Huse i Skovbølle¹⁰. Efter Nakskov's Fald 1660 sad han i Arrest som Svenskernes Fange¹¹. Han har her sikkert delt Skæbne med Borgmestre og Raad, som blev kastet i Fængsel af Svenskerne, for at bringe Borgerskabet til at betale Brandskatten og de mange andre Ydelser, der plyndrede dem til sidste Hvid.

Otto Kuld døde den 16. November 1677 og blev begravet i Kobelev Kirke. Hans enkle Ligsten ligger nu i Vaabenhuset. Lolland-Falsters

Puffendorfs Kort over Belejringslørens Stillinger.

historiske Samfund har hædret hans Minde ved 1930 at rejse ham en Mindesten i Skovbølle.

Nakskov manglede altsaa ikke tapre og dygtige Mænd til at lede Forsvaret, men Besætningen var for lille til det store Vagthold, der stadig krævedes hele Volden rundt samtidig med, at der skulde foretages Udfald, afslaaes Angreb og slukkes Brande. Der var ingen Mangel paa Levnedsmidler; men Ammunitionsbeholdningerne var alt for smaa. De rige Forraad heraf, som Svenskerne tog med sig i 1658, blev nu haardt savnet. Rhode og efter ham mange senere Forfattere beretter, at Fæstningens Krudtbeholdning var opbevaret i Kirken. Det er en kolossal Misforstaaelse. Alene et Øjeblik rolig Eftertanke

kan sige enhver, at det *maa* være forkert. Kirken var det Sted, hvor alt, hvad der kunde krybe og gaa i Byen, jævnligt samledes for at søge Trost og Haab i denne svære Tid — at anbringe Krudtet her vilde jo være ensbetydende med at give Fjenden en enestaaende Chance for med et eneste Skud at sprænge hele Byens vaabenføre Befolkning i Luften. En saa forbryderisk Letsindighed blev selvfølgelig ikke udvist af den aarvaagne Kommandant og den forsvarsivrige Befolkning. Det er da ogsaa muligt at paavise, hvorledes denne Misforstaaelse er kommet til Verden. Helligaandsklostrets Kirke, der laa i den yderste Ende af Klostergade — hvor nu Fattiggårdens Udbygninger ligger — blev nemlig samtidig med Christian IV's Befæstningsarbejder 1629 indtaget til Tojhus¹². Og at det virkelig blev brugt til Krudtmagasin, fremgaar af Oberst Edmonds Indberetning om Overgivelsen i 1658. Han skriver, at han efter at være redet fra Volden Lørdag Aften begav sig hen til Krudtmagasinet i »den lille Kirke« for at se, hvorledes det her stod til¹³. Naar man i 1658, da Krudtbeholdningerne var rigelige, anvendte den gamle Klosterkirke som Krudthus, saa er der ingen Grund til at tvivle om, at den ogsaa har været benyttet hertil i 1659, da Beholdningerne var meget mindre. Desuden var der flere Steder i Volden indbygget Krudtkamre, bl. a. ved »Høje Kat« og udenfor Søndergades gamle Port¹⁴.

I det foregaaende er gjort Rede for Stillingen indenfor Voldene. Om Fjendens Stilling kan man ved Hjælp af hosstaaende Udsnit af Puffendorfs Kort over Belejringsstyrkens Placering danne sig et nogenlunde paalideligt Skøn. Det svenske Hovedkvarter tog Station paa Helgenæs, paa Kortet mærket 1, Artilleriparken var opstillet paa »Marskovs Banke« mærket 2, omtrent hvor nu Gaarden Riddersborg ligger. 3 angiver den svenske Hovedlejr paa Madeskov. Paa Sæbyholm laa Oberst Prengels Rytterregiment, og ved Arninge, der er mærket 4, laa Oberst du Vals og Oberst Sehns Rytterregimenter samt Oberst Gorgas' Rytterregiment. Paa Fredsholm, mærket 5, laa Livgarden til Hest og det pfalziske Rytterregiment under Oberstløjtnanterne Buchwald og Montaine. 6 og 7 er de senere opkastede Skanser paa Barnholm og Kuddeholm, 8 er Skanserne paa Stensø, som Svenskerne efter Erobringen af Øen opkastede med Front mod Byen; den ene Skanse er paa seks Kanoner, den anden paa ti Kanoner. 9 er de svenske Løbegrave og Skanser til Angreb paa Hornværket. 10 er de paabegyndte Løbegrave og Skanser foran Søndergade Port, men her blev der ikke sat videre Kraft ind paa Angrebet. Iøvrigt er Betegnelserne paa Kortet for en

Del tysk-svenske, f. Eks. Feerlant for Færgelandet, Bogenholm for Bagerholm (nu Barnholm), Hällenäs for Helgenæs o. s. v., endvidere maa man gøre sig fortrolig med, at Kortet — som Skik dengang var — har Syd øverst og Nord nederst. I Sejllobet udenfor Skanserne paa de to Holme har Puffendorf anbragt en Række Skibe med Røgen slaaende ud af Kanonportene. De ses ikke paa det her tagne Udsnit af Kortet, men kunde jo ellers opfattes som Udtryk for, at her var udkampet en Kamp mellem danske og svenske Krigsskibe; men en saadan har ikke fundet Sted. Det vilde have været en let Sag for den forenede danske og hollandske Flaade at undsætte Nakskov; men Hollænderne vilde ikke. Deres Politik gik ud paa, at Danmark og Sverrig gerne maatte udmatte hinanden saa meget som muligt, men den ene maatte ikke have Lov til helt at odelægge den anden. Derfor var Hollænderne villige nok til at hjælpe København, saa Carl Gustav ikke skulde faa Herredømmet over hele Danmark og dermed over Øresund — og derfor holdt de igen, da Lykken begyndte at svigte Svenskekongen; thi nu gjaldt det om at forhindre, at Danskerne vandt en saa afgørende Sejr, at de atter kunde kræve Besiddelsen af Skaane, Halland og Bleking og dermed paany blive Eneherrer over Øresund. Det manglede ikke paa Opfordringer til den hollandske Admiral Opdam om at undsætte Nakskov; men han kom stadig med Udflugter. Da Frederik III gennem specielle Udsendinge til sidst lod sige Admiralen, at hvis der ikke blev sendt Hjælp, vilde Svenskerne, trods Nakskovs heltemodige Forsvar, til sidst tage Fæstningen, svarede Opdam: Lad de Svenske kun tage, hvad de vil, de skal faa Lov at give det altsammen tilbage igen; hvad Indbyggerne i Nakskov derunder maa lide, kan man ikke regne med. — I Nakskov anede man intet om den virkelige Grund til, at Hjælpen stadig udeblev, og lige til det sidste vedblev man at haabe paa Undsætning.

— Den 6. Maj 1659 begyndte Kampen paa to forskellige Steder, nemlig ved Abildtorpe og ved Stubbelandet. Det forstnævnte Sted traf Ritmester Vardøhus under et Fourageringstogt med sine Ryttere en svensk Styrke og angreb den. Svenskerne trak det korteste Straa i Kampen og flygtede, efterladende deres Ritmester og en Rytter, begge haardt saarede; de fortes ind til Byen, hvor de den følgende Dag døde. Vardøhus mistede en Rytter og sin Kornet, Frederik Deichmann; Ligene blev bragt ind til Byen og ifølge Kirkebogen begravet samme Dag. Angrebet paa Stubbelandet skete ret uventet, men blev, da Besætningen var paa sin Post, slaaet tilbage med ikke ringe Tab

for de Svenske. Der var den Gang ikke ordentlig Vej mellem de nu landfaste Smaaoer; Forbindelsen med Stubbelandet saavel som til Mellemlandet, Færgelandet og Stensø skete ad Vadesteder, hvor Vandet havde ringe Dybde. Vadestederne var som Regel smalle med bundløst Mudder til begge Sider. Dette bevirkede, at Svenskerne under Angrebet paa Stubbelandet kun kunde sende ringe Styrker i Hden ad Gangen, og de blev skudt ned, saa snart de nærmede sig den tarvelige Skanse, der gav Ly for Besætningen.

Angrebet paa Stubbelandet viste iovrigt, at Wrangel her ved Nakskov vilde forsøge den samme Fremgangsmaade som han med Held havde anvendt ved Fredericia, og som bestod i at gaa udenom Byvolden og tage Fæstningen i Ryggen fra den omtrent ubefæstede Sosite. Han maatte altsaa først have Herredømmet over Smaaholmene Syd for Byen. Fik han Fodfæste paa Stubbelandet, kunde han derfra slaa sig videre frem over Mellemlandet og Færgelandet til Havnen, hvorfra han kunde skyde den halve By i Grus. Angrebet paa Stubbelandet var et Overrumplingsforsøg, og da det mislykkedes, maatte der gaas mere systematisk til Værks, uden at Wrangel dog derfor fraveg sin Plan om at tage Fæstningen i Ryggen. Borgerne søgte derfor at udbedre og forstærke de to ret tarvelige Skanser paa Stensø. De sled hermed den 10., 11., 12. og 13. Maj; men blev ikke færdig med Arbejdet; thi Natten mellem den 13. og 14. overrumplede Svenskerne Stensø og nedhuggede det meste af dens Besætning uden selv at lide større Tab. I svenske Meddelelser er Danskernes Tab paa Stensø opgivet til 70 Mand, hvilket sikkert er alt for højt. I Nakskov Kirkebog — hvor alle de faldnes Begravelse er omhyggelig opført som oftest med Angivelse af Stedet, hvor de faldt — findes ingen Oplysninger om Tabet paa Stensø, men dette hidrører naturligvis fra, at de døde maatte efterlades paa Øen og blev begravet derovre af Svenskerne.

Ved Erobringen af Stensø har Wrangel vel ment at have naaet sin Hensigt at gennemføre et Angreb i Ryggen paa Fæstningen. Thi efter at have opkastet de to stærke Skanser, den ene paa 6 og den anden paa 10 Kanoner, parat til at beskyde Byen, sendte han ved Middagstid den 16. Maj en Trompeter ind under Voldene for at opfordre Byen til Overgivelse. Denne Opfordring var sikkert alvorlig ment fra Wrangels Side, men Nakskov-Borgerne opfattede den som en udsøgt Haan, og Kommandanten gav et djærvt Afslag. Da Wrangel ved Aftenstid havde faaet Svaret, kvitterede han straks for dets Mod-

Freuchensgade Nr. 1 og 3 er to af Danmarks mindste Huse, stammende fra Begyndelsen af det 10de Aarh.*

Den tidligere Kogade, nu Freuchensgade; de to Bindingsværkspåkhuse tilhører Aug. Freuchen & Co. I Baggrunden: Vejlegade.

tagelse ved at lade Byen beskyde med gloende Kugler; men da der samtidig faldt en stærk Regn, blev Skaden paa Bygningerne kun ringe, og om Befolkningen hedder det i Saxtrups Rim: »Alene et Barn blev lidet kvæstet.« Skont Svenskernes første Kanonade fra Stenso saaledes gav et ringe Resultat, maa Fjendens Besættelse af Oen dog ingenlunde undervurderes; Bombardementet fra Stenso anrettede i den følgende Tid megen Skade, og Vagtposterne ved Stranden var meget udsatte, hvilket bl. a. fremgaar af Kirkebogen, der for Maj Maaned melder om følgende Begravelser af Folk, der var faldne ved Stranden for Kuglerne fra Stenso: Den 15. begravedes en Fændrik, den 16. en Konstabel, den 22. en Korporal, den 25. en Rytter, den 26. to Bondesoldater, den 31. en Nakskovborger, Niels Biørnsen, og en Rytter. Den 2. Juni en Rytter og den 3. en Løjtnant.

Den 18. Maj forsøgte Wrangel et nyt Overrumplingsforsøg, idet han løb Storm mod to Steder paa Østvolden, der var den stærkeste Del af Fæstningen. Antagelig har han ment, at Aarvaagenheden og Besættningen her skulde være saa ringe, at Forsøget kunde voves. Men Wrangel havde gjort Regning uden Nakskovs omsorgsfulde Kommandant og forsvarsvirige Borgere. Resultatet blev derfor, at Svenskerne blev slaaet tilbage med store Tab. Wrangel tog da paany fat med Kanonerne og beskød Byen hele Fredagen den 20. Maj, men Bombardementet gjorde kun ringe Skade. De fleste af Bomberne sprang i Luften, andre faldt i Havnen, og kun faa slog ned i Husene, hvor »Branderne« da straks var paa Færde og forhindrede større Ulykker. Pinselordag den 21. Maj laa Svenskerne stille, men det var ikke for at give Nakskov en rolig Pinsefest; thi 1. Pinsedag begyndte Bombardementet med endnu større Voldsomhed; men Resultatet var det samme, Byen led ingen Skade. Det maa have været daarlige Artillerister, Fjenden havde med sig, thi Kanonerne var ikke rigtig indskudte og Bomberne ikke rigtig ladede. Antagelig har Svenskerne ved disse Dages voldsomme Kanonade opbrugt deres Ammunition; thi de laa stille hele den følgende Uge. Den 30. Maj blev Bombardementet aabnet paany, og nu var baade Kanoner og Bomber i Orden. Hele Dagen og Natten og den følgende Nat overostes den ulykkelige By med en sand Hagl af Bomber, gloende Kugler og store Sten. Ilden var især koncentreret om Kirken, men der var ellers ikke det Sted i Byen, hvor man var sikret mod en vildfaren Bombe eller Kugle. Det heftige Bombardement fremkaldte i Begyndelsen en umaadelig Rædsel hos Borgerne; man vidste jo bogstavelig talt ikke, om det næste

Skridt forte ind i Doden. Brandkorpset kæmpede under Borgmester Niels Nielsens personlige Ledelse som Helte, trodsende enhver Fare, hvor det gjaldt om at uskadeliggøre en ulmende Bombe eller kvæle en nyopstaaet Brand. Den gamle Borgmester var i begge disse forfærdelige Nætter til Stede overalt, hvor Faren var størst, og hans Mod og Udholdenhed smittede alle »Branderne«, saa de næsten gjorde Underværker. Takket være dem blev kun en halv Snes Huse lagt i Aske, og Tabet af Menneskeliv var heller ikke stort. Poul Rogert siger, at han har set gamle Folk endnu et halv Hundrede Aar efter blive overfaldet af Gysen, naar de under en Samtale kom ind paa at fortælle om disse to Nætters usigelige Rædsel. Grunden til, at Svenskerne særlig anvendte Nætterne til Bombardement var naturligvis, som Rogert siger, »for at gøre Indbyggerne desmere forskrækkede, helst Natten mere og bedre aabenbarer Ildens Fælhed og forskrækkelige Gestalt, end Dagen«. — Men alting kan blive en Vane, og det blev Bombardementet ogsaa for de modige Nakskovitter, der havde foresat sig, koste hvad det vilde, at forsvare deres By til det yderste. Bombardementet naaede ganske vist aldrig i den følgende Tid den samme Voldsomhed som i de to Majnætter; Bomber og Kugler regnede dog jævnlige ned over Byen, men uden at volde mere Forskrækelse, end at Kvinderne passede deres huslige Gerning, som under den dybeste Fred, og Borgerne holdt Vagt, kæmpede eller arbejdede, som Tiden nu krævede det, og naar Natten kom, sov alle, der ikke havde Vagt, lige saa roligt, som for Fjenden kom for Portene.

Naar det kneb haardest, søgte man Raad og Trøst i Kirken, hvor Trængslen ofte var saa stor, at man kun med Besvær kunde arbejde sig frem gennem Gangene; Kirken var i mere end én Forstand Borgernes sikreste Tilflugtssted. Alt i alt blev Kirken kun ramt 9 Gange og deraf de 5 Gange i Taarnet. Den 1. Juni Klokkeren 2 om Morgenen faldt den første Bombe ned i selve Kirken, men sprang mod en af Pillerne; af de mange Mennesker, der opholdt sig i Kirken, blev kun en Officersfrue saaret; hun døde Dagen efter. Den 3. Juni faldt atter en Bombe ned i Kirkeskibet, men ogsaa denne Gang slap man med Forskrækkelsen.

Wrangel indsaa langt om længe, at hans Plan om at tvinge Byen til Overgivelse ved Bombardement lige saa lidt lod sig gennemføre som Forsøgene paa OVERRUMPLING. Det var ham en stor Skuffelse. En langvarig Belejring havde han ikke megen Lyst til at begynde paa, og det kom ham derfor meget belejligt, at Carl Gustav beordrede ham

til Fyn, hvor Brandenburgerne, Østrigere og Polakker truede med Landgang for i Fællesskab at fordrive Svenskerne. Wrangel overtog det fynske Kystforsvar og ledede det saaledes, at han føjede ny Hæder til sit stolte Krigernavn. Den 31. Maj om Aftenen ankom Feltmarskal Gustav Otto Stenbock til Lejren ved Nakskov og overtog Kommandoen efter den bortdragende Wrangel. Stenbock tog straks over til Stensø for at se paa Skanserne og Bombardementet, og allerede næste Dag besluttede han at gribe Sagen an paa en anden Maade med en regulær Belejring. Løbegravsanlæg og hvad dertil hører.

Medens Borgerne i Nakskov trofast holdt ud gennem alle Provelser, blev de ingenlunde glemt af Frederik III. Der udgik det ene kongelige Brev efter det andet til de danske kommanderende i Holsten om at sende Undsætningstropper til Nakskov; men de kongelige Ordre lod sig ikke udføre paa Grund af Hollændernes Lunkenhed. Og tilsidst formaaede da Kongen ikke andet og mere end at sende Oberst Korber en Opmuntring i Form af et Brev, hvori han skriver: »Eftersom Vi med al mulig Flid arbejder paa at lade sekundere Vor Fæstning Nakskov, beder Vi dig og haaber, at du forsvarer sidstnævnte Fæstning saaledes mod Fjendens Angreb, som Vi erfarer, du hidindtil har gjort og som en Kavalier egner og anstaar, saa du til sin Tid af Os kan tilbørlig belønnes, hvorfor du skal formane Over- og Underofficerer og Borgerskabet i Fæstningen, at enhver gør sin Skyldighed mod Os og vore Efterkommere, hvilket Vi siden vil erkende«¹².

— Da Stenbock opgav Angrebet fra Stensø, valgte han Hornværket udfør Vejlegade Port til Angrebepunkt. Den 4. Juni begyndte Svenskerne paa at føre Løbegravene frem mod Møllebjerget, der havde sit Navn efter to Vindmøller, som stod omtrent hvor Marienlyst Avlsgaard nu ligger. Allerede Dagen efter foretog Besætningen et Udfald for at hindre Fjenden i Løbegravsarbejdet, men havde desværre intel Held med sig. Kirkebogen melder, at der næste Dag blev begravet to Soldater, skudt under Udfaldet; det var vist det eneste Resultat, Besætningen havde. Den 5. Juni foretoges med ligesaa ringe Held et Udfald Syd paa mod Holleby for at bringe en Drift Kvæg frelst ind i Byen. Stenbock skriver nemlig i sin Indberetning for denne Dag, at det er lykkedes det svenske Livregiments Ryttere ved Holleby at tage 120 Stkr. Kvæg og 10 Heste, samt skyde 10 danske Ryttere, hvorimod det ikke lykkedes at tage Resten af Rytterne til Fange.

Imedens arbejdede Svenskerne sig stadig frem mod Møllebjerget, og da de to derværende Vindmøller under disse Omstændigheder kun

kunde være til Gavn for Fjenden, stak Besætningen Natten mellem den 6. og 7. Juni begge Møller i Brand. Svenskerne forsøgte at slukke, men blev drevet bort med Kanonskud og Bosseskud fra Voldene. Møllerne udenfor Søndergade Port led samme Skæbne. Men Fæstningen var forberedt herpaa, idet der i Fredstid var indrettet to Hestemøller i Byen, en i Kongenstøfte og en i Rebslagerstræde (Reberbanen).

Den 8. Juni indberettede Stenbock, at han nu var kommet Hornværket saa nær med sine Løbegrave, at de kunde beskydes med Bøsser fra Volden; Oberst Jul var netop den Dag blevet ramt i Benet af en Musket-Kugle, da han krøb af Løbegraven for at orientere sig. I Naskov var man ogsaa klar over, at Faren nærmede sig med stærke Skridt, og man planlagde derfor et stort Udfald, der kom til Udførelse den 9. Juni. Svenskerne blev overrumplet i Løbegraven og slaet ned. Saxtrup angiver deres Tab til seks Snese; men det er vel nok lidt overdrevet. En Del blev taget til Fange, deriblandt en saaret Major, der døde Dagen efter, en Kaptajn, en Fændrik, en Sergent og en Korporal. Desuden befriede Naskovitterne ca. 30 lollandske Bønder, som Svenskerne havde drevet til Arbejdet ved Løbegraven, men som nu slap ind i Byen. Besætningen mistede i Udfaldet kun ganske faa Mænd, men den ene af disse var næsten uerstattelig, det var nemlig den tapre og afholdte Oberstløjtnant Bernbach, som selv ledede Udfaldet. Hans Død var et stort Tab for Fæstningen, og Sorgen blandt Borgerne var overordentlig stor. Bortset fra det Mandetab, Svenskerne led, forvoldte Udfaldet ingen Skade. Stenbock lod næste Dag de største Kanoner føre fra Stenso over til de nyoprettede Batterier udfor Hornværket, og allerede den 10. om Eftermiddagen begyndte de at tordne løs mod de nærmeste Fæstningsværker samtidig med, at de paa Stenso tilbageblevne Kanoner aabnede et nyt Bombardement mod Byen, rimeligvis for at bibringe Forsvarerne den Tro, at Batterierne paa Stenso ikke var blevet svækket. Den følgende Dag gentoges Bombardementet fra samtlige Batterier, baade de gamle paa Stenso og de nye foran Hornværket. Byen kom paa denne Maade i en formelig Krydsild, og den vedligeholdtes i tre Dage. Adskillige Mennesker blev dræbt under denne frygtelige Beskydning. En Mand paa Volden fik hele Hovedet skudt af, da han kiggede over Brystværnet, to ligesaa nysgerrige Soldater dræbtes af een og samme Kugle. En Kone blev hjemme i sin Stue skudt tværs over af en Kanonkugle; men mest omtalt blev dog Philip Grovsmeds Hustru. Hun fik nemlig Hovedet skudt af, medens hun

sad paa Sengen og gav sit lille Barn Die. Man fandt kort efter Barnet ved Moderens Bryst med Patten i Munden og den døde Moders Blod løbende ned over sig¹⁴.

Medens dette Bombardement var i fuld Gang, forsøgte Svenskerne paany at erobre et af Udenværkerne ved Overrumpling. De havde Gang paa Gang set, at de Bønder, for hvem det lykkedes at flygte fra Trællearbejdet i Løbegravene, straks blev lukket ind i Byen. Det var dette Forhold, Svenskerne byggede deres Plan paa. En Dag lod den Officer, som kommanderede i Løbegravene, en Del Bønder løbe over, først et Par, senere et Par til, derefter 6—8 Stkr. og henunder Aften en endnu større Flok; de blev alle lukket ind i Hornværket. Derefter løb en Trop svenske Soldater, forklædt som Bønder, men med Vaabnene skjult under Klæderne, ind mod Fæstningen; man lukkede ogsaa op for dem, men just som de skulde løbe ind ad Palisadeporten, blev Otto Kulds Bøndersoldater, der havde Vagten, opmærksom paa »Flygtningene«s vilde, skæggede Ansigter. Saaledes saa ingen Løllik ud. I en Fart fik man smækket Porten i, inden alle de udklædte Svenskere var sluppet ind. De, som blev udenfor, solgte Livet saa dyrt som muligt, og Kirkebogen oplyser, at 4 Bøndersoldater maatte hide i Græsset, inden Svenskerne var nedsablet.

Næppe var dette Overrumplingsforsøg mislykket, før Stenbock planlagde et nyt. Natten mellem den 15. og 16. lod han en Afdeling Musketerer løbe Storm mod Palisaderne udenfor Hornværket samtidig med, at han søgte at vildlede Besætningen ved et fingeret Stormløb mod Søndergade Port. Det lykkedes virkelig at tage Hornværkets Udenværk, men Svenskernes Glæde derover blev kun kort; thi fra Hornværkets Volde rettede man nu Kanonerne lige ind i det tagne Værk, og paa det nære Hold gjorde Kanonilden en forfærdelig Virkning. Tre svenske Majorer og en Kaptajn blev skudt; derimod melder Beretningerne ikke noget om, hvormange af de menige, ca. 160 svenske Musketerer, der slap levende ud igen.^{*)}

*) Stenbocks Indberetning til Carl Gustav om denne Kamp er dateret: »For Nakskov om Natten Kl. 1 mellem den 15. og 16. Juni.« Poul Rogert opgiver Natten mellem den 17. og 18. som Tiden for Kampen; han har sin Viden fra tre svenske Faner, der var ophængt i Nakskov Kirke til Ære for de tre faldne Majorer. Paa hver af disse Faner stod nemlig en Inskription, der angav Majorens Navn og Regiment og Dagen og Stedet, hvor han var faldet. Paa alle tre Faner stod den 18. Juni; men da de først blev ophængt længe efter, da Byen var indtaget, kan Datoen godt være forkert angivet. De tre Majorers Navne var forøvrigt Stahl v. Holstein, Winzentz von Wildenhjelm og Lowys Rybmordts.

Efter disse mislykkede Overrumplingsforsøg forstærkede Svenskerne atter Bombardementet. Adskillige Huse blev i disse frygtelige Dage skudt i Grus. Beretningerne stedangiver enkelte, bl. a. »Helbecks Hus i Tilegade paa den søndre Side«, og det hedder videre, at Pladsen »fra den Tid laa ode indtil Aaret 1716, da Byfoged Joachim Burserus lod opbygge et Kornhus paa Pladsen«. Dette Kornhus blev i sidste Halvdel af forrige Aarhundrede omdannet til Beboelse og Borgmesterkontor; det ejes nu af Dommerfuldmægtig Hoff. Et andet af de Huse, der blev skudt helt i Grus, betegnes som »Carsten Jacobsens Gaard i Søndergade paa den nordre Side, andet Sted fra Kattesundet, hvor Jochum Blik siden boede, som lod den opbygge af nye.« Det er altsaa den Grund, hvorpaa Drejer Clausens nye Hus nu ligger.

Under dette Bombardement var ogsaa Kirken udsat for alvorlig Fare. Søndagen den 19. Juni var den som sædvanlig fyldt til sidste Plads. Der skulde være baade Altergang og Barsedaa, og der var indtegnet ikke mindre end 130 Altergæster, og 7 Born skulde holdes over Daaben. Alle tre Præster var til Stede i Kirken. Sognepræsten Laurids Mortensen Vedsted stod foran Altret; Kapellanen Niels Pedersen Saxtrup sad i Kapellanstolen i Koret, og den anden Kapellan, Hans Korseberg, opholdt sig ligeledes i Koret. Just som Menigheden istemte Salmen »Nu hede vi den Helligaand«, lod et forfærdeligt Brag; en Bombe gik gennem Korhvælvingen lige forbi Præstens Hoved og ned paa en Ligsten, der knustes. Præsten blev let saaret i Hovedet og paa Armen af de nedfaldende Kalk- og Stenstumper, og en ung Pige blev saaret af Stumperne af den sprængte Ligsten. Alle styrtede ud af Kirken. Kapellanen Niels Saxtrup dukkede sig i sin Skræk ned i Kapellanstolen; da han hørte Braget af Bombens Fald mod Ligstenen, troede han, det hele var overstaaet og rejste sig og løb ud af Stolen efter de andre. I det samme sprang Bomben med et Brag og knuste Kapellanstolen, hvori Saxtrup lige havde siddet; Stumperne floy ham om Ørene, men uden at saare ham. Alterkalken og -disken blev stærkt ramponeret af Granatstumperne, og det samme var Tilfældet med Altertavlen. Udover de for nævnte ubetydelige Saar kom ingen Mennesker til Skade.

Fire Gange prøvede Svenskerne paa at stikke Skibene i Havnen i Brand ved at tænde en med Beg og Tjære overhældt og med Bomber ladet Skude i Brand og lade den drive med Strømmen ind i Havnen. Det ene Forsøg blev gjort Natten mellem den 16. og 17. Juni, det andet Natten mellem den 21. og 22. og de to andre i de følgende

Nætter. Alle fire Gange mislykkedes Attentatet, idet de brændende Skuder strandede — et Par af dem mod det af Christian IV opførte Ege-Gårde tværs over Havnen — og brændte ned til Vandlinien, medens Bomberne eksploderede som Fyrværkeri til stor Fornøjelse for Borgerne og lige saa stor Ærgrelse for Svenskerne. Formaålet med disse »Ildtændere« var selvfølgelig ikke alene at stikke Skibene i Havnen i Brand, men ogsaa de nærmeste Ejendomme ved Stranden, hvor Slukningsarbejdet var vanskeligt og farligt, fordi hele Stranden beherskedes af Fjendens Kanoner paa Stenso. Da alle disse Forsøg var mislykkedes, opgav Stenbock Angrebet fra Stenso og førte baade de fleste af Kanonerne og det meste af Mandskabet bort for at anvende dem til Angrebet paa Hornværket. Næppe var Borgerne blevet opmærksomme herpaa, for de besluttede at tilbageerobre Stenso, hvorfra Svenskerne havde forvoldt dem saa stor Skade og saa megen Ængstelse. Natten mellem den 29. og 30. Juni roede en Del af Borgersoldaterne og Besætningen over til Øen, og da Svenskerne blev klar over, at de ikke kunde afslaa Angrebet, affyrede de Kanonerne og for-naglede dem, hvorefter de tog Flugten i deres Baade. Borgerne tabte kun en Mand ved Angrebet, idet Dorthé Reimers Karl fik begge Benene skudt af. De svenske Skanser blev nu jævnet og nye opkastet til Forsvar af Øen, men Svenskerne interesserede sig ikke mere for den og lod Nakskovitterne besidde den uantastet.

Det var Synd at sige, at Borgerne havde megen Opmuntring under denne udholdende og heltemodige Kamp. Den lovede Undsætning udeblev stadig, men skont det kneb med at fylde Hullerne i Forsvarernes Rækker, var det dog langt værre med Ammunitionen. Kugler havde man ingen Mangel paa; thi af Kirkens Blybeholdning kunde man støbe alt hvad man behovede, men Krudtet var det rent galt med. De store Kanoner paa »Høje Kat«, som skulde have holdt Fjenden i Ave, hvis han dristede sig til at nærme sig Hornværket, havde slet ikke faaet Lov at snakke med, fordi man ikke turde afse de store Krudtladninger til denne Brug, og efterhaanden som Fjenden blev mere og mere nærgaaende udfor Hornværket, og de derværende Kanoner skulde have gjort mere og mere Fyldest, maatte man tværtimod ogsaa indskrænke Skydningen her og tilsidst helt ophøre med at bruge Kanonerne. Stenbock var vel vidende om Situationen. Alle-rede den 17. Juni indberettede han til Carl Gustaf: »De i Staden er i Dag helt stille, de har kun gjort to Musketskud, og med Stykker skyder de slet ikke i Dag.« Den 18. indberettede Stenbock, at Sven-

Svingelsmosen.

Guldsmed Larsens Hus paa Hj. af Svingelsvej og Fayesvej. Opført 1918.
Arkitekt Ornholt.

skerne nu kunde arbejde paa Opførelsen af deres nye Batterier ogsaa om Dagen, fordi Kanonerne paa Byvoldene var tavse, og den 19. indberettede Feltmarskallen, at det nye Batteri var færdigt, saa alle Voldlinierne i Hornværket kunde flankeres — bestryges paa langs.

Da Forsvarerne ikke kunde bruge Kanonerne, søgte de ved gentagne Udfald at forstyrre Fjenden i Løbegravsarbejdet; men større Resultater blev selvfølgelig ikke opnaaet herved, og Svenskerne fortsatte energisk Arbejdet. Stenbock skrev den 19 til Carl Gustav, at han ventede allerede Natten mellem den 20. og 21. at være inde under Palisaderne med Løbegravene, og da skulde den langsommelige Belejring snart faa Ende. Det gik nu ikke saa glat, som Stenbock ventede, vel kunde man inde i Byen se Bunden i Krudttønderne, men Borgernes Mod var ikke derfor kuert og deres Vilje til at forsvare Byen ikke svækket. Stenbock maatte bygge endnu et Batteri, hvorfra Palisaderne kunde bestryges. Ved Hjælp af dette Batteri mente han, at han den 23. ved Middagstid kunde naa ind til Palisaderne med Løbegravene, men ogsaa dette Haab knustes mod Forsvarernes Urokkelighed. Den 23. om Aftenen maatte Stenbock indberette: »Man gør sig al Flid og Umage for i Aften endelig at naa ind under Palisaderne med Sappen (Løbegraven). Jeg har i Dag ved lys Dag ladet Een reognoscere Palisaderne og fundet dem temmelig stærkt besat. Han slap dog derfra uden Skade, og haaber jeg, at det nu i den tilstundende Nat eller Morgen sikkert vil vise sig, hvorledes Sagerne under saadanne Forhold videre vil lade sig ordne mod Fjenden. Jeg er ogsaa nu i Færd med et Værk paa den anden Side nær Tilegades Port; der opkastes en Redutte for at ave Fjenden bedre. Derfor har jeg ogsaa ladet Fodfolket, som under Oberst Schwerin har været paa Holmen (Stenso) og ingen videre Fordel har kunnet vinde derfra formedelst Vandet, drage bort derfra og tillige med de i Gaar Aftes ankomne Knægte arbejde paa det nye Værk. Rytteriet er efterladt paa Holmen for Vagtens Skyld.«

Men Forsvarerne gjorde stadig Stenbocks Beregninger til Skamme. Den 24. Kl. 9 om Aftenen maatte han indberette: »Jeg havde haabet nu at være med Sappen ved Fjendens Palisader, men er der desværre ikke endnu.« Den 25. maatte han begynde sin Indberetning med at bede Kongelig Majestæt undskylde, at Løbegraven endnu ikke er naaet frem under Palisaderne »paa Grund af den haarde Jord, over hvilken det ser ud til, at Landevejen maa have gaaet«. Til Trost meddelte han, at nu var den ny Redutte 340 Skridt foran Tilegades

Port opkastet af Knægtene, der var kommen fra Falster og fra Holmen: saa nu kunde man nærme sig Byen fra alle Sider og »bedre ave den«.

Men Nakskov var ikke saa let at »ave«. Den 26. Kl. 10 om Aftenen maatte Stenbock indromme, at han var endnu længere fra Maalet end Dagen forud; han skriver nemlig: »Jeg skulde i Dag med Sappen være kommen helt ind til Fjendens Palisader, men da jeg mærkede, de derinde var temmelig stærke bagom samme Palisader, og det syntes, som havde de gjort et Batteri ret vendt imod Sappen, saa har jeg i Dag fundet det raadeligst ikke at bygge igennem, men begynde først paa begge Sider af Sappen at gaa ud med Sidelinier, for at de ikke skal have noget Batteri, som ser os i Sappen, og vi kan have noget sikkert Sted der«. Den 27. arbejdede Svenskerne i Fred paa disse Værker; men saa var Forsvarerne ogsaa klar over Meningen med dem og besluttede ved Udfald at søge Arbejdet hindret.

Udfaldet skete den 28. og foretoges paa een Gang ad Hornværket og ad Tilegades Port. Store Styrker havde Nakskovitterne dog ikke at ofre paa disse Udfald, og Resultatet blev derfor kun ringe. Angrebet paa Værket udenfor Tilegades Port blev ifølge Stenbocks Indberetning foretaget med kun 40 Mand. De stormede løs paa Skansen, skød 5 Svenskere samt nogle Officersheste, men blev saa kastet tilbage af Overmagten med et Tab af 6 døde og 5 Fanger. Blandt Fangene var den tidligere omtalte Korporal Lorenz Peter. Han kom straks i Forhør, hvor han næst at give de tidligere meddelte Oplysninger om Besætningens Styrke fortalte, at man inde i Byen ventede, at brandenburgsk og hollandsk Hjælp snart vilde lande ved Taars. »De derinde havde ogsaa sendt en lille Fiskerbaad ud efter Flaaden«, og der havde været Krigsraad af alle Officererne og fire af Borgerskabet; hvad der var besluttet, vidste han ikke, men det blev sagt, at Borgerne ikke vilde vide noget af Akkord (Overgivelse). Stenbock blev gennem disse Oplysninger klar over Stemningen i Byen; trods de fjendtlige Belejningsarbejders truende Nærhed vilde Borgerne allsaa ikke høre Tale om Overgivelse, de haabede endnu paa Hjælp udefra og vilde forsvare deres By til det yderste. Den næstfølgende Nat fik Stenbock gennem Besætningens Erobring af Stenso yderligere Beviser for, at Nakskovitterne langt fra var »avet« endnu.

Endelig den 30. Juni var Svenskerne naaet saa langt med deres Løbegrave, at de kunde lægge Miner under Palisaderne; men Forsvarerne var aarvagne og lod bore ned for at finde Minerne, som de derefter fyldte med Vand, saa Ladningen blev uskadeliggjort. Sven-

skerne fik kun Held til at sprænge een Mine ved den ene Side; men da de stormede ind i det derved frembragte Hul, kastede Løjtnant v. Reck sig imod dem med sine Folk og jog dem ud igen, desværre faldt den kække Løjtnant selv i Kampen. Svenskerne naaede altsaa intet ved de Mineanlæg, hvortil Stenbock havde knyttet saa store Forventninger.

Kampen om Byen havde nu varet i to Maaneder og den regulære Belejring med dertil hørende Skanse-Anlæg og Løbegravs-Arbejde i en Maaned, og skønt de belejrede i de sidste 14 Dage havde maattet spare overordentlig paa deres Krudt, havde Fjenden dog intet faktisk Resultat at opvise. Den 13. Juni havde Stenbock meldt sin Konge, at han den næste Nat haabede at være under Palisaderne; men der hengik over to Uger, inden dette Haab gik i Opfyldelse, og endda havde han adskillige Skuffelser i Vente. I sine Indberetninger fra disse Dage anerkender han atter og atter det Mod og den Udholdenhed og Dygtighed, hvormed Nakskov blev værget. Med let forklarlig Stolthed skriver Poul Rogert i Anledning af v. Recks Bedrift: »Det var altsaa den anden Gang, de Svenske var afslaaet for denne liden Skanse, og, omendskønt Belejringen havde nu varet over to Maaneder, saa havde dog de Svenske endnu ikke vundet en Fodsbred Jord fra Fæstningen, ihvor mange Storme han end havde gjort, og ihvor megen Ild han end havde udøst over Byen; men hvad Poster han hidtil havde haft Byen til Skade, var han med Tapperhed fordreven, saasom Stensø. Og ved denne Ravelin (Palisaderne) havde nu en dobbelt Erfaring lært ham, at Nakskov i dette Aar vilde have sin Fæstnings Jord betalt saa dyrt som den forleden Aar solgte den for let og intet«. Det hjalp ikke Fjenden, at han løb Storm, »ejheller, at han øste Ild i en utrolig Mængde udover Byen, i Tanke derved ganske at smelte Hjertet i Indbyggerne; thi ligesom Leret kan falde i Smuld i stærk Frost, men staa fast og blive til Sten i Ild, saa viste ogsaa Indbyggerne nu en Egenskab lig Lollands lerede Natur, saa at den stærke Ild, Fjenden bar paa dem, heller hærdede end smeltede dem; ligesom forrige Aars Frost heller smeltede Hjertet hen i dem, end stivnede det.«

Efter at Stormen mod de tildels sprængte og sønderskudte Palisader var slaaet tilbage, tog Svenskerne atter fat paa Arbejdet med Løbegravene. Den 3. Juli indberettede Stenbock, at han den 5. ventede at være helt inde ved Voldgraven med den ene Løbegrav; men den næste Dag led han en ny stor Skuffelse, idet Forsvarerne fik ledet Vand ned i Løbegraven. »Hvordan det saa er gaaet til,« skrev Sten-

bock*), »saa er Løbegraven odelagt; men vi arbejder nu videre med den anden. Det gaar langsomt; men vi skal nok gøre vort bedste,« troster han Kongen. Endelig Fredag den 7. Juli kunde Stenbock melde: »Kl. 3 Morgen ved Fjendens Palisader.« Den følgende Nat blev Ravelinen endelig taget; ethvert videre Forsvar af den var umuligt. Svenskerne begyndte derefter at lede Vandet bort fra Voldgraven om selve Hornværket. Den 9. Juli Kl. 3 om Eftermiddagen skrev Stenbock i sin Indberetning: »Vandet har nu løbet af Graven i 2 Timer; om 24 Timer vil den være farbar.« For at forhindre dette foretog de belejrede samme Aften et stort Udfald med »100 Knægte og 200 Ryttere,« vel det meste af Byens regulære Soldater. Der kæmpedes tappert paa begge Sider, blandt andre faldt flere svenske Officerer; men det endte med, at Angrebet blev slaæet tilbage. Dermed var Oberst Korbers og Nakskov-Borgernes sidste Kræfter udtømt. Udenværkerne var taget, Vandet var ved at løbe af Graven, Krudtet var opbrugt, og Besætningen var anstrengt over al Maade af den ulige og haabløse Kamp. Oberst Korber fandt, at det vilde være urigtigt at drive Forsvaret videre; det vilde blot udsætte Byen for en Storms Rædsler. Da derfor Svenskerne den 10. Juli opfordrede Byen til Overgivelse, bad Korber om Vaabenstilstand i 14 Dage; det blev naturligvis nægtet, men derimod blev der indrømmet ham 24 Timers Betænkningstid.

Oberst Korber sammenkaldte derefter Officererne og Borgerskabet for at raadslaa om Overgivelsen. Korber og de øvrige Officerer holdt paa, at man straks skulde begynde Forhandlingerne med Fjenden og søge at opnaa de bedst mulige Betingelser, og Oberstløjtnant Rheden og Ritmester Vardøhus, der havde været ude for at forhandle med Oberst Gorgas om Vaabenstilstanden, mente begge, at man kunde opnaa særdeles gode Vilkaar. Men et Flertal af Borgerraadet haabede endnu i denne elvte Time paa Undsætning og stemte mod Overgivelsen, og da Korber ikke vilde overgive Fæstningen, med mindre alle stemte derfor, sendte han Svenskerne et Afslag. At dette ikke var videre klogt, fik Borgerne at mærke, da der senere skulde forhandles om Overgivelsen, og de Borgere, som havde stemt imod, maatte høre ilde derfor i lange Tider.

At Korber havde Ret, viste sig hurtigt, idet Svenskerne Natten mellem den 13. og 14. Juli stormede Hornværket og satte sig fast, saa

*) Antagelig er det Vandet fra Lovgraven (Dammen i Alderdomshjemmets Have), som Forsvarerne har ledet ud i Løbegraven.

ethvert Forsøg paa at drive dem ud igen maatte opgives. Fjenden kunde nu skyde med Bøsser ind i selve Byen, og det vilde være ham en let Sag at storme den. Efter at have givet den en Morgenhilsen i Form af et lille Bombardement — hvorunder en Lænkekugle faldt gennem Kirkehvelvingen — forespurgte Stenbøck endnu en Gang, om Byen vilde overgive sig, og denne Gang lod Svaret bekræftende. I Løbet af Dagen blev Betingelserne for Overgivelsen affattet og renskrevet og om Morgenen den 15. Juli underskrevet. »Akkorden« har følgende Ordlyd:

1. Major Abraham Buchewitz med Officerer og Konstabler, samt alle andre Personer, som hører til Artilleriet, kan med Hustruer, Børn, Heste, Vogne og al dem tilhørende Bagage samt 3 Kanoner: 2 sekspundige og 1 tre- eller to-pundig Metalkanon med tilhørende Krudt og Kugler frit forlade Fæstningen og skal med første gunstige Skibslejlighed overføres til Kiel. Alle øvrige Kanoner, Ammunition, Proviant og hvad ellers hertil hørende, som findes i Magasinet, skal forblive i Staden —

2. Overkommandanten Joachim Körber med Tjenerskab og alle Over- og Underofficerer samt menige Ryttere og Volontører af hele Garnisonen maa med flyvende Faner og klingende Trompeter, ladte og spændte Karabiner og Pistoler, opsadrede Heste, Hustruer, Børn og Tjenestefolk med alle dem tilhørende Ejendele herunder Karosser, Vogne etc. uhindret forlade Byen og skal ved første Lejlighed overføres til Kiel —

3. Fæstningens Kommandant, Oberst v. Rheden med alle sine højere og lavere Officerer samt deres Hustruer, Børn og Tjenestefolk med alle deres Ejendele, Karosser, Vogne etc. saa ligeledes fri Afmarch og skal ligesom det øvrige Militær transporteres til Kiel; derimod skal de hidtil under hans Kommando staaende udskrevne Fodfolk træde i den svenske Konges Tjeneste —

De Bønder, som har været indesluttet i Byen under Belejringen og deltaget i Forsvaret, maa frit og uhindret drage tilbage til deres Hjem, og man der ikke herefter tilføjes dem Skade eller Overlast af nogen Art —

4. Alle, Kongen af Danmark tilhørende, i Nakskov beroende Heste, Kuske, Sædler, Seletøj og alt andet dertil hørende kan frit forlade Byen og drage med Garnisonen til Kiel —

5. Alle de under 1., 2. og 3. nævnte Officerer, Artilleri, Rytteri og Tjenestefolk skal afakibes fra en bekvem Havn paa Lolland og føres til Kiel, Skibene skal forsynes med den nødvendige Proviant og Fourage. Skulde Vejret i den nærmeste Tid forhindre Afsejlingen, skal der midlertidig skaffes Kvarter og Underhold her paa Lolland; de syge og sunde, der ingen Vogn har, skal have fri Befordring til det anviste Kvarter. Skulde en eller anden af Garnisonen have Lyst til frivilligt at indtræde i den svenske Hær, staa det vedkommende frit for —

6. Alle de højere eller lavere Officerer og menige til Hest' og til Fods, som tidligere har tilhørt den svenske Hær, vil, hvis de nu atter melder sig til Tjeneste, straks kunne indtræde i deres gamle Regimenter og ganske pardonneres og fritages for Tiltale, saafremt de ikke har gjort sig skyldige i Landsforræderi

eller Majestætsfornærmelse, i saa Tilfælde bestemmer Hs. Maj. Kongen af Sverrig, hvad der skal foretages mod dem —

7. Alle i Nakskov værende, saavel kgl. som adellige Officianter og Betjente, Skrivere etc. samt alle gejstlige, ogsaa de fra Landet til den belejrede Nakskov flygtede fra deres Gods og Huse, enten det er paa Lolland eller andre Øer, skal med deres Hustruer, Børn og Tjenestefolk, alt deres Gods, Heste, Vogne, Bagage og alt, hvad der iøvrigt tilhører dem, forblive i Nakskov, indtil Kongen af Sverrig tager Bestemmelse om deres videre Skæbne —

8. Alle Fanger, høje og lave uden Undtagelse, skal straks efter denne Overenskomsts Vedtagelse løslades fra begge Sider.

9. Alle syge og saurede Soldater forbliver i deres Kvarter i Nakskov, indtil de atter er helbredet, derefter kan de forsynet med Pas til deres ildligere Kompagnier, frit og uhindret forlade Byen med Hustruer, Børn og Tjenestefolk, Heste, Vogne, Bagage og alt, hvad der iøvrigt tilhører dem. Hvis en eller anden efter sin Helbredelse vil forblive i Byen, skal det staa ham frit for —

10. Oberstløjtnant Steensen, Major Heldtsen og Major Hans Nielsen samt Over- og Underofficerer af Landfolket under deres Kommando tillades det med Hustruer, Børn, Tjenestefolk, Heste, Vogne og øvrige Ejendele at vende tilbage til deres Godser og Gaarde, og Hs. Maj. Kongen af Sverrig tilsiger dem sin Beskyttelse, saalænge de ikke foretager sig noget fjendtiligt imod ham —

11. Alle danske Undersaatter, med Undtagelse af de i denne Overenskomst nævnte, som er kommet til Byen inden Belejringen og har maattet forblive der under denne, skal, hvor de end er hjemmehørende, med Hustruer, Børn og Ejendele forblive i Byen, indtil Hs. Maj. Kongen af Sverrige tager Bestemmelse om deres Skæbne —

12. De Skibe og Fartøjer, som anvendes til Overføring af de Officereer, Ryttere og andre ifølge denne Overenskomst, skal Overkommandanten Oberst Korber indestaa for leveres tilbage til det Sted ved Taars i samme Stand som ved Udslibningen; som Garanti for at dette sker, maa nogle som Gidsler forblive paa Skibene, indtil disse i god Behold er afleveret, hvorefter Gidslerne med sikkert Løjde uhindret kan drage bort —

13. Straks efter Underskrivelsen af denne Overenskomst skal Hornværket med alle tilhørende Afsnit paa højre Haand beliggende Batterier, Øl Kar kaldet, samt Byens Porte rommes, og snarest muligt, men senest 24 Timer efter Overenskomstens Underskrivelse, skal Garnisonen afmarchere.

14. Denne Overenskomst med alle sine Punkter og Klausuler skal ubrødelig holdes og efterkommes af begge de respektive Parter. Til Bekræftelse af den saaledes fuldyrdede Overenskomst er vore egenhændige Underskrifter —

d. 15. Juli 1650.

Gustav Otto Stenbock
(L. C.)

Joachim Korber
(L. C.)
Daniel C. von Rheden
(L. C.)

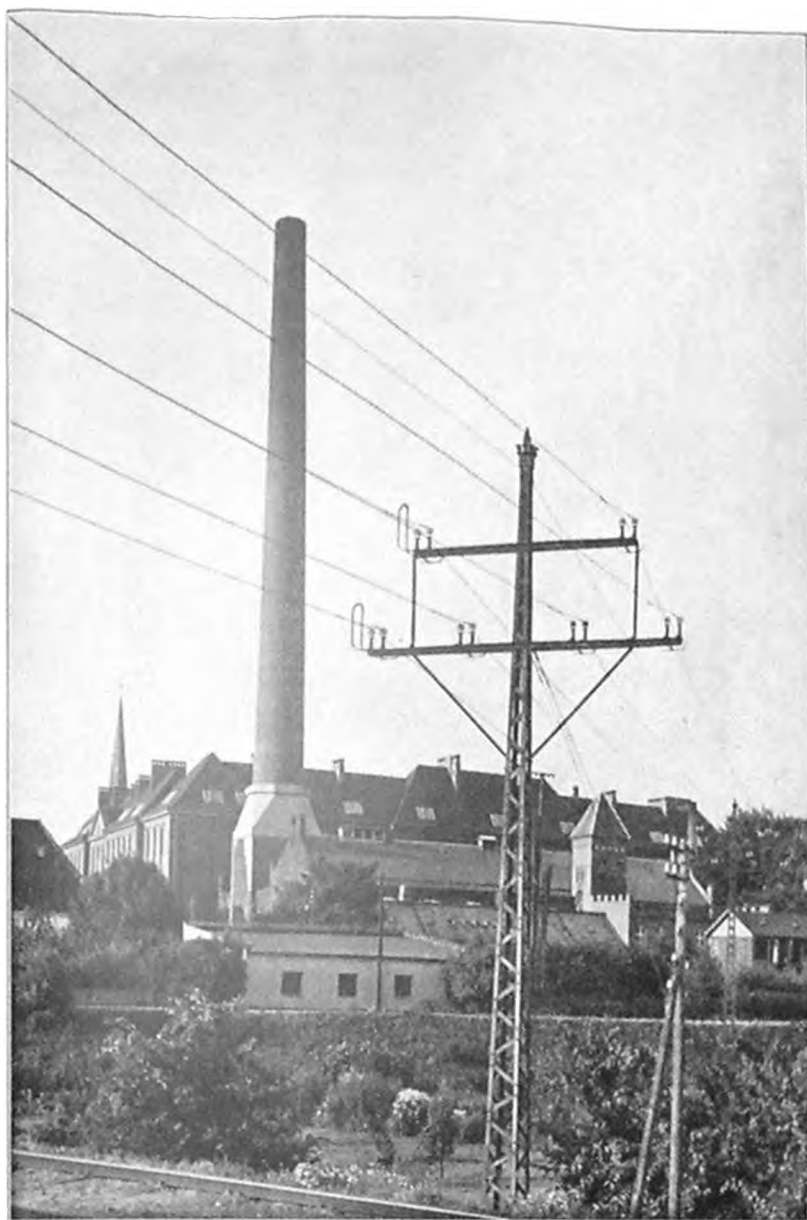
At denne Afskrift er i Overensstemmelse med Originalen bevidner:

Georg von Horn,
Sekretær hos Oberst Korber.

Hvad man savner i denne »Akkord«, er Bestemmelser om Byens og Borgernes Skæbne; her er intet nævnt, her er frit Slag. Det ser ud til, at Oberst Korber først og fremmest har haft Tanke for til Punkt og Prikke at redde den militære Ære — saa fik det gaa med Borgerne, som det kunde. Meget tyder dog paa, at der i det svenske Tilbud af 10. Juli var indrømmet Byen og Borgerne en vis Beskyttelse, men at disse Fordele nu blev stroget til Straf for, at Borgerne den Gang nægtede at overgive Byen. Helt fri var den selvfølgelig ikke gaaet; dog er det forstaaeligt, at Borgerne under de Trængsler, der nu væltede ind over dem, lod dem af Borgerskabet, der havde modsat sig Overgivelsen den 10., høre ilde for alle Ulykkerne. Saxtrup paa-
staar i sin rimede Beskrivelse, at Svenskerne brød Akkorden og de Tilsagn, som deri var givet Byen og Borgerne. Denne Paastand er, som man ser af det foranstaaende, urigtig; der var ikke lovet Byen og Borgerne noget som helst. Men den tøjlesløse Udsugelse af Byen er ligefuldt en Plet paa den svenske Hærledelse.

Hvor stort Svenskernes Tab har været under Belejringen, kan ikke bestemt afgøres. Saxtrup siger i sin rimede Fortælling, at Svenskerne selv regnede det til opimod 1800 Mand; men dette Tal er sikkert alt for stort. Hvad Forsvarernes Tab angaar, da er der i Nakskov Kirkebog anført Begravelser for noget over 80 Personer, faldet under Belejringen. Man kan dog ikke — som enkelte Forfattere har gjort — uden videre regne dette Tal for ensbetydende med Forsvarernes Tab; thi de faldne, som blev efterladt i Fjendens Hænder og begravet af ham, er ikke opført i Kirkebogen. Dette gælder som for nævnt den paa Stensø nedsablede Besætning, og det gælder tillige mange af dem, der faldt under de belejredes mere eller mindre heldige Udfald. Man maa da sikkert sætte de belejredes Tab til mindst et Par Hundrede Mand. Af Kirkebogen ser man, at der blandt de faldne var 5 Kvinder; heraf faldt en ved Tilegades Port, en anden paa Volden midt under sit Arbejde; disse Angivelser kunde tyde paa, at Kvinderne her, ligesom i København, deltog i Forsvaret i Form af Arbejdet paa Voldene. Af Vedtegnelserne i Kirkebogen ses, at de fleste — ganske forklarligt — er faldet paa Voldene, medens forholdsvis faa er dræbt i Husene. Blandt disse sidste anføres en Fændrik, der ramtes af en Kugle, »just som han sad hos Michel Sofrensens i Vejlegade og drak sig en Snaps«.

— Saa snart Carl Gustav fik Underretning om Fæstningens Fald, tog han selv til Nakskov for at se paa den nye Erobring. Han under-

**Fra Kragenæsbanens Spor ser man Byen »bagfra».
Forrest Brandstationen, derpaa Vand- og Electricitetsværket og Skolen paa
Nørre Boulevard.**

sogte sammen med Stenbock alle Befæstningsværkerne og gav Ordre til deres Udbedring og til Anlæg af Skansen paa Færgelandet m. m.

Under Trykket af de Lidelser, Svenskerne paaforle Byen, hørte man jævnlig Borgerne erklære, at det havde været bedre, om Nakskov i 1659 havde overgivet sig ligesom i 1658. Sligt var dog kun Udslag af det øjeblikkelige Mismod; det forsvandt, da Byen langt om længe fik den haardt tiltrængte Hjælp til atter at komme paa Fode. Med fuld berettiget Stoltthed har Nakskovitterne senere fremhævet Byens heltemodige Forsvar i 1659 som et fuldkomment jævnbyrdigt Sidestykke til Københavns Forsvar. Der er heller ikke Tvivl om, at Svenskerne aldrig var sluppet ind i Nakskov, saafremt Fæstningen havde faaet Undsætning, svarende til den, København fik.

**Paa Monumentet i Jernbaneanlægget staar:
»1659. For Fædrelandet. For Nakskov.
Rejst 250 Aar efter
Nakskovs Belæjring 1. Maj — 16. Juli.«**

Mellem Indretjordsanlæggets unge Birke gaar en yndet Spadsøresti. 1929.

Det svenske Rædselsregimente.

CARL GUSTAV lod en betydelig Del af Erobringshæren blive tilbage i Nakskov, hvor den indkvarteredes omkring hos Borgerne. I de 11 Maaneder, Byen var i Svenskernes Hænder, skiftede Besætningen flere Gange, men den var aldrig under 2—3 Regimenter. Den første Maaned var der ingen som helst Orden i Indkvarteringen, og ingen Bestemmelse om, hvad de enkelte Soldater skulde have; hver krævede ind, som han havde Lyst til og tog i Stilhed for sig af de Værdisager, han fik Øje paa. Den 1. August blev der af den svenske Kommandant Oberst Gorgas udstedt Ordre om, hvad hver enkelt af de indkvarterede kunde kræve af sin Vært; men Ordningen blev ikke overholdt, og Klager nyttede intet.

Noget af det første, Svenskerne foretog sig, var at beslaglægge og dele det til Kongen hjemfaldne Gods, der var opmagasineret paa Raadhuset; de nøjedes dog ikke med dette Gods, men plyndrede Raadhuset fuldstændigt. Tilfældigvis har vi Oberst Gorgas' egen Beretning om, hvad der er sket. De gridske Lejesoldater gjorde nemlig Plyndringen saa grundig, at ogsaa Byens Dokumenter blev rovet; de

var ganske værdiløse for Fjenden, men af overordentlig Værdi for Byen, og Oberst Gorgas lod derfor 21. August 1659 fra Prædikestolen læse Ordre til, at Papirerne skulde bringes tilbage. I denne (Efter-) Lysnings-Seddel hedder det: Efter at Godset, der stod paa Raadhus-salen, var fordelt, trængte ved Vagtens Forsømmelse losgaaende Soldater ind og udplyndrede ganske hele Raadhuset, først tog de alle Brandværnets Læderspande og andre »Instrumenter«, dernæst alt, hvad der fandtes af Hynder og »andet som var at faa«, og endelig udslæbtes og sonderhuggedes alle Skabe, Brevkister, Skuffer og Brevskrin. Derved blev alle Byens Privilegier og Dokumenter, Obligationer og Regnskaber, saavel som alle Kirkens, Skolebørnernes og de fattiges Fundatser og Regnskaber forkommet. Borgmestre og Raad klagede straks til Kommandanten, der gav Ordre til at alle Dokumenter skulde tilbageleveres; men da dette kun i ringe Grad havde frugtet, lader han nu gennem denne Lysning »strengeligen befale alle og enhver her i Staden«, som kommer ud for nogle af disse Dokumenter, Breve og Bøger, straks at overlevere dem til Borgmestrene, hvor de kan forvente en Drikkeskilling for Ulejligheden. De, som herefter findes i Besiddelse af disse Sager, vil blive straffet som for almindeligt Tyveri¹. — Navnlig den lovede Drikkeskilling hjalp paa Iveren efter at indlevere Dokumenterne, og en hel Del af dem kom da ogsaa tilbage, om end for manges Vedkommende i noget makuleret Stand, idet Soldaterne havde afrevet Seglene for at komme i Besiddelse af de vedhængende Silkebaand; men en hel Del var naturligvis bortkastet og tabt for bestandig.

Kort efter Besættelsen blev Byen paalagt en *Brandskat* paa 20,000 Rigsdaler. Øvrigheden gik ogsaa straks i Gang med at ligne Skatten paa Borgerne. Det tog nogen Tid, og da Borgerne var alt andet end villige til at betale, blev den givne Termin overskredet, og Kommandanten gav saa Byen en Straffrente i Form af et Skattepaalæg paa 2000 Daler. Der var stadig Borgere, der ikke kunde eller vilde betale, og Borgmestre og Raad saa sig derfor nødsaget til at laane dels af enkelte formuende Borgere (Willum Hansen og andre), dels af Kirkens og de fattiges disponible Midler².

De 22.000 Rigsdaler var meget paa et Brædt, men dog for lidet at regne mod alle de andre Byrder, Byen fik paalagt. Efter Kommandantens Ordre skulde de indkvarterede Soldater have følgende Traktament: En Sergent skulde daglig foruden Sobemad have 4 Potter Øl, 4 Pd. Brød og 2 Pd. Flæsk samt maanedlig 2 Rigsdaler i Penge; en

Underofficer skulde have det samme Kvantum Mad og Drikke og 5 Mark lybsk pr. Maaned; en Korporal 3 Potter Øl, 3 Pd. Brød og 2½ Pd. Flæsk og maanedlig 1 Rigsdaler; en Gefreiter (Underkorporal) eller menig foruden Formad 2 Potter Øl, 2 Pd. Brød og 2 Pd. Flæsk, og i Penge skulde Gefreiteren have 2 Mark lybsk og en menig ½ Rigsdaler pr. Maaned. Officererne skulde naturligvis have betydeligt mere, en Ritmester f. Eks. 10 Rigsdaler om Maaneden og en Oberst 30 Rigsdaler, Kommandanten 40 og Feltmarskallen 50 Rigsdaler pr. Maaned, og naturligvis tilsvarende flottere Traktement.

Til det Rytteriregiment, der holdt Vagt ved Korsnakke, Taars, Vesternæs og ved Landevejene, skulde Byen daglig levere 7 Tønder Øl, 212 Pund Spæk eller 424 Pund Flæsk eller Fisk, 2 Tønder Ærter eller Gryn og 636 Pund Brød. Desuden fik Byen jævnlig paalagt Skatter i Form af Penge eller Naturalier. Den 18. Juli 100 Rigsdaler, den 20. Juli 280 Rigsdaler, den 25. Juli 400 Rigsdaler og den 3. August 120 Rigsdaler; de gik alle til Traktement af de fornemme besøgende, først Carl Gustav fra den 21. til 24. Juli, dernæst General-Admiral Wrangels Frue med stort Følge fra 24. Juli til 6. August og senere andre Standspersoner. Den 20. Juli blev Byen befalet at udrede 400 Par Hoser og 100 Skjorter, den 3. August 300 Par Sko, den 12. August 200 Td. Mel, 100 Td. Øl, 150 Hjulbøre (til Fæstningsarbejdet) o. s. v.

I en af Borgmestrene, to af Raadmændene samt de 12 Mænd udarbejdet Ekstrakt af Indkvarteringsudgifterne ser Hovedsummerne saaledes ud: Oberst Gorgas' Rytterregiment fra 16. Juli 1659 til 3. Maj 1660 ialt 6757 Rigsdaler. General Fersens Infanteriregiment fra 1. August 1659 til Udgangen af Maj næste Aar 20.161 Rigsdaler. Forskellige Rytterafdelinger i Tiden fra 19. November til 9. December 1990 Rigsdaler. Et Regiment Dragoner fra 13. November 1659 til Udgangen af Maj 1660 kostede 12.508 Rigsdaler. Artilleribetjentene fra 1. August til Udgangen af Maj 2546 Rigsdaler. Kommandanten, Obersten, Stadsmajoren, Ingeniørerne, Kommissarerne, Tolderne, Etatsbetjentene m. fl. 10.915 Rigsdaler. De Polakker og Dragoner, der holdt Vagt ved Skalchenes, Vesternæs Skanse, Albuen, Taars, Korsnakke og andre Steder 16.800 Rigsdaler. En Generaladjutant i rede Penge for 16 Dage 459 Rigsdaler. Maanedlige Rater paa 300 og 250 Rigsdaler udgjorde 2800 Rigsdaler. Brandskat 22.000 Rigsdaler. I Tiden fra 16. Juli til 1. August, da Indkvarteringen bragtes i Orden, aftvang de forskellige Regimenters Soldater og Officerer deres Værter alt, hvad de lystede, det kan anslaaes til 12.574 Rigsdaler. Desuden maatte Byen

præstere Rustvogne, Stykvogne, Artilleriheste, Sejldug, Jern, Tommer, Skibsredskaber, Glas, Bly, Sko, Stromper, Skjorter, Mel, Øl og meget andet, samt betale Arbejdere og Haandværkere — det kan anslaaes til 4500 Rigsdaler. Sammenlagt med forskellige mindre Poster giver det 115.000 Rigsdaler². Desuden beslaglagde Svenskerne 1100 Tonder Hvede, der laa paa Willum Hansens Løft, og som han i Uforstand havde angivet for at være fremmed Korn. Hveden blev indskibet i svenske Skibe og fort til Sverrig, og Willum Hansen fik Kvittering for at have afleveret Kornet.

Blandt de Personer, der opførtes som indkvarterede, var ogsaa Generalmajor Ebbe Ulfeldt, en af Christian IV's mange Svigersønner og som saadan Svoger til Corfitz Ulfeldt, med hvem han var i fjern Slægt. Han var for Krigen i 1658 gaaet i svensk Tjeneste, fik ved Roskildefreden Lov til at vende tilbage til Danmark, blev fængslet ved Carl Gustavs Fredsbrud i 1659 og sendt som Fange til Nakskov, hvor han som nævnt opholdt sig under Belejringen og stod i hemmelig Rapport til Stenbock.

I deres Redegørelse over Byens Udgifter hævdede de to Borgmestre med fuld Ret, at Byens Ydelser til Svenskerne aldeles ikke var endt med de 115.000 Rigsdaler; thi denne Sum omfattede kun, hvad selve Indkvarterings-Ydelserne androg, men dertil kom saa, hvad Soldater og Officerer havde afpresset Borgerne. Som de værste Udsugere nævnes det Gorgas'ske Rytterregiment. Efter den af Kommandanten fastsatte Ordning skulde f. Eks. en Ritmester have 10 Rigsdaler om Maaneden, men de aftvang deres Værter 40—50 Rigsdaler, fik de det ikke med »det gode«, tog de det med Vold og Magt. En Oberst skulde have 30 Rigsdaler om Maaneden, men de var ikke at tilfredsstille med under 100, ja 200 Rigsdaler. Og som Officererne, saa Soldaterne. De opbrod Laase til Loft og Kister og tog, hvad der passede dem, og de kunde bruge alt: Korn, Klæder, Linned, Bohave, Kølber, Tin, Messing o. s. v. Det er, siger Borgmestrene, derfor ganske umuligt at opgive, hvad den svenske Invasion har kostet Borgerskabet i Penge og Penges Værd. Og saa er Borgerne oven i Købet »blevet slaaet, plaget, fængslet og pint, saa at mange ikke alene mistede alt, hvad de ejede, men endog salte Helbred, ja Livet til under den skrækkelige Medfart«. Naar Borgerne var presset for hver en Skilling og saa skulde erlægge de maanedlige Pengeydelse til Soldater og Officerer, maatte de betale med deres Ejendele, men fik dem saa kun beregnet til en ringe Brøkdæl af deres virkelige Værdi: »En Jærnkakkelovn af 30—40

Dalers Værdi fik de 2 Rigsdaler for, en Dyne eller et Par fine Lagner af 10—12 Dalers Værdi fik de 1 Rigsdaler for, og saaledes maatte de afstaa deres Ejendele, saafremt de vilde bevare Liv og Lemmer for Fjendens ugudelige og tyranniske Medfart.

Naar Udsugning og Pinsler kunde ives saa aabenlyst, var Aarsagen selvfølgelig at soge hos Kommandanten, der holdt slet Disciplin og saa igennem Fingre med Udskejelserne. Klager hjalp intel, men blev selvfølgelig forsøgt. Den 26. November 1659 indgik Borgmestre og Raadmænd f. Eks. med en skriftlig Klage til Kommandanten, Oberst Gorgas. Den lod saaledes:

Vi fattige Indbyggere maa atter ulejlig Hr. Obersten med vor Klage over de uudholdelige Besværligheder og den Overlast, der ives imod de arme Borgere i Nakskov.

1. De for Tiden indkvarterede Soldater til Hest og til Fods retter sig aldeles ikke efter Grev von Dohnas Ordre og Befaling vedrørende Soldaternes Forplejning m. m., men fordrer og aftvinger ogsaa deres Værter, hvad umuligt kan henregnes til Forplejning, nemlig: rede Penge, uden Hensyn til, at vi fattige Borgere har stor Møje og Besvær med at skaffe saa meget, som vi daglig skal bruge til de indkvarteredes Forplejning; men trods vore overmenneskelige Anstrengelser for at tilfredsstille Soldaterne, bliver vi stadig pint og plaget paa alle Maader, nogle endog i saadan Grad, at de har maattet forlade Hus og Hjem, ja en er endog pryglet til Døde. Vi beder derfor, at disse Voldshandlinger maa bringes til Ophør, og at der træffes saadanne Forholdsregler, at den indgaaede Akkord bliver efterkommet i alle Punkter.

2. Anmoder vi Hr. Obersten om at forbyde Dragonerne at aftvinge Værter Fourage til deres Heste; thi efter Kommissar Gutheims Ordre skal Fouragen leveres af Bonderne paa Landet.

3. Til en Del Officerer og menige, som ikke er anvist Kvarter her i Staden, men som gør Tjeneste helt andre Steder, bliver der af Borgerne her fordrt rede Penge; da dette er i absolut Modstrid med Grev Dohnas Ordre, beder vi Hr. Obersten staa os bi og befale, at den givne Ordre efterkommes. De indkvarterede skal Værterne selvfølgelig sørge for, saa godt de formaa, men dem, hvo de end er, naar de ikke hører til Garnisonen her eller paa anden Maade gør virkelig Tjeneste her, kan vi fattige Indbyggere dog ikke være forpligtet at underholde —

4. Den store Indkvartering tynger mere og mere og bliver aldeles uudholdelig for Byen; her er nu 5 Regimenter og Eskadroner foruden Artilleri og Etats Officerer med Betjente, og beder vi Hr. Obersten for Guds Skyld foranledige, at der indrettes et Magasinhus for de menige, saaledes at vi fattige Borgere kan blive aflastet noget —

Fornævnte Punkter beder vi fattige Indbyggere underdanigst Hr. Obersten om en naadig Remederung (Afhjælpning) og mild Resolution herover, hvad Gud den almægtige vil belønne Hr. Obersten for.

Vi forbliver altid Hr. Oberstens underdanige Borgmestre og Raad her i Staden.

Kommandantens Svar var helt igennem afvisende. Af Frygt for Hævn havde Borgmestre og Raad naturligvis ikke turdet angive de enkelte Personer, der øvede Vold og Røveri, og heri hængte Kommandanten sig, idet han svarede, at da der ikke oplyses, hvor Overtrædelserne har fundet Sted, kan han ikke gøre noget ved det. Sagen om Borgeren, der var pryglet ihjel, havde — erklærede han — Raadet grebet meget bagvendt an, Sagen var endnu ikke opklaret, men skulde blive undersøgt og de skyldige straffet. Spørgsmaalene om Fourage, Magasin og den meget store Indkvartering kunde han ikke gøre noget ved. Hvis han kunde faa opgivet Navnene paa de fraværende Officerer, som der blev krævet Penge til, skulde dette Forhold blive ændret, og han skulde ogsaa gerne lade bekendtgøre, at de indkvarterede skulde være tilfreds med det, der tilkom dem. — Han udsendte ogsaa en saadan Kundgørelse, men den hjalp selvfølgelig ikke det ringeste, fordi der ikke bag den stod nogen som helst Vilje til at skaffe den respekteret.

Der er braadne Kar i alle Lande, og blandt Nakskovs mange tapre og stoute Borgere fandtes der selvfølgelig ogsaa Personer, der ikke holdt sig for gode til at gaa Svenskerne under Øjnene og indynde sig hos dem for at slippe lettere og billigere end deres Medborgere. Blandt disse foragtede Personer var Raadmanden Peder Hansen den ivrigste, og man finder da heller ikke hans Navn under de Protester og Klager, som Borgmestre og Raadmænd fremsatte overfor Kommandanten. Ogsaa nogle af de »24 Mænd« gjorde sig bemærket i saa Henseende, blandt andre Thomas Kruckow, som havde været blandt de ivrigste til at forlange Byens Overgivelse 1658. Ogsaa den meget rige Raadmand Willum Hansen holdt sig »beskedent« tilbage, naar de »24 Mænd« sammen med Borgmestre og Raad klagede over den slette Behandling. Selvfølgelig vakte disse Øjentjeneres Færd stor Harme blandt Borgerskabet, og man var bl. a. stærkt opbragt over, at de ved Indkvarteringen slap meget billigere, end de ifølge deres Formueomstændigheder burde. Borgmestrene klagede til Kommandanten over disse Uretfærdigheder ved Indkvarteringen, og han gav da 14. Marts 1660 Ordre til, at Borgmestrene Niels Nielsen og Peder Mortensen og Hans Horn, Diderick von Essen, Morten Hansen og Jens Hansen af »de 24 Mænd« sammen med den svenske Proviantmester Elias Eckmann skulde undersøge Forholdene. To Dage efter forelaa Resultatet af Undersøgelsen, og den viste, at blandt andre Peder Hansen, Thomas Kruckow og Willum Hansen var sluppet alt for billigt.

Astaltering 1929 (Vejfogade, 1930 Torvet, Søndergade og Nygade.

De sidste Strandsten; i Siden af Kørebaneln i Kattesundet.

I deres Indberetning til Kommandanten anmoder Undersøgerne derfor ydmygst i hele Borgerskabets Navn om, at denne Ulighed maa blive fjernet, og at Obersten vil befale, at alle Borgere uden Undtagelse, men i Særdeleshed de, som har Midler og Formue, og som hidtil er skaanet, skal deltage i Byrderne i Forhold til deres Skatteevne, »saa at det fattige Borgerskab ikke alle skal tvinges til at gaa fra Hus og Hjem, som det er sket i flere Tilfælde, fordi de ikke har kunnet skaffe, hvad der forlangtes af dem.«

Af Kommandantens Svar fremgaar det, at Peder Hansen, Thomas Kruckow og Willum Hansen — altsaa tre af dem, der var sluppet billigst — havde ført Opsynet med Indkvarteringen og Listerne over den. De havde nu bedt sig fritaget for dette Hverv, og Kommandanten overdrog det derfor til andre af Raadet og »de 24 Mænd«, kun skulde Willum Hansen, der laa med alle Indkvarteringsbøgerne, Lister m. m., bistaa dem, indtil de var kommet godt ind i Sagerne.

Forst i April 1660 blev der paalagt Borgerne en Ekstraskat paa 500 Rigsdaler. I den Anledning overrakte Borgmestre og Raad Kommandanten følgende Skrivelse dateret 6. April:

De fattige Borgere har erklæret det for ganske umuligt at skaffe en saadan Sum til Veje, saa maa det gaa, som Gud og Øvrigheden vil. Borgerne lægger alt i deres Hænder —

Fremdeles beklager det fattige Borgerskab sig over den store Ulighed ved Indkvarteringen, som de navnlig i Begyndelsen har været udsat for, idet de har maattet udrede 3 à 4 Rdl. og derover paa hver Lødemark, medens ndskillige af deres Medborgere, som var formuende, er blevet skaanet og kun har haft for 1 Rdl.s Indkvartering paa hver Lødemark, hvilket fremgaar af deres indsendte Regninger. Skal de 500 Rigsdaler nu tilvejebringes, foreslaar det fattige Borgerskab, at Beløbet paalignes de velhavende, som hidtil kun har svaret $\frac{1}{2}$ af det Beløb, vi fattige har maattet udrede. Der er bl. a. Raadmand Peder Hansen; ham ser hele Borgerskabet hen til og besværer sig i Særdeleshed over, at han trods sine rige Midler og Formue og til Trods for, at han som Folge heraf er sat højest i Skat og Lødemark — hvilket fremgaar af de indsendte Regninger — dog er den, som har haft mindst Udgift til Indkvartering.

Vi fattige Borgere henstiller derfor til Hr. Obersten, at Peder Hansen betaler de 500 Rigsdaler som et Afdrag paa de Summer, vi paa Grund af den ulige Fordeling i den forløbne Tid har betalt for ham. Hvad han paa denne Maade betaler, kan blive godskrevet ham, hvis det ved Afregning med hans fattige Medborgere skulde vise sig, at han havde betalt for meget til Indkvartering i Forhold til sin Lødemark-Takst.

Peder Hansen var selvfølgelig ikke Medunderskriver, og ligesaa selvfølgelig blev Anvisningen paa ham ikke godkendt. Det faar være

usagt, om det var ved denne eller en anden Lejlighed, hvor det kneb med at præstere det forlangte, at Svenskerne gjorde Arrest i Kirkeklokkerne. I sin Nød lovede Borgerskabet at betale 500 Td. Hvede for at faa Lov at beholde Klokkerne, og de gav Anvisning paa Willum Hansens Hvede. Da det bagefter viste sig, at denne Hvede allerede var beslaglagt, forlangte den paagældende svenske Officer, Oberstløjtnant Christen Carlsson, at Borgerne skulde skaffe de 500 Td., og da de erklærede sig ude af Stand hertil, udvirkede han hos Kommandant Gorgas, at nogle af Borgerskabet skulde sendes som Gidsler til den svenske Lejr ved København og forblive der som Fanger, indtil de 500 Td. Hvede blev leveret. Gorgas efterkom beredvillig denne Anmodning og sendte Borgmester Peder Mortensen og Raadmændene Peder Olsen og Willum Hansen, under streng Bevogtning af Sted til København. De kom dog ikke længere end til Nykøbing, hvor de skulde overnatte efter den første Dags Rejse; thi her mødte de Efterretningen om Fredsslutningen og fik Lov at vende hjem. De 500 Td. Hvede slap Borgerne dog ikke for at betale; men herom senere.

Den Udsugning, Svenskerne officielt og aabenlyst foretog, var altsaa slem nok, men den private Udplyndring, som svenske Officerer, Underofficerer og menige praktiserede for egen Regning, var endnu værre, fordi den i Reglen var ledsaget af Mishandlinger, undertiden ren Tortur for derigennem at presse den sidste Hvid ud af de ulykkelige Mennesker. Som Eksempel paa disse Bodlers Færd kan anføres, hvad en Ritmester Dreier kunde tillade sig, uden at der fra Hærlædelsens Side blev skredet ind imod ham. Oplysningerne er ganske autentiske, eftersom de blev beediget for Raadhusretten. Efter Fredsslutningen anstillede man nemlig paa Frederik III's Foranledning en retslig Undersøgelse af Dreiers Forhold for at faa Materiale til en Klage over ham til Carl Gustav. Der blev Stof nok til Klagen, og denne blev vist ogsaa indgivet, men om den førte til noget, vides ikke. Vidneforslen har i Raadstueprotokollen følgende Overskrift: »Vidnesbyrd om Ritmester Dreiers Forhold i den Stund, han laa her i Byen, imedens de Svenske havde Byen under deres Gevalt«. Indholdet af Vidneforslen er i sammentrængt Form følgende: Niels Eriksen af Skovlænge, der laa under Dreiers Kontributionskreds, var blevet sat 8 Uger udi Stokhuset af Dreier, der svor, at han aldrig skulde slippe fri, hvis han ikke rykkede ud med sine Penge. Da Niels Eriksen vedblivende erklærede, at han var ganske udplyndret og udsuget, overfaldt Dreier ham med Slag og Spark, og da den mishandlede

Mand vedblev at forsikre, at han intet ejede, jog Dreier sit Sværd i Siden paa ham, saa han to Dage efter dode.

Hans Raag fra Arninge var med sin Hustru flygtet ind i Byen, fordi Svenskerne straks ved deres Ankomst havde brændt hans Hus i Arninge. Han og Konen opholdt sig hos Nikolaus Skomager, men da Arninge hørte under Dreiers Kontributionskreds, sendte han Bud efter Hans Raag og krævede Penge af ham; da Raag erklærede, at han intet ejede, overfaldt Dreier ham med Slag og Spark og satte ham i Stokhuset. Derefter sendte han Bud efter Raags Kone, der var højt frugtsommeligt, og krævede Penge af hende; da hun ligeledes erklærede, at de intet ejede, slog Dreier hende omkuld, sparkede hende og trampede hende paa Underlivet, saa hun døde et Par Dage efter under store Pinsler. Ved at love Ritmesteren to Par Støvler fik Nikolaus Skomager ham til at slippe Raag ud af Stokhuset igen. — En af Dreiers Underofficerer havde i sit Kvarter udsuget Folkene saa grundigt, at de ikke ejede en Bid. Af Frygt for at lide Overlast flygtede Konen, der var Enke, med sine to Børn, en Pige og en Dreng, og skjulte sig ude i Byen, kun den syge Tjenestepige blev tilbage i Huset. Hun blev næste Dag slæbt af Sengen og frem for Dreier, der forlangte, hun skulde sige, hvor Fruen og Børnene havde gemt sig. Da Pigen erklærede, at hun ikke vidste det, lod Dreier sin Tjener tampe hende, saa længe han kunde røre sig, hvorefter den ulykkelige blev vendt om paa den anden Side og gennemptryglet paany; tilsidst sparkede Dreier hende i Hovedet med sine sporebesatte Støvler; den stakkels Pige erklærede stadig, at hun ikke vidste, hvor hendes Frue var. Ulykkeligvis mødte Underofficeren den bortflygtede Dreng paa Gaden og slæbte ham straks til Dreier, der lod Bødlens Medhjælper, Rakkeren, lægge en Strikke om den 11-aarige Drengs Hals og trække ham rundt gennem Gaderne for at opsøge sin Moder. Da dette ikke førte til noget Resultat, lod Dreier Drengen hænge op paa Torvet ved en Jernlænke under Armene. Her maatte han hænge en hel Time. Derefter lod Dreier Klæderne rive af Drengen, som derefter blev hængt op paany. Andreas Olufsen Skomager havde Mod og Barmhertighed nok til at hente en Huggeblok og sætte under Drengens Fodder, saa han kunde finde Støtte paa den, ellers var han sikkert død. Imidlertid havde Moderen løbet Byen rundt for at laane Penge til at udfri sin Dreng med. Det lykkedes hende at skrabe 22 Rigsdaler sammen, og da Dreier fik dem, lod han omsider Drengen løbe.

Hans Andersen fra Holleby lod Ritmesteren sætte under et »Kar

og smoge«, formentlig bestod denne Pinsel i at lede Karret fuldt af Røg. En Kvinde lod han spænde i den »polske Buk«, et Torturinstrument, jeg ikke ved, hvad er. En Bonde fra Sandby blev pryglet ihjel af Dreier, paa en anden stak han Øjet ud o. s. v., o. s. v. En Kvinde fra Arninge vaklede ind i Thorsmedes Hus med et Knivstik i Halsen og et i Brystet, hun dode uden at kunne tale; og Drejer lod Liget føre ud af Byen; hvor han smed det, vides ikke. En lang Række lignende Vidneudsagn blev optaget ved Nørre Herreds Ting⁴.

Set paa Baggrund af de Skændselsgerninger, Dreier og ligesindede kunde tillade sig, er det næsten en Selvfølge, at Voldtægt horte til Dagens Orden. De fleste bar naturligvis deres Skam og Smerte i Stilhed, men de Piger, for hvem den voldelige Medfart fik Følger, maatte jo oplyse, hvem Faderen var, og det blev saa indført i Kirkebogen. F. Eks. Anne Lauritsdatters Barn, krænket af en svensk Rytter, Maren Hansdatter voldtaget af en svensk Rytter, Birgitte Hansdatter voldtaget af en svensk Rytter⁵ o. s. v.

Svenskernes Ødelæggelseslyst trodser enhver Beskrivelse. Under søger man — saa vidt det lader sig gøre — Skaden paa Byens Ejendomme, kommer man til det overraskende Resultat, at den Skade, Bombardementet foraarsagede, kun er ringe i Sammenligning med den Ødelæggelse, Svenskerne besorgede efter Overgivelsen. Navnlig i Vinteren 1659—60 gik det stærkt ud over alle Udhuse og tomme eller kun til Dels beboede Huse, idet Svenskerne rev Døre og Vindueskarne af, opbrækkede Gulve og nedrev Lofter for at bruge Træet til Brændsel. I Skattebogen over den straks efter Indtagelsen paalignede Brandskat er opført, hvad Skade Ejendommene har lidt under Belejringen⁶. Det er gaaet værst ud over Borgmester Peder Mortensens Gaard, der var den højst takserede i Byen, den stod for 3140 Rigsdaler, men havde lidt Skade for 1100 Rigsdaler, hvorfor den slet ikke blev paalignet nogen Brandskat, fem andre Gaarde havde ligeledes lidt saa stor Skade, at de blev helt fri for Brandskat; ved to af dem tilføjes endog, at de er »ganske ruineret«. Ellers er Skaderne forholdsvis ringe. Borgmester Niels Nielsens Gaard ved Kongenstofte, der er takseret for 400, har lidt Skade for 66 Rigsdaler; den Gaard, han selv ibor, er takseret til 1200 og har lidt Skade for 24 Rigsdaler o. s. v. De i Bogen anførte Skader udgør godt 3000 Rigsdaler, hvortil saa kommer de fem mindre Gaarde, der blev fri for Brandskat, d. v. s., at Skaden ved Bombardementet højst beløber sig til 6000 Rigsdaler. Men den Ødelæggelse, der var besørget, inden Byen slap af med Sven-

skerne, var tilfald større. Først 1664 foreligger der lidt Materiale til Belysning af Ødelæggelsen. Efter Regeringens Ordre blev der foretaget en Undersøgelse af alle Byens Ejendomme, og den gav følgende Resultat: 18 Gaarde og 45 Vaaninger var »afbrudte« og 12 Gaarde og 84 Vaaninger eller Boder laa »helt øde«, d. v. s., at 20 af Byens Gaarde og 120 af dens Beboelseshuse laa i Ruiner. Der foretoges ingen Vurdering af den skete Skade, og de mere eller mindre beskadigede Ejendomme nævnes ikke; men det er klart, at Skuden er kolossal. 1657 var Byens Skatteevne ansat til 3210 Lødemark, 1661 var den kun 650 Lødemark⁷.

I Rogerts Afskrift af den før nævnte Brandskatliste er der ud for flere anført en Bemærkning om deres Skæbne. Ud for Navnet Niels Hansen Kloth staar: »Han blev af sine Indkvarterede med Træhest og Fængsel pint til Døde«. Om Raadmand Anders Gomme hedder det: »Han blev af en Oberstlojtnant og en Kaptajn, han havde i Kvarter, meget haardelig mishandlet og hans Gods ham frataget«. Betegnelsen »skammelig mishandlet af Fjenden« gaar igen atter og atter. Om Claus v. Stocken anføres: »Han praktiserede sin Nabo sin Indkvartering paa og løb bort en af de første Dage«. Det var han nu ikke ene om, thi Ordene »Han rømte« findes anført ud for mangt et Navn. Ligesaa gentages Ordene »Ganske ruineret« og »Han døde i Armød« meget hyppigt.

Regeringen havde naabnbart ingen Forestilling om Elendigheden i Nakskov. Thi da der i November 1660 udgik kgl. Forordning om en almindelig Hovedskat — en vis Skat pr. Hoved — fik Nakskov ogsaa Ordre til at udrede denne Skat, og Taksérborgerne gik straks i Gang med Værket. Skattebogen med Ligningen er bevaret⁸. Det hedder i Indledningen, at i Kraft af den kongelige Befaling om denne Skat »er her i denne By ved begge Fjerdingsmændene i hver Fjerding tilligemed Borgmestres og Raads Tjener optegnet og anskrevet alle saa mange Folk, som ere og findes her i denne By og Menighed, være sig rig eller fattig, unge og gamle, store og smaa, ingen undtaget, naavel som og her er optegnet de som betler og som gives deres Føde for Guds Skyld«. Derefter følger Listen Fjerding for Fjerding med Opgivelse af Navn og Skattebeløb, der efter Stand og Stilling varierer fra 2 Rigsdaler til en Rigsort (24 Skilling) for voksne, og fra $\frac{1}{2}$ Rigsdaler til 8 Skilling for hvert Barn. Ogsaa Bellerne er anført, men de er ikke sat i Skat. Skattebogen har altsaa fuldstændig Karakter af Folketællingsliste. En Sammentælling giver til Resultat, at Byen i

November 1650 kun rummede 1371 Sjæle, hvoraf omtrent hundrede var Bettlere -- en meget betydelig Tilbagegang fra de ca. 2000, den rummede i sine Velmægtsdage. Den største Tilbagegang hidrørte naturligvis fra, at alle, der kunde slippe af Sted og ikke havde mere at miste, var flygtet fra Elendigheden.

Borgmestre og Raad indgik naturligvis straks med Forestilling til Regeringen om, at det var Byen umuligt at udrede denne Skat, og Raadet blev da affordret en Erklæring om Byens Tilstand. Erklæringen*, der blev afgivet 19. December, er bygget over Byens Skatliste af 1650, der gengives med Bemærkninger om mange af de daværende Skatteydere's nuværende Tilstand. Det hedder i Indledningen, at siden 1650 er desværre Borgerskabet stærkt formindsket, en Del har mistet Livet under Belejringen, dels ved Udfald og dels ved Fjendens daglig Skud og Granaters og Stenes Indkastelse. Siden derefter er de fleste og fornemteste ved en hidsig Sprinkelsyge samt anden Svaghed bortdøde. Desforuden haver mange for aller største Armod og Fattigdom maattet forlade Hus og Hjem*, og de meget faa tiloversblevne Borgere *ere ganske udmattede og forarmede*. I Anmærkningerne til de forskellige Borgere gaar Klagerne over de svære svenske Indkvarteringer stadig igen, ligesom det ved alle de handlende hedder, at de har lidt stor Skade ved, at alle deres store Tilgodehavender paa Landet nu er værdiløse og tabt. Ved Borgmester Niels Nielsen anfores, at Fjenden har taget alt hans Korn og Kvæg, ødelagt hans Have med en stor Kornlade udenfor Byen og tilføjet hans Gaarde og Huse stor Skade, saa han ingen Midler har til at underholde Kone, Born og Folk, og den paaagte Indkvartering kan han ikke klare, uden at han skal *børge og laane, som dog nu er meget besværlig at bekomme*. Den samme Forklaring om Nødvendigheden af at gøre Gæld til Indkvarteringen gaar igen ved alle de mere formuende af Borgerskabet. Om Borgmester Peder Mortensen hedder det, at hans bedste og største Formue bestod i hans to Avls-gaarde paa Landet, *som altsammen haade med Sæden paa Marken, Heste, Kvæg og al indehavende Gods, Bygninger og andet er blevet Fjendens Rov og Bytte. Paa hans Huse og Ejendomme her i Staden har han efter de otte Mænds Vurdering lidt Skade for 3000 Daler*. Man erindrer, at Skuden lige efter Belejringen var takseret til 1100 Daler, ved Fjendens Husering i Byen er den altsaa øget med 1000. Om Skipper Rød hedder det, at han var udsejlet under Belejringen og først kom hjem efter Fredsslutningen, men da var hans Kone

flygtet fra Hus og Hjem. Raadmand Peder Hansen har faaet sin Avlsgaard (Lundegaard) odelagt af Fjenden og »sidder nu i stor Betryk«. Willum Hansens Enke sidder ligeledes i »vidtloftig Gæld og Betryk«. Netop disse to havde bjerget betydeligt af deres Formue, og naar der ogsaa hyles over dem, tør man gaa ud fra, at adskillige af de anvendte Udtryk er for stærke, men som Helhed er Billedet af den udplyndrede By ærligt nok. Om Haandværkerne hedder det som Regel, at de har mistet deres Næring; mange maa leve af andres Hjælpsomhed, ellers er Betegnelserne: *død, rømt, forarmet* stadige Gengangere i Listen. Af de ca. 300 Ejendomsbesiddere er 61 døde, 26 er rømte, og 156 er forarmede.

Erklæringen slutter med at fastslaa, at Byen siden Krigens Udbrud i 1657 har maattet udrede ikke langt fra 300.000 Daler til saavel det danske som det svenske Militær i Penge og Underhold. Dertil kommer saa den Skade, Byen har lidt paa sine Ejendomme og Næring, en Taksering af Byens Ejendom og Næring nu vil derfor kun beløbe sig til en Tiendedel af Takseringen af 1659.

Resultatet af denne Indberetning blev, at Byen blev fritaget for at yde den paalignede Skat. Det var naturligvis et lille Lyspunkt, der gav Haab om, at man derinde i Hovedstaden var til Sinds at hjælpe; men der skulde gaa lang Tid før der blev gjort noget alvorligt for at hjælpe den ulykkelige By op af Afgrunden.

Gartnerhaven bag Bredgade.
Fuglekongeskive i »Den borgerlige Forening«. ♦

v
TILLÆG

Fortegnelse over og Noter til Billederne.

Af V. PAULSEN.

Faa Amatorfotografer faar Lov til, som jeg har faaet det, at forsyne en Bog med det størst mulige Antal Billeder, hvoraf de fleste er taget indenfor en Afstand af nogle hundrede Meter fra Fotografens Bolig. Jeg er Bogens Forfatter meget taknemlig for Opgaven og for mange Impulser under Arbejdet.

Hr. cand phil. *Henrik Larsen*, der har foretaget Uddragene i Landsarkivet for mig, bringer jeg min bedste Tak for hans udmærkede Hjælp. Ved Laan af Billeder, ved Fotografering og med Spørgsmaal har jeg ulejligen adskillige Nakskovitter, som jeg ogsaa gerne herved vil takke.

I »Beviser og Kilder V«, Side 331, gøres Rede for, hvorfra Oplysningerne stammer.

Fotografierne fra 1870 er tagne af Fotograf *Ad. Lønborg* (1835--1916); han var oprindelig Kunstmaler, uddannet paa Akademiet; i Nakskov boede han fra ca. 1866 til ca. 1871, hvorefter han flyttede til København. Fotografien var dengang i sin Barndom; Fotografen maatte selv lave Pladerne, som lagdes vaade i Kassetterne og fremkaldtes straks efter Optagelsen; man maa beundre de smukke Resultater, som her er opnaaet med en besværlig Teknik. De gamle Plader eksisterer ikke mere; men *Ad. Lønborgs* Son, Hr. Fotograf *Harald Lønborg* i Odense, havde efter de gamle Visitkortbilleder lavet en hel Samling nye Kopier netop, da Planen om denne Bogs Udgivelse blev lagt. De gamle Billeder er dateret i den fotografiske Hinde.

De moderne Billeder, der er taget i Løbet af de sidste 15 Aar, er kun daterede, hvis der er sket Forandringer siden Fotograferingen. Filmene er fremkaldt hos d'Hrr. *Kongsbak og Cohn*, København, og *S. Nissen og Son*, Nakskov; sidstnævnte Firma har lavet Kopierne.

<i>Nakskov set fra Syd</i>	11
<i>Byomraadet</i>	17
<i>Torvet og Kirken</i>	21
<i>Grundrids af den romanske Kirke</i>	22
<i>Restler af den romanske Kirkes Sydvæg</i>	23
<i>Kirken set fra Præstestræde</i>	25
<i>Grundrids af Kirken</i>	26
<i>Kirkens Østgavl</i>	31
<i>Kirken med det spaantækte Spir fra 1823</i>	33
<p>Fotograferet af Fagfotograf, usigneret og udateret. Urskivens Anbringelse, der var vedtaget i Byrådsmodet 19. August 1903, foretoges af afdøde Murermester L. C. Clasen, der selvanden lod sig hejse op i Kassen med Skiven; af hans Regnskaber ses, at Arbejdet er udført inden 3. Oktober samme Aar.</p>	
<i>Kirkens søndre Sideskib</i>	34
<i>Kirkens Vestgavl, Konfirmationssøndag.</i>	39
<i>Sidestykkerne paa Niels Thomesen Nielsens Epitafie</i>	40
<i>Kirkepladsens østre Del og Præstestræde</i>	41
<i>Allertavlen</i>	43
<i>Bomben fra 1659</i>	45
<i>Midterskibet set fra Sangerpulpituret</i>	49
<i>Midterskibets nordvestlige Del, Prædikestolen</i>	53
<i>Maleriet fra Borgmester Niels Nielsens Epitafie</i>	56
<i>Nordenkirkes Husrække</i>	65
<i>Midterskibets sydvestlige Del</i>	67
<i>Kirken set fra en Have i Klostergade</i>	73
<i>Præstegaardshaven</i>	80
<i>Nordenkirke ca. 1900 og i 1929</i>	81
<p>Bredgades Forlængelse 1915 fremgaar af Asylbestyrelsens Protokol.</p>	
<i>Nakskov set fra Stensø</i>	85
<p>Litografiet, der er 34 × 60 cm, er udført hos Tegner og Kitten-dorff; det findes endnu hist og her i Nakskovhjemmene. Tegningen er usædvanlig fin med en Mængde Enkeltheder. Billedet er udateret; men det kan tidsbestemmes til ca. 1855, idet man paa Originalen ser, at Vejlegades Bryggeri, der brandtakseredes første Gang 11/1 1856, er under Opførelse. Tegneren har siddet paa</p>	

Stenso, der dengang endnu var en Ø. Til højre en Bro til Færge-landet; Stubmøllen længst til højre stod til 1917, se Side 132. Paa Opfyldninger i det lave Vand ligger nu til venstre Værftets Kontorbygning og Tommerlager, til højre Roklubben og Tennisbanerne. (Senere er fundet i »Nakskov Avis« 13/10 1855 et Avertissement om, at Litografiet er udkommet, Pris 2 Rdl.)

Torvet ved Vejlegadehjørnet 88

Tolderens Stræde set mod Havnen 90

Havnegade udfør Tolderens Stræde 91

Torvet set mod Sydøst ca. 1827 og mod Nord 1827 96

Antagelig er begge Billeder tegnede nogenlunde samtidig af samme Person. Det første, der kun kendes i Fotografi og uden Signatur, er i hvert Fald tegnet efter 1817, hvor der efter Brandtaksationen paa østre Hjørne af Farverens Stræde endnu laa et Bindingsværks Gavlhus, — og før 1840, da Raadhuset fra 1783 blev revet ned. Paa det andets Karton staar L. Johansen, 1827. Det er jo ikke store Kunstværker; men Enkelthederne synes at være korrekte.

Torvets Sydside, østre Del 97

Nr. 1 Theisens »Nye Hus«; i 1857 beskrives det Hus, der ses paa Tegningen fra ca. 1827: 6 Fag dobbelt Stok Bindingsværk; 2/10 1859 brandtakseres det nuværende Hus. Over Porten paa Theisens »Gamle Hus« staar 1786. Nr. 3 »Det gamle Apothek« har over Porten: 1777 J. J. (Apotheker J. Jessen), Frontespicen og enkelte Smaating er senere forandret. Nr. 5, H. Chr. Huus, er paa Gaardfaçaden dateret 1853. Jens Nielsen Huus fik Købmandsborgerskab i Nakskov 13/11 1802; se iøvrigt Johs. Huus: »Lidt om den huus'ske Forretning«, 1902.

Torvets Sydside, vestre Del 97

Nr. 9, G. Ebbesen: i 1817 beskrives her et Gavlhus af Bindingsværk, 14 Fag, enkelt Stok, og i 1827 det nuværende Hus; Indgangen forandret i 1921. Nr. 11, Th. Knudsen: her ligger i 1847 et Gavlhus enkelt Stok, i 1857 det nuværende Hus. Nr. 13, K. Knudsen: i 1761 omtales her 2 Ejendomme, et Gavl- og et Tværhus, som i 1771 er om- og sammenbyggede; 11/12 1779 (S.) beskrives det nuværende Hus med »gebrochen Tag«. Nr. 15, P. Mikkelson, er bygget mellem 1771 og 1781, hvor det beskrives: »nyt Muur- og Bindingsværk med gebrochent Tag«. Ogsaa paa Nr. 11, 13 og 15 er Façaderne tildels ombyggede.

Udsigt fra Havnegade Nr. 35 101

Torvets Nordside 1870 og 1929 105

<i>Gavlen til Gaarden, Torvet Nr. 15</i>	107
<i>Søndergade set mod Torvet 1870 og 1934</i>	111

I 1870 drev cand. pharm. Ingerslew Materialhandelen, han fik Borgerskab 2/9 1868; i det høje Hus med Kvisten, nu Nr. 20, var Fritz Kielers Manufakturhandel; de to lavere Huse længere fremme i Billedet ejedes af Bager Friis (nærmest Nr. 20) og Skomager Spies; begge Husene nedreves, da den store, røde Ejendom, der paa et Fotografi ses at have været dateret 1892, paa Hjørnet af Dronningens Stræde byggedes. Det ejedes af »Den lollandske Landbostands Sparekasse« fra 1908—1930 (S.), da Ejendommen solgtes til »Landmandsbanken«, som flyttede hertil August 1931, efter at Huset var moderniseret udvendig og indvendig.

<i>Byens Segl</i>	114
<i>Volden (nuværende Nørre Boulevard) ca. 1880</i>	115
<i>Havnegade fra Farverens Stræde til Badstuestræde</i>	116

Landmandsbankens Bygning er opført 1874; »Strandgaarden«. Arkitekt: Ove Huus, København, er dateret 1909; over Theisens »Strandport« staar 1702.

<i>Søndergade-Nygadehjørnet 1870 og 1934</i>	121
--	-----

1870: Paa Huset til venstre staar: S. Bagge, Modehandel. I Atelieret arbejdede Fotograf Lønborg; i Bunden af Billedet ses det gamle »Harmonien«; Hjørneejendommen til højre ejedes af Købmand Skibsted.

Paa Billedet fra 1934 ses længst til venstre »Hotel Harmonien« i Nybrogade, hvis skarpe Hjørne til Søndergade efter Melhandelen i det lave Hus kaldes »Melhjørnet« — et frygtet Færdselssted. Paa det runde Nygadehjørne, hvor tidligere Julius Tarps Købmandsgaard laa, har »Den Lollandske Landbostands Sparekasse« efter Nakskovarkitekten Ejnar Ørnsholts Tegning ladet det nye Hus bygge i 1929—30.

<i>Pakhus i Gaarden Søndergade 28</i>	124
---	-----

Da de detaillerede Taksationsbeskrivelser først begynder i 1761, er det ikke lykkedes at dokumentere Alderen for dette Pakhus, »Det gamle Apothek«s Gaardlænge samt Søndergade 6 og 25, der sammen med Dronningens Gaard er Byens ældste Huse; men deres Byggesæt er typisk for det 17de Aarhundrede, hvortil de da ogsaa henføres af Hugo Matthiessen i: »Gamle Gader og Gaarde i Nakskov«, Arkitekten Nr. 16 og 18 1916.

<i>Vejlegades østre Del 1870 og 1934</i>	125
--	-----

1870: Kurvemageren i Huset til venstre, nu Nr. 12, var Gørtz. Paa

det første Barberskilt staar Walbum; i nuværende Nr. 8 boede Skomager Enna, der ogsaa ejede Huset, da hans Son August, den senere Komponist, i Følge Nakskov Kirkebog fødtes 13/5 1859. I Nr. 2 boede Barber Gerber, en ejendommelig Mand, der i Februar 1870 udfyldte Folketællingslisten saaledes: Friederich Joachim Christian Gerber, 41 Aar. Troesbekjendelse: ingen af de nubestaaende. Stilling: Quaksalver, Barber, Friseur, Dentist og Instrumentsliber. I det to-etages Hus paa højre Haand, nu Nr. 7, boede Bager Paetz; Nabohuset med Lygten er Hjørnet af Tolderens Stræde, hvor det høje Hus, der ses paa Billedet fra 1934, opførtes 1930.

Vejlegade ved Gaasetorvet 1870 og 1934 129

1870: Paa Skiltet paa Huset til venstre, nu Nr. 29, staar: N. P. Paaske, Snedker; i næste Hus boede Skomager Rasmus Hansen; Teatret er bygget i 1867 (brandtakseret 23/12 67); Gæstgivergaarden »Skandinavien« ejedes af P. Holm. I Hjørnestelet paa Gaasetorvet boede Snedkermester H. P. Jørgensen, der fik Borgerkab 1/7 1826.

1934: den tunge Gavl paa Nr. 29 ses paa et Fotografi fra ca. 1880. Hotel »Skandinavien« brandtakseredes 31/10 1881 under Opførelse og færdigbygget 27/1 1882, »Gaasetorvet Mobelmagasin« indehaves af Snedkermester G. Jørgensen, Sonnesøn af ovennævnte H. P. J.

Stubmøllen paa Færgelandet 132

Bibrostræde 136

Strædet har fra Havnegade til Vejlegade en Stigning, som for i Tiden har været en Del brattere, hvorfor man har afgravet den øverste Del af Strædet og opfyldt den nederste noget. Ved Afgravningen er de underste Sten paa nogle af Hustrapperne blevet for høje, og man har da, for ikke at spærre Rendestenen med en ny Sten, i Stedet for anbragt de løse Træskamler, som ses paa Billedet.

»Det Gamle Apothek«s Gaardlænge. Se Note til Side 124 137

Generalstabskort 1854 138

Udsigt fra Silopakhusets Platform 140

Det lyse Beboelseshus Nr. 69, populært kaldet »Slottet«, der ligger fornemt tilbagetrukket i Havnegade, er opført af Puggaard og Hage; det er brandtaxeret 15/9 1851 »under Bygning«; Taarnet er senere tilbygget, omtales 1857. Det store røde Pakhus paa Gaardspladsens højre Side findes ikke i 1847, men i 1851. Ejendommen tilhører fra 1929 (S.) »Lolland-Falsters Andels Foderstofforening«, der ogsaa ejer Nabogaarden til venstre, hvor Havnepak-

huset er dateret 1696. Til højre for det store Pakhus ses den moderniserede Gavl af »Dronningens Gaard«. Den hvide Bygning i Baggrunden er Sygehuset.

<i>Udsigt fra Nybro, nordre og søndre Havnekaj</i>	145
<i>Udsigt fra et Kvistvindue i Badstuestræde, Røde Tage</i>	153
<i>Dampere ved Havnepakhuset</i>	155
<i>Udsigt fra Vandtaarnet mod Nordvest</i>	160
<i>Klostergade med Forsørgelsesanstalten</i>	161
<i>Hjørnet af Tilegade og Hollændergade, Bagerskiltet</i>	166
<i>Møllebugten med Fiskerihavnen og »Ola«</i>	167
<i>Pakhuse i Søndergade 1</i>	169
<i>Perlestikkerbogen</i>	176
<i>Oversvømmelser</i>	185
Oplysningerne stammer fra »Tidende« 31/12 1904 og 6/11 1921.	
<i>I Gabestokken</i>	191
<i>Tilegade</i>	193
<i>Søndergades østre Del 1929 og 1870</i>	201
1870: Foruden Clemmensens Tobaksskilt ses længere nede Langes Kobberkedel, Clausens Rokkehjul og Hansens Glasmosaik. I Hjørnebutikken under Fotograf Lønborg var L. Bay's »Meel og Grynudsalg«, og i »Harmonien«s gamle Bygning: J. Christensens »Høkerhandel, Café og Beværtning«; Bog- og Papirhandelen var Holmblads; Lauritz Odde var Snedker. For Enden af Gaden ses i Nygade lidt af T. G. Kroyers Pakhus. Den Udvidelse, Søndergade har foran det gamle »Harmonien«, hænger sammen med, at Søndergades Port i Chr. d. III's Fæstning laa paa dette Sted.	
<i>Søndergade 6, Jessens Gaard, set fra Gaden</i>	207
Det nuværende Forhus er blevet til ved en Ombygning i 1846; i 1837 var Huset 14 Fag, dobbelt Stok, Mur og Bindingsværk. Det gamle Gavlhus' 14 Fag kan tælles endnu, begyndende i Porten lige bag Façadens Grundmur og strækkende sig ned til Gavlen mod Gaardspladsen; se iøvrigt Note til Side 124. Gaarden ejes af Konsul Wilh. Jessen, hvis Fader Christoph Jessen fik Købmandsborgerskab 4/9 1860.	
<i>Søndergade 6, set fra Gaarden</i>	208
<i>Søndergade 6, set fra Porten</i>	209
<i>Titelbladet i Matz Bergens Ligprædiken</i>	211

<i>Michel Matzens Inskription paa Søndergade 23</i>	213
<i>Søndergade set mod Torvet 1870</i>	214

I det gamle Hus til højre boede Hattemager Poulsen, i Gavlluset, nuværende Nr. 25, Drejer Vendelboe; den fremspringende Karnap var Urmager A. A. Jensens Udstillingsvindue. I Nr. 23 havde J. A. Jørgensen, der fik Borgerskab 11/7 1852, sin Manufakturforretning, som stadig er i Familiens Eje. Til venstre ses paa Hjørnet af Dronningens Stræde, i Skomager Spiess's Ejendom, Guldsmed Davidsens Vindue.

<i>Søndergade 25. Gavlluset</i>	215
---------------------------------------	-----

Gavlen til Gaden er i 1827 Mur og Bindingsværk, i 1847 grundmuret; Husets Udseende i 1870 ses paa Billedet Side 214. Om Husets Alder se Note til Billedet Side 124. Paa første Sal findes en Døroverligger med en Roset og H. H. B. S. — K. I. D. — 1695 skaaret i Træet. Huset tilhører Urmager H. P. Jensen.

<i>Søndergade 25. Slipperne</i>	216
---------------------------------------	-----

<i>Dronningens Gaard</i>	218
--------------------------------	-----

<i>Øster Boulevard set mod Østergade og mod Maribovej</i>	225
---	-----

Skipper Sove, der i Forvejen ejede 2 Stubmøller paa Mollemarken, byggede Dampmøllen, der brandtakseredes første Gang 13/5 1856; den er senere udvidet betydeligt.

<i>Nygade 1870 og 1934</i>	233
----------------------------------	-----

1870: Gaden har haft vanskeligt ved at faa et passende Navn; paa »det af Landmaaler Kurtzhals i Aarene 1856 og 1857 forfattede Kort« og paa Lønborgs Billed hedder den Nygade, paa Traps Kort 1860 Søndergade, og i Brandtaksationerne 1869 Ved Søndergades Port, 1871 Ved Søndergades Bro; her var jo Søndergades Port i Christian IV's Fæstning. Pakhuset til venstre er bygget af E. F. Dan 1869. 1934: Dans Ejendom solgtes 1924 til P. Hatten A/S, Maribo (S. 2/7).

<i>Torvet Nr. 9. Gaarden</i>	232
------------------------------------	-----

<i>Havnen og Skibsværftet set fra Rosnæs 1928</i>	234
---	-----

Ved Værftet ligger fra højre: »D. S. B.«s Gedserfærge »Danmark« i Flydedok, Nybygningerne M/S »Viktoria« til »Orient« og M/S »Hilda Knudsen« til »K. A. Knutzen O. A. S.«, Haugesund; ved Havnekajen »Ø. K.«s M/S »Mexico«, det første Skib, der er bygget paa Nakskov Skibsværft; Kolen lagdes Juli 1918.

<i>Stolos Fundamenter</i>	235
---------------------------------	-----

<i>Resens Plan af Engelborg</i>	236
---------------------------------------	-----

<i>Udsigt fra Færgelandet 1916</i>	238
<i>Søndergades nye Port hos Puffendorf</i>	240
<i>Taarsvej 25 og 29, Rosnæsvej 92</i>	241
<i>Resens Fæstningsplan</i>	242
<i>Puffendorfs Kort over Fæstningen</i>	243
<i>Hjørnet af Søndergade og Fruegade</i>	247
<i>Udsigt fra Siløens Top mod Ost, Nybro</i>	248
<i>Midlerkampsvej ved Mollen</i>	251
<i>Rids af Chr. IV's Fæstning</i>	251
<i>Kornlørringsøvn hos L. M. A. F. og hos Freuchen</i>	257
Puggaard og Hages Kornlørringsøvn takseres 1857. Freuchens 1867.	
<i>Udsigt fra Vandtaarnet mod Vest</i>	265
<i>Indrefjordens grønne Sivflade</i>	268
<i>Fruegade, Nygades lave Hus</i>	273
<i>Ollo Kulds Ligsten</i>	276
<i>Puffendorfs Kort over Belejringshærens Stillinger</i>	277
<i>Freuchensgade, to af Danmarks mindste Huse</i>	281
Det er egentlig en Flothed, naar Nr. 1, der horer til Gaasetorvet Nr. 1, har faaet sit eget blaa Emaillenummer; i 1801 laa her en Lo, i 1847 beskrives det nuværende Hus som Værksted, og det har aldrig været beboet. Derimod var Nr. 3, indtil det for faa Aar siden blev Værksted, et selvstændigt Beboelseshus; det har kun et Vindue og en Dør i Façaden; mindre kan det ikke være.	
<i>Svingelsmosen, Svingelsvej 38</i>	280
<i>Fra Kragenæsbanens Spor ser man Byen »bagfra«</i>	297
<i>Monumentet for Belejrningen 1650</i>	298
<i>Indrefjordsanlægget</i>	299
<i>Asfaltering, Strandsten</i>	305
Asfalteringsarbejdets Fuldendelse markeredes ved Asfaltboller: 21/9 1929 i Øsregn, 10/7 1930 i en skøn Sommeraften. («Tidende» 23/9 29 og 17/7 30).	
<i>Gartnerhaven bag Bredgade (Fuglekongeskive)</i>	312
Farvelagt Relief sknaaret i Træ af Kunstmaler P. J. Christiansen, Nakskov.	

Kilder og Beviser.

Smaalandske Tegnelser, Smaalandske Registre, Rentekammerets Protokoller, Indkomne Sager til Danske Kancelli, Kommissionsdokumenter og Indberetninger til Regeringen samt Topografiske Samlinger findes i Rigsarkivet. Amtmandens Kopibøger, Pakker med Breve til Amtmanden, Tingbøgerne, Raadstueprotokollerne, Magistratens Kopibøger, Fattigprotokollerne, Bysbogen (anbragt som Nr. 1 i Rækken af Borgeraktsprotokollerne), Auktionsprotokollen, Pakker med Kæmnerregnskaber o. a. m. findes i Landsarkivet. Resen findes i Det kgl. Biblioteks Manuskriptsamling under Uldall Saml. Folio 186. Poul Rogerts Dokumentsamling samme Sted under Thott Saml. Fol. 730. I Nakskov Byarkiv findes en Mængde Dokumenter — samlet og nummereret i to tykke Bind — Perlestikkerbogen m. m. For andre Arkivalier er Stedet angivet med følgende Forkortelse: Rigsarkivet (R. A.), Landsarkivet (L. A.), Byens Arkiv (B. A.) Det Kongelige Biblioteks Manuskriptsamling (K. B. M.).

I. Byomraadet.

1) O. Nielsen: Valdemar IIs Jordebog Side XVIII og 83. 2) Arild Huitfeld Udgave 1651—52 Bind I Side 210. 3) Resen V Side 114. 4) Danmarks Riges Historie II Side 18. 5) Bricka: Dansk Biografisk Leksikon IV Side 544. 6) Resen V Side 114. 7) Rogert Blad 360. 8), 9) og 10) Resen V Side 120, 115, 116. 11) Danske Breve fra Middelalderen 2den Række I Side 14. 12) Samme III Side 630. 13) Samme 2den Række I Side 15. 14) Resen V Side 120. 15) Rogert Blad 35—37. 16) Resen V Side 141. 17) Kronens Skoder I Side 52 og Kancelliets Brevbøger 1561 den 1. Februar. 18), 19) og 20) Kancelliets Brevbøger 1550 den 25. August, 1557 den 2. Januar, 1577 den 18. Marts.

II. Skt. Nikolai Kirke.

Kirkebygningen.

1) Krarup og Lindbæk: Pavelige Akstykker II Side 237, 282, 289. 2), 3) og 4) Perlestikkerbogen Side 700, 145 og 147. 5) Byens Arkiv Nr. 253. 6) Perlestikkerbogen Side 1065 ff. 7) og 8) Byens Arkiv Nr. 254 og 255. 9) Perlestikkerbogen Side 1065 ff. 10) Arent Berntsen: Danmarks og Norges frugtbare Herligheder Side 103. 11) Bysbogen 1650 den 20. April. 12) Raadstueprotokollen 1653 den 13. April. 13) Byarkivet Nr. 257. 14) Smaalandske Tegnelser 1654 den 20. November. 15) Byarkivet Nr. 258. 16) Smaal. Tegn. 1655 den 21. April. 17) By-

arkivet Nr. 262. ¹⁸) Magistratens Kopibog 1692, S20 b. ¹⁹) Kirkens Dokumenter og Breve 1656—1860 (L. A.). ²⁰) Hoffmann: Fundationer VI 2, Side 94. ²¹) Kirkens Regnskabsprotokol 1803—1930 (B. A.). ²²) Byens Arkiv Nr. 284. ²³) Kirkens Regnskabsprotokol 1744—1773 (L. A.). ²⁴) I. H. Larsen: Lolland-Falster 1833 Side 18. ²⁵) Breve til Amtmanden 1825 den 14. November. ²⁶) og ²⁷) Nakskovs Auktions- (og Licitations-) Protokol 1854 (L. A.). ²⁸) Kirkens Regnskabsprotokol 1803—1930 (B. A.) og Raadstueprotokollen 1859 den 17. Januar og 10. August.

Kirke-Inventaret.

1) Danske Atlas VII Side 288. 2), 3) og 4) Byens Arkiv Nr. 263, 260 og 264. 5) Raadstueprotokollen 1662 den 26. September. 6), 7) og 8) Sjællandske Registre 1656 den 23. December med flere Bilag. 9) Raadstueprotokollen Marts 1670. 10) og 11) Byens Arkiv Nr. 265 og 266. 12) Kalls Saml. 377 f II Side 383 ff. (K. B. M.). 13) Kirkens Regnskabsprotokol, Revisionsantegnelserne for 1855. 14) Byens Arkiv Nr. 256. 15) Raadstueprotokollen Marts 1670. 16) og 17) Kirkens Dokumenter og Breve 1656—1860 (L. A.). 18) Smaal. Tegn. 1648 den 14. Juli. 19) og 20) Byens Arkiv Nr. 286 og 268. 21) Breve til Amtmanden 1738 den 14. Januar og 1739 den 19. Maj. 22) Regnskabsprotokollen 1803—1930. 23) Tingbogen 1654 den 28. November og 5. December. 24) Breve fra Øvrigheden i Nakskov Raadstuearkiv 1666 den 24. December (L. A.).

Kirkens Ejendomme og Indkomster.

1) Danske Magazin 5. Række III Side 159. 2) og 3) Danske Breve fra Middelalderen III Side 423 og 560. 4) Ældste danske Arkivregistraturer 5. Række II Side 882. 5) Frederik I's danske Registranter Side 415 og 443. 6) og 7) Byarkivet Nr. 271, 272 og 274. 8) Smaal. Tegn. 1741 den 2. December. 9) Kirke-regnskabet 1742—43 (L. A.). 10) Schæcks Fundatumsamling VI Side 135 ff. 11) og 12) Byens Arkiv Nr. 269, 270 og 280. 13) Smaal. Tegn. 1697 den 24. April. 14) Kirkens Regnskabsprotokol 1803—1930 (B. A.). 15) Smaal. Tegn. 1634 den 6. November. 16) Køge Bys Historie 1932 Side 147. 17) Magistratens Kopibog 1692. 18) og 19) Breve til Amtmanden 1739 den 19. Juni og 1798 den 13. Marts og 9. December. 20) Magistratens Kopibog 1701 den 15. Juli. 21) Raadstueprotokollen 1859 den 28. Februar. 22) Kirkens Regnskabsprotokol 1638 den 8. Maj, 1650 den 10. September og 1669 den 7. Juli (L. A.). 23) Smaal. Registre 1650 den 6. Juli. 24) Tingbogen 1661 den 2. December. 25) Kirkens Regnskab 1633—1664 (L. A.). 26) Herredsbogen for Nørreherred 1690 (L. A.). 27) Kirkeregnskabet 1742—1761 (L. A.). 28) Perlestikkerbogen Side 778 ff. 29) Kirkens Regnskab 1633—1664. 30) Breve til Amtmanden 1739 den 3. Marts. 31) Resolutionsprotokol H. Nr. 13 Stiftsøvrighedens Arkiv (L. A.). 32) Nakskov Auktionsprotokol Fol. 375 a (L. A.). 33) Resolutionsprotokollen H. Nr. 203. 34) Skødeprotokollernes Realregister Nr. 415 (L. A.). 35) og 36) Kirkens Regnskabsprotokol (B. A.). 37) Begravelsesprotokollen (B. A.). 38) Kirkens Regnskabsprotokol (B. A.). 39) Herredsbogen for Nørreherred. 40) Perlestikkerbogen. Jost Povlsens Optegnelser Side 145 ff. 41) og 42) Brandtaksationsprotokollen 1761 (L. A.). 43) Indkomne Sager til danske Kancelli 1771 Nr. 6 og Amtmandens Kopibog 1772 den 3. Juli. 44) Danske Kancelliregistranter 1535—50 Side 96.

III. Fra Middelalderen til Svenskekrigen 1658.

Byens Vækt.

- 1) Huitfeld I Side 679. 2) Danske Atlas VII Side 291. 3) Huitfeld II Side 108.
4) Frederik I's danske Registranter Side 162. 5) Geheimarkivets Aarsberetning
II Side 35. 6) Perlestikkerbogen Side 1079.

Byens Styre.

- 1) Perlestikkerbogen Side 134 ff. 2) Smaalandske Registre 1628 den 15. Marts.
3) Kancelliets Brevbøger 1551 den 21. August. 4) Resen V Side 117. 5) Danske
Breve fra Middelalderen III Side 371. 6) Resen V Side 117. 7) og 8) Frederik I's
danske Register Side 425 og 400. 9) Perlestikkerbogen Side 145 ff. 10) Kancel-
liets Brevbøger 1616 den 20. April. 11) Laurids Mortensens Ligtale over Matz
Bergen 1649 Side 107 ff. 12) Bysbogen 1650 den 23. Oktober. 13), 14) og 15) Raad-
stueprotokollen 1653 den 26. Oktober, 1654 den 2. November, 1655 den 2. Ok-
tober, 1656 den 21. Maj og 9. Juni. 16) Perlestikkerbogen Side 134 ff. 17) Ting-
bogen 1647 den 27. September. 18) Topografiske Samlinger 1647 den 12. August.
19) Skattebogen for 1585 (B. A.). 20) Laurids Mortensens Ligtale over Matz Ber-
gen. 21) Perlestikkerbogen Side 160 ff. 22) Bysbogen 1650 den 26. Februar og
26. April. 23) Raadstueprotokollen 1653 den 13. April og 1652 den 10. Juli.
24) Breve og Dokumenter angaaende Byen og Borgerne 1660—1670 i Nakskov
Byfoged-Arkiv (L. A.). 25) Bysbogen 1650 den 26. Februar. 26), 27) og 28) By-
arkivet Nr. 119, 120 og 122. 29) Kæmnerdokumenterne 1656—71. 30) Raadstue-
protokollen 1656 16. April, 4., 9. og 18. Juni, 10. Sept., 10. Dec. samt 1662 7. Juli.
Tingbogen 2., 9., 23. og 30. Juni samt Byfogedarkivet 1656 den 28. Juni (L. A.).
31) Skattebogen 1585 (B. A.) og Bysbogen 1651 den 27. Januar. 32) Bysbogen
som før. 33) Byens Vedtægter 1650 Punkt 31 (Resen V Side 173 ff.). 34) Raad-
stueprotokollen 1655 19. Januar og Tingbogen 1655 den 19. Februar. 35) Skatte-
bogen 1585. 36) og 37) Kæmnerregnskaber 1609—49 (L. A.). 38) Bysbogen 1656
den 1. Februar og et Læg fra 1657 i Pakken med Kæmnerregnskaber 1612—23.
39) Raadstueprotokollen 1653 den 21. September og 26. Oktober, 1656 den 16.
April, 21. Maj og 15. August. 40) Raadstueprotokollen 1656 den 23. April. 41)
Byens Vedtægt af 1650 Punkt 21. 42) og 43) Kæmnerregnskaberne 1609—49.
44) Byens Arkiv Nr. 278. 45) Bysbogen 1652 den 15. Marts. 46) Perlestikker-
bogen Side 1065, Byfogedarkivet 1600—1670 under 1637 den 24. April. Epitafiel
i Kirken. Raadstueprotokollen 1652 den 16. Juli. 47) og 48) Kancelliets Brev-
bøger 1590 den 15. Maj og 16. November, 1591 den 21. December, 1592 den 30.
November, 1596 den 18. August og 1597 den 23. Januar. 49) Smaal. Registre
1640 den 28. Maj. 50) Secher: Forordninger VI. 1652 den 6. Marts. 51) Perlestik-
kerbogen Side 145 ff. 52) Tingbogen 1654 den 29. Maj og 12. Juni. 53) Tingbogen
1655 den 7. Maj. 54) Tingbogen 1647 den 2. August og 1648 den 6. Marts.
55) Kancelliets Brevbøger 1590 den 4. August. 56) og 57) Kæmnerregnskaber
1612—23. 58) Raadstueprotokollen 1655 den 31. Januar. 59) Trap 2den Udgave
IV Side 343.

Byens Næring.

- 1) og 2) Resen V Side 122 og 125. 3) Huitfeld I Side 679. 4) Danske Breve
fra Middelalderen III Side 372. 5) og 6) Danske Kancelliregistranter 1541 den

30. Maj og 1539 den 30. Juli. 7) Resen V Side 139. 8) og 9) Kancelliets Brevbøger 1556 den 23. og 25. August. 10) Mackeprang: Dansk Kobstadsstyrelse Side 23. 11) Kancelliets Brevbøger 1667 den 3. December. 12) Sml. Teg. 1585, 22. Aug. 13) Danske Magasin 4de Række 6te Bind Side 238. 14) Bysbogen 1651 den 12. Marts. 15) Raadstueprotokollen 1652 den 6. og 11. August. 16) Byfogdens Arkiv 1656 den 19. November og Raadstueprotokollen samme Dato. 17), 18) og 19) Kancelliets Brevbøger 1622 den 1. Juli og 28. August samt 1626 den 3. Juli. 20) Smaalandske Tegnelser 1646 den 13. Maj og 1648 den 22. Juni. 21) Bysbogen 1650 den 26. Februar. 22) Byens Arkiv Nr. 72 og 73. 23) og 24) V. A. Secher: Recesser og Forordninger V Side 358, 394 og 395. 25) Bysbogen 1651 den 10. Oktober. 26), 27), 28), 29) og 30) Raadstueprotokollen 1655 den 15. August, 1657 den 18. Marts, 1656 den 3. December, 1657 den 15. og 29. Juli, 1653 den 31. August og 21. December og 1657 den 4. Februar. 31) Bysbogen 1651 den 11. September. 32) Secher: Recesser og Forordninger 1649 den 20. Maj. 33) Raadstueprotokollen 1653 den 8. Juni, 1654 den 24. Maj, 1657 den 22. Juli og 1653 den 30. September og 4. Maj. 34) Smaal. Registre 1645 den 27. September og 1649 den 19. Oktober. 35) Topografiske Sml. 1649 den 19. Oktober. 36) Bysbogen 1657 den 12. Januar. 37) Raadstueprotokollen 1657 den 4. Februar. 38) Smaal. Registre 1657 den 1. Maj. 39) Arnt Bernitsen: Danmarks og Norges frugtbare Herligheder 1656. 40) Bysbogen 1654 den 24. Februar. 41) Kæmnerregnskaberne 1612—13. 42) Raadstueprotokollen 1657 den 12. Marts. 43) Kæmnerregnskabet 1612—13. 44) Danske Kancelliregistranter 1540 den 24. Oktober 1547 den 23. Oktober og 15. December, Kancelliets Brevbøger 1551 den 12. Januar, 1560 den 20. Juni og 1569 den 20. Januar, Raadstueprotokollen 1656 den 13. Februar og Smaal. Registre 1656 den 14. April. 45) Rogerts Manuskriptsamling Blad 2 ff. Smaalandske Tegnelser 1649 den 26. November. 46) Kancelliets Brevbøger 1626 den 1. August. 47) Secher: Recesser og Forordninger V Side 152.

Byens Byrder.

1) Kancelliets Brevbøger 1564 den 15. December, 1565 den 3. Oktober, 1566 den 4. Maj og 26. August, 1568 den 1. Juni, 1569 den 8. Oktober, 1570 den 13. December, 1572 den 23. Marts, 1576 den 2. April og 1625 den 10. November. Se ogsaa Tabellerne bagi de forskellige Bind af Sechers Recesser og Forordninger. 2) Frederik I's danske Registranter Side 360. Kancelliets Brevbøger 1562 den 6. Februar, 1569 den 3. Marts og 25. August, 1570 den 27. Juli. 3) Kancelliets Brevbøger 1573 den 21. Oktober, 1577 den 30. August og 25. November, 1578 den 14. August, 1579 den 8. Juni og 7. Oktober, 1580 den 2. August, 1581 den 14. Januar, 1582 den 22. Oktober, 1587 den 1. April og 9. Oktober, 1589 den 24. November, 1590 den 11. August, 1591 den 18. September og 13. December, 1592 den 12. August, 1593 den 25. August, 1596 den 29. September og 1597 den 6. Juni. 4) Kancelliets Brevbøger 1577 den 30. Juni, 1579 den 7. Oktober og 1587 den 9. Oktober. 5) Kancelliets Brevbøger 1619 den 7. December, 1620 den 20. Oktober, 1622 den 8. September, 1623 den 2. August, 1624 den 15. Oktober, 1627 den 15. December, 1628 den 22. Oktober, 1630 den 27. November. Se ogsaa Sechers Recesser og Forordninger. 6) Kancelliets Brevbøger 1627 den 24. September. 7) Kancelliets Brevbøger 1559 den 4. August, 1590 den 8. Maj

og 1596 den 28. September. 8) og 9) Kancelliets Brevbøger 1596 den 10. Juli og 2. August. 10) P. V. Jacobsen i Nyt historisk Tidsskrift I. 11) og 12) Kancelliets Brevbøger 1557 den 5. Januar, 1560 den 4. April, 1566 den 5. Maj og 26. August. 13) Kancelliets Brevbøger 1564 den 24. Februar, 1574 den 13. Februar, 1577 den 30. August og 25. November, 1579 den 6. Januar, 4. Februar og 1. December, 1580 den 13. Januar, 1582 den 2. December, 1584 den 12. Januar, 1586 den 23. April og 9. December. Se ogsaa Tabellerne i Sechers Recesser og Forordninger. 14) P. V. Jacobsen: Nyt historisk Tidsskrift I. 15) og 16) Kæmnerregnskaberne 1623. 17) og 18) Kancelliets Brevbøger 1584 den 11. Juli og 28. September, 1558 den 7. Februar og 1583 den 10. Februar. 19) P. V. Jacobsens for nævnte Afhandling. 20) og 21) Kancelliets Brevbøger 1630 den 10. Marts, 1565 den 2. Juni, 1566 den 2. Marts, 1583 den 6. Maj og 1598 den 2. August. 22) Raadstueprotokollen 1653 den 6. August, 1655 den 6. Juli. 23) og 24) Kancelliets Brevbøger 1566 den 4. Maj, 1620 den 1. Marts. 25) Bysbogen 1657 den 12. August. 26) Raadstueprotokollen 1657 den 25. September. 27) Kongens Rettertings Domme 1655 den 8. August. 28) Kancelliets Brevbøger 1589 den 18. Juli. 29) Danske Magasin 5te Række II Side 159. 30), 31) og 32) Kancelliets Brevbøger 1695 den 2. April, 1557 den 27. April og 1626 den 21. Maj. 33) Topografiske Sml 1631 den 2. Februar. 34) Brickas Biografiske Leksikon II Side 170 35) Kæmnerregnskaberne 1609—49.

Helligaandsklostret. — Byens Fattige.

1) Krarup og Lindbæk: Pavelige Aktstykker Side 98 og 121. 2) Lindbæk og Stemann: De danske Helligaandsklostre Diplomatorium Side 9. 3) Samme. Side 143 ff. 4) Samme, Side 81. 5) Bricka: Biografisk Leksikon XII Side 186. 6), 7), 8), 9), 10), 11) og 12) Lindbæk og Stemann: De danske Helligaandsklostre Diplomatorium Side 84, 86, 183, 180, 203, (145), 211. 13) Danske Magasin 4. Række I Side 259. 14) Danske Kancelliregistranter 1535—50, den 30. Juni 1539. 15), 16) og 17) Bispearkivet, Dokumenter vedrørende Nykøbing Hospital (L. A.). 18) Kancelliets Brevbøger 1551 den 20. Maj. 19) Bispearkivets Hospitalsdokumenter. 20) Nakskov Byfogedarkiv (R. A.). 21) Kæmnerregnskaberne 1600—19. 22) Perlestikkerbogen Side 145 ff. 23) og 24) Fattigprotokollen 1635—85, Aarene 1655—56 og 1636—37 (L. A.). 25) Raadstueprotokollen 1653 den 12. Januar. 26) og 27) Tingbogen 1656 den 18. Februar og 14. Januar. 28) Byens Arkiv Nr. 271. 29) Perlestikkerbogen Side 145 ff. 30) Fattigprotokollen 1636—37. 31) Fattigprotokollen 1655—56. 32) Raadstueprotokollen 1657 den 17. December. 33) Kancelliets Brevbøger 1581 den 26. September. 34) Fattigprotokollen 1635—36. 35) og 36) Raadstueprotokollen 1655 den 2. Oktober og 1657 den 27. November. 37) og 38) Fattigprotokollen 1635—85.

Byens Liv og Lov.

1) Kancelliets Brevbøger 1589 den 27. November. 2), 3) og 4) Kæmnerregnskaberne 1628—29, 1630—31 og 1636—37 i Pakken 1609—40 (L. A.). 5) Byarkivet 152. 6), 7) og 8) Nakskov Byfogedarkiv 1630 den 29. Juli (L. A.), Tingbogen 1647 den 29. Marts og 1656 den 2. Juli. Raadstueprotokollen 1656 den 10. September, 1657 den 6. April og 22. Juli. 9) Skattebogen af 1585 (B. A.). 10) Kæmnerregnskaber 1644. 11) Perlestikkerbogen Side 389 ff. 12) og 13) By-

arkivet Nr. 152 og 285. 14) Perlestikkerbogen Side 1009 ff. 14a) Nakskov Tingbog 1634 den 17. Juli, 9. Oktober, 18. December. 1656 den 30. Juni. 14b) Pakke Dokumenter om Retssager m. m. 1636—86 (L. A.). Nakskov Tingbog 1663 den 9. November. 14c) Byarkivet Nr. 1886. 15) Perlestikkerbogen Side 100. 16) og 17) Preederik I's danske Registranter Side 7 og 472. 18) Kancelliets Brevbøger 1596 den 5. Oktober. 19) Kirkeregnskabet 1651 den 23. Juli. 20) Smaal. Register 1651 den 18. November og 1671 den 10. Januar. 21) Perlestikkerbogen Side 778 ff. 22) Kirkebogen 1650 den 15. Juni. 23) Kancelliets Brevbøger 1591 den 7. December. 24) Perlestikkerbogen Side 145. 25) Samme Side 586 og 601. 26) Bysbogen 1651 den 15. September. 27) Kirkebogen 1651 den 15. September (L. A.). 28) Kønnerregnskabet 1630—31 (L. A.). 29) Nakskov Tingbog 1656 den 10. Marts. 30) Nakskov Kirkeregnskab 1652—53 (L. A.). 31) Kirkens Regnskabsprotokol 1660—61. 32) Byens Arkiv Nr. 17. 33) Perlestikkerbogen Side 796. 34) Kancelliets Brevbøger 1608 den 13. Februar. 35) Tingbogen 1656 den 7. Juli. 36) Raadstueprotokollen 1652 den 6. September og 1654 den 11. September. Tingbogen 1655 den 2. April. 37) Herredagsdombogen 1646 den 24. April. 38) Tingbogen 1653 den 25. Juli. 39) og 40) Kolderup-Rosenvinge: Gamle danske Domme Side 53 og 117. 41) og 42) Perlestikkerbogen Side 957 ff. og 145 ff. 43) og 44) Nakskov Byfogedregnskaber 1649—51 og Bilag til Regnskabet 1646—47 (R. A.). 45) Smaal. Register 1636 den 20. Oktober. 46) Perlestikkerbogen Side 660. 47) og 48) Kancelliets Brevbøger 1585 den 4. August og 1603 den 25. Januar. 49) Perlestikkerbogen Side 665. 50) Kancelliets Brevbøger 1604 den 22. Oktober. 51) Perlestikkerbogen 647 ff. 52) og 53) Raadstueprotokollen 1656 den 24. April og 19. November. 54), 55), 56), 57) og 58) Perlestikkerbogen Side 692, 709, 706, 772 og 831. 59) Samme Side 784 ff. 60) Kancelliets Brevbøger 1581 den 6. Maj. 61) Kancelliets Brevbøger 1629 den 24. Januar. 62) Herredagsdombogen 1641 den 21. Oktober. 63) Perlestikkerbogen Side 1065 og 1100. 64) Underlig og overnaturlig Fødsel set i Nakskov Aar 1628 den 25. August (K. B.). 65) Troels Lund: Dagligt Liv VIII, Side 31. 66) Hofmans Fundationer 6. II, Side 109. 67) Raadstueprotokollen 1655 den 2. Maj. 68) Laurids Mortensen W.: Matz Bergen 1649 (K. B.). 69) Tingbogen 1653 den 1. August. 70) Hofmans Fundationer 6. II, Side 121 ff. 71) Herredagsdombogen 1616 den 1. Juni. 72) Tingbogen 1655 den 26. Marts. 73) Danske Kancelliregistranter 1539 den 31. Juli. 74) Kancelliets Brevbøger 1560 den 28. Juni. 75) Tingbogen 1647 den 8. Marts. 76) Raadstueprotokollen 1655 den 7. og 10. September. 77) Perlestikkerbogen Side 146. 78) Kolderup-Rosenvinge: Gamle danske Love V, Side 522 ff. 79) Resen V, Side 173 ff. 80) Tingbogen 1654 den 5. Juni, Raadstueprotokollen 1654 den 31. Maj og 5. Juni, 1657 den 18. Marts og 22. April. 81) Bysbogen 1650 den 19. Juli. 82) Raadstueprotokollen 1653 den 4. Februar og Fattigregnskabet 1635—36. 83) Byfogdens Arkiv 1636 den 18. Juli. 84) Byarkivet Nr. 153.

Engelborg — Slots.

1) Trap 1ste Udgave I, Side 805, 4de Udgave IV, Side 35. 2), 3) og 4) Arild Huitfeld II, Side 1078 og 1079. 5) Det danske Folks Historie III, Side 261. 6) Kancelliets Brevbøger 1651 den 12. Januar og 4. Februar. 7) Perlestikkerbogen Side 1065 ff. 8) og 9) Kancelliets Brevbøger 1624 den 10. Marts og 10. Marts. 10) Kancelliets Brevbøger 1627 den 4. Februar om Brændsel, den 20. Maj om

Tømmer. 1628 den 27. Januar om Bygning af 2—3 Smaaskibe og om en Bondegaard, hvorfra Sincklar kan faa Fetalle, den 6. Februar om Tømmer, den 7. Februar Akkord med Sincklar om at bygge to Smaaskibe som de forrige, den 20. Maj om Træ til Sincklar, og om Tømmer til Skibene, den 18. Oktober om at reparere Skibene, der skal overvintre ved Nakskov, og indkvartere Mandskabet, den 17. November om, at Admiral Victor skal gaa til Nakskov og stikke i Østersøen med Flaaden og forhindre Fjenden i at gøre Fortræd, den 26. November om at bygge to Skibe, den 3. December om at overvintre Flaaden ved Nakskov, den 19. December om at islandsætte Skibene ved Nakskov. 1629 den 17. Februar om at bygge to nye Skibe, den 2. Maj om et Hus paa Slotsholmen. 1631 den 13. Marts om at bygge et stort Skib. 11) Smaalandske Tegnelser 1633 den 30. December. 12) Samme 1636 den 1. Juli.

Fæstningen.

1) Nye danske Magazin V, Side 97. 2) Byfogdens Arkiv 1600. 3) Danske Kancelliregistranter 1539 den 31. Juli. 4) Rogert: Tvende Stykker til den danske Krigshistorie (1775) Side 28. 5) Kancelliets Brevbøger 1628 den 24. Februar og 17. Marts. 6) Samme 1628 den 27. Maj. 7) Samme 1629 den 9. Marts. 8) Samme 1629 den 15. April. 9) Samme 1629 den 27. Juli et Brev til Kommissarierne Otto Powisch, Borchard Rud og Christoffer Steensen om Pengeydelseerne til Fæstningen, et til Lensmanden Laurids Grubbe om Vogne til Fæstningsarbejdet og et tredje ligeledes til Lensmanden om Ellepæle og Vidier fra Kronens Skove til Fæstningen. 10) Christian IV's egenhændige Breve II, Side 265. 11) Smaalandske Tegnelser 1630 to Breve af 2. Marts, et til Lensmanden Jørgen Grubbe om at genoptage Arbejdet paa Fæstningen, og et til de to Lensmænd Jørgen Grubbe og Passe Rosenkrands om at forhandle med Adelen om Bidrag til Fæstningen. 12) Smaalandske Tegnelser 1630 den 2. August. 13) Samme 1639, Brevet er dateret 3. Februar, men indført under Maj. 14) Samme 1642 den 21. December til Jost Pappenheim, om Adelen vil levere Palisader til Fæstningen, og 1644 den 21. Februar til Erik Rosenkrants om at befale Bønderne at hjælpe Nakskov Borgere med Arbejdet paa Fæstningen. 15) Samme 1645 den 21. Januar. 16) Smaalandske Tegnelser 1647 den 27. Maj. 17) Samme 1653 den 6. November. 18) Samme 1657 den 20. November. 19) Brev af 31. Marts 1651 til Erik Rosenkrants om Købstadens Vedligeholdelse af dens Fæstningsporte. Brev til samme af 28. Juni 1653 om at faa Adelen til at lade Bønderne arbejde paa Fæstningens Vedligeholdelse, og et Brev af samme Dato om Købstædernes Vedligeholdelsespligt. 1657 et Brev af 23. Maj om Bøndernes Arbejde paa Fæstningen, et Brev af 14. Juni om at faa Adelen til at give Pallisader til Nakskov Fæstning og et Brev af 24. Oktober samme Aar om Købstædernes Vedligeholdelsespligt. 20) Raadstueprotokollen 1657 den 17. August. 21) Nakskov Tingbog 1647 den 20. Marts, Raadstueprotokollen 1655 den 28. Februar. 22) Rogert Blad 6. 23) Raadstueprotokollen 1657 den 2. Oktober. 24), 25) og 26) Rogert Blad 4 og 5.

IV. Svenskekrigen 1658—60.

Overgivelsen 1658.

1) Smaalandske Tegnelser 1658, Brev af 1. Februar til Kommissarius Erik Rosenkrands om at sammendrage alt det lolland-falsterske Landfolk i Nakskov samt faa indført den mest mulige Fourage i Fæstningen, Brev af 3. Februar til Lensmanden om at forskaffe Kommandanten alt det Jern, han behøver, samt om at hugge 5000 Pallsader til Fæstningen. Et andet Brev af 3. Februar til Fru Elisabeth v. Groben om at overlade Kongen de Kanoner og andet Krigsmateriel, der er opmagasineret paa Oreby. 2) Danske Magasin 5. Række III, Side 72. 3) og 4) Smaalandske Tegnelser 1657 den 18. December og 30. November. 5) Rogert Blad 6. 6) Erik Pontoppidan: Teatrum Daniae (1730) Side 189. 7) Rogert: Tvende Stykker af den danske Krigshistorie. 8) Danske Atlas III, Side 284. 9) Danske Magasin 5. Række III, Side 72 ff. 10) Danske Samlinger I, Side 33 ff. 11) Smaalandske Tegnelser 1658 den 1. Marts. 12) Saume 4. Marts og 21. Marts. 13) Rogert: Tvende Stykker. 14) Smaalandske Tegnelser 1658 den 25. April. 15) og 16) Raadstueprotokollen 1658 den 14. April og 16. Juni samt den 21., 29. og 30. Juni. 17) og 18) Smaalandske Tegnelser 1658 den 9. Maj og 20. Maj. 19)—20) Smaalandske Tegnelser 1658 den 20. Maj, Brev om at skaffe Kvarter til Bernbach og hans to Kompagnier, den 9. Juni Brev om at tre af Schacks Kompagnier skal gaa til Nakskov, den 8. August, 27. August, 20. August, 10. September, endvidere et Brev af 10. Oktober til Lensmanden om at samle Mandskab og Proviant til Nakskov Fæstning, et Brev af 16. Oktober om at armere Landfolket til Fæstningen, et Brev af 5. November om, at de fire forlangte Kompagnier endnu ikke er kommet, Brev af 17. November om Pallsader til Nakskov, et andet Brev af samme Dato om Kvarter i Nakskov til Oberst Rheden og hans 8 Kompagnier. 21), 22) og 23) Smaalandske Tegnelser 1656 den 16. Oktober, 7. November og 1659 den 20. April. 24) Smaalandske Registre 1659 den 5. April med Indlæg. 25) Bysbogen 1658 den 12. August. 26) Rogerts Manuskripter, Blad 10 ff.

Belejringen.

1) Sjællandske Tegnelser 1660 den 15. August. 2) Rogert: 'Tvende Stykker til den danske Krigshistorie', Nakskov Kirkebog Maj—Juli 1659 og 'Fra Arkiv og Museum 1909'. 3) Historisk Arkiv 1870, Side 152. 4) C. C. Haugner: Lollands Nørre Herred, Side 131 ff. 5) Jordebogen 1643 (L. A.). 6) Rogerts Manuskript, Blad 284. 7) Indlæg til Smaalandske Missiver 1652 den 15. Maj. 8) Nørre Herreds Tingbog 1655 den 3. Oktober. 9) Rentekammerets Kommissionsakter 1660—70, Nørre Herreds Tingbog 1661 den 19. Marts. 10) Matrikulen af 1664, Nørre Herred, Købelev Sogn. 11) Nørre Herreds Tingbog 1661 den 3. December. 12) Hofman: Supplement til Danske Atlas VI, Side 486. 13) Danske Magasin, 5. Række III, Side 72 ff. 14) Nakskov Kæmnerregnskab 1630 og Nakskov Tingbog 1664 den 28. November. 15) Smaalandske Tegnelser 1659 den 10. Juni. 16) og 17) Rogerts Manuskripter, Blad 12 og 13.

Det svenske Rædselsregiments.

1) og 2) disse og alle de følgende Oplysninger om Ydelser i Mad og Penge til Svenskerne stammer fra Rogerts Dokumentsamling, Blad 15 ff. 3) Raadstue-

protokollen 1660 den 14. September. 4) Nørre Herreds Tingbog 1660 den 18. September. 5) Kirkebogen 1660 den 28. Marts, 31. Marts og 31. Maj. 6), 7) og 8) Brandskattebogen 1660 (B. A.) og Rogerts Manuskripter. 9) Kommissionsakter vedrørende Overtilsynet med Kgl. Slotte osv. 1660, A. 2, Lolland-Falster, I. Købstæderne.

V. Tillæg.

Noter til Billederne.

Grundlaget for Oplysningerne om Bygningernes Historie er, hvor intet andet er anført, Brandtaksationerne.

I Matrikellisten nedenfor findes i Parentes ved enkelte af Numrene Datoerne for de ved Undersøgelserne benyttede Vurderinger, som ikke er »almindelige Brandtaksationer«. Ved disse findes Ejendommene opført i Protokollerne i Matrikelnummerorden.

Desuden er benyttet Skødeprotokoller (S.); Borgerskabsdatoerne er set i Borgerskabsprotokollerne. Bopælsangivelserne i 1870 stammer fra Folketællingslisterne samme Aar. I Nakskov findes: paa Købstædernes Brandforsikrings Kontor Brandtaksationerne fra 1/11 1847 (alm. Taksation fra Mtr. 191), paa Politikontoret Borgerskabsprotokoller fra 5/10 1878 og paa Dommerkontoret Skødeprotokoller fra 13/9 1847; alt tidligere findes i Landsarkivet. Folketællingslisterne 1870, hvor de gamle Mtr. benyttes, er i Rigsarkivet.

Fortegnelse over de benyttede gamle (g.) og nye (n.) Matrikelnumre, svarende til de i Noterne anførte nuværende Husnumre (Nr.).

Torvet: Nr. 1: g. 1, 2 (2/10 1859). Nr. 3: g. 3. Nr. 5: g. 4. Nr. 9: g. 6. Nr. 11: g. 7 a. Nr. 13: g. 15. Nr. 15: g. 16. Søndergade: Nr. 2: n. 39 (27/2 1913). Nr. 6: g. 304 (4/12 1846). Nr. 20: g. 296. Nr. 22: g. 290, 291, n. 28 (17/9 1931). Nr. 23: g. 268. Nr. 25: g. 269. Nr. 27: g. 270. Nr. 28: g. 288. Vejlegade: Nr. 7: g. 46. Nr. 8: g. 225. Nr. 9: n. 96 (6/9 1930). Nr. 12: g. 227. Nr. 33: Teatret: g. 84 a (15/10 og 23/12 1867); Skandinavien: g. 85, 86, n. 167 a (27/1 1882). Nr. 41, Bryggeriet: g. 445, senere 465 (11/1 1856). Gansetorvet: Nr. 1: g. 96 b. Havnegade: Nr. 45, tidl. Landmandsbank: n. 52 (18/9 1874). Nr. 69: g. 296, 297 b (15/9 1851). Nygade: Nr. 1, Sparekassen: n. 376 (9/10 1930). Østergade: Nr. 11: g. 302 (26/4 1869), n. 417 a. Øster Boulevard: Nr. 16, Mollen: g. 408 (13/5 1856). Svingelsvej: Nr. 38: n. 6 c, 7 z Markjorde (10/8 1918).